

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**MAHMUD TARZİ’NİN HAYATI,
İNKILÂPÇILIĞI VE FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

Süleyman ÖZMEN

İSTANBUL 2008

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**MAHMUD TARZİ’NİN HAYATI,
İNKILÂPÇILIĞI VE FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

Süleyman ÖZMEN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mahmut İhsan ÖZGEN

İSTANBUL 2008

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Süleyman Özmen'in "Mahmud Tarzi'nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Mahmut İhsan Özgen
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Acar Sevim
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Mehmet Saray
Üniversitesi Yeditepe

Üye : Yrd.Doç.Dr. Ali Satan
Üniversitesi Marmara

İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 20.1.05.../ 2008 tarih ve 2008/8-3 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM : TARİHSEL BOYUTU İÇİNDE AFGANİSTAN'DAKİ GELİŞMELER	26
2.1. Afganistan Tarihinin Altyapı Taşları.....	27
2.2. Afganistan'da İslamiyetin Etkisi ve Yayılması.....	31
2.3. Afganistan'da Türk - Moğol Dönemi.....	33
2.4. Durrani Dönemi (1739-1826) ve 1-2nci İngiliz-Afgan Savaşları (1839-1842) / (1878-1880).....	36
2. BÖLÜM : AFGANİSTAN'DA MAHMUD TARZİ VE AMANULLAH HAN DÖNEMİ (1919-1929).....	47
2.1. İngilizlerin Tepkileri.....	51
2.2. Ravalpindi Antlaşması ve Devamında Yaşanan Gelişmeler.....	54
2.3. Afganistan'da Mahmud Tarzi'den Sonraki Dönem ve Afganistan İçin Karanlık Bir Yıl, 1929.....	67
2.4. Nadir Han Dönemi 1929-1933.....	72
3. BÖLÜM: MAHMUD TARZİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜNDEN KESİTLER.....	91
3.1. Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Günlüğü Hakkında.....	94
3.2. Abdul Vahap Tarzi'nin Babası Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Biyografisini Hazırlama Çabaları.....	104
3.3. Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Gözüyle 1882-1909 Yılları Arasındaki Dönem.....	107

3.3.1.	Hindistan'daki Sürgün Günlerimiz.....	107
3.3.2.	Bağdat'ta Geçen Altı Ay ve Sultan Abdulhamid'le İstanbul'da İlk Karşılaşmamız.....	113
3.3.3.	Şam'da Geçen Unutulmaz Günlerim.....	116
3.3.4.	Siyasi Gelişimimin Yapı Taşları.....	119
3.3.5.	Esmâ Rasmiye Hanım'la Evlenmem.....	121
3.3.6.	Babamla Birlikte İstanbul'a Yaptığım Son Yolculuk.....	123
3.3.7.	Seyid Cemaleddin Afgani'nin Yanında Yedi Ay ve Babamın Vefatı.....	127
3.3.8.	20 Yıllık Sürgünün Ardından Afganistan'a Dönüşüm.....	130
3.3.9.	Afganistan'a Türk Uzmanlar Getirmeye Yönelik Çabalarım ve Bunun Sonuçları.....	134
3.3.10.	Şam'daki Ailemi Kabil'e Taşımam ve Kabil'deki İlk Günlerim.....	138
3.3.11.	Kabil'deki İlk Tercüme Bürosu.....	140
3.3.12.	Kızım Hayriye'nin Emir'in Büyük Oğlu Enayatullah'la Evlenmesi.....	142
3.4.	Bir Dönemin Kritiği.....	144

4.	BÖLÜM :MAHMUD TARZİ'NİN EDEBİ VE SİYASİ YÖNÜNÜ OLUŞTURAN ETKENLER, ESERLERİ VE TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ.....	145
4.1.	Serdar Gulam Muhammed Tarzi'nin Oğlu Üzerindeki Etkisi.....	145
4.2.	Mahmud Tarzi'nin Şam'da Eğitimine Devam Etmesi ve Eserlerinden Bazıları.....	148
4.3.	Ünlü İslam Alimi Seyid Cemaleddin Afgani'nin Mahmut Tarzi İçin Önemi.....	150
4.4.	Mahmud Tarzi'nin Türk Kültür Hayatından Etkilenmesi ve Eserlerinden Çeşitli Örnekler.....	153
4.5.	Mahmud Tarzi'nin Türk-Afgan İlişkilerine Etkileri.....	156

4.6.	Türkiye ile Afganistan Arasında Gelişen İlişkiler.....	156
4.7.	Amanullah Han’ın Türkiye Ziyareti.....	160
4.8.	Atatürk ile Amanullah Han’ın Karşılıklı Hitapları.....	164
4.9.	Türkiye ve Afganistan Arasında İmzalanan “Dostluk ve Teşrik-i Mesa-i Muahedenamesi” Adlı Antlaşmanın Esasları.....	172
4.10.	Türk-Afgan İlişkilerinin Günümüze Yansımaları.....	175
SONUÇ.....		184
EKLER		
Ek-1	Türk-Afgan İşbirliği Antlaşmaları (1921 ve 1928).....	190
Ek-2	Afganistan Tarihi Olaylar Dizini.....	195
Ek-3	Serdar Mahmud Tarzi Han Kronolojisi.....	236
Ek-4	Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mahmud Tarzi’yle İlgili Bazı Belgeler.....	241
Ek-5	TC Dışişleri Bakanlığı Arşivinde Mahmud Tarzi Dönemiyle İlgili Bazı Belgeler.....	246
Ek-6	İngiliz Arşivlerinde Mahmud Tarzi Dönemiyle İlgili Bazı Belgeler.....	250
Ek-7	Afganistan’la İlgili Çeşitli Fotoğraf ve Haritalar.....	255
KAYNAKÇA.....		273
ÖZGEÇMİŞ.....		284

ÖZET

“Mahmut Tarzi’nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri” başlıklı bu çalışmada, Afgan milliyetçiliğinin kurucusu sayılan -Serdar Payende Muhammed Han’ın büyük oğlu Serdar Ramdel Han’ın büyük torunu olan- Mahmud Tarzi’nin (Serdar Mahmud Tarzi Han) özellikle 1902-1929 yılları arasındaki döneme olan etkileri çok yönlü olarak ortaya konulmuştur.

Özellikle, Şam’da 18 yıl süren sürgün hayatı boyunca edindiği arkadaşlıklardan dolayı Jön Türklerle güçlü bağlantılar içinde bulunan Tarzi’nin, Jön Türklerin modernleşme fikirlerine karşı duymuş olduğu hayranlıkla, Afganlılık ideali etrafında bir ulusal bilinç yaratılmasını ve Afganistan’ın çağdaş bir ulus devlet olarak uluslararası politikada yerini almasını hedeflemiş entelektüel bir Afgan aydını olduğu ve yaşadığı süre içerisinde bulunduğu coğrafyaya çağdaşlaşma maksadıyla yapmış olduğu faaliyetler ile Türk milleti ile Afgan milleti arasındaki dostluk köprüsünün kurulmasına yapmış olduğu katkılar tarihsel süreçte incelenmiştir. Tarzi’nin girişim ve katkılarıyla kurulan dostluk köprüsü, Amanullah Han ve Atatürk’ün kişilikleriyle daha da ileri noktalara taşınmış ve Türkiye ile Afganistan eş zamanlı olarak kalkınma ve ilerleme yolunda girişimlere başlamışlardır.

Tarzi’yi bulunduğu dönemde çağdaşlarından ayıran en büyük özellik, siyasi olayları ve tarihi gelişmeleri büyük bir titizlikle analiz etmesi ve bu analiz neticesinde edindiği birikimleri başkalarıyla eserlerinde titizlikle paylaşması olmuştur. Tarzi, bölgenin ilk etkin gazetesi olan “Sirâc-ul Ahbar/Haberlerin Meşalesi” isimli bir gazete çıkarmıştır. Sirâc-ul Ahbar gazetesinde ateşli bir anti-emperyalist olarak sert üsluplu yazılar neşreden Tarzi, -savunduğu fikirler dolayısıyla- Türk taraftarı ve İngiliz karşıtı olarak nitelendirilmektedir. Tarzi, Birinci Dünya Savaşı esnasında, Arapların Osmanlılara karşı ayaklanmasıyla ilgili olarak kaleme aldığı bir yazısında; “İnançsızlık Kabe’den yükselirse, Müslümanlık nereye gider?” başlığını kullanmaktan bile kaçınmamıştır.

Sonuç olarak, birinci kaynaklardan da istifade edilerek tamamlanan çalışmanın, Afgan ve Türk toplumlarında günümüzde yaşanan dönüşüm sürecini daha iyi anlamada, 1933 yılında 68 yaşında İstanbul’da hayata gözlerini kapatan Mahmud Tarzi’nin penceresinden bakış açısıyla ayrı bir referans teşkil edeceği düşünülmüştür.

ABSTRACT

In this thesis called “Mahmut Tarzi’nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri” [Life, Reformist Characteristics and Activities of Mahmud Tarzi], the effects on his own period (1902-1929) created by Mahmud Tarzi (Sardar Mahmud Khan Tarzi), considered as the founder of Afghan nationalism, and the elder grandchild of Sardar Rahmdel Khan, the elder son of Sardar Painda Mohammad Khan, are put forward in various aspects.

Having strong ties with the Young Turks due to his friendships during his exile life of 18 years, Tarzi had an admiration for the modernization ideas of Young Turks, and aimed at creating the national consciousness around the ideal of Afghanism and enabling Afghanistan to take its place within the international politics as a contemporary state. His activities for modernizing the geography in which he existed and lived as an Afghan intellectual during his life, and his contributions to the building of a friendship bridge between the Turkish nation and the Afghan nation are examined through historical periods. This friendship bridge built with the initiatives and contributions of Tarzi was further strengthened thanks to the personalities of Atatürk and Amanullah Khan. Thus, Turkey and Afghanistan started simultaneous initiatives on development and progress.

The greatest quality that distinguishes Tarzi from his contemporaries is that he analyzed political events and historical developments with a great meticulousness and he shared with others the information he obtained from those analyses in his works. Tarzi issued the first effective newspaper of the region, called “Seraj-ul Akhbar/The Torch of News”. Publishing works with a severe style in the Seraj-ul Akhbar newspaper as an ardent anti-imperialist, Tarzi is described as pro-Turkish and anti-English due to the ideas he defended. He even didn’t abstain from using the title “If atheism rises from the Kaaba, where does Islam go?” for one of his works he wrote during the First World War on the revolt of the Arabs against the Ottoman.

It will be observed more in detail in our thesis that our reasons for examining As a conclusion, it is considered that this study, which is completed by taking advantage of first-hand sources, will constitute a different reference to see and better understand through the eyes of Mahmud Tarzi, who had died in Istanbul in 1933 at the age of 68, the transformation period experienced in Afghan and Turkish societies today.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BKK	: Bakanlar Kurulu Kararları
B.T.T.D.	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Bel. No.	: Belge numarası
BM	: Birleşmiş Milletler
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
Çev.	: Çeviren
DH - KMS	: Dahiliye Kalemi Mahsus
D.	: Dolap
Ds.	: Dosya
Ed.	: Editör(ler)
et.al.	: Ve diğerleri (Latince)
Haz.	: Hazırlayan
ISAF	: International Security Assistance Force
İA (MEB)	: İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
İA (TDV)	: İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı)
İ. T.	: İttihat ve Terakki
D.G.B.İ.T.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Gnkur.Bşk.lığı	: Genelkurmay Başkanlığı
p.	: page
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
C.	: Cilt
M. Ö.	: Milattan Önce

M. S.	: Milattan Sonra
n.	: Numara
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.T.	: Tarih ve Toplum
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
UN	: United Nations / Birleşmiş Milletler
UNDEF	: U.N. Developing Program
ÜA	: Ülke Araştırmaları
v.	: Volume
v.d.	: Ve Diğerleri
WA	: Wikipedia Ansiklopedisi
Yay.haz.	: Yayına Hazırlayan

ÖNSÖZ

Orta Asya coğrafyası içinde sahip olduğu; gerek kuzeyden-güneye, gerek doğudan-batıya geçiş güzergahları ve gerekse doğal kaynakları sebebiyle oldukça önemli bir stratejik konuma sahip bulunan Afganistan, dünya tarihinde de önemli bir yer işgal etmektedir.

Afganistan ile Türkiye, aynı dönemde Batı emperyalizmine karşı ayrı ayrı bağımsızlık savaşı yürütmüşler ve yaşanan modernleşme sürecinde karşılıklı istişare ve işbirliği içerisinde olmuşlardır. Batılı toplumlarda çok daha önce yaşanan modernleşme süreci, içsel bir nitelik taşıyan bir süreç olup uzun bir zaman dilimine yayılarak ve toplumsal sancılar en aza indirilerek gerçekleşmiştir. Batı-dışı toplumların modernleşme sürecinde ise önlerindeki Batı örneği genel hatlarıyla tatbik edilmeye çalışılmış ve çağdaş medeniyetle düzeyine çıkılması hedeflenmiştir.

Bu nedenle de, daha sonra modernleşme sürecine giren Batı-dışı toplumlarda bu süreç, dışsal nitelikte olması ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi nedeniyle daha sancılı ve yıkıcı olmuştur. Tanzimat fermanıyla tetiklenen Türk modernleşme süreci, bazı Batılı bilim adamları tarafından ilgiyle izlenmiş ve Batı-dışı bir ülkede modernleşmenin genel olarak başarılı bir örneği olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde başlayan ve Cumhuriyet ile birlikte olgunlaşan Türk modernleşme süreci, modernleşmenin evrenselliğini tüm dünyaya kanıtlar mahiyetteydi. Bu süreç, bir yandan Batı'ya karşı varlık mücadelesi veren ama Batı'dan ilham alan bir süreçtir.

Türk milleti için, 1839 senesinde ilan edilen Tanzimat Fermanından 1919-1923 Türk Kurtuluş Savaşına kadar olan süreç içerisindeki edimimler, Genç Türkiye Cumhuriyetinin modernleşme yolundaki tecrübe birikimini oluşturmuştur. Türkiye'de yaşanan gelişmeler, coğrafi olarak daha doğuda yer alan milletlerin ilgisini çekmiş ve Serdar Mahmud Tarzi Han* (Sardar Mahmud Tarzi Khan) gibi aydınların benzer süreci kendi ülkelerinde tatbik edebilme heyecanı vermiştir.

Zengin görkemli kültürüyle bu zengin coğrafya içerisinde; eski ticaret ve fetih yollarının kavşağında, Orta Doğu ile Asya arasında yer alan Afganistan tarihinde öne çıkan -ancak bugün pek çok kişi tarafından çok iyi tanınmayan - önemli şahsiyetlerden birisini özellikle 1919 - 1929 yılları arasındaki ülkesine ve bulunduğu coğrafyaya

* Serdar Mahmud Tarzi Han, çalışmamızın geri kalan kısmında çoğunlukla Mahmud Tarzi olarak zikredilecektir.

yapmış olduğu katkılarıyla damga vurmuş olan bir isim teşkil etmektedir. İşte bu isim, Afganlıların eğitim babası olarak da bilinen -1865 ile 1933 yılları arasında yaşamış olan- Mahmud Tarzi'dir.

Afganistan'ın en büyük aydınlarından biri olarak da tanınan Mahmud Tarzi, aynı zamanda Afgan gazeteciliğinin babası olarak da bilinmektedir. Tarzi, Emir Habibullah ve Kral Amanullah'ın hükümdarlıkları zamanında resmi görevlerde bulunmuş oldukça önemli bir danışmandır. Ülkenin modernizasyonu için reformlar gerçekleştirmek ve Afgan ulusunu modernleştirmek için Kral Amanullah ile çok yakın çalışmış ve o dönem içerisinde gerçekleştirilen reformlarda önemli roller oynamış olan Tarzi, aynı zamanda Kral Amanullah'ın da kayınpederidir.

Tarzi, Muhammedzay hanedanlığını kuran, Dost Muhammed Han'la aynı soydan gelmektedir. Tarzi'nin büyük babası olan Serdar Ramdel Han ile Dost Muhammed Han, Serdar Payende Muhammed Han'ın oğullarıdır.

Tarzi'nin yaşam mücadelesi ve Afganistan'ın kalkınmasına yönelik reformist yaklaşımları, özellikle Afganistan'ın yıldızının parlamaya başladığı 1919 - 1928 yılları arasında amacına ulaşmasına çeyrek kala durdurulmuştur. Durdurulan sadece Tarzi'nin düşleri olmamış aynı zamanda Asya'nın adeta kalbi de durdurularak bölgenin geri kalmasına ve halen günümüze kadar uzanan çatışma ve kargaşa ortamların yaşanmasına neden olunmuştur.

Çalışmamızda; coğrafi olarak Kabil ile Kandahar arasında bulunan Gazne'de (Ghazni) 1866 yılında başlayan, Hindistan, Şam, Mekke, Bombay, Delhi, Lahor, Peşaver, Paris, Kabil'de devam eden ve 1933 senesinde İstanbul'da son bulan Mahmud Tarzi'nin sıra dışı hayat hikayesini ele aldık. Gazeteci, yazar, eğitimci, seyyah, maceracı, devrimci, reformist, entelektüel, aydın, devlet adamı ve nihayetinde bir diplomat olan 67 yıla sığdırılmış bir hayatı ele almakla karanlıkta kaldığını düşündüğümüz ve günümüzle de kesinlikle bazı yönleriyle kesiştiğine inandığımız bir dönemi anlamada referans oluşturacağını düşünüyoruz.

Kaynaklara ulaşabilmek için, 29 Ekim 2001 tarihinde Afganistan'ın Kandahar kentine oldukça ilginç sayılabilecek bir yolculuk neticesinde intikal ettik. Afganistan'ı ikinci ziyaret ettiğimiz 2005 yılı Temmuz ve Ağustos aylarına denk gelmekteydi.

Çalışmamızda, o dönemi kısmen veya tamamen yaşamış bulunan sınırlı sayıdaki birinci kaynaklardan, Afganistan Milli Arşivi'nde bulunan az sayıdaki

belgelerden, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı bulunan Cumhuriyet ve Osmanlı arşivi belgelerinden, TC Cumhurbaşkanlığı'nın arşiv belgelerinden, TC Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinin bir kısmından, TC Dışişleri Bakanlığı Kabil Büyükelçiliği'nin bir kısım belgelerinden, Afganistan'ın Ankara Büyükelçiliği'ne ait belge ve dokümanlardan ve Londra'daki "British Library" ile "Public Record Office"de bulunan konuyla ilgili belgelerin incelenmesi neticesinde bir çalışma yapılmıştır.

Ayrıca, Mahmud Tarzi ile Amanullah Han'ın aile yakınlarıyla çeşitli görüşmeler yapılmış, özellikle Mahmud Tarzi hakkında yazılmış olan referans kaynakların önemli bir kısmına ulaşılmış ve Mahmud Tarzi'nin eserlerinin tamamına yakını (bir kısmı fotokopi olarak) Afganistan'dan temin edilmiştir.

Çalışmamızın Giriş Bölümünde; Afganistan coğrafyası, doğal kaynakları, Afganistan'ın toplumsal yapısı ve Tarzi'nin Afganistan için önemi,

Birinci Bölümde; çalışmamızın alt yapısını oluşturmak için tarihsel boyutu içinde Afganistan'da yaşanmış olan gelişmeler,

İkinci Bölümde; Afganistan'da Mahmud Tarzi ve Amanullah Han dönemi ve bu dönemin Afganistan açısından önemi,

Üçüncü Bölümde; Tarzi'nin kendi kaleminden aktarılmış hayat hikayesinin belirli bir kısmı, (muhibi, ailesi, çocukluğu, eğitimi, sürgünde olduğu dönem vb gibi)

Dördüncü Bölümde; Afgan aydını Tarzi'nin edebi ve siyasi yönünü oluşturan etkenler ve Türk-Afgan ilişkilerine yapmış olduğu katkılar incelenecektir.

Sonuç Bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak, tarih içerisinde yaşanan gelişim ve dönüşümlerin günümüze olan etkileri üzerinde durulmak suretiyle neticeye varılacaktır.

Görüldüğü üzere bilimsel tarafsızlığın kaybedilmemesi kaygısıyla hem Batılı hem de mahalli kaynaklardan istifade etmek suretiyle hazırlamış olduğum tez çalışmamız sırasında özellikle bana sabırla katlanan aileme; eşim, kızım ve oğluma burada özel olarak teşekkür etmek istiyorum.

Süleyman ÖZMEN

İstanbul 2008

GİRİŞ

Bütün anayollar ve geçitler tarihin başlangıcından itibaren Afganistan'ın merkezinde yer almıştır. Denize çıkışı olmayan bu topraklar, eskiden beri Asya'nın kavşak noktası olup iki büyük uygarlık merkezinin (Pers ve Türk) buluşma noktası ve savaş alanını oluşturmaktaydı. Bazı zamanlarda tarih içerisinde bu iki uygarlığı birbirinde ayıran bir tampon görevi görürken, bazı zamanlarda da Hindistan'ı işgal etmek için gayretler sarfeden orduların kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru düzenledikleri seferlerde bir koridor hizmetinde bulunmuştur.¹

Burası ayrıca ilk antik dinler olan Zerdüştlük, Manicilik ve Budizmin serpilip geliştiği bölgedir. Yıkıntıları Mezar-ı Şerif'ten bir kaç kilometre uzaklıkta bulunan tarihi Belh şehri, UNESCO'ya göre dünyanın en eski şehirlerinden birisi olup, Budizm, Pers ve Türk sanatlarının bir arada olduğu sanat ve kültür merkezi olmuştur.²

Afgan ismi bölge halkı için ilk kez Gazneli Mahmud zamanında, onun vakanuvisleri tarafından kullanılmıştır. Afganlı olmak bir ulusal kimlikten çok düz arazilerde yerleşik olan Peştun (Patan) kabilesine ait toplulukları anlatmak için kullanılmıştır. Dağlarda ve bugünün Afganistan-Pakistan sınırının her iki tarafında konar-göçer bir yaşam sürdüren Peştunlar ise, esas olarak ait oldukları klan veya kabile isimleriyle adlandırılırlar. Bölgede ağırlığı olan bu topluluklar, aynı zamanda dünyanın en büyük kabile toplumdur. Peştun kimliğinin bilinci bu insanları birbirine geleneksel bağlarla bağlamakla birlikte, belki de bir Peştun'un son yapacağı şey kendisini tanımlamak için "Peştun"³ olduğunu söylemektir. Birkaç düzine kabile

¹ Anthony ARNOLD, *The Fateful Pebble, Afghanistan's Role in the Fall of the Soviet Empire*, California, 1993, s.27.

² Eden NABY, *The Changing Role of Islam as a Unifying Force in Afghanistan*, Ali BANUAZIZI & Myron WEINER (ed.); *The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan*, Syracuse University Press, Syracuse N.Y. 1986, s.97.

³ 1946-1947 yılları arasında İngiliz Sömürge İmparatorluğunun Kuzey Doğu Sınır Valiliğini yapan Sir Olaf Caroe, Peştunların kökenini MÖ 550 yıllarına kadar götürmektedir. Bkz. Olaf CAROE, *The Pathans, 550 BC-AD 1957*, Macmillan & Co Ltd., St. Martin's Press, New York, 1965, s.24.

ve çok sayıda “Khel”e (klan) ayrılmış olan bu toplulukların insanları karmaşık bir aile sistemi içinde yaşarlar. Akraba olan tüm bu toplulukları birbirlerine yakınlaştıran unsurlar “ulus bilinci”nden çok, ırk bağı, farklı lehçeleri olsa bile kabul edilebilecek bir dil ve üzerinde yaşadıkları topraklarla bütünleşmiş olan kültürlerine olan bağlılıklarıdır.⁴

Afganistan’dan geçen eski İpek Yolu’nun tüccarları ve hacıları Budizmi Çin’e ve Japonya’ya taşımışlardı. Ardı ardına yapılan fetihler, bu bölgeyi yerle bir etmesine rağmen aynı zamanda da bir çok uygarlığın izlerinin kalmasına sebep olmuştur. Sırasıyla Makedonlar, Araplar, Samaniler, Gazneliler, Moğollar, Hazariler, Persler, Safeviler, Özbekler, Hintliler, Ruslar ve İngilizler sırasıyla bu bölge üzerinde mücadelelerde ve işgallerde bulunmuşlardır. Nihayetinde bir Peştun “Sadozai” aşiretinden olan Ahmed Şah Durrani, 1747’de ülke içerisinde birbirine rakip olan tüm aşiretleri bir araya getirerek ilk Afgan Krallığını kurmuştur.⁵

Bütün bu işgallerin ve değişimlerin neticesinde birbirine kaynaşmış bir Afgan ulusunun ortaya çıkmasını engel olan son derece birbirinden ayrı etnik, kültürel ve dinsel bir karışım yeşermiştir. Bunun neticesinde dilde de bir takım farklılıklar mevcut olmuş bölgede etkin olarak konuşulan Pers, Peştun ve Türk dillerinin yanında 32 farklı lehçe ve diyalekt daha ortaya çıkmıştır.⁶

Afganistan, bir taraftan İran, Pakistan, Arap Denizi ile Hindistan, diğer taraftan Orta Asya ile Güney Asya arasında bir kavşak noktasını oluşturan jeo-stratejik konumu sayesinde binlerce yıldır büyük komutanların ve değişik işgal güçlerinin ilgi alanı olurken, diğer yandan geçit vermez yüksek dağ silsileleri ile dünyanın belki de en ilginç coğrafik bölgesini oluşturmaktadır.

Afganistan, 652.090 km² lik bir alanı kapsamaktadır. En uzun kenarı, kuzeydoğusu ile güneybatısı arasındadır ki bu da 1450 km.’ye denk gelir. Kuzeybatısı ile güneydoğusu arasındaki mesafe ise 800 km.’dir. Genel olarak ülkenin büyük bir kısmının rakımı 900 m. ile 3350 m. arasında değişmektedir.⁷

Heybetli Hindikuş Dağları ülkeyi bir bıçak gibi kuzeye ve güneye doğru ayırmıştır. Hindikuş Dağlarının zirve yüksekliği ise 7300 m. yi bulmaktadır. Ülkenin

⁴ Ahmet Kasım HAN, **Kavşaktaki Ülke Afganistan**, “Geniş Açır”, National Geographic, Aralık 2001.

⁵ Louis DUPREE, **Afghanistan**, Oxford University Press, Oxford, 1997, s.39.

⁶ Richard TAPPER, **The Conflict of Tribe and State in Afghanistan**, London, 1983, s.33.

⁷ Afghanistan Country Handbook, A Field Ready Reference Publication, October 2001, s.17.

kuzeydoğusu, tepelerinin karlarla dolu olduğu dağlık kesimlerle kaplı olmasına rağmen, güneyi genel olarak çorak, taşlıkl ve çöl arazileri ile kaplıdır. Afganistan su ihtiyacının önemli bir kısmını Aralık ayı ile Nisan ayları arasında kuzeydeki dağlarına yağın karların erimesinden sağlar. Yıllık ortalama yağış miktarı metre kareye düşen 38 cm.dir. Ülkenin küçük bir kısmı tarıma elverişli olup, ülkede şu anda doğru dürüst sulama kanalı bulunmamaktadır. Mevcut olanların çoğu da savaşılar esnasında yıkılıp, işe yaramaz hale gelmiştir.⁸

Kuzey-Batı Asya ülkeleri, Orta Doğu, Türkistan ve Hint Yarımadası arasında kalması ve tarihi İpek yolu üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahip olan Afganistan, tarih boyunca emperyalist güçlerin hedefi olmakla birlikte, komşuları arasında da çatışma alanı olmuş ve gelecekte de çatışma sahası olmayı sürdürecektir olan bir ülke olduğu düşünülmektedir.⁹

Afganistan Devleti, 1919 senesinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra, uzun süre iç mücadelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle sık sık taht kavgalarının yaşanması, bu ülkede istikrarın sağlanmasını engellemiştir. Afganistan Soğuk Savaş yıllarında, SSCB ile ABD arasındaki çıkar mücadelesinin arasında kalmış ve SSCB sıcak denizlere, güneye inme hayalini gerçekleştirmek için Afganistan'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Fakat bu kez SSCB'nin karşısına ABD çıkmıştır. Buna karşılık SSCB ülkeyi içten feth etmek ve Afganistan'ı ele geçirmek için bir seri örtülü faaliyetlerde bulunmuştur. Nitekim 1979 senesine gelindiğinde SSCB, 10 sene boyunca sürecek olan ve SSCB'nin dağılmasını tetikleyecek olan fiili işgali gerçekleştirmiştir.¹⁰ Ancak 1989 yılında SSCB, on yıl boyunca işgal ettiği topraklardan ABD, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Pakistan'ın desteklediği Afganlıların mücadelesi neticesinde çıkmak zorunda kalmıştır.¹¹

Afganistan; Orta Asya, Hindistan Yarımadası ve Orta Doğu ülkeleri arasında yer almaktadır. Denize kıyısı yoktur, fakat kara ulaşımı açısından son derece elverişli bir yerdedir. Bu yüzden ki, eski çağlarda “Dünyanın Kavşak Noktası” olarak adlandırılmıştır. Yakın çağa kadar Orta Asya'daki savaşlar, göçler ve ticaretin merkez noktasında yer alan Afganistan, eski antik çağların “Ariana/Aryena”

⁸ www.countrystudies.us/afghanistan

⁹ Roulhollah K. RAMAZANI, **The Northern Tier; Afghanistan, İran, and Turkey**, D. Van Nostrand Company, INC, Princeton, New Jersey, 1966, s.22.

¹⁰ Fahri ÇELİKER, **Afganistan ve Sovyet İşgali**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 104/297, Ankara, Mayıs 1985, s.45.

¹¹ A. ARNOLD, **a.g.e.**, California, 1993, s.77.

bölgesinin şimdiki adıdır.¹² 1747 yılından itibaren bu ülke “Afganistan” adını taşımaktadır.¹³

Batıda İran, doğuda ve güneydoğuda Pakistan, kuzeydoğu uçta Çin, kuzeyde Türkmenistan ve Özbekistan, kuzeydoğuda Tacikistan ile sınırları olan bir ülkedir. Bugün yaklaşık 31 milyon insanın yaşadığı Afganistan 647.500 km²’lik bir yüzölçümüne sahiptir. Afganistan’ın en batısı ile en doğusu arasındaki uzaklık 1350 km., kuzeyle güneyi arasındaki mesafe ise 900 km.’dir.¹⁴ Afganistan’ın kuzey bölgesine “Afgan Türkistanı” denmektedir.¹⁵

Afganistan’ın coğrafi yapısı, genellikle üzerinde sıradağların bulunduğu yaylalardan ve yer yerde ovalardan oluşmaktadır.¹⁶ Bir ziraat ülkesi olmasına rağmen, ülkede kuraklık ve elverişsiz tabii şartlardan ötürü toprakların ancak onda biri kullanılabilir. Ülkeye en yakın deniz 480 km. güneydeki Umman denizidir.¹⁷

Aşağıdaki haritada Afganistan’ın bulunduğu Kuzey yarımküre üzerindeki konumu yer almaktadır.

¹² Özer BOSTANOĞLU, **21 Yıl Önceki Afganistan Gözlemleri**, Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, Cilt:4, Sayı:3-4, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Ankara, 1999, s.59.

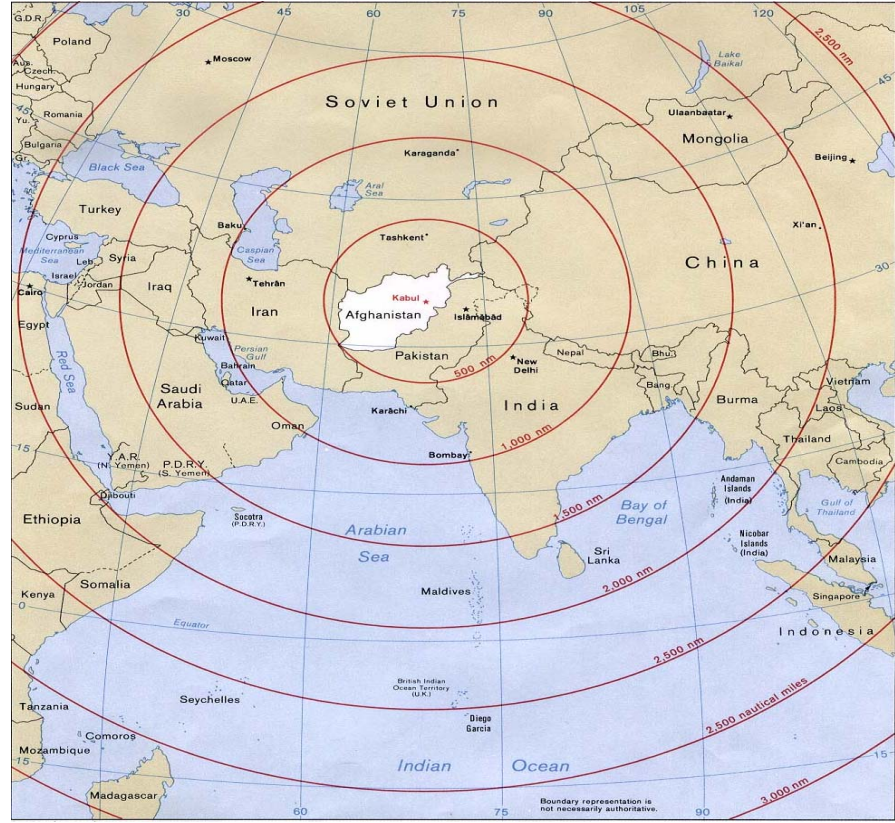
¹³ Bilal N. ŞİMŞİR, **Atatürk ve Afganistan**, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.5.

¹⁴ Esedullah OĞUZ, **Afganistan**, BBC Yayınları, Cep Kitapları A.Ş., İstanbul, 1998, s.33.

¹⁵ B. N. ŞİMŞİR, **a.g.e.**, Ankara, 2002, s.7.

¹⁶ Orhan İPEK, “**Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan’daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri**”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı:372, Yıl:121, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Nisan 2002, s.92.

¹⁷ Afghanistan Country Handbook, A Field Ready Reference Publication, October 2001, s.34.

Harita G.1 : Afganistan’ın kuzey yarımküre üzerindeki coğrafi konumu

“Kaynak: <http://encarta.msn.com/encnet/features/mapcenter/map=afghanistan.azimuthal.equidistant.aspx>”

Harita G.2 : Afganistan’ın fiziki haritası

“Kaynak: <http://encarta.msn.com/encnet/features/mapcenter/map=afghanistan.physical.aspx>”

Afganistan, 18.yy'dan 19.yy'a kadar, yaklaşık 150 yıl boyunca İngiliz sömürgeciliğine karşı direnmiş ve her türlü yabancı etkiye kapalı kalmıştır. Bu yüzden iktisadi gelişmesi için gerekli olan büyük ticaret yollarını açmaya yanaşmamıştır.¹⁸

Ülkede 20.yy başlarında sanayi üretimine geçmek, ticareti geliştirmek ve ulaşımı yaygınlaştırmak için bazı çabalar harcanmıştır. Ancak bu çabalar yüzeysel olmuştur. 1950'li yıllarda ABD'den ve SSCB'den daha sonra da İran'dan ve Basra Körfezi kıyısı ülkelerinden alınan yardımlarla gerçek bir ekonomik gelişme başlamıştır. Ancak bütün bu olumlu gelişmeler, 1979 yılında patlak veren savaş yok etmiştir. SSCB'nin ülkeyi işgali, takip eden on yıl boyunca Afganistan'ı siyasal ve iktisadi olarak ona daha da bağımlı hale getirmiştir.¹⁹ Devamında ise ülkenin tamamen mahvolmasına yol açan Taliban dönemi, ekonomik dengeleri alt üst etmiştir.

Tarih ve çevre Afganistan'da geniş bir insan ve dil farklılığı sağlamıştır. Sürekli göç ve istila süreci daha fazla etnik ve kültürel karışım, çeşitli dini değişim dalgaları, düzensiz nüfus artış ve azalmaları meydana getirmiştir. Afganistan tarihi, farklı etnik kökenlere ve inançlara sahip olan çok sayıda topluluğun yaşadıkları bu topraklar üzerinde bir milli devlet kurulması hikayesini ve bölgede mücadele eden büyük yayılmacı ve emperyalist güçlerle olan ilişkilerini anlatmaktadır. Bölgedeki bu emperyal güçlerin zorlamasıyla oluşan sınırların yarattığı sorunların yanı sıra, aslında daha da önemli olan, bağımsız veya yarı bağımsız etnik ve dilsel toplulukların çok sayıda olmasının neden olduğu Afganistan'ın birliğinin sağlanamaması sorunudur.

Kuvvetli, merkezileşmiş ve birleşik modern bir milli devlet oluşturmada Afgan yönetimlerinin başarısızlığı, genellikle, ülkenin jeopolitik konumu ve fiziki şartlarının neden olduğu Afgan halkının yapısında mevcut etnodil ve din-mezhep farklılıkları ile kabile toplumu çerçevesinde değerlendirilir ve açıklanır. İran platosu, Orta Asya bozkırları ve Himalaya dağ silsilesinin kuzeybatı köşesinin kesiştiği bir geçiş bölgesinde yer alan Afganistan, Asya'nın en önemli üç medeniyeti olan Hind, Çin ve İran-İslam medeniyetlerinin ortak etkilerine maruz kalmıştır. Başta Türk-

¹⁸ Nader D. AHMAD, *The Survival of Afghanistan 1747-1979: A Diplomatic History*, Institute of Islamic Culture, Lahore, 1990, s.27.

¹⁹ Anthony ARNOLD, *Afghanistan: The Soviet Invasion in Perspective*, Hoover Institution Press, Stanford, 1985, s.93.

Moğol imparatorlukları olmak üzere, ülke bir dizi imparatorluğa dahil edilmiş, göçler ve istilalara sahne olmuştur.²⁰

Bunların sonucunda bütün Afganistan'a yayılan fenotip özelliklerin karışımı, dilleri ve gelenekleri bırakmıştır. Bu bölgeden geçen pek çok halk, bölgede kalarak veya pek çok izler bırakarak geçmiştir. Bu açıdan, devlet kurma ve milli birliği sağlama sorunları, başarısızlıktan sorumlu olduğu iddia edilen Afgan toplumunun kendine özgü ihtilaflı ve parçalı yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fiziksel ve çevresel etkenler güçlü ve modern bir siyasi sistem oluşturmak için yapılan girişimlere engel oluşturmuştur. Öte yandan bu etkenler, 67etnik ve kültürel çeşitlilik içinde güçlü bir özgürlük duygusu yaratarak Afgan yaşamının karakterinde silinemez izler bırakmıştır.²¹

1880'de Abdurrahman Han'ın tahta çıkması, modern Afgan devletinin başlangıcı olarak kabul edilir ve bu tarihten itibaren sömürgeci güçler, İngiltere ve Rusya, tarafından kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla yapay olarak oluşturulan sınırlar, Afgan devletini tanımlama ve savunma anlamında hemen hemen hiçbir değer ifade etmezler. Sadece kuzeydeki Amu Derya nehri doğal sınır olarak kabul edilebilir. Afganistan'da, Peştunların yanı sıra, diğer dil grupları, uluslararası sınırlarla bölünmüştür. Kuzeydeki çoğu milletler, -Tacikler, Özbekler ve Türkmenler- sınırın öte yakasında Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da da yaşamaktadırlar. Beluciler ise Afganistan, Pakistan ve İran arasında bölünmüştür.

Hazaralar uluslararası sınırlarla bölünmeyen tek etnik gruptur. Dolayısıyla, yaklaşık Afganistan sınırlarının her biri, etnik toplulukların bir bölümünü komşu ülkelerde kalmasına yol açmıştır. Bu durum özellikle güneydeki bugün Pakistan topraklarında kalan Peştun kabileleri nedeniyle önem arz etmektedir. Bununla birlikte, ovaları, çölleri ve dağlık bölgeleri kesen sınırlar, iç denetimi geliştirmek veya siyasi bir kimlik yaratmak için de uygun değildir.²²

Afgan toplumu, diller, dinler ve bölgesel topluluklar mozaiğini oluşturmakta ve bu mozağin temeli, çekirdek aile, köy ve kabile birimlerine dayanmaktadır.

²⁰ Richard S. NEWELL, **The Prospects for State Building in Afghanistan**, Ali BANUAZIZI-Myron WEINER (ed.); *The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan*, Syracuse University Press, Syracuse N.Y. 1986, s. 107.

²¹ Richard S. NEWELL, **The Politics of Afghanistan**, Cornell University Press, Ithaca N.Y. 1972, s.17.

²² A. BANUAZIZI & M. WEINER, **a.g.e.**, s.46.

Bugün Afganistan olarak bildiğimiz memleketin adı, Afgan kavminin üstünlük kazandığı 18nci yüzyılın ilk yarısından sonra ortaya çıkmıştır.²³

Afganistan'daki etnik yapıya bakıldığı zaman, gerçekten büyük çeşitlilik görülmektedir. Nüfusun yarısından çoğunu, Peştunlar (Pathanlar) oluşturur. Peştunlar, günümüzde de aşiret düzenini korumuşlardır. Özellikle Afganistan'ın güneyinde ve doğusunda Pakistan sınırına yakın yerlerde yerleşmişlerdir. Peştunlar'dan sonra gelen diğer büyük topluluk ise Tacikler'dir. Çoğunlukla kuzey ve kuzeydoğudaki verimli vadilerde yerleşik olarak yaşarlar ve çiftçilikle geçinirler. Türk topluluklarından, Özbekler ve Türkmenler'den bahsedilebilir. Bunlar, nüfusun yaklaşık % 10'unu oluştururlar. Kuzeyde yaşar ve geçimlerini tarımla sağlarlar. Orta kesimdeki dağlarda, çoğu Farsça konuşan Hazaralar ve Moğol kökenli topluluklar yaşamaktadır. Afganistan halkının menşe ayrılıkları yüzünden burada çeşitli diller konuşulur.²⁴ % 50'si Afgan Farsçası (Dürri), %35'i Peştun dili, %11 Türkçe'nin Özbek ve Türkmen lehçelerini, %4'ü Beluci ve Paşayi gibi 30 farklı dil konuşulmaktadır.²⁵

Çok çeşitli etnik gruplardan oluşan Afganistan halkı tarih boyunca hiçbir zaman bir millet olamamıştır. Afganistan'ın birbirine benzemeyen köşeleri gibi halkı da değişik menşelilerden gelme ayrılıklar gösterir.²⁶ Her ne kadar ülkeyi bir arada tutmak için bir Afgan Milleti yaratılmaya çalışılmış olsa ve bu çabalar günümüzde uluslararası topluluk tarafından kabul görse de resmi bir "Afgan Milleti" yoktur. Afganistan'ın her bölgesinde aşiret ağaları ve büyük toprak sahipleri kendi yönetimini oluşturmuştur.²⁷ Ülke tarihinin hiçbir döneminde, merkezi hükümet yerel liderler üzerinde tam anlamıyla iktidar olamamıştır.²⁸

Afganistan'da 1923, 1963, 1976, 1987 ve 1990 yıllarında 5 anayasa hazırlanmıştır. Ülkede Anayasa Mahkemesi 1964 yılından sonra kurulmuştur. Yönetim birimlerindeki mahkemelerin sayıca azlığı ve yasaların yetersizliği nedeniyle yerel mahkemelerde şariat yasaları uygulanmaktadır. Taliban yönetimi 19

²³ M. SARAY, a.g.e., İstanbul, 1981, s.9.

²⁴ Ali BANUAZIZI & Myron WEINER, **The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Press, Syracuse, 1988, s.47.

²⁵ H<http://esa.un.org/unpp/H>; (Population, population growth rate, and life expectancy data are from the United Nations (UN) World Population Prospects: The 1999 Revision.)

²⁶ H<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html#peopleH>

²⁷ Esedullah OĞUZ, **Afganistan**, BBC Yayınları, Cep Kitapları A.Ş., İstanbul, 1998, s.35.

²⁸ Mustafa GÜLER, **Afganistan**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı:375, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.20.

Temmuz 1998 tarihinde ülkenin anayasasının şeriata göre olduğunu ilan etmiştir. Afganistan'da Şeriat Hukuku'nun uygulandığı ve ülke genelinde şeriat mahkemelerinin olduğu bilinmektedir. Bu sistem içinde resmen tayin olunan hakimler (kadılar) bulunmaktadır ve kanuni otorite gücünü İslam dininden almaktadır.²⁹

Afganistan'daki geçim koşulları; bazı kırsal kesimlerde, hayvancılıkla uğraşan insanlar yerleşik yaşarken, bazıları ise mevsimsel olarak göçebe hayvancılık yaparlar. Kırsal kesimde yaşayan insanların tarıma olan ilgileri ekolojik, ekonomik ve politik faktörlere bağlı olarak değişmektedir.

Aşağıdaki haritada, ülkedeki vilayet sınırları ve yerleşim bölgeleri yer almaktadır.

²⁹ Fareda AHMADI, **The Afghan Mosaic Magazine**, Book number: 003531, Issue No. 3. Autumn 1998/Winter 1999, s.47.

Harita G.3 : Ülkedeki Yerleşim Bölgelerinin Sınırları

“Kaynak: <http://www.army.mil/operations/oef/afghanistan-political-map.jpg>”

11 Eylül 2001 tarihi sonrasında Afganistan’ın yeniden yapılandırılma süreci neticesinde teşkil edilen Afganistan Cumhuriyeti içerisinde de İslam ibaresi ithal edilmiş ve yeni cumhuriyet “Afganistan İslam Cumhuriyeti” olarak deklare edilmiştir.

Afganistan halkının % 99’u Müslüman ve % 1’i Sih, Hindu ve diğer dinlerdir. Ancak % 99 Müslüman olan grup kendi içerisinde ayrılmaktadır. Bunun % 84’ü

Sünni Müslüman ve % 15’ide Şii Müslümandır. % 15 olan Şii grubun içerisine, Alevi, Dürzi, Kızılbaş ve İsmaili mezhepleri de dahildir.³⁰

Modern Afganistan tarihi incelendiği zaman Afgan tarihi içerisinde dört önemli hükümdarın, Afgan ulusu içerisinde millet oluşturma çabalarını ön plana çıkardığı görülebilir. Bu hükümdarlardan birincisi, 1747-1773 arasındaki dönemde yerini alan Ahmed Şah Durrani’dır. Durrani’nin başarısı, kabileler arasındaki anlaşmazlıkları belli bir dereceye kadar minimize etmesinde yatmaktadır. Bu başarısı nedeniyle, bazıları tarafından günümüz Afganistan’ının babası olarak da kabul edilmektedir. İkincisi, 1835-1863 yılları arasında Muhammedzay hanedanlığını kuran, İngiliz işgaline karşı kabileleri birleştiren ve ustaca yürüttüğü kabile diplomasisi ile merkezi hükümetin gücünü ve otoritesini artıran Dost Muhammed Han’dır. Üçüncüsü, Dost Muhammed Han’ın oğlu olan Muhammed Afzal’ın büyük oğlu Abdurrahman Han’dır. 1880 ile 1901 yılları arasında iktidarda kalan Abdurrahman Han³¹, orduyu daha da kurumsallaştırarak, sivil bürokrasi ve krallık ile baskı ve kurnazlıkla kabilelerin gücünü azaltmıştır. Son olarak 1919 ile 1929 yılları arasında iktidarda kalan Abdurrahman Han’ın oğlu Habibullah’ın üçüncü oğlu Amanullah Han’dır. Amanullah Han, kapsamlı bir sosyal, ekonomik ve siyasi reform programı ile milli birliğe ulaşmak için bir seri reform denemelerinde bulunmuştur.³² Amanullah Han’ı söz konusu reformlar ve bir Afgan ulusu oluşturulması konusunda motive eden ve zaman zaman Amanullah Han’ın danışmanlığını üstlenen kişi ise Mahmud Tarzi’dır.

Afganistan gibi zorlu bir coğrafyada 1865 yılında Afganistan’ın Gazne kentinde başlayan; savaşlarla, sürgünlerle, suikastlarla, devrimlerle ve daha nice iniş-çıkışlarla dolu geçen ve 1933 yılında İstanbul’da yaşama gözlerini kapatan Mahmud Tarzi’nin hayatı Afganistan tarihinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Dönemin hegemon güçlerinden olan İngiltere ve Rusya’nın başrolleri paylaştığı “Büyük Oyun”³³, 19ncu yüzyılın ikinci yarısında yaşanmaya başlamıştı.³⁴

³⁰ E. NABY, *a.g.m.*, 1986, s.121.

³¹ Abdurrahman Han, uygulamış olduğu ödün vermez ve sert yönetim yüzünden “**Demir Han**” olarak da anılmaktadır.

³² Leon B. POULLADA, *Reform and Rebellion in Afganistan, 1919-1929; King Amanullah’s Failure To Modernize A Tribal Society*, Cornell University Press, Ithaca N.Y. 1973, s. 12-13.

³³ “Büyük Oyun” tabiri ilk defa, İngiliz Kraliyet Ordusunda Yüzbaşı olan Arthur CONOLLY tarafından kullanılmıştır. Bu tabir, ünlü yazar Rudyard KIPLING’in önemli eseri “**Kim**”de kullanılması suretiyle kalıcı ve yaygın bir hal almıştır.

³⁴ Peter HOPKIRK, *The Great Game, On Secret Service in High Asia*, London, 1999, s.123.

Bu oyunda İngilizler, Hindistan'ın zenginliklerini istismar ederken Ruslar da, bu zenginliklerden faydalanabilecekleri ve kendilerine Hint Okyanusu'nun yolunu açacak bir konumun peşindeydiler. Sih Savaşları'nın ve 1832-1842 yılları arasındaki 1nci İngiliz-Afgan Savaşı'nın sonunda İngilizler, Peşaver'i elde etmiş ve buradan Kabil'e kadar olan dağlık alanı bir tampon bölge haline getirirerek, Rusya ile aralarında bir engel oluşturmaya çalışmışlardır.³⁵

Bu dönemde Afganistan'da siyasi güç yine bir Dürrani kabilesi olan Barakzay'ların Muhammedzay ailesine geçmiştir. 1nci İngiliz-Afgan Savaşı sırasında yönetim bu aileden Dost Muhammed Han'ın elinde bulunmaktaydı. Dost Muhammed, Payende Han isminde bir Barakzay liderinin soyundan gelmekteydi. Payende Han'ın 22 oğlu vardı. Ancak bunlardan Dost Muhammed dahil Afgan tarihi açısından üçü büyük önem taşımaktadır. Birisi Mahmud Tarzi'nin büyük babası olan Serdar Ramdel Han, ikincisi 1933-1973 yılları arasında Afganistan'ı yöneten son Afgan Kralı Zahir Şah'ın dört kuşak önceki büyük babası Serdar Sultan Muhammed ve sonuncusu da 1919-1929 yılları arasında Afganistan'ı yöneten Amanullah Han'ın üç kuşak önceki büyük babası Dost Muhammed Han'dır.³⁶

Dost Muhammed Han'ın oğlu Emir Şer Ali'nin hükümdarlığında, Afganistan'a belirli bir ölçüde bağımsızlık getirmek istemesi ve 1878 yılında General Stolyetov başkanlığında bir Rus heyetini başkentte ağırlaması yüzünden İngilizlerle 1878-1880 yılları arasında cereyan 2 nci İngiliz-Afgan Savaşı'nın patlak vermesi kaçınılmaz oldu. Bu tarihten sonra iki ülke arasında yaşanan ilişkiler neticesinde bugünkü Afganistan-Pakistan sınırı belirlenmiştir. 1893 yılında dönemin bölgedeki İngiliz valisi olan Sir Mortimer Durand, dönemin Afgan Emiri Abdurrahman Han ile yaptığı anlaşmanın sonucunda "Durand Hattı"ı belirlenmiştir. Bu hattın kurulmasıyla bu coğrafyada yaşayan Peştun nüfusun yarısı Bugünkü Pakistan³⁷ topraklarında diğer yarısı ise Afganistan topraklarında kalmıştır. Peştunlar Afganistan'daki en büyük etnik topluluk olmalarına rağmen Pakistan içinde sadece % 9'luk bir azınlık grubunu teşkil etmektedirler.³⁸ Durand Hattı'nın çizilmesiyle 1919 senesinde cereyan eden ve

³⁵ Arnold FLETCHER, **A Complete History of Afghanistan**, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1984, s.47.

³⁶ Louis DUPREE, **Mahmut Tarzi: Forgotten Nationalist**, Harvard University of American Universities Field Staff, INC, 1964, s.17.

³⁷ O dönemde Pakistan, henüz İngiliz Hindistan'ı henüz dağılmamıştı.

³⁸ The World Almanac and Book of Facts 2002, s.767 & 836. (Pakistan'a ilişkin son nüfus verisi; 144.616.639'dur. Bu durumda ülkede yaşayan Peştun asıllıların nüfusunu, Afganistan'dan alınan göçler hariç, 12.292.000 civarında hesaplamak yanlış olmayacaktır. Afganistan için ise bu rakam 9 milyon civarındadır.)

Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmasına yol açan 3 ncü İngiliz-Afgan Savaşı'na kadar olan dönemde, Afganistan yarı sömürge durumunda kalmıştır. İşte yaşanan bu döneme tesir etmiş olan önemli kilit isimlerden birisi, Serdar Payende Muhammed Han'ın oğlu Serdar Ramdel Han'ın büyük torunu olan Serdar Mahmud Tarzi Han'dır.³⁹

Mahmud Tarzi, Afganlılık ideali etrafında bir ulusal bilinç yaratılmasını ve Afganistan'ın çağdaş bir ulus devlet olarak uluslararası politikada yerini almasını hedeflemiş, aydın, reformist bir vatanseverdi. Babası Serdar Gulam Muhammed Tarzi'nin, Durand Antlaşmasına imza atan yeğeni Emir Abdurrahman ile anlaşmazlığa düşmesi sonucunda 17 Ocak 1882'de ülke dışına sürülmesiyle Mahmud Tarzi, daha henüz 17 yaşında çocuk denecek bir yaştayken yaklaşık olarak 20 yıl sürecek olan sürgün hayatına başlamış oluyordu.

Mahmud Tarzi, o zaman Osmanlı toprağı olan Şam'da büyüdü. Burada Türk elit tabakasıyla yakın ilişkiler içinde bulunan Tarzi, birkaç seferde İstanbul'a giderek Sultan II nci Abdulhamid'in huzuruna çıkma fırsatı buldu. Şam'da resmi devlet görevlerinde de bulunan Tarzi, Emir Abdurrahman'ın ölümü üzerine tahta geçen Emir Habibullah'ın isteğı üzerine Afganistan'a geri çağırıldı. 1902 yılının Şubat ayında oldukça maceralı bir yolculuktan sonra Afganistan'a dönen Mahmud Tarzi, Afganistan'ın modernleştirilmesi ve yeni reformların hazırlanması konularında oldukça önemli roller üstlenmiştir.⁴⁰

Afganistan'a 1902 yılında dönüşünden itibaren Mahmud Tarzi, Türk uzmanların Afganistan'ın çağdaş bilim ve teknolojiyi yakalanmasında son derece faydalı olacağına inanmıştı. Hatta Emir Habibullah'tan, II. Abdulhamit'in bir miktar Türk uzmanın, çağdaşlaşma çabalarına yardımcı olmaları amacıyla Afganistan'a yollanmasını rica eden bir ferman almayı dahi başarmıştır. Ancak aylar süren bir yolculuktan sonra Osmanlı topraklarına vardığında, İngiliz ajanlarının elindeki fermanın sahte ve kendisinin işleri karıştırma amacından başka bir amaca sahip olmayan bir maceraperest olduğuna dair propagandaları sonucu resmi ilişkilerin kurulmasında başarısız olmuştur. Bununla birlikte, kendi seyahatlerinde İstanbul, Mısır ve Suriye'de edindiğı arkadaşlarının bir kısmı sırf Mahmud Tarzi'ye duymuş oldukları hürmete istinaden, "Birbirlerini teşvik ederek ve Afgan halkına karşı

³⁹ L. DUPREE, a.g.e., 1964, s.23.

⁴⁰ Ahmet Kasım HAN, *Kavşaktaki Ülke Afganistan*, "Geniş Açı", National Geographic, Aralık 2001, s.27.

bekledikleri İslami (dayanışma) hisleriyle şevke gelerek yedi kişilik bir grup birbiri ardına Kabil'e" gelmişlerdir.

Bu kişiler; muhasebe idaresini düzene sokan maliyeci Hilmi Fehmi Efendi; laboratuvarı ve eczanesiyle birlikte ilk modern hastaneyi kuran Dr. Münir İzzet; hastanenin laboratuvarında sorumlu olan ve bütün zorluklara karşın çiçek hastalığına karşı aşı uygulamasını ilk kez başlatan mühendis Rıza Efendi; ilk matbaa makinesini kuran, baskı ustası ve sanatçı Mehmet Fazlı Efendi; orduyu yeniden yapılandırma çalışmalarını başlatan Albay Hasan Hüsnü ve posta pulu sistemini geliştiren, ayrıca botaniğe olan büyük ilgisiyle yeni sebze çeşitlerinin üretimini başlatan Hasan Hilmi Efendi'lerdir.⁴¹

Devamında ise Afganistan'a reformlara katkı sağlamak maksadıyla giden Türk aydını sayısında bariz bir artış yaşanmıştır. "Afganistan'da Bir Jöntürk, Mısır Sürgününden Afgan Reformuna" isimli anı kitabın yazarı olan Mehmet Fazlı⁴², tarafından o dönem içinde yaşananlar ilgi çekici bir üslupla olmak üzere günümüze kadar aktarılmıştır.⁴³ Mehmet Fazlı, Afganistan'da bulunduğu dönem içerisinde yaşanan reformlara tanıklık etmiş ve eserinde; "Mahmud Tarzi, kişiliği ve mevcut birikimiyle adeta Afganistan'ın modernleşmesi için lokomotif görevi görüyordu. Onun öncülüğünde eski mektep-medrese sistemi kaldırılmış, yerlerine Habibiye Okulları kurulmuş ve kızların okula gitmelerinin önü açılmıştı. Habibiye Okullarında; Türk öğretmenlerin yanında Alman, Fransız ve İngiliz öğretmenler de görev yapmaktaydı. Burada eğitim gören öğrencilere, dünyaya açılabilmesi için kendi ana dillerinin yanında Türkçe ve İngilizce de öğretilmekteydi. Tarzi'nin girişimleriyle kurulan matbaada çeşitli kitaplar bastırılıyor ve süreli yayınlar çıkartılıyordu.⁴⁴

Osmanlı toprağında yıllarını geçiren, Farsça, Peştuca, Urduca, Fransızca ve Türkçeyi çok iyi derecede konuşabilen Mahmud Tarzi, 1911 yılında bölgenin ilk en etkin gazetesi olan "**Sirâc-ul Ahbar/Haberlerin Meşalesi**" isimli bir gazete çıkarmış ve gazetenin başyazarlığını üstlenmiştir. Sirâc-ul Ahbar gazetesinde ateşli

⁴¹ Abdul Wahap Mahmud Tarzi, **Biography of Mahmud Tarzi (from 1882 to 1909)**, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenevre, 1991, s.27.

⁴² Sultan Abdulhamid döneminde baskıcı yönetimden kaçarak Mısır'a sığınmış eğitimli bir Osmanlı (Jöntürk), 1907 yılının sonlarına doğru Mahmud Tarzi'nin daveti üzerine yola çıkarak 1908 yılı başlarında Afganistan'a ulaşmış ve buradaki reformist faaliyetlere katkıda bulunmuştur.

⁴³ Bkz. Mehmet FAZLI, **Afganistan'da Bir Jöntürk, Mısır Sürgününden Afgan Reformuna**, Çev: Kenan KARABULUT, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

⁴⁴ M. FAZLI, **a.g.e.**, s.X.

bir anti-emperyalist olarak sert üsluplu yazılar neşreden Tarzi, gazetede yayınladığı ve savunduğu fikirler dolayısıyla İngiliz karşıtı olarak nitelendirilmektedir.⁴⁵

Özellikle, Şam'da 18 yıl süren sürgün hayatı boyunca edindiği arkadaşlıklardan dolayı Jön Türkler ve reformist görüşü savunan kişilerle güçlü bağlantılar içinde bulunan Mahmud Tarzi, Jön Türklerin modernleşme fikirlerine karşı duymuş olduğu hayranlıkla, Afganlık ideali etrafında bir ulusal bilinç yaratılmasını ve Afganistan'ın çağdaş bir ulus devlet olarak uluslararası politikada yerini almasını hedeflemiş entelektüel bir Afgan aydını olmuştur.

Yaşadığı süre içerisinde çağdaşlaşma maksadıyla Afganistan'da yapmış olduğu faaliyetler ile Türk milleti ile Afgan milleti arasındaki dostluk köprüsünün kurulmasına da oldukça önemli katkılar da bulunmuştur. Tarzi'nin girişim ve katkılarıyla kurulan Türk-Afgan dostluk köprüsü, Amanullah Han ile Atatürk'ün kişilikleriyle daha da ileri noktalara taşınmıştır. Kral Amanullah, Mahmud Tarzi'nin yardımıyla Afganistan'ın dahili teşkilatının modern bir şekilde yeniden kurduğunu ve modern manada ilk defa; Harbiye, Hariciye, Dahiliye, Maarif, Maliye, Adliye, Ticaret, Bayındırlık, Sıhhat, Posta ve Telgraf Bakanlıkları teşkil edilmiştir. Amanullah Han, çok önem vermiş olduğu Hariciye Nezareti'nin (Dışişleri Bakanlığı) başına Mahmud Tarzi'yi getirerek Afganistan'ın istiklalini kısa zamanda diğer devletlere tanıtmayı hedeflemiştir.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı esnasında Afganistan, tarafsız kalmış olmasına rağmen Türkiye'ye ve Türklere desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Bunda Mahmud Tarzi'nin "Sirâc-ul Ahbar/Haberlerin Meşalesi" isimli gazetesinde yayımlamış olduğu "Emperyalizm" karşıtı yazılarının önemi oldukça fazladır. Gazetenin bu tavrı sonraki dönemde Hindistan Müslümanlarının Türk Kurtuluş Savaşı esnasında Ankara Hükümetine verdiği desteğin yapılanmasında etkili olmuştur. Gazetenin yayınları İngilizleri o kadar tedirgin etmişti ki; el altından uyguladıkları tedbirlerle gazetenin Hindistan'a sokulmasını engellemeye çalışmışlar ve Mahmud Tarzi'ye yönelik karalama kampanyası başlatmışlardır.⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın ilerleyen safhalarında gazetenin, yayınlarında İngiliz karşıtı bir tavır sergilemesi, tarafsızlık politikasını ve İngiltere ile Rusya

⁴⁵ L. DUPREE, a.g.e., 1964, s.27.

⁴⁶ Mehmet SARAY, **Afganistan ve Türkler**, ASAM, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.111.

⁴⁷ Ahmet Kasım HAN, **Kavşaktaki Ülke Afganistan**, "Geniş Açı", National Geographic, Aralık 2001.

arasında denge politikasını sürdürmeye çalışan Habibullah Han'ı oldukça güç durumda bıraktı. Dahası gazete, tavizsiz reformlar konusundaki ısrarcı tavrıyla, Emir'i iç politikada da güç duruma düşürmekteydi. 1919 yılında bir av partisi esnasında Habibullah Han'a düzenlenen bir suikastta Emir hayatını kaybetmiş ve Afganistan tahtı bir süreliğine sahipsiz kalmıştı. Üç kızını da Habibullah Han'la evlendirmiş olan Mahmud Tarzi, Kabil'deki Osmanlı Büyükelçiliği'nde bulunduğu Habibullah'ın en küçük oğlu ve kızı Süreyya'nın kocası Amanullah Han'a sarılarak teselli ettikten sonra ona; "Harekete geçmek" gerektiğini söyledi. Tarzi'nin de desteğini arkasına alan Amanullah Han, Kraliyet Sarayını (Arg) ele geçirdi. Taht yolunda rakiplerini eleyen Amanullah, Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı'nı başlatmış ve kısa sürede Afganistan'ı yarı sömürge durumundan kurtararak ülkenin tam bağımsızlığını elde etmişti. Devamında Mahmud Tarzi'yi Dışişleri bakanı olarak atayan Amanullah Han, Rusya ve Avrupa'nın çeşitli başkentlerine diplomatik misyonlar yollayıp Afganistan'ı uluslararası politikanın katılımcısı haline getirmiştir. Afganistan'ın dışişlerinde de bağımsız hale geldiğini belgeleyen "İngiliz-Afgan Anlaşması"nı 1921 yılında imzalamıştır.⁴⁸

Barış görüşmeleri sürecinde Dışişleri Bakanı olan Mahmud Tarzi, görüşmeleri bizzat kendisi yürütmüştür. Afgan delegasyonunu Hindistan'a taşıyan trenin sadece üçra noktalarda ikmal yapmasına müsaade eden İngilizler, böylece Afganistan'daki durumun Hindistan Müslümanları arasında da sorunlara yol açmasını engellemeye çalışmışlardır. Buna rağmen Lahor'da binlerce göstericinin Tarzi ve Afganistan lehine toplanıp slogan atmasını engelleyememişlerdir.⁴⁹

Bu görüşmeler boyunca İngilizlerin işleri sürekli sürüncemede bırakan tavrı, yeni olmasa da dikkate değer bir duruma işaret etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Wilson ilkelerinde yerini bulan "Ulusların kendi kaderini belirleme hakkı"; İngilizler tarafından, sadece savaşın galiplerinin uygun gördüğü ve esasen Osmanlı veya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetiminde yaşayan, ufak Avrupa ulusları için geçerli bir hak olarak algılanmaktadır. Gerçek şudur ki, buna benzer haklar bugün de,

⁴⁸ Ahmet Kasım HAN, *Düşmanını Arayan Savaş, "Büyük Oyunun Küçük Ülkesi"*, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s.202-203.

⁴⁹ Ludwig W. ADAMEC, *Afghanistan 1900-1923 A Diplomatic History*, University of California Press, Los Angeles California, 1967, s.10.

“Kullanması uygun görünenler” için geçerli olmak gibi bir ikiyüzlülüğün kurbanı olmaktadır.⁵⁰

Tarzi’nin de etkisiyle başlayan reformlar, Afganistan’ı, 1922’den itibaren Fransa’ya öğrenci gönderilmesinden bir Arkeoloji Cemiyeti kurulmasına, Fransa ve Sovyetler’den, uçaklar dahil, silah ithaline kadar çok yönlü ve çeşitli biçimde uluslararası ilişkilerin katılımcısı yapmıştır. Ne var ki, Fransız silahlarının İngilizler tarafından Bombay’da müsadere edilmesi ve ancak Fransız Le Matin gazetesinde konuyla ilgili haberlerin çıkması sonucunda serbest bırakılmasının da gösterdiği gibi İngiliz politikası henüz Afganistan’dan elini çekmeye hazır değildi. 1928 yılında Amanullah Han gerçekleştirmiş olduğu uluslararası ziyaretler sonrasında ülkedeki reformları daha da hızla uygulamaya geçirmek istemiştir.⁵¹

Doğu toplumlarında aydın hükümdarların modernleşme çabalarını öncelikli olarak başlatmaları sık görülen bir durumdur. Amanullah Han’ın tavrı da bu açıdan bir istisna olmamıştır. Ancak orduya karşı bir şekilde kuşku duymasına yol açan Mahmud Tarzi karşıtı kişilerin etkisiyle de Afgan ordusunun geliştirilmesine - Atatürk’ün de tavsiyelerine rağmen- gereken hassasiyeti gösterememiştir. 1928’de çıktığı Avrupa gezisinin, Sovyetler Birliği’nden sonraki durağı olarak Türkiye’yi seçen Amanullah Han’ın Mustafa Kemal’le yaptığı temasların arkasından, General Fahrettin Altay’ın Afganistan Genelkurmay Başkanı olarak bu ülkeye yollanması gündeme gelmiştir. Ancak planın gecikmesi ve Amanullah Han’ın Avrupa gezisi ardından patlayan reform karşıtı ayaklanma, Mahmud Tarzi ile Amanullah Han’ın Afganistan’ın modernleşmesi konusundaki planlarını sekteye uğratmakla kalmamış aynı zamanda da ülkede 1919 yılından beri büyük titizlikle yapılmış olan reformların bir anda yıkılmasına yol açmıştır. Dupree’nin ifadesiyle, “Türk subayları (Afganistan’a) bir etkide bulunmak için çok geç” kalmıştır.⁵²

Sadece Atatürk Türkiye’si değil, Şah Rıza’nın İran’ı ve hatta Stalin’in Sovyetler’i de onun üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Amanullah Han, Avrupa gezisi boyunca Kraliçe Süreyya’nın ve yanındaki heyette bulunan diğer hanımların modern giysiler içerisinde fotoğraflanmasına izin vermiştir. Böylelikle uluslararası kamuoyuna reformcu kimliğiyle ilgili bir mesaj vermeyi ummuş olması olasıdır.

⁵⁰ A.K. HAN, **a.g.e.**, İstanbul, 2002, s.205.

⁵¹ A.K. HAN, **a.g.e.**, s.206.

⁵² L. DUPREE, **a.g.e.**, 1964, s.14.

Ancak bu fotoğraflar, Sovyet-Afgan yakınlaşmasından ve Amanullah'ın sürekli verdiği anti-İngiliz mülakatlardan dolayı bir hayli tedirgin olan İngilizler tarafından uçaklarla Afganlılara atılan “Amanullah karşıtı” propaganda malzemesine dönüştürülmüştür.⁵³

Resim G.1 : Kraliçe Süreyya'nın İngiliz uçakları tarafından atılan resimlerinden birisi; İngilizler, Afgan halkını istismar etmek maksadıyla solda; Kraliçe'nin Afganistan'da çekilen peçeli resmi ile Kraliçe'nin 1929 Mayıs'ında Türkiye'de çekilmiş olan resmini propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Söz konusu ayaklanmayı organize eden ve destekleyen kişi İngiliz Albay Lavrens olmuştur.

“Kaynak : Afganistan Milli Arşivi, Tarihsel Fotoğraflar Bölümü, Kabil”

⁵³ L. DUPREE, a.g.e., 1964, s.13.

Karma eğitim yapan okulların açılması, başkent Kabil’de tüm Afganlıların Batılı kıyafetlerle gezmeleri zorunluluğunun⁵⁴ getirilmesinden ötürü bir hayli rahatsız olan kabileler, İngiliz propagandasının “Kralın, Allah’ın dininden saptığı” yönündeki propagandasını benimsemekte gecikmemişlerdir. Mollalara göre “Burka”sız bir kraliçenin bütün batı basınında yayımlanan fotoğraflarının başka bir anlamı olamaz gibidir. Reform baskısının tutucu kesimde yarattığı tepkiyi körükleyen bu görüntüler sonucunda Şinvari Peştun kabileleri ilk ayaklananlar olmuştur. İngilizler sınırları kapayıp Amanullah’ın çok gereksinim duyduğu cephanenin akışını keserek, 1925’teki benzer bir ayaklanmayı bastırdığı biçimde bu ayaklanmayı da bastırmasını engellemişlerdir. Amanullah Han kabile politikasını önemsememenin bedelini ülkeyi terk etmek zorunda kalarak ve bin bir güçlkle gerçekleştirilen reformların acımasızca duraksatılması şeklinde ödemiştir.⁵⁵

Gericici Beççe-i Saka (Habibullah Kalakani) isyanının arkasındaki organizatör, Birinci Dünya Savaşı esnasında AraplarıOsmanlı İmparatorluğu aleyhine örgütleyen -o dönemde rütbesi binbaşı olan- İngiliz Albay Lavrens olmuştur. Lavrens, daha sonra Beççe-i Saka’nın danışmanlığını üstlenmiştir. Gericici Beççe-i Saka yönetimini ilk tanıyan ülke de İngiltere’dir.⁵⁶

Esasında Afganistan’da modernleşme çabaları bu olayla bitmiş değildir. Amanullah Han, uluslaşmayı, modernleşme süreci içerisinde eritmeye çalışmıştır. Afganistan’da da, çok parçalı etnik yapıdan, bir Afgan ulusu inşası çabası, temel olarak başta Mahmud Tarzi’nin öncülüğünde toplumsal modernleşmenin gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuştur. Ancak incelediğimiz dönemin olayları sonucunda Afganistan’da ulus inşa etme çabalarının çok büyük bir yara aldığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷

Ülkede Amanullah Han sonrası dönemde iktidara gelenler kabile siyasetini merkezi devlet lehine biçimlemekten çok kabile liderleriyle uzlaşmayı yeğlemişlerdir. Modernleşme çabaları geleneksel kabile yapılarını dönüştürmekten çok şehirli yaşam tarzı ve kimi üst yapısal kurumlarla sınırlı kalmıştır. En sonunda

⁵⁴ DUPREE; ikinci el elbise satıcılarının şehre gelen kabile mensuplarına çok yüksek fiyatlardan bu elbiseleri kiralamak suretiyle Amanullah Han’ın reformlarına duyulan tepkiyi büyük kârlar elde ederek artırdıklarını anlatmaktadır.

⁵⁵ L. DUPREE, *a.g.e.*, s.27.

⁵⁶ Cumhuriyet, 09 Şubat 1929.

⁵⁷ Marina OTTAWAY & Anatol LIEVEN, *Rebuilding Afghanistan; Fantasy versus Reality*, Policy Brief, Carnegie Endowment for International Peace, 12 Ocak 2002, s.21.

topyekün bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştiremeyen modernleşmeci anlayışın eğittiği asker, sivil profesyonel kişiler ne kamuda, ne de özel sektörde bekledikleri istihdam olanaklarını ve ücretleri bulabilmişlerdir.⁵⁸

Görüldüğü üzere Mahmud Tarzi'nin yaşadığı dönem içerisinde Afganistan'a yapmış olduğu katkılar hem yaşadığı dönem üzerinde oldukça köklü değişikliklere yol açmış hem de bir şekilde günümüze uzanan yansımaları olmuştur. Yaşadığı dönemde hem İngilizlerin "Böl ve yönet" politikasına karşı mücadele etmiş hem Rusya ile İngiltere arasında sıkışmış bir Afganistan'ın sesini dünyaya duyurmuş hem de çok zorlu bir dönemde karışık milletlerden teşkil olan Afgan halkına ortak bir ulus olmaları (Afganlılık ideali) gerektiğinin üzerine düşerek ülkesini kalkındıracak bir seri reformların öncüsü olmuştur. Bu çalışmada ortaya konulan tartışmanın amacı, yaşadığı döneme belirli parametreler eşliğinde bir takım kıstaslarla etki eden Mahmud Tarzi'nin, Afganistan'ın modernleşmesi, kalkınması ve bir Afgan ulusu yaratılması konusunda yapmış olduğu katkılar ile genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Kemalist çizgisiyle Afgan modernizasyonunun senkronizasyon faaliyetlerini ortaya koymak ve Tarzi'nin hayat hikayesiyle birlikte birbirlerini kardeş ülke olarak niteleyen bu iki ülkenin kalkınma ve modernleşme süreçlerini tarihsel gelişimi içerisinde izleyerek analiz etmek, aynı dönem içerisindeki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemek ve Türk modernleşmesinin Afganistan'daki etkilerini ortaya koymaktır.

Afgan tarihi, geçirmiş olduğu süreç içerisinde genel hatlarıyla incelendiği zaman merkezi hükümet ile bağımsızlığına aşırı düşkün Peştun kabileleri arasındaki siyasi rekabetin hemen göze battığı görülmektedir.⁵⁹ Ağırlıklı olarak modernleşme açısından en radikal gelişmelerin yaşandığı 1919 ile 1929 arasındaki Mahmud Tarzi-Amanullah Han dönemi incelendiğinde, karşımıza yine bu siyasi rekabetin izleri çıkmaktadır. Afganistan siyasi hayatına belirli dönemlerde tesir eden bu sosyolojik vaka, bir takım güçler tarafından zaman zaman saya andaz (yumuşak karın) olarak kabul edilip maniple edilmek suretiyle Afganistan'daki istikrar kasıtlı olarak engellenmiştir.

⁵⁸ Marina OTTAWAY & Anatol LIEVEN, *a.g.m.*, s.23.

⁵⁹ Amin SAIKAL, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, I.B., Tauris&Co Ltd., London 2004, s.37.

Bu usül veya benzeri emperyalist yöntemler, dünya insanlık tarihi boyunca daha gelişmiş hegemon ülkeler tarafından, kontrol altına almak veya kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak istedikleri ülke ve coğrafyalarda uygulanmıştır. Esasında bir yandan başta Orta Doğu olmak üzere tüm dünyanın demokratikleşmesi beklentisi olduğunu yineleyen Batı dünyasının karmaşık bir paradoksudur.

Louis DUPREE'nin, "Unutulmuş Milliyetçi" olarak nitelendirdiği Tarzi, Batı dünyasının bu türlü oyunlarına başkaldırmış olan bir Afgan aydınıdır. Afganistan'daki siyasi gelişimin tarihsel sürecini izlediğimizde karşımıza belirli noktalarda Tarzi'nin görüşlerinin çıktığı görülmektedir.⁶⁰

Tarzi görüşlerinde, Şerif Mardin'in de "Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908" isimli eserinde kaleme aldığı akımlardan da belirli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle 1884 ile 1902 yılları arasında Şam'da sürgünde bulunduğu 18 yıllık sürede burada tanıştığı ve yakın dostluklar edindiği Jön Türklerin fikir akımlarından etkilenmiştir.

Ayrıca babasının arkadaşı ve hocası olan Molla Muhammed İkrâm da Tarzi'nin kişiliği ve siyasi görüşünün oluşması üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Bağdat'ta ve Şam'da geçirmiş olduğu günlerde, hem Türk hem de Batılı bilimsel ve edebi kaynaklardan yararlanarak artan bir ilgiyle okumaya ve araştırmaya başlamış ve özellikle ünlü Türk yazarlarından Ahmed Mahdat'ın eserleri oldukça ilgisini çekmiştir. Kendi ifadesiyle; "Daha fazla okudukça ve öğrendikçe ülkemi Afganistan'ı daha fazla sevdim ve özledim. Yurdundan uzakta yaşayan birisiydim ve ülkemin geri kalmışlığı ve siyasi arenadaki belirsizlikler beni çok endişelendiriyordu. Ülkemin bu duruma düşmesinin en büyük nedenleri olarak; Afganistan'ın sahip olduğu coğrafi konumu ve bu konumu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışan iki emperyalist ülkenin, Afgan halkını zerre kadar bile düşünmeden hiç de adil olmayan, acımasız ve doymak bilmez tutumlarına bağlıyordum....Bu nedenle benim ve ailemin de şu anda vatan topraklarından uzakta sürgün hayatı yaşamasına neden olan emperyalizmle, hayatım boyunca mücadele etmeye kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Şam'da karar verdim. Daha önce de söylediğim gibi Türklerin bize karşı samimi yaklaşımlarıyla İngilizlerin ve Rusların

⁶⁰ Rhea Talley STEWART, **Fire in Afghanistan, 1914-1929**, Doubleday Co., Garden City, New York, 1973, s.73.

yaklaşımları arasında en az Hindikuş dağları kadar fark vardı. Farkın nedeni ise ya İslam dininde gizliydi ya da Türklerin ahlaki değerlerinde.”

Türkiye’deki kültürel ve siyasi ortam, Mahmud Tarzi’nin dünyaya bakışının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’na Tanzimatın etkisiyle hızlı bir şekilde girmekte olan tanzimat unsurları ve yenilikçi hareketler Mahmud Tarzi’nin ilgisini çeker. Tarzi, Türkçe’ye Batı dillerinden çevrilen Batı Edebiyatı örneklerini ilgiyle takip eder. “Merhum Ahmed Mithat Efendi” adlı makalesinde ünlü Türk yazarı Ahmed Mithat’ın Türkiye’nin çağdaşlaşmasındaki katkısını hatırlayarak her fırsatta, ilk defa, onun eserleri ışığında çağdaş ilim, fen ve medeniyet hakkında bilgi aldığını belirtmiştir.⁶¹

Mahmud Tarzi 1897 yılında Bab-ı Ali’nin nazırlarından Hasan Fehmi Paşa tarafından yazılan “Devletlerarası Hukuk” adlı kitabı Dari diline tercüme eder ve Afganistan Kralı Abdurrahman Han’a (1880-1901) gönderir. İngiliz sömürgecileri ile Kralı Abdurrahman Han arasındaki ilişkilerden memnun olmayan Mahmud Tarzi, “Devletlerarası Hukuk” adlı bu kitap vasıtasıyla Abdurrahman Han’a adeta bağımsız devletler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini öğretmek ister.⁶²

Mahmud Tarzi, aynı yıl Ziya Paşa’nın 120 beyitlik bir şiirini Dari diline tercüme eder ve 1914 yılında Kabil’de yayınlanan “Perakende” adlı dergi de Tarzi’nin bu çalışması yayınlanır. Bu çalışmayla birlikte manzum eserlerle ilgilenmeye başlayan Mahmud Tarzi, aynı vezinle 500 beyitten oluşan bir seyahatname kaleme alır.⁶³

Mahmud Tarzi için Şam’da önem taşıyan diğer hususlarda; özellikle Şam’da tanışmış olduğu “Jön Türkler”in kendisine aşlamış oldukları reformist hareketler ve o dönemde Yusuf Akçura tarafından hazırlanan ve bir çok yerde neşredilen “Üç Tarz-ı Siyaset”⁶⁴ başlıklı makalenin yaratmış olduğu etkinin, bir Afganlılık ideali yaratılması konusunda kendisine kendisine ilham kaynağı olmasıdır. Yine kendi ifadesiyle; “Bu arada Şam’da çok değerli Türk dostlarım oldu. Bunların bir kısmı kendilerine “Jön Türkler” demektelerdi. Bu kişilerle Türklük ve Türk Milliyetçiliği konularında uzun uzun sohbetler yaptığımı hatırlıyorum. Bu asil dostlarımla fikirleri,

⁶¹ Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 20 Haziran 1913.

⁶² Ashraf GHANI, Literature as politics: The Case of Mahmud Tarzi, Kabil, 1977, s.19.

⁶³ Mahmud Tarzi, “Perakende”, Macmua-yi Aşar, Kabil, 1338 (1919), s.7-14.

⁶⁴ Yusuf AKÇURA, Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, (4. Baskı).

daha sonra bende bir Afgan Milliyetçiliği yaratma düşüncesini aşlamıştır.” demektedir.⁶⁵

Afganistan irfan hareketi ve edebiyatının şekillenmesinde Türkiye’nin rolü önemli olmuştur. Bunun da özel bir nedeni ve kökü vardır. Zaten böyle bir ilişkinin ilk tarihi XIXncu yüzyılın 70’li yıllarına ait olup Seyid Cemaleddin Afgani adıyla ilgilidir. Seyid Cemaleddin Afgani, Mahmud Tarzi’nin hayatında da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Mahmud Tarzi, babasının da isteğiyle İstanbul’da bulunan Seyid Cemaleddin Afgani’den ders almıştır.

Payende Han’ın oğlu Ramdel’in büyük torunu olan Mahmud Tarzi’nin hayatını olabildiğince renkli kılan ve Mahmud Tarzi etrafında şekillenen Afganistan’ı konu alan bu çalışmayı hazırlamamıza neden olan argümanlar kısaca aşağıda yer almaktadır;

- Öncelikle Mahmud Tarzi, ilk defa 1747 yılında Afgan devletinin temellerini atan Ahmed Şah Dürrani ile aynı soydan gelmektedir. O da tıpkı büyük büyük babası gibi Afganlıları tek bir çatı altında toplamaya yönelik gayretler içerisine girmiş, yayımlamış olduğu kitap, dergi ve gazetelerde bir Afgan milliyetçiliği olgusunu yaymaya çalışmış, kendisini Afganistan’ın refahı ve ilerlemesine adanmış bulunan bir devlet adamı olmuştur.

- Babası Gulam Muhammet Tarzi, Durrand Antlaşmasına imzalayan Emir Abdurrahman (Demir Han) ile anlaşmazlığa düşmesi neticesinde o dönemde bir Osmanlı toprağı olan Şam’a ailesiyle birlikte sürgüne gönderilmiştir.

- Mahmud Tarzi, Şam’da 18 yıl süren sürgün hayatı boyunca Türk aydınlarıyla yakın ilişkiler içerisine girmiş ve o dönemlerde öne çıkmaya başlayan Türkçülük akımlarından etkilenmiştir.

- Bu düşüncelerden etkilenen Tarzi, Şam’daki sürgün günleri sona erdikten sonra 1902 senesinin Şubat ayında Afganistan’a dönerek etkilendiği Jön Türklerin fikirlerini örnek alarak Afganlılık ideali etrafında bir ulusal bilinç yaratmaya çalışmıştır.

⁶⁵ Abdul Wahap Mahmud Tarzi, **Biography of Mahmud Tarzi (from 1882 to 1909)**, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenevre, 1991, s.21. (Yayımlanmamış biyografisi)

- 1911 yılında bölgenin en etkin gazetesi olan “Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye - Afganistan Haberlerin Meşalesi” (Seraj-ul-Akhbar-i Afganiye) gazetesini çıkarmış ve gazetenin başyazarlığını üstlenmiştir.

- Tarzi, Farsça, Peştuca, Urduca ve Fransızca yanında Türkçe’yi de çok iyi bir şekilde konuşabilen, edebiyat, teoloji, siyaset bilimi, tarih ve hukuk konularında çok iyi eğitim görmüş ve kendisini Afganistan’ın kalkınmasına adanmış olan bir Afgan aydını olmuştur.

- 1919 yılında danışmanlığını üstlendiği Emir Habibullah Han’ın bir av partisinde öldürülmesi üzerine damadı olan Amanullah Han’ın Afgan Kralı olması için uygun ortamın oluşmasını sağlamıştır.

- Aynı sene Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşını başlatılmasında ve Afganistan’ın İngiltere’nin yarı sömürgesi olmaktan kurtarılmasında aktif rol oynamıştır.

- Amanullah Han’ın kayınpederi ve yeni Afgan Krallığının Dışişleri Bakanı olarak Afganistan’ın çağdaş bir ulus devlet olarak uluslararası politikada yerini almasına hizmet etmiştir.

- Mahmud Tarzi, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Ankara Hükûmetine destek verebilmek için elinden geleni yapmıştır.

- Genç Türkiye Cumhuriyetini ilk tanıyan ve ilk defa yeni Türkiye Cumhuriyetine Büyükelçi gönderen ve Ankara’da elçilik açan ilk ülke Tarzi’nin girişimleriyle Afganistan olmuştur.

- Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Tarzi’nin girişim ve katkılarıyla kurulan dostluk köprüsü, Amanullah Han ve Atatürk’ün kişilikleriyle daha da ileri noktalara götürülmüş ve Türkiye ile Afganistan eş zamanlı olarak kalkınma-ilerleme yolunda girişimlere başlamışlardır. Ne yazık ki 1928 senesinde İngilizlerin kirli oyunları neticesinde Afganistan’daki sihir birdenbire bozulmuş ve Afganistan geri dönüşü olmayan bir bataklığa saplanmaya mahkum edilmiştir.⁶⁶

Görüldüğü üzere Tarzi’nin yaşam mücadelesi, Afganistan’ın 1919-1928 yılları arasında yıldızının parladığı ve Afganistan’ın medeni dünyada yerini alması

⁶⁶ 17 Ocak 1929 tarihinde İngilizlerin de desteğiyle Beççe-i Saka kendisini Afgan kralı ilan etmiş ve ilk olarak da İngiltere tarafından tanınmıştır.

konusundaki Tarzi'nin amacına ulaşmasına çok az kala durdurulmuştur. Durdurulan sadece Tarzi'nin düşleri olmamış aynı zamanda Asya'nın kalbi durdurularak geri kalmaya ve halen günümüze kadar uzanan istikrarsız kalmaya mahkum bırakılmıştır.

Burada ifade edilmesinde fayda mülahaza edilen ve belki de ileride incelenmesi gereken önemli bir husus daha bulunmaktadır. O da tesadüfler neticesinde Osmanlı topraklarında eğitimini tamamlamış ve dünya görüşü olgunlaşmış olan bir Afgan aydınının ülkesine döndükten sonra Afganistan'ın ilerlemesi uğruna sağlamış olduğu unutulmaz katkılardır. Bu konuyu daha sonra tartışılması ve üzerinde düşünülmesi için gündeme getirmek istiyorum.

1. BÖLÜM

TARİHSEL BOYUTU İÇERİSİNDE AFGANİSTAN'DAKİ GELİŞMELER

Afganistan Devleti, Afganların bölgedeki diğer topluluklar üzerinde üstünlük kazanmaları ile esasında XVIII nci asırda kurulmuştur. Dil ve ırk birliği bulunmayan bu ülkede, esasında siyasi birlik de bulunmamaktadır. Bugün yaklaşık 31 milyon insanın yaşadığı Afganistan'ın toprak büyüklüğü, daha önce de değinildiği gibi 647.500 km²'lik bir yüzölçüme sahiptir.

Afganistan; kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile; doğusunda Çin Türkistan'ı (Doğu Türkistan), Keşmir ve Pakistan ile; güneyinde Pakistan ve batısında İran ile komşudur. Afganistan'ın coğrafi yapısı; genellikle üzerinde yaylaların bulunduğu sıra dağlardan ve yer yer de ovalardan oluşmaktadır. Aslında bir ziraat ve tarım ülkesi olan Afganistan'da, kuraklığın yaygın olması ve elverişsiz doğal koşullarından ötürü topraklarının ancak onda biri kullanılabilir. Coğrafi şartları çerçevesinde idari olarak da Afganistan, bazı bölümlere ayrılmıştır. Bunlar; Kabil, Kandahar, Herat, Hezaristan, Nuristan, Vahan, Bedahşan ve Türkistan'dan oluşmaktadır.⁶⁷

Afganistan, sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı tarih boyunca çeşitli milletlerin istila ve işgaline maruz kalmıştır. M.Ö. 500'lü yıllarda ilk defa Persler tarafından işgal edilen bölge, daha sonra Büyük İskender orduları tarafından ele geçirilmiştir. Arkasından bölgede Baktriana Devleti kurulmuştur. Bu devlet, kurulmasından yaklaşık bir asır sonra Hindistan'da bulunan Çandragupta devleti ile mücadele etmek zorunda kalmış ve M.S. 50'de yıkılmıştır. Böylece bölge, batıdan gelen tehlikeleri atlattıktan sonra kuzeyden gelen kavimler tarafından da tehdit edilmeye başlamıştır.

⁶⁷ <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>

Bölge; 50-125 yılları arası Türk asıllı oldukları tahmin edilen İskitler ve 125-480 yılları arasında ise, Kuşanlar'ın hakimiyeti altına girmiştir. Afganistan coğrafyası bir çok farklı millete ev sahipliği yapmış ve dolayısıyla bir çok kavmin bir arada yaşamasına neden olmuştur.⁶⁸

Bu farklı etnik ve dini grupların oluşturduğu Afgan toplumunun tarihine baktığımızda dikkat çeken en önemli özellik, bunun bir işgaller tarihi ve kan davaları, suikastlar ve katliamlar, kabileler arası mücadeleler, hanedanlık kavgaları, yani bir nevi iç savaşlar tarihi olduğu görülecektir. Olivier Roy'un, **"Islam and Resistance in Afghanistan"**, isimli eserinde de ifade ettiği gibi; "Her ne kadar bir Afgan Milleti olmasa da tarihinin incelenmesi gereken bir Afgan Devleti mevcuttur."⁶⁹

Aşağıda yer alan satırlarda, Afganistan tarihi belirli kıstaslar dahilinde olmak üzere özetle incelenecektir.

1.1. Afganistan Tarihinin Altyapı Taşları

Orta Asya'nın bu bölgesinde Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Çin, Pakistan ve İran ile komşu olan Afganistan, İran platosu, Orta Asya bozkırları ve Himalaya silsilesinin kuzeybatı köşesinin kesiştiği bir geçiş bölgesinde yer almaktadır. Orta Doğu, Orta Asya, Hindistan alt kıtası ve Uzak Doğu'nun bulunduğu ekolojik ve kültürel olarak pek çok hareket bu bölgede gerçekleşmiştir. Etnik çeşitlilikten ve arkeolojik ve tarihsel bulgulardan da anlaşılacağı üzere Afganistan, uzun tarihi boyunca Batı, Orta ve Güney Asya arasında bir "Fetih yolu" olmuştur. Ülke, tarihi boyunca, bir dizi imparatorluğun sınırlarına dahil edilmiş, pek çok devletlerin orduları tarafından geçiş yolu olarak kullanılmış ve aynı zamanda çok sayıda irili ufaklı yerel imparatorlukların ortaya çıktığı topraklar olmuştur. Orta Asya, Güney Asya, Çin, Orta Doğu ve Avrupa'nın büyük merkezlerine bağlanan ticaret yolları ve göçler de bu toprakların içine nüfuz etmiş ve farklı, dil, kültür, politika ve dinlere ait miraslar burada birleşerek birbirlerine karışmıştır.⁷⁰

⁶⁸ M. Yılmaz BÖRKLÜ, **Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri**, Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, Cilt:4, Sayı:3-4, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Ankara, 1999.

⁶⁹ O. ROY, **a.g.e.**, s.29.

⁷⁰ Ali AHMETBEYOĞLU, **Afganistan Üzerinde Araştırmalar**, TATAV Yayınları, İstanbul, 2002, s.13.

Afganistan'ın jeopolitik konumu ve coğrafi yapısı, Afgan devletinin oluşumunda kendine özgü bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Ülke, Asya'nın en uzun süren üç medeniyetinin ortak etkilerine maruz kalmıştır: bunlar, Hint, Çin ve İran medeniyetleridir. Aynı zamanda, başta Hind-Aryanlar, Türkler (Hun, Gazneli, Harzemşah, Timur, Babür, Özbek ve Türkmen) ve Moğollar olmak üzere, Orta Asya'nın pek çok göçebe halklarının yağmacılığına ve geçici yerleşimine sürekli olarak açık olmuştur.

Safevi ve Moğol imparatorluklarının rekabeti ve daha sonra yıkılması sırasında oluşan siyasi boşluk, onsekizinci yüzyılın ortalarında yeni Afgan devletinin doğuşuna ortam hazırlamıştır. Ondokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında yapılan yenilikler ve modernleşme çabaları, Afgan devletinin kendi egemenliğini korumak ve sürdürmek için yaptığı ısrarlı çabaların tarihidir. Afgan devleti yöneticileri, ülkedeki güçlü aşiretler ile başta İngilizler ve Ruslar (daha sonra Sovyetler Birliği) olmak üzere dış güçler tarafından tehdit edilen Afganistan'ın siyasi ve ekonomik birliğini gerçekleştirmeye, toplumsal parçalanmışlığın yol açtığı sorunları önleyebilmek için devlet otoritesini sağlamaya ve dışa bağımlılıktan kurtulabilmek için ekonomik ve askeri açıdan kendi kendine yeterli olmaya çalışmışlardır.⁷¹

Afganistan'ın tarih öncesi dönemi, doğu, batı ve kuzey komşuları ile olan kültürel ve ticari ilişkileri ile yakından ilişkilidir. İran ve Afganistan'ın çoğunluğunu kapsayan İran platosundaki kent medeniyeti, muhtemelen M.Ö. 3000-2000 arasında başlamıştır. Milattan önce yaklaşık ikinci bin yılın ortalarında Hind-Avrupa dili konuşan halklar, İran platosunun doğusuna yerleşmişlerdir. Fakat Milattan Önce ilk bin yılın ortalarına, Akhamenid dönemine kadar pek fazla bilgi söz konusu değildir.⁷²

Afganistan coğrafyasında M.Ö. 550-331 yılları arasında Akhamenid-Fars Dönemi yaşanmıştır. Zerdüş dininin de merkezi olarak bilinen bugünkü Belh şehri,⁷³ Fars kökenli Akhamenidlerin de başkenti olmuştur. Milattan önce dördüncü yüzyıla gelindiğinde, Farsların uzak bölgelerde denetimi azalmış ve imparatorluğun içinde istikrarsızlık başlamıştı. Akhamenidlerin yönetimine boyun eğmeyen Baktrianalılar,

⁷¹ İA (MEB), “**Efganistan**” maddesi, C.4, İstanbul, 1977, s.133-143.; İA (TDV), “**Afganistan**” maddesi, C.1, İstanbul 1988, s.401-402.

⁷² Abdül GANİ, **A Brief Political History of Afghanistan**, Najaf Publishers, Lahor, 1989, s.23.

⁷³ Belh Şehri, Mevlana Celalettin Rumi'nin de doğduğu yer olarak bilinmektedir.

Akhamenidlerin yenilgiye uğradığı Gaugamela Savaşı'nda da (M.Ö. 330) Büyük İskender'e karşı Farslıların yanında yer almamışlardır.⁷⁴

M.Ö. 330-M.Ö. 150 yılları arasında Büyük İskender ve Baktrian Döneminde; Büyük İskender, üç yıl (yaklaşık M.Ö. 330-327) içinde bütün Afganistan'ı ve kuzeyini denetimi altına almıştır. M.Ö. 331 yılında Büyük İskender yönetimindeki Makedon Orduları, Arbela'da (Bugün ki Kuzey Irak toprakları içerisinde bulunan Erbil şehri) Darius Kodamanus'u yenerek Pers İmparatorluğunu yıkarak bölgeyi tamamen işgal etmiştir.⁷⁵

Herat'tan doğuya doğru hareket eden Makedonyalı lider, Farslı yerel yöneticilerin şiddetli direnişi ile karşılaşmıştır. İskender'in seferi kısa olmasına karşın arkasında bıraktığı kültürel etkileri, yüzyıllarca devam etmiştir. İskender'in M.Ö. 323'te ölümü üzerine, siyasi olarak hiçbir zaman bütünleşmemiş olan imparatorluk parçalanmıştır. İskender'in komutanlarından olan Seleucus, doğu bölgesinin denetimi altına alarak kendi hanedanlığını kurmuş ve böylece Makedon göçmen ve askerlerin Hindukuş bölgesine akını devam etmiştir.

İskender'in ölümünden yaklaşık otuz yıl sonra, Hindistan alt kıtasının kuzeyinde kurulan Mauryan İmparatorluğu, Seleucus yönetimindeki bugünkü Afganistan'ın güneydoğu bölgesini ele geçirmiş ve Budizm'i ve Hint kültürünü bu bölgeye taşımışlardır. Milattan önce üçüncü yüzyılın ortasında, Paganist-Makedon Baktrian devleti ortaya çıkmıştır. Baktrian devleti, yaklaşık M.Ö. 170 yılına kadar, İran çöllerinden Ganj nehrine ve Orta Asya'dan Arab Denizine kadar genişlemiştir. Baktrianlar, batıdaki yöneticileri arasındaki iç çekişmeler, kuzey Hindistan'a ısrarlı yayılma çabaları ve Orta Asya'dan gelen göçebe Parthianlar ve bazı kaynaklara göre Türk asıllı olduğu öne sürülen ve Taşkent ile Isık Göl arasına yerleşen Sakaların (İskitler) baskısı sonucunda yenilgiye uğramış ve dağılmışlardır.⁷⁶

M.Ö. 150-M.S. 700 yılları arasında Afganistan'da Orta Asya Kavimleri ve Sasaniler Dönemi yaşanmıştır. Milattan önce üçüncü ve ikinci yüzyıllarda, Hind-Avrupa dillerini konuşan göçebe Parthianlar, İran platosuna gelmişler ve M.Ö. 300 ortalarında İran ve Afganistan'ın çoğunda egemenliklerini oluşturmuşlardır. Yaklaşık yüzyıl sonra diğer bir Hind-Avrupa grubu olan Yüecilerin bir kolu olan Türk asıllı

⁷⁴ S.TANNER, a.g.e., s.37.

⁷⁵ Stephen TANNER, Afghanistan: a Military History From Alexander the Great to the Fall of the Taliban, Da Capo Press, New York, 2002, s.37.

⁷⁶ S.TANNER, a.g.e., s.87-89.

olduğu tahmin edilen Kuşanlar, kuzeyden Afganistan'a girmiş ve dört asır sürecek bir imparatorluk kurmuşlardır. Kuşan İmparatorluğu, Kabil nehri vadisinden yayılarak daha önce Orta Asya kabileleri tarafından fethedilen ve bir zamanlar Parthianların egemen olduğu kuzey ve orta İran platosunu denetim altına almışlardır.

M.Ö. 50'lere gelindiğinde; Kuşanların egemenliği, İndus vadisinden Gobi çölüne ve orta İran platosunun batısına kadar genişlemiş, M.S. 200'de Kuşan hükümdarı Kanişka'nın yönetiminde imparatorluk, coğrafik olarak en geniş sınırlara ulaşmış ve kültürel olarak da edebiyat ve sanatın da merkezi olmuştur. Kanişka, Kuşan denetimini Arap denizindeki İndus nehrinin ağzına, Keşmir'e ve Tibet'in kuzeyine kadar genişletmiştir. Onun döneminde, Mauryanların kuzey Hindistan'a getirdikleri Mahayana Budizmi, Orta Asya'da zirvesine ulaşmıştır. Bu Budist ve daha önceki Zerdüş kültürlerinin etkisinin, bugünkü Afgan halkının yaşantısında belki izleri bulunabilir.⁷⁷

Bununla birlikte, eski ticaret yolları boyunca, Budist kültürün taş anıtları, geçmişin kalıntıları olarak mevcuttur. Üçüncü ve beşinci yüzyıllara ait otuz beş ve kırk üç metre yüksekliğinde, iki adet kumtaşı büyük Buda, Bamyana Belh antik yolu üzerinde yer almaktadır. Üçüncü yüzyılda, Kuşanların denetimindeki yarı bağımsız parçalı yönetimler, yıldızı parlayan İranlı hanedan Sasanilerin (224-561) kolay hedefleri oldu. Bu küçük krallıklar, batıdan hem Sasaniler hem de dördüncü yüzyılın başlarında ortaya çıkan Hind hanedanlığı Guptalar tarafından sıkıştırıldı. Parçalı Kuşan ve Sasani krallıkları, kuzeyden gelen Hind-Avrupa işgalci yeni bir göçebe dalgasının tehdidi karşısında son derece zayıf bir durumdaydılar. Akhunlar (Eftalitler), dördüncü yüzyılda, son Kuşan ve Sasani krallıklarını yenilgiye uğratarak, Baktrian ve güneye doğru Orta Asya'yı silip süpürdüler.

480 yılından sonra Afganistan'ın yeni hakimleri, başka Türk kavimleri olmuştur. Önce Akhunlar, bu topraklara yerleşmiş; ancak Göktürkler'in baskısı sonucu IVncü yy'da hakimiyetlerini kaybetmişlerdir. Daha sonra Akhunlar, bölgede kalmış ve Halaçlar olarak yaşamayı sürdürmüşlerdir. VIIinci yy sonlarına doğru bölge, İslamiyeti yayan Arap ordularının istilasına uğramıştır. Bu istila kısa sürmesine rağmen İslamiyet Afganistan'da önemli ölçüde kabul görmüştür. İslamiyet'in yayılmasıyla burada Samani, Gazneli, Büyük Selçuklu Devleti ve Harzemşahlar gibi Müslüman-Türk devletlerinin hakimiyetleri görüldü. 1220'den

⁷⁷ O. ROY, a.g.e., s.79.

sonra Moğollar, Afganistan'ı istila edip uzun bir süre (bir buçuk asra yakın) ülkeye hakim oldular. Moğol hakimiyeti, Afganistan'da yaşayan Türk boylarını Anadolu'ya göçe zorlamıştır. Bölgedeki Moğol egemenliği, 14. yy sonlarında Timur ordularınca sona erdirilmiştir. Timur'un kurduğu devlet, ölümünden sonra dağılmışsa da torunlarından Muhammed Babür'un bölgede kurduğu Türk devleti uzun süre yaşamıştır. Babür'un Afganistan'ı merkez yaparak kurduğu devlet, sadece buraya değil Hindistan'a da Türkler'in tekrar yerleşmesini sağlamıştır.⁷⁸

Tarihçiler, Akhunların denetiminin bir yüzyıl devam ettiğini ve batıya doğru Sasanilerle sürekli savaş halinde olduklarına dikkat çekerler. Altıncı yüzyılın ortalarına kadar, Akhunlar, Amu Derya'nın kuzey bölgelerinde diğer bir Orta Asyalı göçebe grup olan Batı Türkleri ve Amu Derya'nın güneyinde ise toparlanan Sasaniler tarafından yenilgiye uğratıldı. İslam'ın gelişine kadar, Amu Derya'ya kadar olan Hindukuş toprakları, Sasani denetimindeki yerel Kuşan veya Akhun küçük hanlıkları tarafından yönetildi.⁷⁹

1.2. Afganistan'da İslamiyetin Etkisi ve Yayılması

Hiz. Muhammed'in vefat etmesinden beş sene sonra 637 yılında, Müslüman Araplar, İranlı Sasanileri Kadisiya savaşında yenilgiye uğrattılar ve işgalciler doğu İran topraklarına girdiler. M.S. 654 yılında Arap Orduları, Orta Asya'yla sınırdaki Amu Derya nehrine ulaşabilmek için Afganistan'ı işgal etmişlerdir. Böylece bölge ilk defa İslamiyetin etkisine girmiş olur.

Yedinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar olan dönemde, bugünkü Afganistan, Pakistan, Orta Asya Cumhuriyetleri ve kuzey Hindistan halkları Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda bugün Türkçe konuşan Afganlıların çoğunun ataları, Hindukuş bölgesine yerleşmiş ve halihazırda mevcut olan Peştun kabilelerinin kültür ve dilinin çoğunu benimseyerek asimile olmuşlardır. Dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, gücünü kaybeden Abbasi yönetiminin bulunduğu coğrafyada yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hindukuş bölgesinde, üç kısa süreli yerel hanedanlıklar ortaya çıktı.

⁷⁸ Arnold FLETCHER, *A Complete History of Afghanistan*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1984, s.27.

⁷⁹ Neslihan DURAK, *Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler*, Ali Ahmetbeyoğlu (Yay.Haz.), *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.29-33.

Bunların en tanınmış Buhara'dan Hindistan'ın güneyine ve batıda İran'a kadar yayılan Samaniler'dir. Arap İslam entelektüel hayatı, Bağdat'ta yoğunlaşırken, İranlı Şii İslam alimleri Samani bölgelerinde hakimdiler. Onuncu yüzyılın ortalarına kadar, Samani hanedanlığı, kuzeyden Türklerin ve güneyden yıldızı parlayan Gaznelilerin akınlarıyla parçalanmıştır.⁸⁰

M.S. 874 yılında Samani Hanedanlığı bölgeye hakim olur. Bu dönem içerisinde sanatta ve edebiyatta önemli ölçüde bir gelişme yaşanır. Gazneliler ve Gorlar Döneminde Samani Hanedanlığından başka Afganistan'a gelen ilk büyük İslam imparatorluğu, bölgede Sünni İslam'ın egemenliğini sağlayan, Gazneliler'dir. Gaznelilerin en tanınmış hükümdarı, Amu Derya'nın güneyindeki bölgelerde denetimi sağlayan daha sonra Hindistan içlerini yerle bir ederek Hindu tapınaklarını yağmalayan ve İslam'ın kabulünü sağlayan akınlar düzenleyen Mahmud'tur. Gazneli Mahmud, Hindistan yağmasıyla, Gazne'de büyük bir başkent inşa etmiş, üniversiteler kurmuş ve bilim adamlarını himayesine almıştır. M.S. 977 yılında Gazneliler, Samani Hanedanlığını yenilgiye uğratarak, Afganistan, Pencab ve Doğu İran'ın bazı bölgelerini ele geçirmişlerdir.⁸¹

Gazneli Mahmud, Bağdat'taki Halife tarafından Samanilerin mirasçısı olarak kabul edilmiştir. 1130 yılında ölümüyle, kurmuş olduğu hanedanlık da sona ermiştir. Gaznelilerin daha önce bir kez Gor'u fethetmelerine rağmen, Herat'ın güney doğusundaki bu Gor Krallığının yöneticileri, Gazne'yi ele geçirmişlerdir. Gorlar, bugünkü Afganistan'ın çoğunu, doğu İran'ı ve Pakistan'ı denetim altına almışlardır. 1200'lerde çoğu Gor toprakları, Orta Asya'dan Amu Derya'ya kadar olan bölgeyi işgal eden Harzemşah Sultanı Alaaddin Muhammed tarafından ele geçirilmiş ve Alaaddin'in annesi Türkan Hatun yönetimindeki Harzemşahlar bu devirde altın çağlarını yaşamışlardır.⁸²

Yukarıda sıralanan dışarıdan gelen tüm bu yönetim ve geçici işgaller neticesinde Afganistan halkı Budizm ve Zerdüştlükten İslamiyete doğru bir geçiş yaşamıştır.

⁸⁰ Recep USLU, **İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular'a Kadar Afganistan**, Ali Ahmetbeyoğlu (Yay.Haz.), **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.15-17.

⁸¹ Mary Bradley WATKINS, **Afganistan Land in Transition**, D. Van Nostrand Company, Inc., New York, 1963, s.47-48.

⁸² İA (MEB), C.4, İstanbul, 1977, s. 152-156.; İA (TDV), C.1, İstanbul, 1988, s.405.

1.3. Afganistan’da Türk-Moğol Dönemi

1220-1506 yılları arasında Afganistan’da Moğol-Türk Dönemi yaşanmıştır. 1220’de, Orta Asya’nın Müslüman toprakları, pek çok medeniyeti yerle bir eden ve Çin’den Hazar Denizi’ne kadar bir imparatorluk kuran Moğol istilacı Cengiz Han’ın (1155-1227) orduları, 1219 senesinde oldukça tarihi bir geçmişi bulunan Belh ve Herat gibi şehirleri de yerle bir ederek Afganistan’ı ele geçirmişlerdir. Fakat, Cengiz Han, Orta Asya’da İslam’ın gücünü yok etmeyi başaramamıştır. Aslında, onüçüncü yüzyılın sonuna kadar, Cengiz Han’ın torunları da Müslüman olmuşlar ve 1227 senesinde Cengiz Han’ın ölümünden 1380 tarihinde Timur’un yükselişine kadar olan sürede, Orta Asya parçalanma dönemini yaşamıştır. 1382 yılında Cengiz Han’ın torunlarından olan Timurlenk, başkent Semerkand’tan yönettiği muazzam Moğol İmparatorluğu topraklarını yeni işgallerle XIVncü yüzyılın sonlarına kadar Hindistan’dan Anadolu’ya (Asya’dan İran’a) kadar genişletmiştir.⁸³

1405 yılına gelindiğinde bugünkü Afganistan’ın güney ve batısında iki güçlü hanedanlık rekabete girişmiş ve bu rekabetin sonucunda Muhammed Şeybani (Cengiz Han’ın torunlarından) ve halefleri, yaklaşık bir asır Amu Derya civarında egemen olmuşlardır.⁸⁴ Timur’un oğlu olan Şahruh, İmparatorluğun başkentini Semerkand’tan Afganistan toprakları içerisinde bulunan Herat’a taşır. Böylece Orta Asya’nın göçmen Türk kültürü, Pers kültürüyle birbirine karışmış olur. Herat, bulunduğu dönem içerisinde yeniden bölgede sanat ve kültür merkezi olur. Yine Timur’un torunlarından olan Babür Han (Şah), Herat şehrinin o dönemdeki etkileyici yapısı için; “Yeryüzünde insanoğlunun yerleştiği hiç bir bölgede Herat gibi güzel bir şehir görülmemiştir.” demiştir.⁸⁵

1500-1747 yıllarında Afganistan coğrafyasında Babür-Safevi Rekabeti yaşanmıştır. XVI ncı ve XVII nci yüzyılda, Hindukuş bölgesinin çoğu, Babürlüler ile Safeviler arasında şiddetli mücadelelere sahne olmuştur. XVI ncı yüzyılın başında, baba tarafından Timur’un, anne tarafından Cengiz Han’ın torunu olan Babür, Fergana vadisindeki babasının krallığından Timurlulardan Semerkand’ı almak için mücadele eden Şeybani Özbekleri tarafından bölgeden çıkartılmaya çalışılmıştır. Fergana ve Semerkand’ı ele geçirmek için Özbekler tarafından gerçekleştirilen bir

⁸³ Sirdar Ikbal Ali SHAH; **Modern Afghanistan**, Sampson Low, Marston&Co.Ltd., London, 1978, s.31-33.

⁸⁴ S.TANNER, **a.g.e.**, s.112.

⁸⁵ Haz. Reşit Rahmetli Arat, **Babürnâme “Babür’ün Hatıratı”**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.97.

çok başarısız girişimden sonra, Babür Şah, Amu Derya'yı geçmiş ve 1504 senesinde son Moğol yöneticilerden Kabil'i almıştır. 1526 yılında Hindistan'ı da işgal eden Babür İmparatorluğu'nun yönetimi, XIXncu yüzyıla kadar sürmesine rağmen, gücünün etkili olduğu dönem, 1526-1707 yılları arasında olmuştur. Orta Asya'dan gelen ve Hindistan'ı ele geçiren Babürlüler, bugünkü Afganistan'ı imparatorluğun bir ileri karakolu olarak kullanmışlardır.⁸⁶

Resim 1.1 : Babür Şah'ın Mezarı⁸⁷

1451 senesinde Doğuda Afgan Lodi Hanedanlığı kurulmuş ve başkent olarak seçtikleri Delhi'de 1504 yılına kadar hüküm sürmüşlerdir. 1504 yılında Babür Şah, Kabil'i ve ardından Delhi'yi ele geçirerek, Afgan Lodi Hanedanlığına son vermiştir.⁸⁸ Doğuda yeni bir Moğol Hanedanlığı tesis eden Babür Şah, Afganistan'ın doğusuna tamamen hakim olmuştur. 1517 yılında ise Afganistan'nın batısında başlangıçta Türklerin yönetimde söz sahibi olduğu ancak sonra Perslerin etkin kılındığı Safevi İmparatorluğu (Nadir Han) hakim olmuştur.⁸⁹

⁸⁶ S.TANNER, a.g.e., s.117.

⁸⁷ Babür Şah'ın Mezarı, Kabil, Çekildiği Tarih: 01 Mayıs 2002., "Babür Şah, 1530 yılında Hindistan'da ölmüş olmasına rağmen naşı daha sonra -vasiyetinde defnedilmeyi arzu ettiği- Kabil'e taşınmıştır."

⁸⁸ Afganistan merkez olmak üzere, Babür'ün kurduğu devlet, yalnız bu ülkeye değil, Hindistan'a da yeniden pek çok Türk'ün yerleşmesine olanak sağlamıştır. Her ne kadar Babür ve oğulları devletin sınırlarını Hindistan içlerine kadar genişletmişler ise de, Afganistan Safevi Nadir Han'ın istilasına kadar daima onların kontrolünde kalmıştır.

⁸⁹ Mehmet SARAY, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Bir Vakfı ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.19.

XVIIinci yüzyılda batıda Safevi İmparatorluğunun ve doğuda Hindistan'da Moğolların ve kuzeyde Özbek Cani Hanedanının eş zamanlı gerileme dönemine girdikleri tarihsel konjonktürde, Peştunlar Afgan Devletini kurabilmek için faaliyetlere başlamışlardır. Ancak bu dönemde Peştun kabileleri birbirleriyle sık sık savaşa tutuşan iki büyük gruba ayrı ayrılmışlardı. Bunlar Gılzaylar ile Abdaliler (Dürraniler)'di. Kandahar'da Gılzay Peştunlarının Hotak kabilesinin şefi olan Mir Veys, Safevi İmparatorluğuna başkaldırmıştır. Bu başkaldırı, Şah'ın Sünni Peştunları, Şii mezhebine geçirme girişimlerine karşı oluşmuştur.⁹⁰

Kabil, Orta Asya ve Hindistan yoluna hakim iken, Kandahar, Hindukuş'un etrafından Hindistan'a uzanan geçitleri kontrol eder. Stratejik olarak önemli olan Kabil-Kandahar ekseni, Babürlüler ve Safeviler arasındaki rekabetin asıl gerekçesini oluşturmuştur. Bu rekabet neticesinde Kandahar, XVI ncı ve XVII nci yüzyılda defalarca taraflar arasında el değiştirmiştir.

Babürlülerin ve Safevilerin etkili olmadığı doğu Afganistan'da Herat'ın denetimi ve kuzey bölgeleri için savaştan Özbekler, diğerleri kadar güçlü olmasalar da Afganistan'a daha yakındı. Babürlüler, sadece Hindistan'a ulaşan tarihi batı istila yollarını kesmeye çalışmamışlar, aynı zamanda, Delhi'den Kabil-Kandahar ekseni üzerinden İndus nehrine kadar olan, özellikle Süleyman dağları bölgesindeki Peştun bağımsız kabilelerini denetimleri altına almak istemişlerdir. Kandahar bölgesi bu iki güçlü imparatorluk arasında el değiştirdikçe, yerel Peştun kabileleri, her iki taraftan da ayrıcalıklar kopararak bu durumu kendi lehlerine olmak üzere kullanmışlardır. Babürlüler, XVII nci yüzyılın ortalarında, Kabil'in kuzeyini Özbeklere ve 1748 yılında da Kandahar'ı Safevilere terk etmişlerdir.⁹¹

XVII nci yüzyılın sonuna doğru, hem Babürlüler hem de Safeviler güç kaybederken, Hindukuş bölgesinde yeni gruplar öne çıkmaya başlamıştır. İlk başarılı özerk Afgan devleti kurma çabası 1709'da gerçekleşmiş aynı sene, Hotaki kabilesinin önde gelen Gılzay lideri Mir Vaiz, kabilesini İran İmparatorluğuna karşı ayaklandırmış ve Kandahar'da güç kazanmış, dolayısıyla Afgan devleti için taban hazırlamıştır.

⁹⁰ Sir Percy SYKES, *A History of Afghanistan*, Macmillan & Co., London, 1981 (İlk Basım 1940), s.43.

⁹¹ A. Zeki Velidi TOGAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.33.

1.4. Durrani⁹² Dönemi (1739-1826) ve 1-2nci İngiliz-Afgan Savaşları (1839-1842) / (1878-1880)

Türk-Moğol hanedanları onsekizinci yüzyılda düşüşe geçtiklerinde, Safevilere hizmet ederek askeri organizasyonları güçlenen bir grup Peştun kabilesi, Nadir Han'ın 1747'de ölümünden sonra, mevcut kabile birliğini bir hanedanlık yönetimine dönüştürerek 18. yüzyılda kendi imparatorluklarını kurmuşlardır.

Gilzayların siyasi anlayışı son derece sınırlıydı, ancak devletleri ulusal çizgilerden ziyade dini çizgilere dayanmaktaydı ve tüm Afgan kabilelerini birleştirme gibi bir amaçları yoktu. Başarılı Gilzay ayaklanması ve İran'ın egemenliğini tekrar sağlamadaki başarısızlığı, diğer Afgan kabileleri arasındaki ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmiştir.⁹³

Gilzay Peştunları, Safevilerin başkenti Isfahanı kısa bir süre ele geçirmeyi başarmış ve Türk asıllı Nadir Han tarafından Gilzaylar İran'dan çıkarılınca kadar bu kabilenin iki mensubu tahta çıkmıştır. Gilzay gücünün Nadir Han tarafından ortadan kaldırılması, tarihi olarak bir kaç açıdan önem taşımaktadır. Bunlar:

- Abdali aşiretinin Kandahar'da hakimiyet kurmasına ve sonrasında bir Afgan Krallığının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.
- Modern tarihte (1739) ilk kez olarak doğu, kuzey ve batı Afganistan'ın birleşmesine neden olmuştur.
- İran monarşisi ile Afgan aşiretleri arasındaki feodal ilişkileri yeniden yapılandırarak ve genişleterek Afganistan'da birleşik bir idarenin gelişimine katkıda bulunmuştur.⁹⁴

1747 senesine gelindiğinde Gilzay'ların iktidardan çekilmesinden sonra geleneksel rakipleri olan Abdaliler bir konfederasyon oluşturarak "Loya Cirge" (Büyük Meclis)'de aşiret reislerini bir araya getirip dokuz günlük bir toplantıdan sonra oy birliği ile Ahmed Han (Şah) Abdali'yi kral olarak seçerler. Komşu toprakları talan etmek ya da haraç vermeye mecbur bırakmak için fethetmek amacıyla Ahmed Şah Abdali önderliğinde bir araya gelen kabileler, böylece ilk

⁹² Afganistan'ı 1739-1826 yılları arasında Kandahar Dürrani Aşireti, Popolzay Kabilesi, Sadozay Ailesinden gelen Emirler, 1826 ile 1973 yılları arasında ise Kandahar Dürrani Aşireti, Barakzay Kabilesi, Muhammedzay Ailesinden gelen Emirler yönetmiştir.

⁹³ İA (MEB), C.4, İstanbul, 1977, s.158-161.

⁹⁴ S.TANNER, a.g.e., s.122.

Afgan ittifakı (ulus)’nı oluşturmuştur. Afganistan, ilk defa yüzyıllardır süren parçalanma ve sömürüden kurtularak bir devlet olarak şekillenmeye başlamıştır.⁹⁵

XVIII nci yüzyıl ortalarında ayrı bir siyasi varlık olarak Afganistan’ın doğuşu, hemen hemen ulusal alanda Peştun kabile gücünün yükselişi ile beraberdir. Aslında, ülkede diğer etnik topluluklar üzerindeki Peştun hakimiyetinin sosyolojisi, Afganistan’da siyasi gelişmelerin ve devlet kurmanın tam anlamıyla özünü oluşturmaktadır. Peştunların en büyük kolu olan Abdaliler içinde iki ana grup, Popalzay kabilesinden Sadozaylar ve Barakzay kabilesinden Muhammadzaylar, Afganistan’ı 1747 yılından monarşinin yıkıldığı 1978 yılına kadar yönetmişlerdir.⁹⁶

1747 senesinde Ahmed Han ve Abdali kuvvetleri, yeni bir lider seçmek için, Kandahar yakınlarında Abdali kabilelerinin önderleriyle bir araya geldiler. Diğer adaylara göre daha genç olmasına rağmen, pek çok etken Ahmed Şah’ın lehinde idi. Zira hem bu kabileye ismini veren Sado’nun soyundandı hem de tartışmasız karizmatik bir liderdi. Ayrıca iyi eğitilmiş binlerce süvariden oluşan birliklerin de komutanı idi ve Nadir Han’ın hazinesini ele geçirmişti. Ahmed Şah, daha başlangıçta Afgan ulusu için yapmış olduğu başarılı icraatlarla, “Durr-i-Durrani” (incilerin incisi veya çağın incisi) unvanıyla anılmaya başladı. Böylelikle Abdali Peştunları da daha sonraları Durraniler olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Peştun kabilelerinin birliği vasıtasıyla Ahmed Han Abdali’nin Şah olarak seçilmesiyle Durrani İmparatorluğu, 1747 senesinde kabilelerden teşkil edilmek suretiyle kurulmuştur. Böylelikle Peştun kabile liderleri, toprak mülkiyetlerini garantiye almışlar, devletin ana kurumlarını güçleri nispetinde aralarında bölüşürmüşler ve Ahmed Şah Abdali, en etkin konumda bulunan dokuz kabile reisiyle müşterek hareket etmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle, Durrani İmparatorluğu, merkezi bir monarşiden çok, birleşik bir kabile ve hanlıklar (kabile devleti) devletine benzetilmektedir.⁹⁷

Ahmed Şah, yönetimi esnasında Gazne’yi Gilzay Peştunlarından almış ve daha sonra Kabil için yerel güçlerle mücadele etmiştir. 1749 senesinde Babürlü yöneticiler, Afgan saldırılarından başkentlerini korumak için, Sind vilayetini ve İndus’un batısındaki kuzey Hindistan bölgesinin egemenliğini Ahmed Şah’a

⁹⁵ O. ROY, a.g.e., s.30.

⁹⁶ V. GREGORIAN, a.g.e., s.44-45.

⁹⁷ M. N. SHAHRANI, a.g.m., s.25.

bırakmışlardır. Ahmed Şah daha sonra Nadir Han'ın torunu tarafından yönetilen Herat'a yönelmiş ve yaklaşık bir yıl süren bir kuşatmadan ardından Herat'ı ele geçirmiştir. Daha sonra ordusunu Hindukuş'un kuzeyine göndererek Türkmen, Özbek, Tacik ve Hazara kabilelerini denetimi altına almayı başaran Ahmed Şah, Hindistan'a düzenlediği dört sefer sonucunda Pencap, Keşmir ve Lahor'u da işgal etmiştir. 1757 senesinin başlarında, Delhi'yi de yağmalayan Ahmed Şah, Pencap, Keşmir ve Sind üzerinde kendi himayelerine giren Babürlülerin sözde yönetimlerine izin vermiştir.

Hindistan'daki Babür İmparatorluğu'nun çökmesi, Afganistan'da, Ahmed Şah dışında yeni hükümdarların da ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin; Pencap'ta, Sihler önemli bir kuvvet haline gelmişler ve Hind asıllı Maratalar da, parçalanan Babür İmparatorluğu'nun kuzeyine göz dikmişlerdi. 1757 senesinde Marataların genişleme istekleri karşısında Ahmed Şah, Marata hücumları ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine Ahmed Şah, Maratalara karşı cihat ilan etmiş ve kendisine bağlı Peştun kabileleri ile Beluciler gibi diğer kabilelerinden savaşçılar da bu çağrıya katılmışlardır. Savaş Afganlıların zaferi ile sonuçlanmış ve 1759'da Ahmed Şah ve ordusu Lahor'a girmiştir. 1760 senesinde büyük bir ordu oluşturan Maratalar ile 1761 senesinde, Ahmed Şah komutasındaki Müslüman Afganlılar ile Hindu Maratalar arasında Panipat Savaşı patlak vermiştir. Savaş, Ahmed Şah'ın zaferiyle sonuçlanmış ve Dürraniler gücünün doruğuna ulaşmıştır.⁹⁸

1761 senesinin sonunda, Sihler, Pencap'ı tekrar denetimleri altına almışlardır. 1762 yılında Ahmed Şah, altıncı kez Sihler üzerine yürüyerek Lahor'a saldırmış ve Sihlerin kutsal kenti Amritsar'ı ele geçirerek binlerce Sih'i katletmiş ve tapınaklarını yıkmıştır. Buna rağmen iki yıl içerisinde Sihler tekrar başkaldırmış ve Ahmed Şah, Sihleri tam olarak denetim altında tutmayı başaramamıştır.

Kuzeyde de isyanlarla karşı karşıya kalan Ahmed Şah, ülkeyi daha rahat kontrol edebilmek için Buhara Emiri ile Amu Derya'nın sınır olması konusunda anlaşmıştır. 1772 yılında Ahmed Şah, tahtı oğlu Timur'a (1773-93) bırakarak Kandahar'ın doğusundaki dağlarda inzivaya çekilmiş ve orada ölmüştür. Kabileler arasındaki ittifakları ve düşmanlıkları çok iyi dengelemeyi ve kabilelerin isyankar enerjilerini yönlendirmeyi başaran Ahmed Şah, Afgan milletine yapmış olduğu

⁹⁸ B. R. RUBIN, a.g.e., s.45.

hizmetler neticesinde “Ahmed Şah Baba”, Afganistan’ın babası olarak anılmaya başlamıştır.⁹⁹

**Resim 1.2 : Ahmed Şah Dürrani
(1722-1772)**

“Kaynak : http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Durrani_Empire.gif; (Ahmad Shah Durrani, 1722-1772 Founder and first king of Afghanistan)”

Afgan milletinin babası olarak düşünülen Ahmed Şah, 1772 yılında öldüğü zaman bugün bile Afganlıların dua etmeye gittikleri gösterişli bir kabre defnedilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁹ İA (MEB), C.4, İstanbul, 1977, s.162-163;Y. Hikmet BAYUR, **Hindistan Tarihi**, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.102-129.

¹⁰⁰ A. FLETCHER, **a.g.e.**, s.37.

Resim 1.3 : 100 Afgani (Afgan Banknotu) Ortasındaki resim Ahmed Şah'ın Kandahar'da bulunan Türbesi'ne aittir.

Ahmed Şah'ın oğlu olan Timur Şah, babasının ölümünden sonra İmparatorluğun başkentini Kandahar'dan Kabil'e taşıyarak, Hindikuş Dağlarının kuzeyinde ve İndus Nehrinin doğusunda yeni fethedilen toprakların idare edilmesini kolaylaştıran bir adım atmıştır.¹⁰¹

Ahmed Şah'ın halefleri, ölümünden sonra elli yıllık kargaşa döneminde son derece beceriksizce ülkeyi yönetmişler ve bu dönemde Afganistan bir iç savaş alanına dönüşmüştür. Abdurrahman Han'ın (1880-1901) ortaya çıkışına kadar Afgan gündemini iç kargaşa ve dış işgal ve baskıları oluşturmuştur. Ahmed Şah'ın askeri yetenekleri sonucunda ele geçirilen pek çok bölge bu dönemde kaybedilmiştir. 1818 yılına kadar Sodazay yöneticiler, Kabil dışında çok az bir alanı denetim altında tutabilmişlerdir. Muhammedzaylar (Barakzay) ve Sodazaylar bölgesel kontrol için savaşıırken, Pencap, Sind, Keşmir ve Belucistan'ın büyük bölümü bir daha geri alınmamak üzere kaybedilmiştir.¹⁰²

¹⁰¹ S.TANNER, a.g.e., s.47-48.

¹⁰² L. DUPREE, a.g.e., s.343.

Devlet yönetiminde yeterli kapasitede olamayan yöneticiler, sadece çevredeki toprakları kaybetmekle kalmamışlar, aynı zamanda Peştun kabileleri arasındaki güçlüklerle tesis edilmiş olan bağların da zayıflamasına yol açmışlardır.¹⁰³

Sonuç olarak Ahmed Şah döneminde; yeni elde edilmiş toprakların, Peştun kabileleri arasında adil olarak dağıtılması yoluyla, çeşitli Afgan ve Afgan olmayan kabileler arasında yeni ve sıkı ilişkilerin kurulması sağlanmıştır. Ancak bu başarıya rağmen, kabilelerden bağımsız güçlü bir kentsel ekonomi oluşturulamaması nedeniyle Ahmed Şah, imparatorluk çevresinde kapsamlı ve sistematik feodal bir yapı kuramamıştır.

Ahmed Şah'ın yapmış olduğu en önemli işler arasında; modern Kandahar'ı kurması, Kabil'i yeniden yapılandırması, kuzey Afganistan'da Taşkurgan'ın inşası, taş ustalarını ve tahta oymacılarını himaye altına alması, Peştun harflerini desteklemesi ve Hindistan'dan zanaatkar göçüne aktif destek sağlaması sayılabilir. Ancak bunlar yeterli olmamış ve Ahmed Şah, hükümdarlığını merkezi bir otoriteye bağlamadan sadece belirli kabilelere bağlı kılması nedeniyle kendinden sonra gelecekleri de etkileyen ikileme düşmüştür.¹⁰⁴

Ahmed Şah'ın oğlu ve halefi Timur Şah da, babası ile aynı politikaların çoğunu uygulamak zorunda kalmıştır. En güçlü Durrani kabilesi olan Barakzaylar ile yakın ittifak ilişkileri kurmuş, bunun yanı sıra bazı nüfuzlu Afgan ve Afgan olmayan kabilelerle evlilik ittifakları yapmıştır. İktidarının güvenliği için, Afganistan'ın başkentini Durranilerin egemenliği altında bulunan Kandahar'dan aslen Tacik'lerin yerleşik olduğu Kabil'e taşımıştır. Timur aynı zamanda babasının güçlü bir ordu yaratma çabalarını da sürdürmüştür. Kabil'in etnik olarak Afgan olmayan ve dini olarak Şii'lerden teşkil edilmiş olan 12.000 kişilik bir süvari ordusu oluşturmuştur.¹⁰⁵

Ahmed Şah'ın halefi oğlu Timur'un ölümünden sonra, Kandahar, Herat ve Kabil valisi olan üç oğlu taht için mücadele etmiştir. Timur'un oğulları arasındaki taht mücadelesi, dış güçlerin müdahalesine yol açarak Afganistan'ı kargaşa ortamına sürüklenmesine yol açmıştır.¹⁰⁶

¹⁰³ S.TANNER, **a.g.e.**, s.52.

¹⁰⁴ V. GREGORIAN, **a.g.e.**, s.49.

¹⁰⁵ Y. H. BAYUR, **a.g.e.**, s.226-227.

¹⁰⁶ V. GREGORIAN, **a.g.e.**, s.50.

Timur'un ortanca oğlu olan Muhammed Zaman, Muhammedzayların lideri Payanda Han'ın desteğiyle tahtı elde etmiş olmasına rağmen, Muhammedzayları önemli görevlerden uzaklaştırmış ve yerlerine kendi yakınları olan Sodazayları getirmiştir. Böylece Ahmed Şah'ın oluşturduğu kabileler arası hassas denge politikası altüst olmuştur. Bunun neticesinde Payanda Han ve diğer Durrani liderleri, Muhammed Zaman Şah'a karşı başarısız bir komplo girişiminde bulunmuşlar ve Payanda Han ile Durrani kabilelerinin liderlerinden olan Nurzay ve Alizay idam edilmiştir.

Payanda Han'ın oğlu İran'a kaçmış ve Zaman'ın büyük kardeşi olan Mahmud'un tahta çıkabilmesi için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Muhammed Zaman'a karşı oluşan muhalefet güçleri, Kandahar'ı 1800 senesinde kansasız bir şekilde ele geçirmişler ve Zaman Şah'ın tahttan indirmişlerdir. Üç yıl saltanat süren Şah Mahmud da, Timur'un diğer oğlu Şah Süca tarafından tahttan indirilmiştir. 1803-1809 yılları arasında hüküm süren Şah Süca, 7 Haziran 1809'da İngilizlerle, yabancı güçlerin kendi topraklarından geçmesine izin vermeyeceğine ilişkin şartların yer aldığı bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Fransız ve İran saldırısı ihtimaline karşı yapılan bu antlaşma, Afganistan tarihinde bir Avrupalı güçle yapılan ilk antlaşmadır. Anlaşmanın imzalanmasından birkaç hafta sonra, Süca, önceki Şah Mahmud tarafından tahttan indirildi ve Şah Mahmud'un ikinci dönemi 1818 yılına sürmüştür. Mahmud, Muhammedzayları, özellikle Payanda Han'ın oğlu Fatih Han'ı kendinden uzaklaştırmış ve daha sonra yakalayarak gözlerini kör ettirmiştir. Bunun üzerine Fatih Han'ın kardeşi olan Dost Muhammed tarafından Şah Mahmud'a karşı bir tavır alınmış ve 1818 ile 1826 yılları arasında Ahmed Şah Durrani'nin imparatorluğunda kargaşa hüküm sürmüştür. Payanda Han'ın oğulları arasında Dost Muhammed'in 1826 senesinde üstünlüğü elde edişine kadar, Afganistan'ın tek millet olma özelliği kaybolarak kısa sürede parçalanmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁷ İA (MEB), C.4, İstanbul, 1977, s. 164.; İA (TDV), C.1, İstanbul, 1988, s.406.

Resim 1.4 : Dost Muhammed Han

(1826-1863)

“Kaynak : http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Barakzay_Dost_Mohammad_Khan.gif; (Dost Mohammad Khan, Amir of Afghanistan (1826–63) and founder of the Barakzay dynasty)”

1826 yılında Dost Muhammed kardeşleri üzerinde üstünlük sağlayarak Kabil tahtını ele geçirmiş ve kendisini emir olarak ilan etmiştir. İngilizler, Şah Süca ile yapılan 1809 antlaşmasıyla Afganistan’a olan ilgilerini göstermiş olmalarına rağmen, ilk Muhammedzay hükümdarı Dost Muhammed dönemine kadar bölgedeki Rus-İngiliz rekabetini tam anlamıyla henüz başlatmamışlardı. Orta Asya üzerindeki siyasi denetime yönelik İngiliz-Rus rekabeti, on dokuzuncu yüzyıl bitiminden önce aşamalı olarak -Rudyard Kipling’in ifadesiyle- iki emperyal güç arasındaki “Büyük Oyun”a dönüşmüştür. Bu “Büyük Oyun”, dikkat çekici üç özellik arz etmektedir. Bunlar:

- Bir yandan İngilizleri, Rusların Hint alt kıtası ve İran körfezi yönündeki muhtemel hırslarına karşı Afganlıları direniş gücü olarak kullanmaya sevk etmiştir.
- Diğer yandan, Rusya ile Afganistan arasında bulunan, Orta Asya topraklarındaki nüfuzlarını pekiştirme arzularında Rusların daha iddialı hale gelmesini ve dolayısıyla Rusların Amu Derya nehrinin ötesine yayılarak İngiliz

sömürgesi çıkarlarını tehdit etmelerini engellemek için elden gelen her şeyi yapma konusunda İngilizlerin kararlılığını artırmıştır.¹⁰⁸

- Afgan kabilelerinin, merkezi hükümetten nispeten bağımsız olmaları ve savaşçı yapıları, işgalleciler için uygun olmayan şartları sağlamaktaydı. Bu yapı, İngilizlerin Kabil’de kukla bir hükümet oluşturma çabalarına yol açmış ve XIX ncü yüzyılın kalan kısmında Afganistan’da ve çevresinde artan bir Avrupa müdahalesi nedeniyle Afganistan’ın kaderinde önemli rol oynayan hırslı yerel hükümdarlar arasındaki çatışmaların artmasına yol açmıştır.¹⁰⁹

Esasında ne İngilizler ne de Ruslar, Afganistan’ı sömürgeleştirmeyi kendi çıkarları açısından yararlı görmemiştir. Her iki güç te Afganistan’ı kendi amaçları doğrultusunda sömürgeleştirmek istediğinde diğer güç ile askeri olarak karşı karşıya kalacağının bilincindeydi. Ayrıca o dönemde Afganistan’daki sömürülecek ekonomik ve yer altı kaynakları tam olarak bilinmemekteydi.

XIX ncü asrın ilk çeyreğine kadar ülkede belirli bir grubun yönetiminin hüküm sürdüğü uzun süreli bir istikrar sağlanamamıştır. Daha sonra, Ahmed Şah soyundan olan Kandahar Muhammedzay hanedanlığı kurucusu olan Serdar Payende Muhammed Han’ın¹¹⁰ oğlu Dost Muhammed’in yönetime geçmesi ile ülkedeki birlik yeniden sağlanmıştır. Ancak bu dönemde ise Kuzey Hindistan, Afgan birliğini zayıflatma çabası içine girmiştir. Bu yıllarda İngilizler’in yavaş yavaş Hindistan’ı hakimiyetleri altına aldıkları gözlenmektedir.

1834 yılında Dost Muhammed, önceki hükümdar Şah Süca’nın işgal girişimini bozguna uğratmıştır. Ancak Kabil’deki yokluğu nedeniyle Sihler batıya doğru genişleme imkanı bulmuşlar ve Ranjit Singh’in kuvvetleri, Peşaver’i işgal ederek Kabil bölgesine yönelmişlerdir. 1836 senesinde Dost Muhammed’in oğlu Ekber Han’ın komutasındaki Afgan kuvvetleri, Sihleri, Peşaver’in onbeş kilometre batısındaki Camrud isimli bölgede yenilgiye uğratmışlardır.

XIX ncü yüzyılın başlarında, İngilizler Hindistan’daki çıkarlarına yönelik asıl tehdidin Afganistan, İran veya Fransa’dan değil, Ruslardan gelebileceğini açıkça görmüşlerdi.¹¹¹

¹⁰⁸ Y. H. BAYUR, **a.g.e.**, s.246-248.

¹⁰⁹ S.TANNER, **a.g.e.**, s.139.

¹¹⁰ Çalışmamızın müteakip bölümünde ele alacağımız Mahmud Tarzi’nin büyük babası olan kişi.

¹¹¹ A. SAIKAL, **a.g.e.**, s.26.

Ruslar; Pencap, Sind ve Keşmir'i alan İngilizlerin, Orta Asya'yı sürekli olarak işgal etmesinden çekinmekteydi. İngilizler de; Rusların, Kafkasları, Kırgız ve Türkmen topraklarını, Hive ve Buhara Hanlıklarını kendi topraklarına katmasını kendi çıkarları açısından tehdit olarak görmekteydi.

İngilizlerin ayrıca iki endişesi daha bulunmaktaydı. Bunlar;

- İran sarayındaki Rus etkisi ve Herat'ı almaya teşebbüs eden İranlıların Ruslar tarafından teşvik edilmesi,¹¹²
- Afganistan'da görev yapmakta olan Rus temsilcilerin varlığı idi.

İngilizler; Dost Muhammed'den İranlılar ve Ruslar ile ilişkilerini kesmelerini, Rus temsilci Yüzbaşı P. Vitkevich'in Kabil'den gönderilmesini, Peşaver'e ilişkin isteklerinden vazgeçmelerini ve Peşaver'in bağımsızlığına saygı göstermelerini talep etti. Afganlıların, İngilizlerin taleplerini gerçekleştirmesi karşılığında, İngilizler, Afganlıları Ranjit Singh ile uzlaştırmayı sağlayacaklardı.

Kendisine sunulan şartları uygun bulmayan Dost Muhammed, İngilizlerle anlaşmayı reddedip Ruslarla müzakerelere başladı. Ancak 1838 yılında Dost Muhammed'e muhalefet olan Süca, İngiliz Auckland ve Sih Ranjit Singh ile bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, Süca, İngiliz ve Sihlerin yardımıyla Kabil ve Kandahar'ın denetimini yeniden ele geçirecekti. Süca, bu işbirliği neticesinde Sihlerin ele geçirdiği Afgan topraklarının Sihlerde kalmasını ve Herat'ın bağımsız olmasını kabul etmişti.¹¹³

İlk İngiliz-Afgan ilişkisi, Kuzey Hindistan'da Peşaver sorununun çözümünde İngiliz hakemliği ile başlamıştır. Arkasından 1839-1842 yılları arasında Birinci İngiliz-Afgan Savaşı cereyan eder. İngilizler, Rus etkisini zayıflatabilmek için Afganistan'ı işgal ederler. Ancak işgal neticesinde Afganlıların direnişleriyle karşılaşp birliklerinin tamamına yakını kaybederek Hayber Geçidi üzerinden Hindistan'a çekilmek zorunda kalırlar.¹¹⁴

Birinci İngiliz-Afgan Savaşı, gerek İngiltere tarihinde gerekse Afganistan tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Afganistan üzerinde emelleri bulunan İngilizler, Dost Muhammed Han'ın 1836 yılında ülkede birlik sağlamasından rahatsızlık

¹¹² Tarihi açıdan Herat, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ın batıdaki giriş kapısıydı. 1837 senesinde İran, Rusların destek ve tavsiyeleri sonucu Herat'a doğru ilerlemiştir.

¹¹³ S. A. Akhtar KAZMI, **Anglo-Afgan Tussle**, National Book Foundation, London, 1984, s.32.

¹¹⁴ S. A. Akhtar KAZMI, **a.g.e.**, s.35.

duymuşlar ve eski Emir Süca ile işbirliği yapmışlardır. İngilizlerin desteğiyle tahta geçen Şah Süca, Emir Dost Muhammed'i Hindistan'a sürdürmüş ve İngilizlerin Afganistan'a girmelerine müsaade etmiştir. Şah Süca'nın ihanetinin farkına varan Afgan halkı, İngilizlere karşı Dost Muhammed'in oğlu Ekber Han komutasında bir direniş başlatmış ve 1842 yılının başlarında İngiliz ordusunun tamamını imha etmek suretiyle büyük bir zafer kazanmışlardır. Bu savaş esnasında Şah Süca'da Afgan halkı tarafından öldürülmüştür. Bu savaş Afganistan tarihinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.¹¹⁵

Bahse konu olan savaş öncesinde İngilizler, Afganistan'a müdahaleye yönelik planlarını gerekçelendirmek için Ekim 1838'de bir manifesto yayınladılar. Bu manifestoya göre, Hindistan'ın refahını temin etmek için Hindistan'ın batı sınırında güvenilir bir müttefike ihtiyaçları vardı. Tahtı geri almak için Süca'nın küçük ordusunu kendi birlikleri ile desteklemeleri nedeniyle manifesto kimse için inandırıcı olmadı. Manifestoya göre, Süca, Kabil tahtına oturduktan sonra İngiliz birliklerinin çekileceğinin ifade edilmesine rağmen, Süca yönetimi, isyanları bastırmak ve kabile liderlerini satın almak için tamamen İngiliz silah ve parasına bağlı kaldılar.

İngilizler, Afganistan'ı işgal ettiklerini inkar ettiler, bunun yerine, yabancı müdahale ve saldırgan muhalefete karşı yasal Süca hükümetini desteklediklerini iddia ettiler.

İngilizler açısından Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842), Peştun Barakzay kabilesinden Dost Muhammed'in tahttan indirilip yerine Peştun Dürrani kabilesinden Timur'un oğlu Süca'nın geçirilmesine rağmen, tam bir felaketti. 1839'da İngilizlerin yardımıyla tahtı geri alan Süca, bazı İngiliz birliklerinin çekilmesinden sonra, İngilizler olmaksızın tutunamayacağını anlamıştır. İngilizleri ülkeden atmak için bir araya gelen Afgan kabileleri, Dost Muhammed'in oğlu Muhammed Ekber'in komutasında İngiliz birliklerini Gandamak'ta tamamen yok ettiler. İngiliz hamileri gittikten sonra Süca birkaç ay tahtta kalabildi ve 1842 yılı Nisan ayı başlarında bir suikast sonucu öldürüldü.¹¹⁶

¹¹⁵ L. J. TROTTER, **The Earl of Aucland and the First Afghan War**, Cosmo Publish, New Delhi, 2004, s.53.

¹¹⁶ İA (MEB), C.4, İstanbul, 1977, s. 164-165.; İA (TDV), C.1, İstanbul, 1988, s.406.

2. BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA MAHMUD TARZİ VE AMANULLAH HAN DÖNEMİ (1919-1929)

Emir Habibullah'ın bir suikast sonucunda öldürülmesinin ardından Afganistan'da reformcular ile ve gelenekselciler arasında bir iktidar mücadelesi yaşandı. Reformcu gruba liderlik eden Habibullah'ın genç oğlu Amanullah Han, diğer gruba liderlik eden ise Habibullah'ın kardeşi Nasrullah Han'dı. Nasrullah hem saraydaki İngiliz karşıtı grup için hem de teknolojik yeniliğe ve değişime karşı olan özellikle de bünyesel değişime karşı olanları temsil etmekteydi.

Babası öldürüldüğü zaman Kabil'de bulunmasının üstünlüğünü kullanan Amanullah, memur ve askerlere maaş artışı vaadinde bulunarak ordunun desteği ve popüler kişiliği sayesinde Barakzaylar tarafından 21-22 Şubat 1919 tarihinde Afgan Emiri¹¹⁷ olarak ilan edildi. Amanullah'ın tahta çıkmasında kayınpederi olan Mahmud Tarzi'nin büyük rolü olmuştu. Nasrullah Han ise Habibullah suikastı nedeniyle tutuklandı ve daha sonra hapisanede öldü.¹¹⁸

Kral Amanullah tahta çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Kuvvetleri tarafından yenilmesi ve Müslümanlar için kutsal sayılan yerlerin İngiltere tarafından işgal edilmesi ve Hristiyan güçlerin İslam'ın yok edilmesini amaçladığına inanan ve Halife'nin cihat çağrısına uymayan Afganlar arasında hayal kırıklığı, utanç ve İngilizlere karşı artan bir düşmanlık hakimdi. Aynı zamanda, Afganlıların çoğunluğu, Habibullah Han'ın dünya savaşındaki tarafsızlığının karşılığında başta tam bağımsızlık olmak üzere bazı maddi ve Hindistan ile olan sınır bölgesindeki kabilelere ilişkin somut sonuçlar elde etme fırsatını kullanamadığına inanıyordu. Öte yandan, Afganlar, Afganistan'a yardım adı altında eski politikasına dönmekten çekinmeyen İngiltere'nin samimiyetine hiç bir zaman güvenemezdi. Hindistan'daki

¹¹⁷ Daha sonra 1923'de ünvanını, muhtemelen Osmanlı/Türk etkisiyle, "Padişah" olarak değiştirmişti. Fakat gerek Türkçe gerekse İngilizce kaynaklarda "Padişah" ünvanı yerine "Kral" kullanılmaktadır.

¹¹⁸ V. GREGORIAN, a.g.e., s.227-228.

birlikleri tarafından, gözdağı vermek amacıyla kuzey batı sınırı boyunca Afgan sınırlarına düzenlenen seferler yüzünden İngiltere'ye karşı duyulan düşmanlık canlılığını korumaktaydı.¹¹⁹

**Resim 2.1 : Amanullah Han
(1919-1929)**

“Kaynak : <http://afghanan.net.afghanistan/sites/kingmanullahkhan.jpg>”

Afganlar tarafından İngiliz saldırılarına karşı güvenlikleri için hayati öneme sahip, Afganistan ve Hindistan sınırları arasındaki bağımsız Afgan kabilelerine ait tampon bölge, İngiltere tarafından yavaş yavaş delinmekteydi. Rusya'nın muhtemel bir tehlike olması devam etse de, İngiltere fiili olarak Afganistan'a yönelik saldırılarını sürdürmekteydi. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması, Afganlılar arasında bir çok kişiyi, eninde sonunda bu iki Hristiyan gücün Afganistan'ı aralarında paylaşma amacıyla bir anlaşmaya varabileceklerine inandırmıştı. Amanullah tahta çıktığında ve Kabil'deki siyasi hava da değişmişti.¹²⁰

¹¹⁹ Suhash CHAKRAVARTY, *Afghanistan and the Great Game*, Delhi, 2002, s.221.

¹²⁰ M. K. MA'AROOF, *a.g.e.*, s.133.

Demokrasi, milliyetçilik, İslami dayanışma, kendini yönetme ve diğer düşünceler Afgan toplumuna nüfuz etmeye başlamıştı. Milliyetçi sesiyle Sirâc-ul Ahbar ülkeye yeni fikirler getirmiş ve Afganistan'ın entelektüel tecridini kırmıştı. Afgan halkı günün sorunlarına dahil olmaya başlamıştı: Hilafetin akıbeti, İslam'ın akıbeti ve Afganistan'ın akıbeti tartışmaların gündemini oluşturmaktaydı.¹²¹

Amanullah'ın taç giyme töreninin yapıldığı 28 Şubat 1919'da halka yaptığı ilk konuşmada, “Asil Afgan milletine Krallık tacını kendi başına giydirdikleri” için minnettarlığını ifade etti; “Saygınlığını gerçekleştirmede mağrur bir millet! Benim büyük halkımın bu tacı başıma geçirdiği şu dakikada, tacı ve tahtı ancak, planlarımı ve amaçlarımı gerçekleştirmede, beni desteklemeniz kaydıyla kabul ettiğimi yüksek sesle ilan ediyorum. Size düşüncelerimi daha önce açıkladım ve şimdi bunların sadece en önemlilerini tekrar edeceğim: Afganistan özgür ve bağımsız olmak zorundadır; tüm diğeregemen devletlerin sahip olduğu bütün haklara sahip olmalıdır. Şehit olan babamın kanını yerde bırakmamak için var gücünüzle bana yardım edin. Vatandaşlarımız özgürleşmelidir, kimse baskı ve zorbalığa maruz kalmamalıdır. Sadece kanunlar geçerli olmalıdır.”¹²²

Amanullah ayrıca, ülkeyi “Şura” aracılığıyla yöneteceğine söz verdi ve dinlerini, devletlerini ve milletlerini korumak için uyanık olmalarını ve vatanlarının güvenliğine yönelik tehditlere karşı Afgan halkından uyanık kalmalarını talep etti.¹²³

Bu kapsamda, bir Afgan hükümdarının meşruiyetini yalnızca kabile siyasetinde veya İslam'da değil, geniş halk desteğinde aramaktaydı. Milliyetçilik, popülizm unsurları, geleneksel Peştun değerlerine saygı (babasının katillerini cezalandırma andı) kuşkusuz bu yeni kralın ilkeli sisteminin önemli parçalarını teşkil etmekteydi. Ne var ki, bu platformun köşe taşı haline gelmiş olan şey bağımsızlıktı, daha özel olarak, modernizasyonla iç içe bir bağımsızlık idi. Temel olarak bu, Afganistan'ın her şeyden önce İngiliz hakimiyetinden ve dolayısıyla da “Büyük Oyun” müdahalesinden kurtarılmadıkça modernize olamayacağı ve modernize olamadan da bağımsızlığını koruyamayacağı anlamına geliyordu. Böylece, Genç

¹²¹ L. W. ADAMEC, **a.g.e.**, s.109.

¹²² L. W. ADAMEC, **a.g.e.**, s.111.;
A. SAIKAL, **a.g.e.**, s.60.

¹²³ M.N. SHAHRANI, **a.g.e.**, s.47.

Afganların yerli reformları başından beri kaçınılmaz olarak dış siyasete bağlanmıştı.¹²⁴

Böyle bir ortamda iktidara gelen Amanullah, çocukluğunda bile dindar bir Müslümandı ve her zaman İslamı korumanın görevi olduğu duygusuna sahipti. Birkaç bağımsız İslam ülkesinin kalması, Amanullah'ı oldukça korkutmuştu, İslam hilafetinin son temsilcileri Batılı güçler tarafından yok edilme tehdidiyle karşı karşıyaydı. Fakat, samimi bir Müslüman olan Amanullah, aynı zamanda, İslam'ın ve Afganistan'ın çıkarlarını dengelemek gerektiğini fark eden laik bir yenilikçiydi. Bununla birlikte, genç yaştan itibaren, İslam dünyasında modernleşmenin ateşli savunucusu kayınpederi Mahmud Tarzi'nin etkisi altında olan Emir için, bu kesinlikle birlikte yerine getirilmesi gereken kutsal bir görevdi.¹²⁵

Afganistan'ın modernleşmesini engelleyen etkenlerle İslam'ın yozlaşmasına ve güç kaybına yol açan etkenler tamamen aynıydı. Bu nedenle, hemen harekete geçmesi gerektiği çevresi tarafından ikna edilen Kral Amanullah'ın ilk eylemlerinden biri, Hindistan'ın Genel Valisi Lord Chelmsford'a, kendilerini Habibullah'ın ölümünden ve kendisinin de tahta çıkışından haberdar ettiği bir mektup yazmak olmuştur. Mektubunda; Afganistan'ın "Bağımsız ve özgür" olduğunu ifade ederek, Hindistan ile karşılıklı yararlarına olacak ticaret antlaşmaları yapmaya da hazır olduğunu belirtmiştir.¹²⁶ Yeni Kral, hiç zaman yitirmeden idari reformları başlattı ve Abdül Kuddus Han'ın Başbakan ve kayınpederi Mahmud Tarzi'nin Dışişleri Bakanı olduğu bir kabine kurdu.¹²⁷

Amanullah ülkede tam denetimi sağladıktan sonra Afganistan'ın tam bağımsızlığını elde etmeyi kendisine amaç edindi. Kral Amanullah, Hindistan'ın Genel Valisi Lord Chelmsford'a yazdığı ve bağımsızlık vurgusu yaptığı mektuptan sonra, İngilizlerin bağımsızlık meselesinin çözümünü geciktirmeleri nedeniyle, koşulsuz bağımsızlığı sağlamanın en iyi yolunun askeri çözüm olduğu sonucuna vardı.¹²⁸

¹²⁴ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.61.

¹²⁵ R. T. STEWART, *a.g.e.*, s.73.

¹²⁶ M. EWANS, *a.g.e.*, s.119.

¹²⁷ L. W. ADAMEC, *a.g.e.*, s.122.

¹²⁸ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.62.;
S. CHAKRAVARTY, *a.g.e.*, s.243.

O sırada dile getirilmiş olmasa da, hem kapsam hem de sonuç bakımından bu çatışma sınırlı tutulacaktı, bu yüzden de zorunlu olarak eldeki kaynaklarla uygunluk içinde olmalıydı. Amaç, süregelen diplomatik müzakereleri hızlandırmaları ve Kabil'in tam ve koşulsuz bağımsızlık talebine razı olmaları için İngilizlere baskı yapmaktı. Diğer taraftan, Kral Amanullah, gelenekçi ulemanın ve ayrılıkçı kabilelerin başı olan amcası Nasrullah Han'ın babasının suikastından sorumlu olduğunu ilan ederek, onu ömür boyu hapse mahkum etmişti. Bu durum, gelenekçi dini ve kabile liderleri arasında ciddi bir memnuniyetsizliğe neden oldu, sözgelimi, Kandahar'da 25 Nisan 1919'da hutbede kralın adı okunmadı.¹²⁹

Resim 2.2 : Prens Nasrullah Han

“Kaynak : <http://afghanan.net.afghanistan/sites/princenasrullahkhan.jpg>”

2.1. İngilizlerin Tepkileri

İngilizler, Amanullah'ın savaşı tahrik etme gerekçesinden hiç kuşku duymuyorlardı. Chelmsford'un Hindistan Bakanı Montagu'ya bildirdiğine göre, “Kabil'deki ajanımızın verdiği rapordan anlaşılıyor ki, Emir'in, son Emir cinayetini soruşturması halkta derin hayal kırıklığı yaratmıştır. Kendi durumunu korumanın imkansız olduğu ve Hindistan'daki kargaşadan cesaret aldığı açıklamaları, tamamıyla

¹²⁹ M.N. SHAHRANI, a.g.e., s.48-49.

abartılıydı ve Hindistan'ın kolaylıkla fethedileceği vaadiyle, kendisine baş kaldırılmasını önlemek için cihat ilan etmeye zorlanmıştı.” Bir diğer görüşe göre ise, ordunun dikkatini başka yöne çekmek isteyen Amanullah'ın orduyu sınıra sevk etmiş olduğu, fakat kesinlikle herhangi bir düşmanlık başlatma niyeti yoktu. Bu gelişmelere, aldıkları talimatı aşan yerel komutanların eylemleri neden olmuştu. Ewans'ın değerlendirmesine göre, elbette bundan daha fazlası söz konusuydu.¹³⁰

Amanullah, İngiliz karşıtı düşüncelerini annesinden ve Dışişleri Bakanı olarak atadığı Mahmud Tarzi'den edinmişti. Mahmud Tarzi, Şam'da babasıyla sürgünde bulunduğu süre içerisinde de orada tanışmış olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarından ve Jön Türklerin siyasi görüşlerinden ve o dönemde yeni gelişmekte başlayan Türkçülük akımlarından etkilenmişti. Tarzi'nin yaşamış olduğu bu tecrübeler kendisinde de bir Afgan milliyetçiliği yaratma isteği uyandırmıştır. Dolayısıyla damadı olan Amanullah Han'ın en önemli danışmanı olarak da görev yapan Tarzi, Afgan ulusunun modernleşmesi hakkında aktarmış olduğu fikirlere ilave olarak İngiltere ve emperyalizm karşıtı görüşlerini de Amanullah'a aktarmıştır.

Amanullah yalnızca İngilizleri Afgan bağımsızlığını tanımaları için zorlamak istemiyordu, fakat aynı zamanda, Ahmed Şah Durrani zamanında Afgan krallığının bir parçası olan, Durand Hattı ile İndus arasındaki toprakları da geri almak istiyordu. Ayrıca, güçlü Pan-İslamcı düşünceler de besliyordu ve kendisini Hindistan'daki Müslüman nüfusun lideri olarak görmektedir. Bununla beraber, muhtemelen şartların müsait, gelişmelerin de umut vaat ettiğini düşünüyordu.¹³¹

Hindistan'daki Müslüman nüfus arasında, hilafete ev sahipliği yapan Türklerin Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden duyulan büyük bir kızgınlık vardı. Rusya, 1917 Ekim İhtilali (Bolşevik İhtilali) yüzünden halen kargaşa içerisindeydi ve dolayısıyla kuzeyden herhangi bir tehdit oluşturmuyordu. Hindistan içinse kıtlık ve grip salgını vardı. Ayrıca, İngilizlerin savaş sırasında verip de daha sonra tutmadıkları, boşa çıkan anayasal ilerleme vaatleri yüzünden de Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı memnuniyetsizlik hakimdi.¹³²

¹³⁰ S. CHAKRAVARTY, *a.g.e.*, s.241.;

M. EWANS, *a.g.e.*, s.120.

¹³¹ M. K. MA'AROOF, *a.g.e.*, s.152.

¹³² M. EWANS, *a.g.e.*, s.120-121.

Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı'nın başlaması, Afgan milliyetçiliğinin gelişimiyle ve aynı zamanda da ülkedeki sosyal ve politik beklentilerin artmasıyla ortaya çıkmıştır. Amanullah ilk tahta çıktığında yaptığı açıklamasında “Tam bağımsızlığın kazanılmasına” öncelik vereceğine ilişkin söz vermiştir ve bu söz ile Afgan kamuoyunun desteğini elde etmiştir. Bu yüzden gelenekselcilerin desteğini kazanarak, milliyetçiliği modernleşmeye hedeflerine yöneltmiştir. Bu kapsamda Amanullah, Mahmud Tarzi'yle birlikte kendisini müzakereler veya askeri hareketler ile tam bağımsızlığı elde etmeye adanmıştı.¹³³

Tam bağımsızlığı elde etmek için Hindistan'daki İngiliz hükümetini oldu bittiye getirmek isteyen Amanullah, Nisan 1919 sonlarında, Kabil'in ana camilerinden birinde, Mescid-i İdga'daki toplu miting sırasında, Afgan halkının dini ve milli duyarlılığı ile gururuna hitap etmiş ve İngiltere'ye cihat ilan ederek Afgan Bağımsızlık Savaşı'nı veya Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı'nı başlatmıştır. Bunu yaparak, büyükbabasının ve babasının oynadığı “Kutsal Savaş”¹³⁴ oyununu oynuyordu.¹³⁵

Amanullah'ın “Cihat” kelimesini kullanması derhal etkili olmuş, yalnızca halk desteğini ateşlememiş, ama aynı zamanda en yüksek rütbeli siyasi-dini lider olma konumunu da elde etmiş ve ordunun yanı sıra, derhal gelenekçi ulemanın ve kabile liderlerinin desteğini tekrar kazanmıştır. Bunda Birinci Dünya Savaşı esnasında Afganistan'ın tarafsız kalması ve Afgan halkının beklentilerine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında İngiltere'ye karşı savaşa girilmesi de büyük etken olmuştur. Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı (3 Mayıs-3 Haziran 1919), yalnızca bir ay sürmüştür.¹³⁶

Afganlar teknik olarak kendilerinden üstün bir düşmanla uzun süreli bir savaşı devam ettirmeye istekli değillerdi ve bunu yapabilecek güçleri de yoktu. Öte yandan, sert Afgan direnişi ve kabilelerin kuşatmalarının artması karşısında, dört yıllık Dünya Savaşı'nda yorgun düşmüş olan İngilizler, Hint ordusunun büyük kayıplar vermesi ve morallerinin bozuk olması, ordunun büyük kısmının halen Mezopotamya'da bulunması ve Hindistan'da yerleşik İngiliz birliklerinin sayılarının

¹³³ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.229.

¹³⁴ Halkına ortak bir düşman yarat ve İngilizleri korkut.

¹³⁵ R. T. STEWART, *a.g.e.*, s.45.

¹³⁶ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.63.;

O. ROY, *a.g.e.*, s.109.

nispeten az olması ve erzak kıtlığı nedenleriyle, 28 Mayıs 1919 tarihinde Amanullah'ın ateşkes talebini kabul ettiler.¹³⁷ Aynı zamanda, İngiliz hükümeti, büyük bir ihtimalle Afganistan'ın dağılmasına ve Hindistan ile Rusya arasındaki tampon bölgenin kaybolmasına yol açacak olan bir savaşı sürdürmeye de istekli değildi.¹³⁸

2.2. Ravalpindi Antlaşması ve Devamında Yaşanan Gelişmeler

1919 yılı Temmuz ayı sonunda bir Afgan heyeti barış antlaşmasını müzakere için Ravalpindi'ye davet edilmiştir. Başkanlığını Mahmud Tarzi'nin yaptığı Afgan heyeti ile İngilizler arasında 8 Ağustos 1919 tarihinde imzalanan Ravalpindi Antlaşmasında, İngilizler, Afganistan'ın tam bağımsızlığını nihayet kabul etmişlerdir. Bu Antlaşma aşağıda yer alan hükümleri kapsamaktadır:

- Kalıcı barışın sağlanması,
- Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması,
- Afganistan'ın Hindistan üzerinden yaptığı silah ithalinin yasaklanması,
- Mali yardımlardaki gecikmiş borçların tahsil edilmesi ve Afganistan'a mali yardımların sona erdirilmesi,
- Afgan Devleti, İngiltere'nin dostluğunu tekrar kazanmak için içtenlikle istekli olması ve bunu hareketleriyle göstermesi şartıyla, altı ay sonra ortak çıkarlara ilişkin konuları tartışmak üzere bir Afgan heyetinin İngiltere tarafından kabul edilmesi ve eski dostluk ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi ve
- Sınırların belirsiz olan bölümlerinin bir İngiliz komisyonu tarafından belirlenmesi şartıyla Hindistan-Afganistan sınırının önceden tanındığı şekliyle kabul edilmesi.¹³⁹

Afganistan açısından Ravalpindi Antlaşması, pek tatmin edici değildi. Çünkü esas sınır ve bölge sorunlarının çözümüne hitap etmemekteydi. Afgan yönetimi başlangıçta Durand Hattı'nda yapılan sınır tayinin iptal edilmesini istiyordu. Fakat,

¹³⁷ M. EWANS, *a.g.e.*, s.123.

¹³⁸ W.K. FRASER-TYTTLER, *a.g.e.*, s.196.

¹³⁹ Percy SYKES, *A History of Afghanistan*, First published in London, Macmillan & Co., 1940, Reprint in New Delhi, Oriental, 1981, s.345.;

L. W. ADAMEC, *a.g.e.*, s.130.

Amanullah, Afgan bağımsızlığının bedeli olarak, en azından kağıt üzerinde, Durand hattını kabul etmek zorunda kalmış ve alt kesimlerdeki kabile bölgelerindeki hak iddiasından vaz geçmiştir. Anlaşmada yer almayan ve ayrı bir mektupta açık bir dille, Afganistan'ın artık "İç ve dış ilişkilerinde resmen özgür ve bağımsız" olduğunu, savaşınsa "Tüm önceki antlaşmaları hükümsüz kıldığını" bildiriyordu. Bu durum, Amanullah'ı galip yapmış; hem içeride hem de uluslararası sahnede itibarı oldukça yükselmiştir. Bu sonuç, Amanullah tarafından İngiliz ordularının yenilgisi olarak, daha doğrusu, bağımsız bir Afgan devletinin göstergesi olarak sunulmuştur.¹⁴⁰

Diğer taraftan İngilizler açısından, Hindistan'daki İngiltere Valisi Chelmsford'un Londra'ya gönderdiği bir mektupta belirttiği gibi; "Dünyadaki kendi kaderini tayin hakkı ile milli özgürlük ruhundan gebe kalmış otokrasiden kurtularak yeni kavuştuğu özgürlüğünde ve Rusya tehdidinden kaçışında aşırı derecede özgüvenle dolu mutlak bağımsızlığı üzerindeki her türlü baskıya karşı tahammülsüz bir Afgan milletiyle karşı karşıyayız. Günümüz Afganistan'ının, kendi dış siyaseti üzerindeki eski denetimimizi yeniden kapsayan bir antlaşmayı kabule yanaşmalarını beklemek açıkça imkansızdı. Kılıç zoruyla dayatmaya çalışsak, ne olur, nereye kadar? Antlaşma, kılıcın ucu görüldüğü anda paramparça edilirdi."¹⁴¹

Doğrusu, Afganistan'ın iç ve dış işlerinde resmen bağımsız olmasının İngilizler tarafından kabul edilmesi değişen bir dünyanın gerçekçi bir değerlendirmesinin sonucuydu. Artık, bu durumda, başka bir ülkenin dış ilişkilerinin uzaktan idare edilmesi çok uzun süremezdi, üstelik idare edenin veya temsilcilerinin fiziken orada bulunmaları hiçbir zaman söz konusu değildi.¹⁴²

Aslında, Saikal'ın belirttiği gibi, İngilizlerin Afganistan'ın bağımsızlığına yaklaşımında genel olarak üç etken dikkat çekiyordu. Bu etkenler;

- Amanullah'a Bolşeviklere karşı duydukları nefreti duymaları,
- Amanullah'ın milliyetçi militanlığı ve Bolşevikliğe eğilimli olması,
- Amanullah'ın İngiliz-karşıtı kampanyasında hakim olan İslamcı yanının ağır olmasıydı.

¹⁴⁰ L. W. ADAMEC, *a.g.e.*, s.131.;

M. EWANS, *a.g.e.*, s.124-125.

¹⁴¹ M. EWANS, *a.g.e.*, s.125.

¹⁴² S. CHAKRAVARTY, *a.g.e.*, s.279.

Afganistan'ın bir ay gibi kısa bir sürede bağımsızlığını elde etmesi, Hindistan'da ve aslında bütün bölgede hız kazanan sömürge karşıtı ve bağımsızlık yanlısı çalkantılara katkıda bulunmuştur.¹⁴³

Esasında, Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı, Afganların kendilerine yönelik büyük bir haksızlığı düzeltmek, Afganistan'ın bağımsızlığıyla birlikte, sınırın her iki tarafında bulunan Peştun kabilelerinin yeniden birleşmesini sağlamak ve Hindistan ile olan eski sınırlarını yeniden oluşturmaya yönelikti. Ancak bu savaş, sadece İngiltere'nin Afganistan üzerindeki egemenliğine, diğer bir ifade ile dış ilişkilerinde İngiltere'ye olan bağımlılığına son vermiştir. Afgan yöneticiler kendi bağımsızlıklarını korumada başarılıyken, büyük güç olma tutkularında başarısız kalmışlardır. Yine de, Afganlar tarafından bu gelişme, bir zafer ve 1919 yılı yabancı tahakkümünden kurtularak tam bağımsızlığa kavuşmalarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu aynı zamanda parçalanmış bir kabile toplumunun da bir milli devlete dönüşüm sürecidir.¹⁴⁴

Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı, Kral Amanullah'ın sadece yurt içindeki itibarını artırmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Müslüman, milliyetçi ve sömürge-karşıtı bir lider görüntüsü oluşturarak bölgedeki, özellikle de Hindistan alt kıtasındaki pek çok milliyetçi reformcu grupların ilgisine neden olmuş ve hatta diğer İslam ülkelerindeki dini liderlerin desteğini alarak tahttan indirilen Türk halifesinin muhtemel halefi olarak bile zikredilmiştir.¹⁴⁵

Bu çerçevede, Afgan bağımsızlığını esaslı modernleşme adımlarıyla destekleme planları yapan Kral Amanullah ile Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi, uluslararası onay ve destek sağlamak için Ravalpindi Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından çeşitli ülkelere heyetler göndermişlerdir.¹⁴⁶ Afganistan'ın egemenliğini tanıyan, dostane önerilerde bulunan ve 1919'da diplomatik ilişkiler kuran ilk devlet Sovyet Rusya olmuş ve Türkiye, İran, İtalya, Fransa ve Almanya bunu takip etmişlerdir. Amanullah Han döneminde Afgan dış politikası genel olarak bazı karışıklık ve tereddütlerden sonra üç ayrı yol izlemiştir. Bu yollar;

- Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkiler kurulup, geliştirilmesi,

¹⁴³ A. SAIKAL, **a.g.e.**, s.64.

¹⁴⁴ P. SYKES, **a.g.e.**, s.367.

¹⁴⁵ L. B. POUILLADA, **a.g.e.**, s.47.

¹⁴⁶ A. SAIKAL, **a.g.e.**, s.63-64.

- İngiltere ile olan ilişkilerini normalleştirmeye çalışması,
- İslam alemi içinde dayanışma sağlamaya yönelik Pan-İslamcı politikalara yönelmesidir.

Bu politiklar neticesinde 1907’de imzalanan İngiliz-Rus Antlaşmasında Afganistan aleyhine oluşan güç dengelerini yeniden kurmuştur. Bağımsız Afganistan, Sovyet Rusya’nın ve İngiltere’nin aralarındaki bölgeye yönelik rekabetlerini birbirlerine karşı kullanma politikası izlemiştir.¹⁴⁷

Afgan-Sovyet ilişkilerindeki yaşanan gelişmeler, İngiltere’nin Afganistan’a yönelik duyarsızlığı ve yanlış siyasetleri karşısında Afganlıların hassasiyetinin, Bolşevikler tarafından zekice ve doğru bir zamanlamayla kullanılmasının bir sonucuydu. Afganlıların Çarlık Rusyası döneminden beri süregelen Ruslara karşı güvensizlikleri, İngilizlerin kabul edilemez, sürekli yukarıdan bakan ve tehditkar tutumları nedeniyle, bu dönemde tarihi Rus korkusunu en azından geçici olarak bir kenara bırakarak, büyük değişime uğramış ve bu iki ülkenin zorunlu yakınlaşmasına yol açmıştır. Öte yandan, Rusya’daki Bolşevik Devrimi nedeniyle yaşanan gelişmeler, özellikle gittikçe artan iç ve dış muhalefet de bu yakınlaşmada önemli rol oynamıştır. O sırada varoluş savaşı veren ve aynı zamanda da Afganistan’ın hemen kuzeyindeki topraklarda yaşayan Müslüman azınlıkları arasında genel bir kargaşayla uğraşan Bolşevikler için Afganistan’ın bağımsızlığını kazanması bulunmaz bir fırsattı. Başlangıçta, bu azınlıklara taviz vermekten başka seçenekleri yoktu. Bunu kısmen sahte özerklik, hatta bağımsızlık vaatleriyle yapmışlardı. Bu yüzden, Ruslar nüfuz alanlarının güvenliğini artırıcı bu fırsatı kaçırmaksızın, hızla güç takviyesi sağlamalarına yardımcı olabilecek bir dış siyaset geliştirmeye mecbur kalmışlardır. Bu ise, hem Amanullah’ın hem de Lenin’in yakın bağlar kurmak için nedenlerinin bulunduğu anlamını taşımaktaydı.¹⁴⁸

Bununla birlikte, Afganistan’ın Türkiye ve İran ile diplomatik ilişkiler kurması ayrı bir önem arz etmektedir. Türk milliyetçileri, özellikle de Cemal Paşa, Sovyet-Afgan ilişkilerini sağlamlaştırmakta büyük rol oynamıştır. Cemal Paşa ve ittifakatçı arkadaşları, Afganların Rusya’ya karşı güvensizliklerini hafifletmek ve Rusya’nın batıda Pan-İslamcılığa yardım edebileceğine ikna etmek için çok çaba harcamışlardır.

¹⁴⁷ V. GREGORIAN, a.g.e., s.231.

¹⁴⁸ A. SAIKAL, a.g.e., s.66.

Amanullah tarafından Aralık 1920’de Lenin’e yazılmış bir mektupta; Türkiye’nin rolünün önemine değinmiş ve Cemal Paşa’nın Afganlara “Sovyet Cumhuriyetleri’nin Doğu dünyasının kurtuluşu ile ilgili parlak fikirleri ve eğilimleri”ne değindiğini ve Türkiye’nin Sovyetlerden aldığı maddi ve manevi desteği anlatmıştır.¹⁴⁹

Amanullah, Ruslardan resmen tanınma ve destek istediğinde, Bolşevikler bunda İngilizlerle aralarındaki tarihi güç dengesini tersine çevirecek ve kendilerini hedeflerine ulaştıracak önemli bir fırsat olduğunu fark etmişlerdir. Bu hedefler;

- Afganların tam bağımsızlık yolunda giderek büyüyen İngiliz karşıtı arzularını ateşlemek,
- Afgan-Sovyet ilişkilerinin uyumlu bir örnek olmasını sağlamak, böylece başka ülkeleri, özellikle komşu Müslüman ülkeleri benzer ilişkilere girmeye özendirmek,
- Komünizmin Hindistan’a yayılması için Afganistan’da bir casusluk ağı kurmak,
- Afganistan’ı, daha önce Çarlık Rusya’sının koruması altında bulunup da 1918 başlarında bağımsızlıklarının iadesini istemiş olan, Orta Asya’daki Müslüman devletlere, bilhassa Buhara ve Hive’deki devletlere fiili destek sağlamaktan vazgeçirmektir.

Kremlin 1920 senesinde kendi bölgesel “İleri siyaset”inin temellerini genel olarak atmıştı. Önce Orta Asya’daki Müslümanları Sovyetleştirmek, sonra da onların yardımıyla Afganistan, İran ve Hindistan’daki kardeşlerini Sovyetleştirmek. Bu bağlamda Afganistan, pek çok defa, “Devrimin (Hindistan’a açılan) Süveyş Kanalı” olarak tarif edilmiştir.¹⁵⁰

Moskova yönetimi, genel barış politikasının bir parçası olarak öncelikle komşularına destek sağlamıştır. Amanullah’ın Bolşevik rejimini çabucak tanımasının ve dosthane ilişkiler çağrısında bulunmasının ardından Kremlin Mayıs 1919’da Amanullah’ın bağımsızlık ilanını tanımış ve daha da ileriye giderek Çarlık Rusyası’nın Afganistan ve ayrıca İran üzerindeki eski hak iddialarından vazgeçmiştir. Sovyet yönetimi, İngilizlere karşı verdiği mücadele ve başlangıçta

¹⁴⁹ V. GREGORIAN, a.g.e., s.233.

¹⁵⁰ A. SAIKAL, a.g.e., s.66-67.

Sovyetlerin tepkisiz kaldığı Pan-İslamcı politikaları nedeniyle, Amanullah'ın rejimini bölgedeki bir anti-sömürgeci ve anti-emperyalist güç olarak nitelemiştir.¹⁵¹

Kral Amanullah, bu yaklaşımları geçmiş Rus tutumlarından esaslı bir sapma ile İngiliz karşıtı destek olarak gördüğünden kendi modernleşme programı için de bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda, iki ülke 13 Eylül 1920 yılında Birinci “Afgan-Sovyet Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması” imzalanmış ve 1921 yılı Şubat ayında Sovyetler tarafından ve aynı yıl Ağustos ayında da Afganlar tarafından onaylanmıştır. Bu antlaşma Afganistan'ı İngiltere ile ilişkilerinde daha güçlü bir konuma sokmuştur.¹⁵² Bu antlaşmada özetle;

(Madde 2) : İki taraf da diğerinin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duymayı ve üçüncü bir tarafla, “Anlaşan taraflardan birini zarara uğratabilecek” her türlü askeri ve siyasi anlaşmadan uzak kalmayı taahhüt etmiştir.

(Madde 4) : Ruslar, Afganistanda beş konsolosluk açabileceklerdir.

(Madde 6) : Afganistan halkı, Rusya'dan ya da yurtdışından alınsın ya da alınmasın, ürünlerini Rusya sınırlarından ücretsiz ve vergisiz geçirebilecektir.

(Madde 10) : Afganistan'ın kalkınmasına yardımda bulunmak için Sovyetler tarafından yılda bir milyon altın ruble yardımı yapılacaktır.

Ayrıca “Buhara'nın ve Hive'nin gerçek bağımsızlığı, devletin biçimlerine aldirmayarak tanınacaktı.” Bu koşul, İslam dayanışmasında Amanullah'ın konumunu güçlendiren özel bir imtiyaz olmuştur.¹⁵³

Afgan-Sovyet Antlaşması'nın imzalandığı sırada Bekir Sami Bey başkanlığında bir Türk heyeti de Moskova'da bulunmaktaydı. İslam ülkeleri arasında çeşitli paktlar yaparak İngilizlere karşı blok oluşturmaya çalışan Rusya'nın ısrarıyla bir araya gelen Türk ve Afgan heyetleri, 1 Mart 1921'de Türk-Afgan İttifak Antlaşması'nı imzaladılar.¹⁵⁴ Anlaşmayı Türkiye adına Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Rıza Nur imzalarken, Afganistan adına Muhammed Veli Han imzalamıştır.¹⁵⁵

¹⁵¹ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.67.

¹⁵² Shireen AKINER, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, Londra, 1983, s.97.

¹⁵³ Elden NABY, *The Changing Role Of Islam as a Unifying Force in Afghanistan*, Syracuse University Press, 1986, s.113.; V. GREGORIAN, *a.g.e.*, Stanford CA, 1969, s.232.; A. SAIKAL, *a.g.e.*, London, 2004, s.68.

¹⁵⁴ Mehmet SARAY, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s.137.

¹⁵⁵ Y. Hikmet BAYUR, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989. s.535.; Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM Yayınları, Ankara 2002, s.55.

Bu antlaşmaya göre Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını açıkça, bu ülke ise Türk devletinin temsilcisi olarak Ankara hükümetini dolaylı olarak tanımaktaydı. Taraflar tüm doğu milletlerinin, özellikle Hive ve Buhara Hanlıklarının tam istiklallerini ilan etme hakkına sahip bulunduklarını teyid ile, herhangi bir sömürgeci devletin taraflardan birine tecavüzünü doğrudan doğruya kendilerine yapılmış bir saldırı olarak nitelemeyi ve buna tüm güçleri ile karşı koymayı taahhüt ediyordu. Ayrıca taraflar, muhasım devletlerle anlaşma imzalamamayı, diğer devletlerle anlaşma yaparken de birbirlerine bilgi vermeyi kabulleniyorlardı. Türk-Afgan Antlaşmasında dikkati çeken en belirgin husus, ilk kez bir antlaşmada doğu topluluklarının uyanışından, bağımsızlık ve özgürlüklerinden söz edilmesidir. Yine bu antlaşmaya göre Türkiye, ilk defa bir ülkeye eğitim yardımı yapacaktır ki, bu yardımlar uzun yıllar devam etmiştir. Neticede bu antlaşma Türkiye ile Afganistan arasındaki diplomatik ilişkileri düzenlemekle kalmıyor, daha onaylanmamış Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa Büyük Millet Meclisi'nin hukuki açıdan geçerli ilk uluslararası antlaşması olma hüviyetini de kazanıyordu.¹⁵⁶

Hem içeride hem dışarıda İslamcı davanın savunucusu olarak İran ve Türkiye ile olmak üzere İslam ülkeleri ile kuvvetli bağlar oluşturmalarının yanı sıra, 1919 ve 1922 arasında, Amanullah, Pan-İslamcı davayı izlemeye devam etti ve Hindistan'daki İngiliz karşıtı Hilafet ve Hicret hareketlerinin her ikisini ve Orta Asya Müslümanları arasındaki Bolşevik karşıtı Basmacı direniş hareketini destekledi. Birinci Dünya Savaşı sonrası, Orta Doğu'da durum hızla kötüleşirken, sorun, Afganistan dışında oluştu. Yunanlılar, müttefiklerin teşvikiyle, resmi olarak hala halifeliği elinde tutan Türkiye'ye saldırdı ve bu saldırılar, bütün İslam dünyasında oldukça sert tepkilere yol açtı. Bağımsızlık yanlısı ayaklanma ve gösterilerin yaygın olduğu Hindistan'da, 1919 yılında Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşlerle aynı zamanda bir Nakşibendi olan Ebu'l-Kelam Azad tarafından başlatılan Hilafet Hareketi'nin hedefi Osmanlı Halifesi'nin tüm Müslümanların halifesi olarak tanınmasını sağlamak ve yabancı boyunduruğunda yaşayan Müslümanların bağımsız Müslüman ülkelere göç etmesini teşvik etmektir. Amanullah bu hareketi binlerce Hintli Müslüman Afganistan'a gelip yerleşmeye karar verinceye dek açıkça destekledi. Evini barkını satarak göç eden insanların meydana getirdiği sel, 1920

¹⁵⁶ Antlaşmanın tam metni için bkz. Ek-1.; BCA Sayı: 6926, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 29.46..20, Tarih: 22/7/1928.;

Salim CÖHCE, *Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri*, Ali AHMETBEYOĞLU, (Yay.Haz.), *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.108-109.

yılıının Ağustos ayına kadar sürdü. Bu tarihte Amanullah bu insanlık trajedisine dur demek zorunda kaldı. Sonuçta bu insanlar İngiliz Hindistan'ına geri döndüler. Hem Afgan hem de Hintli Müslümanlar, göçe izin verdiği için İngilizleri suçladılar. 24 Kasım 1922 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hilafetin dünyevi dayanağı olan saltanatın lağvına karar verince ve hemen ardından 3 Mart 1924'de Halifelik topyekün ilga edilince Hilafet hareketinin hakkında kampanya yapacak hiç bir şeyi kalmadı, böylece bu hareket de tarih sahnesinden silinip gitti.¹⁵⁷

Bolşevik Devrimi sırasında bağımsızlık ve yardım vaat edilen Buhara ve Hive Hanlıkları, daha sonra Sovyetler tarafından işgal edilerek egemenliklerine son verilmesi üzerine Amanullah ciddi itibar kaybına uğradı. Türkistanlıların başlattıkları bağımsızlık mücadelesi, Basmacı Hareketi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den kaçan İttihatçı lider Enver Paşa'nın katılımıyla Türkistan bölgesindeki isyanlar daha da artmıştı. Hindistan'daki hedeflerini elde edemeyen Amanullah Han, Enver Paşa'nın yönettiği Müslüman isyancıların Bolşevik güçlere saldırdığı kuzeye yöneldi ve Afgan Kralı güneyde kazanamadıklarını kuzeyde telafi etmek arayışına girdi. 1922'de Amanullah, askeri gelişmeleri gözlemek için en iyi birliklerini kuzey sınırına gönderdi ve kafasında kendi liderliğinde bir Orta Asya Konfederasyonu düşüncesi olan Amanullah, gücünü kuzey cephelerinde bulunan en yetenekli komutanlarından bazılarının emrinde toplamış ve bütünüyle bağlanmaksızın, Enver Paşa ile haberleşmeye başlayarak neticesini beklemeye koyulmuştur. Sovyet hükümeti daha sonra harekete geçmiş, Afgan birliklerinin çekilmesini ve Emir'in Afganistan'ın tarafsızlığını ilan etmesini istemiştir. Amanullah gerekli ilanı yayımlayarak geri adım atmıştır. Enver Paşa'nın ölümünün hemen ardından genel olarak Pan-Turancı hareket ve özel olarak da Buharalılar bu kavganın sürdürülmesi için gerekli olan liderlikten mahrum kalmıştır. 1922 yılının Kasım ayında, generalleriyle istişare için kuzeye gitmiş olan Amanullah bu projeden vazgeçmiş ve Kabil'e geri dönmüştür. Bir yıl sonra, Buhara bağımsızlığının son izleri de kaybolmuş ve eski Buhara Emir'i Kabil'den uzak olmayan bir köye sürgün olarak yerleşmiştir. Sovyet Orta Asyası'ndan binlerce Tacik, Özbek ve Türkmen kendilerine Sovyet idaresi yeniden dayatılınca Afganistan'a kaçmış, beraberlerindeyse, takdire şayan boyutta bir halı sanayisini ve karakul koyunu sürülerini getirmişlerdir ki,

¹⁵⁷ Mim Kemal ÖKE, **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.37-75.; O. ROY, **a.g.e.**, s.110-111.; L. DUPREE, **a.g.e.**, s.447-448.; W.K. FRASER-TYTTLER, **a.g.e.**, s.198.; V. GREGORIAN, **a.g.e.**, s.235.

“Karakul” kuzu derisi diye adlandırılan bu sürüler, Afganistan’ın daha sonra döviz girdisi sağlayan ana unsurlarından bir olacaktı.¹⁵⁸

1920’lerin başlarında, Amanullah Han’ın Pan-İslamcı kimliği Afganistan’ın hem içinde hem de dışında zayıflamaya başlamıştı. Hindistan’daki Müslüman kardeşleriyle birlikte Durand Hattı’nın doğusunda kalan Peştun kabileleri, Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı sonucunda yapılan antlaşmayla İngiliz egemenliğine terk edilmişti. Amanullah, ayrıca 1920’de pek çok Hintli Müslümana, Müslüman Afganistan’a hicretine başlangıçta destek vermiş olmasına rağmen, daha sonra girişleri yasaklamak zorunda kalması nedeniyle büyük itibar kaybına uğramıştır. Son olarak Amanullah Han’ın Orta Asya Müslümanlarına, özellikle de Basmacı Hareketi’ne fiili destek sağlamadaki beceriksizliği itibarını gözle görülür şekilde zedelemiştir. Amanullah’ın başından beri, meşruiyetinin dayandığı esas noktalardan biri, her şeyin ötesinde bir İslam hükümdarı olduğu iddiasıydı. Ancak Sovyet eylemleri karşısında iddia ettiği gibi kendisini kanıtlayabilecek fırsat bulamadı.¹⁵⁹

Aynı dönemde Kral Amanullah, Afgan toplumunu, çağdaştırmak amacıyla yeni bir politika başlattı. Fakat din adamları ve mollalar kendisinden desteklerini yavaş yavaş çekmeye başlamışlardı. Bu durum, kabileler, din adamları ve modernist yapılanmaların Pan-İslamcılık bayrağı altında oluşturdukları ittifakın da ölüm fermanı manasına gelmekteydi. Temel ihtilaf ise İslam’ın müdafaası ile Batılılaşma kavramları arasında patlak verdi. Kökten dinci ulema için İslam’ın müdafaası ancak İslam toplumuna, yani Şeriat’a dönüş sayesinde mümkün olabilirdi.¹⁶⁰

Amanullah içinse İslam’ı savunmak emperyalizm ile mücadele politikasındaki unsurlardan sadece bir tanesi olabilirdi ki, bunu da ancak Batılılaşmayla temin etmek mümkündü. Kısacası her iki taraf için İslam birbirinden oldukça farklı manalar taşımaktaydı. Ulema İslam’ı, din ve bundan dolayı Şeriat ile bir tutuyor, öte yandan modernistler ise, daha çok bir Üçüncü Dünya görüşü olarak, İslamı alıp bir kültürel zemine yerleştiriyorlardı. Japonların 1905 yılında Rusya karşısında galip gelmesi çağdaşlaşmacılar için ayaklar altında ezilen Asya’nın Batılılaşma yoluyla Avrupa karşısında zafer kazanması manasına gelmekteydi.

¹⁵⁸ W.K. FRASER-TYTLER, *a.g.e.*, s.202-203.; L. DUPREE, *a.g.e.*, s.448.; L. W. ADAMEC, *a.g.e.*, s.167.

¹⁵⁹ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.72.; M. EWANS, *a.g.e.*, s.127.; L. B. POULLADA, *a.g.e.*, s.47.

¹⁶⁰ Asta OLESEN, *Islam and Politics in Afghanistan*, Curzon Press Ltd., Surrey, 1995, s.87.

Ulema içinse tüm Batılılaşma yolları hezimetten öte değer taşımadığı gibi, kesinlikle Batı'ya karşı koymak için düşünülecek bir çare sayılmıyordu.¹⁶¹

1921'e kadar Pan-İslamcı politikalar, hem İngilizleri hem de Sovyetleri uzaklaştırmıştı. Daha önce büyük miktarda nakit para ve silah yardımı sözü veren Sovyetler, yardımlarının bir kısmını vermedi ve özellikle 1920'de Rusların Buhara ve Hive'yi ele geçirmelerinden sonra, Afganistan, Sovyet Orta Asya'sındaki aktif müdahale politikasından vazgeçti. Kısıtlı finansal kaynakları ve karayla çevrili konumu, uzun vadeli ve pahalı Pan-İslamcı faaliyetlere engel olmuştur. Sovyetleri ve İngilizleri eş zamanlı yabancılaştırarak Afganistan'ı bir kez daha soyutlamıştır ve böylece sosyo-ekonomik gelişimini yavaşlatmıştır. Her iki tarafın mali ve siyasi baskısı altında, Kral Amanullah, bu güçlerle uzlaşma ve bölgede güç dengesi arayan geleneksel politikasına yönelmiştir. Amanullah Han'ın 1921 senesinde Sovyetlerle dostluk anlaşması imzalaması ve 1922'de Kabil'de İngilizlerin elçilik kurmasına izin vermesi ile tampon devlet olarak Afganistan'ın bağımsız statüsü böylece yeniden onaylanmış oldu.¹⁶²

Pan-İslamcı, sömürge karşıtı ve Bolşevik karşıtı hareketlere yönelik ilgisi, önemli ölçüde azaldı veya tamamen kayboldu. Amanullah'ın katı İngiliz karşıtı tutumundan yıllar sonra politika değiştirmesi, özellikle sınırdeki Peştunları, gelenekçi ulemayı ve milliyetçi aydınları kızdırmıştır. Basmacı direnişinde desteğini çekmesi, Kuhistan ve kuzey Afganistan'da güvensizliğe ve hayal kırıklığına neden olmuş ve Amanullah'ın Sovyetlere yönelik açık dostluk politikasıyla birlikte Rusların, Buhara, Semerkand, Hive ve bütün Müslüman Orta Asya'da Müslümanlara yönelik insanlık dışı uygulamaları, Afganistan halkının Sovyetlere ve Amanullah'a duydukları güveni sarsmıştır.¹⁶³

Emir Amanullah'ın dokuz yıllık saltanatı en önemli reformların yapıldığı dönemdir. Henüz daha tahta çıktığı ilk günlerde, Şubat 1919'da, asıl hedefinin Afganistan'ı modern bir devlete dönüştürmek olduğunu, bir konuşmasında açıkça ifade etmiştir. "Allah'ın bir lutfuyla, yüce Devletimiz, faydalı ve uygun olduğu kanıtlanan bazı yenilikleri ülke ve millet için kullanacaktır. Böylece Afganistan

¹⁶¹ O. ROY, *a.g.e.*, s.111.

¹⁶² Arnold FLETCHER, *Afghanistan, Highway of Conquest*, London, 1965, s.321.

¹⁶³ M.N. SHAHRANI, *a.g.e.*, s.47.;

Vartan GREGORIAN, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946*, Stanford University Press, Stanford CA, 1969, s.238.

devleti ve milleti medeni dünyada ün kazanmış olacak ve dünyanın medeni güçleri arasında uygun yerini alacaktır. Geri kalanlar için, Allah'ın yardım ve merhameti için dua ediyorum ve bütün Müslümanlar ve insanlığın refah ve mutluluğu için yardım diliyorum. Allah'tan bana yol göstermesini ve dualarımı kabul etmesini diliyorum.”¹⁶⁴

Amanullah Han ve Mahmud Tarzi bağımsızlık ile modernleşmeyi birbirinden ayrılmaz ve birbirini takviye edici unsurlar olarak görmüşlerdir. Ravalpindi Antlaşması imzalanmasıyla tam bağımsızlık kazanılır kazanılmaz, geleneksel İslam'ın ve etnik-kabile yapılarının egemen olduğu toplumda çok zor ve karmaşık bir modernleşme sürecine koyuldular. Derhal, birbiriyle bağlantılı dört yapısal hedef üzerinde odaklandılar. Bu konuda, Amanullah'ın babası ile dedesi döneminde ancak ılımlı ve salt bu amaçla bir başlangıç yapılmıştı. Hedefler şunlardı;

- Bir anayasal-meşruti hükümet sistemi geliştirmek,
- Sosyo-kültürel değişim ile ekonomik altyapısal gelişim için İslami açıdan savunulabilir, fakat liberal olan bir süreç başlatmak,
- Profesyonel ve etkili bir ordu kurmak ve Afgan mikro-toplamlarını kendi ayaklarının üzerinde durabilecek egemen bir makro-toplum ile milli-devleti için seferber edip bunlarla bütünleştirmenin uygun bir yöntemini uygulamak.¹⁶⁵

Şüphesiz, öncelikle reformlar, gücün daha fazla merkezileşmesi ve doğrudan yönetimin daha etkin olması için tasarlanmıştı. Hükümdar, düzen ve istikrarın korunmasını ciddi derecede aksatmaksızın, istenilen değişiklikleri başlatıp yürütme yetkisine sahip olacaktı. Fakat, uzun vadede amaç, reformları, hukukun egemenliği ile Batı demokrasisindeki kuvvetler ayrımı düşüncesine ve denetim ve dengeye dayalı, yöneten ile yönetilenin hak ve yükümlülüklerinin yasal-rasyonel çerçevede tanımlanıp korunduğu, bütünüyle kendi ayaklarının üzerinde duracak olgunluğa erişmiş anayasal monarşik bir yönetim sisteminin gelişmesini sağlayacak biçimde kurumsallaştırmaktı.¹⁶⁶

Bu kapsamda, Amanullah Han, merkezi otoriteyi güçlendirmek için, dedesi Abdurrahman Han gibi, dini gerekçeler göstermedi. Yönetici olarak iktidarının

¹⁶⁴ V. GREGORIAN, **a.g.e.**, s.239.

¹⁶⁵ V. GREGORIAN, **a.g.e.**, s.276.

¹⁶⁶ A. SAIKAL, **a.g.e.**, s.69.

kaynağının meşruluğunu, tam bağımsızlığın elde edilmesi gibi, tamamıyla milliyetçi gerekçelere dayandırdı. Aslında, bu laik nitelikli bir yaklaşımdı ve Afgan tarihinde bu tür bir yönetim anlayışı ilk defa ortaya konulmaktaydı. Amanullah Han tarafından başlatılan bu yenilikler, muazzam değişiklikler veya tasarılar kesinlikle büyük bir modernleşme programı anlamına gelmekteydi. Aslında bu programın açıkça söylenen hedefi, Amanullah'ın kendisinin de beyan ettiği gibi, "Afgan toplumunun yapısını ve doğasını tamamen değiştirmekti." Amanullah kendisini "Devrimci" olarak tanımladı ve belli şartları iyileştirmeyi amaçlayan basit bir reform programını yürütmekte olmadığı fakat bunun yerine Afgan hayatının geleneksel karakterini devrim niteliğinde kökten değiştirmeyi ve ülkeyi tamamen yeni bir varlığa dönüştürmeyi amaçladığı gerçeğinin tamamen bilincinde idi. Amanullah'tan önce bu gündemi genç Afgan nesilleri getirmişlerdi. Amanullah'ın bu konudaki fikir babası da Mahmud Tarzi'ydi.¹⁶⁷

Fakat, bütün bunlar önemsenmemişti. Amanullah ve birbirini takip eden Fransız ve İngiliz-Hint eğitim idarecileri, yeni bir milletin sorunlarının çözülmesinde, laik ve rasyonel değerleri temel alan daha gerçekçi bir hazırlıkla, tamamen yeni bir müfredat tasarladılar.¹⁶⁸ Bu reformlar, üç aşamada gerçekleşti;

- Birincisi, 1919-1923 arasında Afgan tarihinde bir devrim oluşturan bir dizi siyasal, hukuki ve yargısal girişimlerin yapıldığı dönem,
- İkincisi, kabaca 1924-1928 arasında süren Amanullah'ın reformlarının hızını yavaşlatmaya zorlayan kabilelerin ayaklanması sonucunda, 1924 yılındaki Host İsyanı ile geri adım atılması dönemi,
- Son aşama, Emir tarafından Avrupa'ya yapılan aydınlanma gezisini takiben önceki yeniliklerin canlandırılması dönemidir.

Amanullah Han, 1928'de Afganistan'a döndüğünde gezi sırasında gördüklerinden çok etkilenmişti ve adeta ülkesinin geri kalmışlığının verdiği utanç duygu ve düşünceleriyle, hızlı fakat pervasız bir dizi yenilikleri ısrarla gerçekleştirmeye karar verdi. Fakat, bu süreci sonuçlandıramadan altı ay içinde tahttan indirildi ve ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Charles KURZMAN, **Modernist İslam 1840-1940**, Oxford University Press, New York, 2002, s.147.

¹⁶⁸ L. B. POUILLADA, **a.g.e.**, s.79-80.

¹⁶⁹ A. SAIKAL, **a.g.e.**, s.74-75.

Bağımsızlık savaşını takiben, Amanullah, Batı'dan esinlenerek başlattığı ve Afgan toplumunun radikal dönüşümünü hedefleyen idari, hukuki, toplumsal, ekonomik ve politik reformlar eğer başarılı olsaydı, bu çabalar, İslam ve Afganistan'ın görkemli bir şekilde yeniden canlanmasına yol açabilirdi. Fakat, 1929'da Amanullah yönetimi hedeflerinde başarısızlığa uğradı ve merkezi otoritenin tamamen çökmesine neden oldu.¹⁷⁰

Afganistan'ın kaderi veya yaşadıkları aslında bütün dünyanın sadece Orta Asya'daki küçük bir modelidir. Özellikle Afganistan üzerine yapmış olduğu araştırmalarıyla ünlenen Barnett Rubin'in de ifade ettiği gibi; "Dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Afgan halkı süper bir güce karşı başarıyla kafa tuttu. Hayatları için, başkaları tarafından kendilerine dayatılan bir dünya sistemine karşı savaşmak zorunda kaldılar. Bugün Afganistan'da durum kötü ise bu durum Afgan halkından kaynaklanmamaktadır. Afganistan, bugün sadece Afganlıların değil, aynı zamanda dünyanın da aynasıdır."

Orta Asya'da bir model ülke olan ve coğrafi konumu nedeniyle iki emperyal ülke arasında sıkışıp tampon bölge olmaya zorlanan ve devamında bağımsızlığa verdiği önem dolayısıyla İngiltere'ye kafa tutan ve bunda muvaffak olan Afganistan'ın ve Afgan halkının başından sayısız felaketler ve savaşlar geçmiştir.

Tarzi'nin özellikle Şam'da sürgünde bulunduğu dönemde edindiği arkadaşlıktan dolayı Jön Türklerle de güçlü bağlantıları bulunmaktaydı. Çıkardığı "Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye - Afganistan Haberlerin Meşalesi" (Seraj-ul-Akhbar-i Afganiye) gazetesinde ateşli bir anti-emperyalist olarak oldukça sivri üsluplu yazılar neşrediyordu. Bu nedenle, bulunduğu dönemde doğal olarak Türk taraftarı ve İngiliz karşıtı gibi görülmekteydi. Ayrıca İslam'ı ve gelişimini karanlık çağlarda tutarak İslam dininin çağa uygun hale gelmesini engelleyen çeşitli dini isimleri fazlasıyla eleştirmektedir. Hayatı bir çok fırtınalı olaylarla dolu olan Tarzi, 1933 yılında İstanbul'da hayata gözlerini kapamıştır.¹⁷¹

¹⁷⁰ Nader D. AHMAD, The Survival of Afghanistan: Two Imperial Giants Held At Bay in The Nineteenth Century, People's Publishing House, Lahore, 1973, s.89.

¹⁷¹ Briton Cooper BUSCH, **Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia**, 1918-1923, New York, 1976, s. 151-152.

2.3. Afganistan’da Mahmud Tarzi’den Sonraki Dönem ve Afganistan İçin Karanlık Bir Yıl, 1929

Afganistan’da devletin en üst mevkilerinde görev almış ve ülkede gerçekleştirilmiş olan bir çok reformda katkısı bulunan Mahmud Tarzi, 1929 yılı Ocak ayında Afganistan’da hükümetin isyancılar tarafından ele geçirilmesi üzerine ülkeden ayrılmak zorunda kalmış ve ülkede reformların sekteye uğradığı ve yavaşlatıldığı yeni bir dönem başlamıştır.

“Saka’nın oğlu” anlamına gelen Beççe-i Saka -gerçek ismi Habibullah Kalakani- aslında İkinci Afgan İngiliz Savaşı’na iştirak etmiş olan bir askerin oğluydu. Kendisi Kalakan eyaletinden bir şaki olup, fakirlere vermek üzere zenginleri soyması yüzünden Şimali bölgesinde tanınmaya ve sevilmeye başlamıştı. Daha sonra zaman içerisinde ünü ve gücü artan Kasım 1928’de Şinvariler Amanullah Han’a karşı isyan bayrağını açtıklarında, bu durumdan istifade ederek Kabil’e bir saldırı düzenleyen Beççe-i Saka 16 Ocak 1929 tarihinde şehri ele geçirdi.¹⁷²

Hemen akabindeyse Tago Şeyhi tarafından kendisine Emir (Kral değil) Habibullah unvanı verildi. Kendisine aynı zamanda “Hadim-i Din-i Resulullah” (Resulullah’ın dinin hizmetkârı) dini unvanı da verildi ve kraliyet tacı sunuldu ve Krallığını ilk tanıyan ülke İngiltere oldu.¹⁷³ Saka’nın Oğlu’nun Kabil’de tahtta kalışı, 17 Ocak 1929’dan, 13 Ekim 1929’a kadar sürdü, bu döneme, siyasi anarşi ve ciddi ekonomik sıkıntılar damgasını vurdu. Tahta geçişiyle birlikte, Amanullah’ın Şeriat’ı çeşitli defalar ihlalini hedef alan suçlamalarının yanı sıra kendi siyasi programı niteliğinde bir bildiri yayımladı.

Beççe-i Saka, “Kutsal şeylere kafirler tarafından saygısızlık” yapıldığı iddialarında bulunmak suretiyle Amanullah Han dönemine saldırdıktan sonra, “Amanullah’ın İslam karşıtı sayılan bütün reformlarını kaldıracığını, Afganlara Kur’an’ın ve Şeriat hukukunun ilkelerine geri dönme ve evlilik, kadınların toplumdaki yeri ve eğitimin işlevi ile ilgili konularda eski adetlere geri dönüş sözü verdi.” Bu sözleri yerine getirirken, Amanullah’ın tüm gelişimci önlemlerini durdurdu. Bütün modern okullar kapatıldı. Kız öğrenciler Türkiye’den geri çağrıldı, çokeşlilik yasaları yeniden yürürlüğe kondu ve yabancı askeri danışmanlar Kabil’i

¹⁷² Oliver ROY, *İslam and Resistance in Afghanistan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, s.114-115.

¹⁷³ M. Nazif SHAHRANI, *State Building and Social Fragmentation in Afghanistan*, Syracuse University Press, Syracuse N.Y. 1986, s.49.

terk etmek zorunda bırakıldı. Kabil'deki laboratuvarlar, kütüphaneler, saraylar ve kraliyet müzesi talan edildi. Afganistan'ın Batılı modernleşmesine sempati duyan bütün herkese karşı bir terör ve yıldırma kampanyası başlatıldı. Aydınlar tasfiye edildi, gazeteler kapatıldı. Mahkemelerle okullar tekrar ulemanın yetkisine verildi. Bu dönemde Beççe-i Saka'nın baş danışmanlığını İngiliz Albay Lavrens üstlenmiştir.¹⁷⁴

Resim 2.3 : Cumhuriyet, 9 Şubat 1929, resmin solundaki kişi isyanın elebaşısı olan Beççe-i Saka'dır.

“Kaynak : Banu AVAR, Devlerin Savaş Alanı, Afganistan, Belgesel, TV 8, 2001.”

Afgan tarihçi Muhammed Ali'ye göre, “Nadir bulunan kitaplar ve değerli makaleler yok edildi, ya yakıldı ya da çok komik rakamlara satıldı. 1 kran'a (yaklaşık 3 pens), kollarında taşıyabildiği kadar kitap alınabiliyordu. Mal ve mülk müsaderesi,

¹⁷⁴ Amin SAIKAL, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, I.B. Tauris&Co Ltd., London, 2004, s.95-96.

sürgün ve hatta basit ölüm bile, sıradan ceza örneklerinden sayılıyordu. Şanssız kurbanların çoğu top ateşine tutuluyor ya da vuruluyor; diğerleri dövülüyor, falakaya yatırılıyor, kazığa oturtuluyor ya da açlığa mahkum ediliyordu. (Saka'nın Oğlu) belli başlı kurbanları Kral Amanullah Han'ın memurları, zengin tüccarlar ile Amanullah'ın etkili ve bilgili adamlarıydı. Beççe-i Saka, en çok öğrencilerden şüpheleniyor ve onları gizli düşmanlar olarak görüyordu.” Bu kargaşa ortamını, yeni hükümdarın halk desteğini arttırmak için tasarlanmış emirler izledi. Halkın ve kabilelerin tepkisine yol açan ağır vergileri indirme sözü verdi ve zorunlu askere alma yasasını kaldırdı.

Daha sonra Saka'nın oğlu, hükümdarlığını yasallaştırmak ve gücünü pekiştirmek için girişimlerde bulundu. Bunu yaparken pek çok Afgan dini liderinin desteğini aldı. “Dinsiz Emir’e karşı gelerek; ulemanın, Şeriat’ın ve Hazreti Peygamber’in davasına yardım ettiğini dolayısıyla Allah’a hizmet ettiğini” ve bu yüzden başarılı olduğunu söylüyordu. Kandahar’ı, Afgan Türkmenlerinin başkenti Mezar-ı Şerif’i ve Herat’ı işgal ederek ve akrabalarından ve arkadaşlarından oluşan bir hükümet kurarak gücünü pekiştirmeye çalıştı. Hükümdarlığını yasallaştırmak ve pekiştirmek için giriştiği çabalara ve yobazlardan aldığı güce rağmen, Saka'nın Oğlu, otoritesinin dayanağı için hem hukuki hem de halk desteği anlamında yeterince güçlü bir zemin oluşturamadı. Beççe-i Saka'nın otoritesi Kabil’in ve Gazne, Kandahar, Mezar-ı Şerif ve Herat gibi bir avuç kent merkezinin sınırlarının pek ötesine geçmedi ve zorla ayakta durdu.¹⁷⁵

Amanullah Han’a karşı ayaklanmayı yöneten Şinvari kabilesi, Beççe-i Saka'nın otoritesini kabul etmedi ve Hayber Geçidi ile Kabil arasındaki yolu ele geçirdi. Daha da önemlisi, ülkenin içindeki ve sınırdaki çoğu Afgan kabileleri, Beççe-i Saka’yı desteklemeyi reddettiler ve yeni Emir’e karşı açıkça düşmanca davrandılar. Durrani kabileleri ve onun yönetici sınıfı, 1747’den ellerinde bulundurdıkları siyasi egemenliğin kaybolmasına ve özellikle tacın hem Peştun olmayan hem de devlet adamlığı vasfı bulunmayan, cahil bir Tacik eşkıya tarafından gasp edilmesine öfkelenmişlerdi.¹⁷⁶

¹⁷⁵ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.116.

¹⁷⁶ Vartan GREGORIAN, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946*, Stanford University Press, Stanford CA, 1969, s.275-276.

Bu kuvvetli muhalefetin karşısında, Peştun olmayan Türkistan ve Herat'ın ve Durranilerin güçlü rakipleri olan Gilzayların başlangıçta etkin desteğini alan Beççe-i Saka, Gilzaylarla güçlü bir ittifak kurmada, iktidarını onlarla paylaşmada ve Gilzayları Durranilere karşı onları bir denge unsuru olarak kullanmada başarısız oldu. Diğer taraftan, Peştun olmayanlar arasındaki desteği de güçlü değildi. Örneğin, Hazaralar tamamen Amanullah'a sadık kaldılar ve Beççe-i Saka'nın yönetimine muhalefet ettiler. Söylendiğine göre, sınırdaki bölgelerde bile, özellikle de Tirah'ta, Amanullah Han destekleniyordu. Çünkü Amanullah Han, kendi politik çıkarları için Şii-Sünni düşmanlığını aktifleştirmeyen ve bununla ilgili hileler yapmayan ilk Afgan hükümdarıydı.¹⁷⁷

Saka'nın Oğlu'nun önemli sıkıntılarından biri de kötüleşen mali durumuyla ilgiliydi. Büyük Afgan kabilelerinin fiili bağımsızlığı, bunların merkezi idareden uzak olması, tahrip olmuş kentli bir nüfus ve ordunun düzensizliği karşısında, ülkeyi yeniden düzene sokmak için finansal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktaydı. Fakat, hazine tükenmişti. Beççe-i Saka, durumu kurtarmak için yeni madeni para çıkarma yolunu seçti. Ancak bunun da bir yararı olmadı. Çünkü yeni paranın değeri çok düşüktü. Afgan madenleri sivil savaş sırasında işlemez hale geldiği için metal çok zor bulunuyordu. Bu umutsuzlukta deri paralar, nikel ve gümüş paralarla birlikte piyasaya sürüldü. Morrish'e göre, bu umutsuz önlem, "Tüccarlara devlete ellerinden geldiği kadar vermeleri için baskıcı imtiyazlarla" birleşti. Yüksek faiz oranları verilmiş olmasına ve her fırsatta hazineye daha fazla para yatırılmasına olanak sağlansa bile tüccarlar, değersiz olduğu birkaç ay sonra belli olacak olan bu paralar nedeniyle devlet teminatında olduğu söylenmesine rağmen kendi tasarruflarını riske atmak istemiyorlardı.¹⁷⁸

Kabil'deki kargaşa ortamı nedeniyle, pek çok diplomatik ve teknik danışmanın ülkeyi terk etmesine rağmen, Afganistan Amanullah Han dönemi öncesinde olduğu gibi bir tecrit politikasına yönelmedi. Kabil'deki Türk, İran, ve Sovyet diplomatik misyonları, kapatılmadı ve Almanya Kalküta'daki başkonsolosunu Kabil'e gönderdi. Beççe-i Saka, bu sayede dış güçlerle olan ilişkilerini normale döndürmeyi arzu ediyordu. Bu politikası nedeniyle baskıcı ve köktendinci rejimi uluslararası alanda tam olmasa da kabul gördü. Esasında bunun

¹⁷⁷ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.280.; A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.93.; M. N. SHAHRANI, *a.g.e.*, s.53.

¹⁷⁸ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.281.

nedeni Afganistan'ın stratejik konumuydu. Afganistan'ın tecrit politikasına dönmesi ve iç politikasında kargaşa yaşanması, komşuları ve özellikle de İngiltere ile Sovyet Rusya için önemliydi. İngiltere ve Sovyetler Birliği, Beççe-i Saka'nın diplomatik yaklaşımlarına karşı aslında tarafsızlardı. Afganistan'la olan diplomatik ilişkilerini kesmeseler de, yeni rejimi hukuken de tanımadılar.¹⁷⁹

Sovyetler Birliği açısından, Saka'nın Oğlu'nun isyanı ikilemlere yol açmış ve Amanullah'ın tahttan indirilmesinden sonra izlenecek yol konusunda Sovyet Rusya yöneticileri arasında çeşitli ihtilaflar oluşmuştu. Kimisi İngiltere'ye karşı tutumları yüzünden Amanullah Han'ın desteklenmesi ve korunmasını savunurken, Sovyet gizli servisi de Beççe-i Saka'yı desteklemişti. Onlara göre Beççe-i Saka'nın isyanının sosyal bir isyan olduğu, "Halktan destek gördüğü" ve "Beççe-i Saka'nın gücünün, kahramanı olduğu köylülerden geldiği" düşünülmekteydi. Diğer taraftan, Dış İlişkiler Komiseryası da, bir Tacik olan Saka'nın Oğlu'na karşı Amanullah ya da İneyetullah'ı desteklemenin, Durraniler ya da çoğu Afgan kabileleri tarafından kabul görmeyeceğini belirtmişti. Üstelik, Sovyet diplomatlarına göre; "Eğer Beççe-i Saka, İngiliz sömürgeciliği için gerekli olan feodal düzeni kurma" amacıyla başa getirilmiş bir İngiliz kuklası ise, bir Tacik olarak Sovyet Orta Asya için de tehlikeli bir unsur olabilirdi. Orta Asya'daki Tacikler arasında Sovyet karşıtı propagandayı yayabilir ve bölgede büyük ihtimalle Basmacı sonrası siyasi faaliyetleri teşvik edebilirdi. Bu bilginin temel kaynağı olan Agabekov, Politbüro'nun dış ilişkiler dairesinin önerisini dinlemeye ve Amanullah'ın kavgasını desteklemeye karar verdiği iddia edilmektedir.

Diğer taraftan İngilizlerin konumu daha zordu, dolayısıyla karmaşık bir politika izlediler. İngilizler, Amanullah Han'ın Afgan politika sahnesinden silinmesinin, ülkeyi anarşiye sürükleyeceğinden ve ortaya çıkan kargaşanın Sovyetlerin Hindistan'da devrimci faaliyetler için temel oluşturacağından korksalar da, açıkça müdahale etmek istemiyorlardı. "Geçen asırda Afganistan'ın iç işlerine karışmaktan dolayı acı deneyimler yaşamış olan İngilizler, Amanullah'ın yardım çağrısını reddettiler ve Saka'nın Oğlu'nun kendisini yeni Afgan devletinin yeni hükümdarı olarak tanımları gerektiği imalarını da görmezden geldiler. Amanullah Han'ın ve Mahmud Tarzi'nin ülkeden ayrılmasından memnun olan İngilizler Nadir Han'ın Hindistan üzerinden Afganistan'a geçmesine müsaade ettiler. Öte yandan

¹⁷⁹ V. GREGORIAN, a.g.e., s.277.

esasinda köktendinci isyancı grupları tahrik eden unsur da zaten İngiliz Propaganda ve Dezenformasyon Bakanlığı'ndan¹⁸⁰ başkası değildi.”¹⁸¹

Amanullah Han'ın Sovyetlere yakınlaşacağını düşünen İngiliz hükümeti, kargaşa halinde bir Afganistan'ı daha rahat kontrol ve manipüle edebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle oldukça hassas bir politika uyguladı. Afganistan'da olası bir Sovyet etkisinin yayılmasını veya akınını engellemek ve 1921 Afgan-İngiliz antlaşmasını korumak için, İngiltere hemen yeni rejimi tanıdı.¹⁸² Aynı zamanda da, herhangi bir kabilenin özellikle de Durranilerin tepkisini çekmemek için diplomatik görevlilerini güvenlik bahanesiyle geri çekti. Öte yandan Beççe-i Saka'nın kısa süreli başta kalacağını hesapladığından Afgan tahtına oturmasını planladığı Nadir Han'ın Afganistan'a dönüşünü planlamaya başladı.¹⁸³ Böylece Afganistan'ın modernleşme ve medenileşme yolunda vermiş olduğu çabalar bir çırıbıda yıkılmış ve Afgan halkı yeni mecralara doğru sürüklenmeye başlamıştı.

2.3. Nadir Han Dönemi 1929-1933

Afganistan'da meydana gelen isyanın sonucunda, Saka'nın Oğlu'nun Kabil tahtını ele geçirmesinden sonra Fransa'da bulunan Nadir Han ve kardeşleri, dokuz ay süreyle ülkede kargaşanın egemen olmasına yol açan Saka'nın Oğlu'nu devirmek için Afganistan'a geri dönmeye karar verdiler. Öte yandan, isyan öncesinde ve sonrasında hem Amanullah Han'ın hem de Saka'nın Oğlu'nun, kabileler üzerinde önemli etkinliği olan Musahiban ailesinin önde gelen isimlerinin Nadir Han ve kardeşlerini ülkeye davet ettikleri de iddia edilmektedir.¹⁸⁴

Bilindiği gibi, Amanullah Han döneminde modernleşme anlayışı ve özellikle orduda yapılan düzenlemeler nedeniyle Kral Amanullah ile Savunma Bakanı/Başkomutan Nadir Han'ın yolları ayrılmıştı. Bu dönemde, Amanullah Han'ın maiyetinde iki hizip vardı. Biri Türkiye ve Türklere yakınlığıyla da tanınan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi ve Tarzi'nin Rusya, ABD ve Avrupa dış misyonları

¹⁸⁰ Bu bakanlık tarafından yürütülen propaganda çalışmaları, -Lavrens'in koordinatörlüğünde- neticesinde, zaten taassup bir yapıya sahip olan Afgan halkı din elden gidiyor diye Amanullah yönetimine karşı ayaklandırılmıştır.

¹⁸¹ B. R. RUBIN, a.g.e., s.58.

¹⁸² İngiltere, Beççe-i Saka'nın hükümetini tanıyan ilk Avrupa devleti olmuştur.

¹⁸³ V. GREGORIAN, a.g.e., s.278-279.

¹⁸⁴ V. GREGORIAN, a.g.e., s.283.

sorumlusu liberal bir Tacik olan Muhammed Veli Han, diğeri ise daha muhafazakar bir asker olan Muhammed Nadir Han ve beş kardeşi tarafından yönlendirilmekteydi. Nadir Han, Amanullah karşıtı dini liderlerin etkisinin derinliğinin yanı sıra kabilelerin gücünün ve değişime şiddetli muhalefetlerinin farkındaydı. Bu nedenle özellikle bu unsurları mutlu edecek icraatlar yapması bekleniyordu.¹⁸⁵

Krallığı esnasında tercihini Mahmud Tarzi yönünde belirleyen Amanullah Han, daha gelenekçi olan Nadir Han'ı uzaklaştırmak için Fransa büyükelçiliğine atadı. Öte yandan kabileler üzerindeki büyük itibarı ve nüfuzuyla Nadir Han'ın, güney eyaletinin isyankar kabile mensuplarının kendilerini harekete geçirecek ve kendilerine ilham verecek bir lider aradıkları bir anda Amanullah Han'ın gözünde şüpheli hale gelmiş olması da muhtemeldir.¹⁸⁶

1924'ten 1926'ya kadar görev yapan Nadir Han, daha sonra sağlık sorunları gerekçesiyle bu görevinden ayrılarak Fransa'ya yerleşmişti. Emir Habibullah döneminde başlayan Afgan milliyetçi modernist eğilimlerinden Genç Afganlar hareketinin içinde Nadir Han'ın yer alıp almadığına ilişkin bir bilgi söz konusu değildir. Gregorian'ın belirttiğine göre, bazı kaynaklara göre, 1917'deki Afgan milliyetçi-reformcu hareketinin iki okulu vardı, biri Mahmud Tarzi tarafından diğeri de Nadir Han tarafından yönetiliyordu. Bu ikisi arasındaki en önemli anlaşmazlık, zamanlama sorunu gibi görülüyordu. Daha liberal tarafı temsil eden Tarzi, hızlı ve yoğun bir sosyal değişim istiyordu, bunun için Türkiye'nin modernleşme sürecini rehber olarak kullanmak istiyordu. Oysa Nadir Han, modernleşme yolundaki sert önlemlere karşıydı. Nadir Han, dini kuruluşlar ve Afgan kabilelerini göz önünde bulundurarak, daha ılımlı ve yerli bir program ve daha uzun dönemli bir plan istiyordu.¹⁸⁷

Benzer bir şekilde, Saikal'ın Nadir Han'a ilişkin değerlendirmesine göre, Nadir Han, özellikle Genç Afganlara karşı ilgili değildi. O, selefinin gösterişli milliyetçiliğini paylaşmıyor, Amanullah'ın kararsız modernleşme yöntemlerini de küçümsüyordu. Nadir Han, İngiltere'ye olan yakınlığı sayesinde, o zamanki Afganistan için en uygun olan Afganistan'ın komşularını fazla tahrik etmeden millet kurmayı hedefleyen gösterişsiz bir milliyetçilik kavramını ve muhafazakar güçlerle

¹⁸⁵ L. DUPREE, *a.g.e.*, s.449-450.

¹⁸⁶ W.K. FRASER-TYTLER, *a.g.e.*, s.224.

¹⁸⁷ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.282.

barış içinde bir arada yaşamaya dayanan aşamalı bir değişim ve kalkınma sürecini tercih eden ılımlı bir pragmatik kişi olmuştu. Bununla birlikte, gerektiğinde kurnazlık ve esneklikle pekiştirdiği liderlik konusundaki katı inancı ve acımasızlığı, kendisini reformcularla muhafazakar güçler arasında uygun bir yere oturtmuştur.¹⁸⁸

Şubat 1929'da Afganistan'a dönen Nadir Han, Host'a giderek burada Afgan kabilelerini toparlamaya ve Saka'nın Oğlu'na karşı bir hareketin temellerini atmaya karar verdi. 19 Mart 1929'da, Nadir Han, Saka'nın Oğlu'nun karşısına çıkarak, tüm Afgan kabile liderlerinden oluşan bir milli jirgada meşruiyet sorununu çözümlmek istedi. Konu önemliydi, çünkü Saka'nın Oğlu'nun tahta çıkması dini kurum tarafından meşru kabul edilmişti. Fakat kabile liderleri resmi olarak bunu kabul etmemişlerdi. Nadir Han'ın bu meydan okuması Saka'nın Oğlu'nu oldukça sinirlendirdi. Cevap olarak Nadir Han'ın ailesinin tüm üyelerini hapse attırdı ve bütün mülklerine el koydu. Beççe-i Saka, güney ve batı Afganistan'da broşürler dağıtarak Nadir Han'ın kellesine ödül koydu. Nadir Han birçok zorlukla karşılaştı. Kabilelere yaptığı çağrılarına verilen ilk cevaplar moral bozucuydu. Bazı jirgalar, Nadir'in arkasında kuvvetli bir Afgan kabile konfederasyonu kurmakta başarısız oldular. Ayrıca, bir ordu kuracak paraları ve silahları da yoktu. Durraniler bölünmüşlerdi, Gilzaylar ayrı kalmışlardı. Aslında, çoğu kabile lideri yasa ve düzenin tekrar gelmesine pek meraklı değillerdi. Amanullah'ın tahttan çekilmeyi reddetmesi ve tahta geri çıkma çabaları da Nadir Han'ın durumunu iyice zora sokuyordu. Yine de, Amanullah'a katılmadan meşruiyet için yola çıkmış olmasına rağmen, Amanullah'ın başarısızlığı yüzünden kendi mücadelesi itibar kaybetmedi. Tersine, arabulucu rolü oynadığı için, Amanullah taraftarı ve Amanullah karşıtı kabilelerin hepsinden itibar görüyordu. Nadir Han, Beççe-i Saka'ya karşı kampanyasında "Peştunlardan tahtı gasp eden hırsız, yağmacı ve aşağılık Tacik haydut" olarak karalamak suretiyle kişisel gerekçelere yoğunlaştı ve sonunda, Nadir Han'ı desteklemek için güney sınır bölgelerinden Peştun kabilelerini harekete geçiren, etnik etken ve bunun yanı sıra, Kabil ve Kuhistan'da yağma sözüydü. Kesinlikle Peştunlara yönelik bu Peştun ve Peştun olmayanların ilişkilerini siyasallaştırma, yönetimleri boyunca Musahiban politikasının ana unsuru olmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁸ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.97.

¹⁸⁹ M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, s.54.

Nadir'in ilk girişimleri hüsrana ve başarısızlıkla sonuçlandı. Veziri, Mohmand, Mangal, Caci ve Cadran kabilelerinden topladığı adamlar, geleneksel düşmanlıklarından dolayı bölünmüşlerdi. Bu kabileler arası rekabet ve şüpheler zamanla ayrılığa kadar gitti. Bu durum, bir Gilzay kabile lideri olan ve ünlü Hazret Sahib'in kardeşi olan Şir Ağa, Haziran 1929'da güneyli ve batılı kabileleri toplayıp bir jirga kurarak ve desteğini Nadir'e verince her şey Saka'nın Oğlu'nun aleyhine döndü. 25 Eylül 1929'da, Musahiban kardeşler Saka'nın Oğlu'nun güçlerine saldırdı, bu onların beşinci saldırılarıydı. Üç aşamalı bu saldırı başarıya ulaştı ve 6 Ekim'de Beççe-i Saka'nın ordusu bozguna uğratıldı. Üç gün sonra, Şah Veli Han ve Veziri kabilesinin lideri Allahnavaz Han tarafından yönetilen bir kabile gücü Kabil'e girdi. 13 Ekim'de Saka'nın Oğlu Kuhistan'a kaçmayı başardı. Bir kaç gün sonra Kuhistan'da kuşatıldı ve 17 Ekim 1929 tarihinde elebaşlarıyla birlikte asıldı.¹⁹⁰

Resim 2.4 : Beççe-i Saka'nın Kuhistan'da infazı.

“Kaynak : Afganistan Milli Arşivi, Tarihsel Fotoğraflar Dizini, Kabil”

Kabil'in ele geçirilmesinden iki gün sonra, Nadir Han, kabilelerin ve kent halkının yanı sıra İran, Türk ve Sovyet diplomatlarının karşılamaları arasında Kabil'e girdi. Nadir Han'ın savaşçılara ödenecek parası olmadığından, savaşçılar doğal

¹⁹⁰ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.283-285.;
L. DUPREE, *a.g.e.*, s.457.

olarak Kabil'i yağmaladılar. Zafer sahipleri evlerine ganimetlerle dönerken Nadir Han'ı devletin başında ordusuz ve hazinesiz bıraktılar.¹⁹¹

Defalarca, bu tampon devletin kaderinin ve Orta Asya'nın istikrarının sallantıda olduğu ve yanlış bir hareketin felaketi getirebileceği tarihindeki en kritik dönemlerden biri böylece sona erdi. Beççe-i Saka'nın Kabil tahtını ele geçirerek dokuz ay süreyle ülke yönetimini elinde bulundurmasının arkasında, bazılarına göre, Peştunlara yönelik tepki de vardır. Fakat, Beççe-i Saka'nın bu başarısını ve Peştun olmayanlar arasındaki geniş desteğini, sadece Peştun hakimiyetine yönelik bir öfkesi olarak değerlendirmek yanıltıcıdır. Özellikle Basmacı hareketi ile bağlantılı olan Kuhistan, Herat ve Türkistan nüfusunun tarafsız tecrübeleri, Amanullah'ın Sovyetlere yönelik dostluk politikası, 1920'lerin sonlarında Sovyetlerin kolektifleştirme girişimlerini takiben Orta Asya mültecilerinin büyük akını ve sonunda 1925 ve 1929'da kuzey Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali¹⁹² bu başarıda önemli rol oynamıştır. Sonuçta, Beççe-i Saka'nın başarısı, kendisinin kişisel nitelikleri veya programlarının bir işlevinden ziyade kısmen iç ve dış düşmanlarının etkili propagandası yüzünden Amanullah'a karşı artan kişisel memnuniyetsizliklerin, fakat aynı zamanda özellikle Amanullah'ın Batılı reformlarının ve daha da önemlisi, başta Sovyet Orta Asya'sında İslamcı davayı terk etmesinin bir sonucuydu.¹⁹³

Böylelikle, tecrübeli bir Muhammedzay generali ve bir zamanların politikacısı Muhammed Nadir Han önderliğinde, Peştun kabilelerinin ve Kabil'deki Şor Pazar Hazreti ailesinin yardımıyla Afganistan'da Saka'nın Oğlu'nun rejimi devrildi. Saka'nın Oğlu'nun devrilmesiyle, Afganistan'da düzen sağlanmış oldu. Bununla birlikte Afganistan yönetiminin meşruiyet sorunu gündeme geldi. Afgan tahtına kim geçecekti? Amanullah Han taraftarlarının bir çoğu, Nadir Han'ın devrik kralı Kabil'e geri getireceğine inanıyordu.¹⁹⁴ Nadir Han da bu gruplar tarafından destek alabilmek için pek çok kez bunu ima etmişti ve 16 Ekim'de Kabil'e varmadan önce, kendisinin kral olarak ilan edilmesini sürekli olarak reddetmişti. Nadir Han, bir jirganın toplanarak yeni Afgan Emirini seçmesini ve bu seçimin sonucunu destekleyeceğini açıkladı. Fraser-Tytler'e göre, Nadir Han aşırı bir şekilde ülkesini

¹⁹¹ B. R. RUBIN, *a.g.e.*, s.58.

¹⁹² Rus işgalinin amacı öncelikle Amanullah'ın yeniden tahta getirilmesiyle ilgiliydi..

¹⁹³ M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, s.56.

¹⁹⁴ O. ROY, *a.g.e.*, s.116.

seven bir yurttaştı ve kendisinin Afgan halkını refah ve barış yolunda yönetmek için Allah tarafından seçildiğine inanan biriydi. Bu yüzden de tahta geçmeyi istiyordu.¹⁹⁵

Saikal ise, Nadir Han'ın seçkin kesimin ılımlı ve muhafazakar unsurları arasında, özellikle kabile liderleriyle İslam müessesesi nezdinde iyi bir üne sahip olduğunu ve hatta, Amanullah ile verimli bir işbirliği alanı kalmayıp sessiz sedasız Fransa'ya çekildiğinde bile, Nadir Han'ın Afganistan içinde ve dışında lekesiz bir imajı olduğunu ifade etmiştir. Böylece, Nadir Han, elverişli bir zamanda iktidara gelebilme seçeneklerini saklı tutarak, Batı'daki emeklilik yıllarında, olan biteni ilk elden izleyerek ve Afganistan'daki değişen durum üzerine ayrıntılı düşünme ve düşüncelerini Afganistan'ın geleceğiyle birleştirme için kendisine zaman tanımıştı.¹⁹⁶

Sonuç olarak, 17 Ekim'de, kabile ordusunun jirgası Nadir Han'ın Emir olmasını istedi. Bayur'un ifadesine göre, Nadir Han, tereddüt gösterdikten sonra ön sırada bulunan elçilik heyetlerinden Rus işgüderini kendisinin bulunduğu yüksek yere çağırır ve ona “Türk büyükelçisi ne diyor, kendisinden sorar mısınız?” der. İşgüder gelip sorunca (konuştukları dil İngilizce idi) Türk büyükelçisi şu ünlü Latince atasözü ile karşılık verir: “Vox populi, vox Dei” yani “Halkın sesi, Hakkın sesi”. İşgüder gidip bunu Nadir Han'a söyleyince o da: “Tahtı kabul ettim” der ve büyük bir alkış kopar.¹⁹⁷ Böylelikle, Muhammed Nadir Han, Afgan Kralı oldu ve Afgan tarihinde Musahiban ailesinin dönemi (1929-1978) başladı ve bu dönem, “Aile oligarşisi dönemi”¹⁹⁸ olarak adlandırılmaktadır.

Yine de bu iç savaş ve Nadir Han'ın tahta çıkması, aşamalı modernleşmeyi savunanlarla çabuk değişimi savunanlar arasında, Amanullah'ı ve onun hanedanını destekleyenler ile Nadir'i destekleyenler arasında ve Tarzi ile Çarki aileleriyle Musahiban ailesi arasındaki ailevi ve kişisel kan davalarını yeniden diriltiren bir karmaşa oluşturmuştu.¹⁹⁹

Amanullah'ın Nadir'in seçilmesine tepkisi ilk başta şaşkıncı derecede barışçıldı. Bunu, iyimser bir şekilde ülkesine dönüp tahta yeniden çıkmasını isteyecekleriyle ilgili iyimser bir ümitle beraber, ihtiyatlı bir “Bekle ve gör” davranışı

¹⁹⁵ W.K. FRASER-TYTLER, *a.g.e.*, s.226.

¹⁹⁶ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.98.

¹⁹⁷ Y. Hikmet BAYUR, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989. s.608.

¹⁹⁸ A. OLESEN, *a.g.e.*, s.61.

¹⁹⁹ A. OLESEN, *a.g.e.*, s.62.

izledi. Aklında bu varken, bir bildiri yayınlarak Afganlara, krallığını terk etmesine yol açan “Esas nedenleri” açıklamaya çalıştı. Ayrıca, muhaliflerinin, yenilgi karşısında mücadeleyi ve ülkesini terk ederek onursuz davrandığını ve Durranilerin de onurunu kırdığını ve bu yüzden tahta tekrar çıkmayı hak etmediğini iddia eden tezlerini çürütmeye çalıştı. Amanullah, Afganistan’dan gidişinin, ordularının Kandahar ve Gazne’de bozguna uğraması yüzünden olmadığını, tam tersine Gazne çatışmasının kendi lehine sonuçlandığını iddia etti. Gazne’yi terk etmişti, çünkü ülkenin en güçlü iki kabilesinin kanlı savaşlarına tanık olmuştu. Bunlardan biri kendisini destekleyen Durraniler, öbürü ise kendisini bir düşman olarak gören Gilzaylardı. Benzeri bir durum kendisini Kandahar’da da beklemekteydi. Bunun üzerine orayı da terk etmişti. Çünkü Afgan kanının kendi adı için boşuna akmasını istemiyordu. Onu yenilgiye uğratan askeri güç değil, entrikalardı. Reformlarının tamamının, bir milli meclis tarafından kabul edildiğini ve ancak bu tür bir meclis tarafından iptal edilebileceğini ya da değiştirilebileceğini ima ettikten sonra, dünya kamuoyuna ve özellikle öteki Müslüman ülkelerin şunu bilmelerini istedi: “Afganistan’da zafer kazanan orduların İslam dini ile hiçbir ilgileri yoktur. Başta İngiltere’nin tahrik ettiği bu ordular sadece bir tek şeyle motive olmuşlardı. O da cehalet ve kazanmaktı. Kafama taç ya da takke takmak umurumda bile değil, tahtta ya da yerde oturmak da. Tek umurumda olan, ülkeme ve Afgan halkına hizmet etmek ve onları fazlasıyla layık oldukları medeniyet seviyesine çıkarmaktı.” Amanullah, açıklamasını “Sizi bırakıyorum, bir daha adıma duymayacaksınız. Umarım bu sizi mutlu eder.” diye bitirse de, eğer Afgan halkı onu tekrar çağırırsa Afganistan’a dönmeye ve tahta tekrar çıkmaya hazır olduğunu belli etti. Böyle bir olasılık durumunda, modernleştirme programlarına tekrar girişeceğini açıkladığında mahmud Tarzi’yle birlikte İstanbul’daydı.²⁰⁰

Amanullah’a karşı ve yeni hükümdar yanlısı yaklaşım, İslah gazetesinde, Muhammed Emin tarafından yazılan bir makalede özetlenmiştir. Burada Nadir Han’ın en önde gelen destekçilerinden birisi olan Muhammed Emin’in Afgan halkını Amanullah Han’a karşı nasıl nefretle doldurmuş olduğunun bir örneği bulunmaktadır. “Amanullah Han’ın Değersiz Beyanatlarının Tekzibi” isimli bu makalede, tüm Afgan kabilelerinden oluşan jirganın, Amanullah’ın Nadir’in zaferi eski Emir’in adına savaşarak kazandığı tezini reddettiği belirtilmektedir. Emin,

²⁰⁰ V. GREGORIAN, a.g.e., s.288-289.

makalede özetle şöyle demektedir: “Asil Afgan milleti Amanullah Han’ın yalanlarına bir kez daha kanmayacaktır. Şu anda, Afgan milletinin Amanullah’a olan kini öylesine büyüktür ki, hiç kimse, onun adını anmaya cesaret edememektedir. Amanullah Han’ın Kabil’de düşmesinin, Kandahar’a uçmasının, Gazne’de bozguna uğramasının ve bunu müteakiben İtalya’ya uçmasının yol açtığı tüm durumlar iyi bilinmektedir. Eğer Saka’nın Oğlu ve taraftarlarına karşı yapılan askeri operasyonlar biraz sürdüyse, bu, halkın Nadir Han’ın savaşı Amanullah Han adına yapmasından şüphelenmesi yüzündedir. Böylesine edepsiz bir yalanın Amanullah Han’ın kaleminden çıkmış olması şaşırtıcıdır. Eğer Amanullah Han halkı tarafından bu kadar çok sevilseydi, Afganistan Büyük Devrimi nasıl gerçekleşti? Nadir Han ve ailesi Afganistan’a hüküm sürmeye değil, ülkeyi kurtarmaya gelmişlerdir. Kral olmak istememiştir. Krallık ona, Milletin delegelerinin ve diplomatik heyetlerin zoruyla kabul ettirilmiştir. Jirga’nın sürekli baskıları sonucu krallığa geçmeyi kabul etmiştir. Amanullah’ın suçlarını tekrar ettikten ve korkaklığını ve ahlaksızlığını ana hatlarıyla anlattıktan sonra, Emin, makalesini, Afganistan’ı devrimden ve iç savaştan sadece Nadir Han kurtarabilirdi teziyle bitirmektedir.”²⁰¹

Şubat 1929-Ekim 1929 arasındaki kritik dönemde meydana gelen siyasi gelişmelere baktığımızda, Profesör Ghosh’un, Nadir’in Hindistan’a geldiğindeki gözlemlerine de katılmamız gerekir. “Hoş geldin hitabında ve röportajcılarının sorularına karşı inanılmaz derecede ketumdu”. Kendisini tamamen bir yöne ya da bir diğerine vermemekte Nadir Han’ın kendince sebepleri vardı. Kendi davranış tarzını belirlemeden önce, Amanullah’ın kabilelerin sempatisini ne kadar kazandığını görmek istiyordu. Sadece Lahor İstasyonu’nda, binlerce Müslüman’ın, Hindu’nun ve Sih’in coşkusu gördükten sonra, General burada “Amanullah’ın atalarının tahtına tekrar döndüğünü göreceği güne kadar rahat etmeyeceğini” açıkladı. Başka zamanlarda, en çok kullandığı cümle, “Bir jirgadaki kabilelerin hükmünü alana kadar Amanullah hakkında hiçbir şey demeyeceği ve yapmayacağıydı”.²⁰²

O zamanlar Afganistan’ı yakından takip eden Morrish’e göre; “Nadir Han, Amanullah’ın yaptığı hataların tamamen farkındaydı. Onun, Kabil’de etkili olanlar arasında itibarının düştüğünü biliyordu ve terk ettiği tahtını yine ona vereceklerinden ve ondan sonra bile Afgan rahatsızlığının bitmeyeceğinden ve büyük ihtimalle daha

²⁰¹ V. GREGORIAN, a.g.e., s.289.

²⁰² V. GREGORIAN, a.g.e., s.290.

şiddetli ve daha yoğun bir ikinci devrim olacağından korkuyordu. Nadir Han'ın politikası basitti. Saka'nın Oğlu'na saldırma girişimini açıkça beyan etmiş, ama eğer başarılı olursa, ancak o zaman halkın Kral'ı seçmeleri gerektiğini belirtmişti. Kendini ne eski kralı desteklemek ne de ona karşı gelmek zorunda bırakmamıştı.”²⁰³

Amanullah Han'ın zamanında olduğu gibi, bir kez daha Afgan hükümdarına geleceği kalıba dökmek ve gelişmemiş bir ülke ile halkının kaderini şekillendirmek, akıllıca plan yapmak, kendi halkını anlamak için çalışıp çabalamak, onları yönetmek ve önderlik etmek, fakat aynı zamanda, yaşanan tecrübelerin gösterdiği gibi kaçınılmaz olarak yavaş seyretmesi gereken ilerleyişi sağlamak için yeni bir fırsat doğmuştu. Fakat Nadir Han'ın işi Amanullah Han'a göre daha zordu. Amanullah Han'ın iktidardan uzaklaştırılması, geleneksel çıkar çevrelerinin etkinliğini yeniden artırmış, ülke ekonomisini sıkıntıya sokmuş ve toplumsal düzen alt üst olmuştu. Afganistan'ın elit kadroları, modernleşme yanlıları ya öldürülmüş veya sürgün edilmişti. Böylece Afganistan yeniden karanlığa mahkûm edilmişti.

Bu şartlar altında Afgan tahtına oturan Nadir Han, ülkede siyasi istikrarı kuracak ve Afgan toplumunun sosyo-ekonomik yapılandırmasını sağlayacak bir programın taslağını oluşturdu. Politikasının ana hatlarını, Kasım ayında yayınlamış olduğu bildiride belirtildi. Buna göre, Afgan bağımsızlığının temelini, güvenlik, refah ve bilim oluşturacaktı. Bu bildirinin esas amacı, yönetimi Hanefî mezhebine dayandırmak ve böylelikle yeni rejimi Amanullah Han'ın modernleşmesinden ayırmak ve din adamları sınıfının gönlünü almaktı. Ayrıca devlet dinini sağlam temele oturtmak gibi de bir avantajı vardı ki, muhtemelen Nadir Han'ın gözünde bu, Amanullah Han'ın doktrinlerini önlemeye ve kendisine destek temin etmeye yönelik mümkün olan en iyi koruyucuydu. Nadir Han'ın politikasında geleneksel Sünniliğe devam edilmesi de kararlaştırılmıştı.²⁰⁴ Öte yandan eğitim, askeri reformlar ve ticaretin, tarımın ve sanayinin gelişmesi, Afgan halkının hem maddi hem manevi gücünün artması için projeler üzerinde çalışmalar yapıldı. Tabiki bu projeler Amanullah ve Mahmud Tarzi'nin projelerinin oldukça gersindeydi. İyi bir Müslüman ve iyi bir Afgan olabilmek için kişinin, monarşinin liderliğinde ve İslam'ın şemsiyesi altında, Afganistan'ın istikrarı, refahı ve gelişimi için çalışması gerekliydi. Bu aslında Amanullah ve Mahmud Tarzi'nin reformlarına karşı bir nevi “Karşı

²⁰³ V. GREGORIAN, a.g.e., s.291.

²⁰⁴ V. GREGORIAN, a.g.e., s.293-294.

Devrim”di. İngiltere tarafından desteklenen yeni dönemde halkın taassup yapısını istismar edebilmek maksadıyla esas alınan muhafazakarlık, dini esasları temel alan yönetim, esasında Afganistan için sonun başlangıcıydı.²⁰⁵

Nadir Han, “Petit Parisien, Hamburger Nachrichten ve Daily Mail” gibi gazetelerin yazarlarına verdiği röportajlarda o zamanki uğraşlarını ve gelecekteki amaçlarını anlattı. Buna göre Nadir Han’ın öncelikleri; “Afganistan’ın zararlarını karşılamak ve Afganistan’ın bağımsızlığını kiskanç bir şekilde korumaktı.” Sonra, dini inançlara ve zamanla oluşmuş geleneklere karışmadan, halkın maddi ve entelektüel gelişimine yardım etmek istiyordu. “Batılı anlamda kültürel reformlara ve bazı gelişimlere açığım. Fakat bu tür reformların Amanullah’ın yaptığından daha yavaş şekilde yapılmasını istiyorum. Amanullah’ın reformlarının onun sonunu getirmiş olması hiç bir şekilde onların yanlış olduğunu göstermez. Eğer hasta, kendini çabuk iyileştirsın diye doktorun yazdığı ilaçlardan daha çok içmeye kalkarsa, tabii ki daha da hasta olur. Bu, yine de, ilacın kendisinin kötü olduğunu göstermez.”

Nadir Han’a göre hükümet, Afgan halkına yeni fikirler ve kurumlar dayatmamalı ve yeni programlar geniş bir sürece yayılarak olarak gelişmeliydi. Bu kapsamda, Nadir Han; “Dinle gelişmenin birlikte varolmaması için” bir neden göremiyordu. Ona göre “Dünyanın en muhteşem dinlerinden biri olan İslamın, anayasal olarak gelişimi yasaklaması mümkün değildi. Bu ikisi yan yana yürüyebilirdi”.²⁰⁶

Nadir Han’ın bu yaklaşımları, aslında pek çok açıdan, Emir Habibullah’ın izlediği politikalara benzeyen aşamalı bir modernleşme politikasına bazı açılardan benziyordu. Amanullah Han’ın reformlarının sembolik laikliğe ilişkin olanlar, Afgan toplumunun yabancılaştırılmasında ve toplumun devletten uzaklaştırılmasında önemli bir rol oynadığı düşünülüyordu. Nadir Han, uygulamada geleneksel güçlerin desteğini sağlamak için din kurumuna pek çok tavizler verdi. Öncelikle, etkili din adamlarından oluşan ve danışmanlık işlevi olan “Cemaat-ül Ulema”yı kurdu ve ülkede ilk Kur’an basımı emrini verdi. Çünkü taassup bir yapıya sahip olan Afgan halkının dini ve manevi eğitimi açısından bu oldukça önemli bir taahhüttü. Eğitimde mollaların ve mevlevilerin rolü üzerinde uygulanan bütün kısıtlamalar kaldırıldı. Şia

²⁰⁵ W.K. FRASER-TYTLER, a.g.e., s.227.

²⁰⁶ V. GREGORIAN, a.g.e., s.293.;

A. SAIKAL, a.g.e., s.99-100.

üzerinde bir gelenek olan Şeriat'ın Sünni Hanefi okulunun önceliği kurumsallaştırıldı. Kadınların toplumsal konumu ve görünümleriyle ilgili bütün geleneksel ve dini yasaları eski haline döndürüldü, tamamen örtünme ve peçe tekrar zorunlu hale getirildi, kız okulları kapatıldı, çokeşlilik ve kadınların tecrit halleri yeniden uygulanmaya başlandı. Böylece kadın erkek eşitsizliği yeniden kurumsallaştırıldı ve Afganistan toplumu yeniden Amanullah ve Mahmud Tarzi'den önceki sosyal duruma geri döndü. Ülkedeki Müslüman olmayanların hakları kısıtlandı. Nadir, kendisi için Gilzay kabilelerinin desteğini sağlayan Şor Pazar Hazretlerinin ailesinin etkili mensuplarını kabineye ve diğer devletin yüksek görevlerine atadı. Hem medeni hem de ceza davalarını Şeriat'ın nüfuz alanı çerçevesine alarak Amanullah döneminde uygulamaya sokulan laik hukuk tedbirlerini de yürürlükten kaldırdı.²⁰⁷

Geleneksel güçlerin etki ve ayrıcalıklarını kaybetmesine yol açan ve onları Amanullah Han'dan uzaklaştıran bir dizi toplumsal yeniliğe Beççe-i Saka tarafından dokuz aylık süre içerisinde zaten son verilmişti. Nadir Han'ın uygulamaları da tamamen Beççe-i Saka'nın gerici uygulamalarını adeta teyit etmiştir. Bunların yanı sıra, Adalet Bakanlığı, İslam hukukunu bütün Afganistan'da güçlendirmeye görevlendirildi. İslam'ın manevi kanunlarına sıkıca bağlı Müslümanlar tarafından gözetlenen ve yönetilen bir İhtisab dairesi, "Hükümetin önemli bir niteliği" haline getirilmişti. Bir fermanla, içki içmeye ve alkol almaya ciddi cezalar getirildi. "Afgan krallığının her yerinde, kamu ya da özel alanlarda alkol satışı yasaklandı. Eğer hükümetin herhangi bir çalışanı içerken yakalanırsa, dini hukukun öngördüğü yasal cezalara ek olarak, görevinden alınacaktı." Bütün bu tedbirler, Nadir Han'ın Afgan krallığında dini kurumlara ve din müessesine verdiği tavizleri temsil etmektedir. Nadir Han'ın yönetime geçmesiyle Amanullah ve Mahmud Tarzi'nin Afganistan'ın modernleşmesi uğruna Afgan din kurumunun gücünü zayıflatmak için sarf etmiş oldukları çabalar sonuçsuz kalmıştır. Artık bundan sonra Afganistan için yapılması planlanan her yenilik ve modernleşme programı, dini kurumların süzgecinden geçecekti.²⁰⁸

Bu tavizler yeterli değilmiş gibi, Nadir Han, "Şeriat hukuku ve devlet hukuku karşısında her Afgan vatandaşının eşit haklara ve görevlere sahip olduklarını"

²⁰⁷ M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, 57.; V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.295.; M. EWANS, *a.g.e.*, s.139-140.; A. OLESEN, *a.g.e.*, s.180-181.

²⁰⁸ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.295-296.

belirten Anayasa'nın 13. Maddesi'ne rağmen, belli Peştun sınır kabilelerine, hem tahtını sağlamlaştırmada kendisine olan desteklerinin karşılığı olarak hem de bunların merkezi otorite karşısındaki güçlerinin ve etkilerinin azaltılması amacıyla vergilendirmeden muaf olma ve askere alınmama gibi ayrıcalıklar tanıdı.²⁰⁹

Böylelikle, bu kabileler, devletin ekonomik ve siyasi baskılarından kurtulmuşlardı. Yaşanılan tecrübeler göstermiştir ki, toplumsal veya hatta teknik değişimlerin Afgan toplumuna yerleştirilmesi büyük bir dikkat gerektirmekteydi. Nadir Han, ileride yapmayı düşündüğü yenilikler için toplumda etkili olan muhafazakar fakat laiklik karşıtı olmayanların ve dini liderlerin sadakat ve desteğini sağlamak ve toplum üzerinde otorite oluşturmak için öncelikle siyasi ve askeri gücünü oluşturmak zorunda olduğunun farkındaydı. Bu çerçeveden yola çıkan Nadir Han, dini ve muhafazakar güçlerle geçici bir anlaşma sağlar sağlamaz, ihtiyatlı bir sosyo-ekonomik yeniden yapılandırma programına başlamaya hazır olacağını düşünüyordu.

Nadir Han'ın en önemli güçlüğü dış politikanın şekillendirilmesiydi. Amacı tampon ülkeyi yeniden inşa etmek, egemen hükümdar olarak teşebbüslerini tamamlamak, "Pozitif tarafsızlık"²¹⁰ politikası izleyerek hem İngiltere hem de SSCB ile provokatif olmayan dengeli ilişkiler kurmak ve Amanullah Han ile destekçilerine bütün yardım ihtimallerini önlemek için Sovyetler Birliği ile yurt içinde ve dışındaki Müslüman milliyetçi ve modernistler de dâhil herkesi, kendisinin İngiliz emperyalizminin aleti olmadığına ikna etmekte.²¹¹

Amanullah'ın düşüşünü çevreleyen tartışmalı durumlar ve İngiltere'nin bu işin içindeki rolünü sorgulayan şüpheler Nadir Han'ın durumunu zorlaştırıyordu. Musahiban kardeşler Afganistan'ı Saka'nın Oğlu felaketinden kurtarmak için mücadeleye girişmeden önce, Nadir Han, Kabil'deki İngiliz eski elçisi ve o sırada Kurram Vadisi'nde bir İngiliz siyasi ajan olarak bulunan Richard Maconachie'yle tanışmıştı. Bu karşılaşma, şüphesiz Afganlar arasında endişeyle karşılanmıştı ve 1931'de İngilizlerin Nadir Han'a yardım etmesi (10.000 tüfek, beş milyon kartuş ve 180.000 pound göndermişlerdi) İngilizlerin Nadir Han'ı bir şekilde kabul ettiğini gösteriyordu. İngilizlerin yardımını alırken, Nadir Han bunun herhangi bir şarta bağlı

²⁰⁹ A. OLESEN, *a.g.e.*, s.180; M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, s.61.

²¹⁰ L. DUPREE, *a.g.e.*, s.434.

²¹¹ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.321.

olmadığını vurguladı ve Amanullah Han'ın da Afganistan'da iç siyasi zorluklar yaşanırken aynı şekilde İngilizlerden malzeme ve para yardımı aldığını belirtti.

Kardeşleriyle birlikte eşkıya Emir'i tahttan indirme mücadelesine giriştiklerinde, İngiliz yardımı aldıkları iddialarına şiddetle karşı çıktı.²¹² Her hangi bir olayda, Nadir Han'ın Saka'nın Oğlu'nu alt etmek için İngiliz yardımı alıp almadığı sorusu tartışmalı olmasına karşın, Nadir Han'ın uyguladığı politikalar İngilizlerin Hindistan'la ilgili planlarıyla ve çıkarlarıyla oldukça örtüşüyordu. Amanullah'ın aksine, Hindistan'a ve Orta Asya'ya karışmama politikasını benimsedi, çünkü "pozitif tarafsızlık" politikası kapsamında, iç politikada istikrarı sağlamak, kendi hanedanlığını sürdürmek, ülkenin ticari gelişimini sağlamak ve aşamalı modernleşme programını uygulamak için en iyi yolun bu olduğunu düşünüyordu. Bu politikayı izlerken, Amanullah'ın saltanatının sonunda Sovyet hükümetinin lehine ağır basmış olan dengeyi, hava kuvvetlerinden tüm Rus personelini eleyip yerlerine Afganları getirerek ayarlamıştır. Ayrıca, Sovyetlerin, değişik merkezlerde tesis edilecek ticari misyonlar görüntüsü altında ülkeye sokulma önerilerini de reddetmiştir. Aynı zamanda, sarkacın fazla sarkmamasına da dikkat ediyordu. Ülkenin hiçbir kademesinde hiçbir İngiliz istihdam edilmemiştir, eğitim konularında bile; oysa Amanullah Han'ın kurduğu Fransız ve Alman okulları yeniden açılmış ve personeli Avrupa'dan getirilmiş; İngilizce öğretimi ise Hintli öğretmenlere emanet edilmişti.²¹³

Bu politika, aynı zamanda, sınırdaki Peştun kabilelerini İngilizlere karşı cesaretlendirmemeyi, sınırı geçen Sovyet karşıtı Basmacı direnişçilerini Sovyetlerin ellerine terk etmeyi ve Orta Asyalı mültecileri Afgan Türkistan'ından güney illere nakletmeyi, böylelikle Sovyet karşıtı faaliyetlerini azalmayı içermekteydi.²¹⁴

Bu çerçevede, son Basmacı liderlerinden biri ve Enver Paşa'nın dava arkadaşı olan İbrahim Bey'i Afganistan'dan çıkarılmış ve onun kuzey Afganistan'a girerek burayı Sovyet karşıtı, Pan-İslamcı ve Pan-Türkçü faaliyetleri için bir hareket merkezi olarak kullanmasını engellemiş ve Afganistan'da kalanlar ise Türkiye ve Suudi Arabistan'a göç etmeye teşvik edilmiştir.²¹⁵

²¹² V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.322.

²¹³ W.K. FRASER-TYTTLER, *a.g.e.*, s.235.

²¹⁴ M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, s.53-54.

²¹⁵ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.332.; M. EWANS, *a.g.e.*, s.139.; W.K. FRASER-TYTTLER, *a.g.e.*, 230.

Böylelikle, Nadir Han, hem İngilizler hem de Sovyetlerle dostça ilişkiler kurulması sağlanabilirdi. Aksi takdirde, sonuçlar felaket olabilirdi; Sovyetler muhtemelen kuzey Afganistan'a topraklarını geri almak için devrimci hareketler başlatabilir, İngilizler Afgan monarşisine karşı kabileleri kışkırtabilirdi ve her ikisi de Musahiban ailesine karşı Amanullah Han'ın tarafını tutabilirdi.

Aynı zamanda, Türk-Afgan ilişkilerinin bu zorlu dönemde gittikçe yakınlaşmış ve samimileşmiş olması şüphesiz anlamlıydı. Nadir'in, Türkiye ve İran'la iyi ve dostane ilişkiler kurma çabaları normal diplomatik ilişkilerin gerektirdiklerinin oldukça ötesine gitti. Sanki, Türkiye ya da İran'ın Amanullah lehine bazı unsurları faaliyete geçirme ihtimallerini engellemek, ya da İran'ın Herat'ı geri istemekten vazgeçirmek için kasıtlı bir çaba gösteriyordu. Buna ek olarak, hem Nadir Han hem de Afgan modernistleri, Afganistan'ın Amanullah Han'ı reddederken aslında gelişimi reddetmiş olabilecekleri varsayımından dolayı endişeliydiler. Türkiye ve İran'a açıkça hayranlık, bu bağlantıyı kurmaya yardım edebilirdi.²¹⁶

Ülke içindeki muhalefetle ve geleneksel güçlerle baş etmek ve bölgesel güçler karşısında muhtemel endişeleri gidermek için Nadir Han, içeride uyguladığı aşamalı olarak otoritenin tesisi ve yeniliklerin gerçekleştirilmesi politikasını sert tedbirlerle ve "Pozitif tarafsızlık" ile dostluğa dayalı bir dış politikayla birleştirmenin gerekli olduğunu görmüştü.

Bu anayasal ve yasal araçlarla, kabinenin tam denetimiyle, polis, jandarma ve ordunun düzenlenmesiyle Musahiban ailesi yerel kabile ve güç yapısına nüfuz etmeye başladı. Kabilesel, dini ve hanedanlık çıkarlarını resmileştirerek ve birbiriyle kaynaştırarak, Musahibanlar devlet ve hükümetin temsilini somutlaştırarak belirgin bir hükümdar kavramı oluşturmaya teşebbüs etti. Söz gelişi, politik güç, Musahibanların ve ordu ve bürokrasiyi yöneten geleneksel yerel siyasi ve dini seçkinlerin oligarşik dairesi içinde yoğunlaştı. Bununla birlikte, Musahibanların gücünün pekiştirilmesi, o kadar da kolay değildi. 1932'den sonra Nadir Han hükümeti bazı olaylarla sallanmaya başladı. Amanullah Han taraftarı siyasi seçkinler arasında Musahibanların yavaş reformlarına ve modernleşme programlarına muhalif olan aydınlar ve sınırdaki Peştunlara yönelik İngilizlerin ileri savunma politikası karşısında Nadir Han'ın İngiltere ile dostluk politikasına karşı hayal kırıklığına uğramış milliyetçiler gibi etkili bir muhalefet vardı. Ayrıca, Kohdaman'da, kuzey

²¹⁶ V. GREGORIAN, a.g.e., s.334.

Afganistan'da Nadir Han'a karşı silahlı direniş olayları ve karışıklıklar da vardı. Doğru veya yanlış, bu olayların çoğu güçlü Yusufzay Peştun ailelerinden Çarkilerin yönlendirdiği Amanullah Han taraftarı güçlerle bağlantılıydı ve bu iddialar nedeniyle vatan ihanetle suçlanan bu aileden Afganistan'ın Moskova eski büyükelçisi Gulam Nabi Çarki Ekim 1932'de Nadir Han'ın emri üzerine çok çabuk bir şekilde idam edildi.²¹⁷

Fraser-Tytler'a göre, Bu tür aceleyle yapılan hareketler büyük bir hataydı, Nadir Han tarafından böylesine önemli bir konu hakkında yapılan belki de tek hataydı. Gulam Nabi'nin su götürmez suç kanıtlarını sunarak, adil bir şekilde idam edildiğini doğrulayan bağımsız üç heyetin önünde hatasını telafi etmeye çalıştı. Ancak Kral'ın otokratik hareketi, ülkenin bir başından öbür başına, kendisine karşı pek çok karışt izlenim uyandırdı.²¹⁸ Nadir Han'ın bu hareketi, geniş bir alana yayılmış kızgınlığı teşvik etti, idamı kişisel bir intikam meselesi gibi gösterildi. Amanullah Han taraftarları ve egemen hanedan arasındaki siyasi çekişme, böylece, Musahiban ailesi ve Gulam Nabi'nin ailesi, Çarkiler arasında süren bir kan davasıyla ilave bir boyut da kazandı.²¹⁹

Bu olaylar Musahiban yöneticilerin iç ve dış politikaları üzerinde büyük bir etki yarattı. İçeride, daha hızlı modernleşme ve reform ile gerçek bir anayasal hükümet için çağrı yapan çok sayıda Genç Afganlar siyasi hareketinin üyelerinin tasfiyesi, hapis edilmesi, baskıya uğraması veya sürgün edilmesine neden oldu. Aynı zamanda, Musahiban ailesi, Kohdaman ayaklanmasını bastırmak için Peştun kabile güçlerini acımasızca kullandı ve bu durum, hem bu bölgede hem de ülke genelinin tamamında Peştun ve Peştun olmayanlar arasında nefret ve soğukluğu daha da artırdı.²²⁰

Nadir Han, Saka'nın Oğlu ve Gulam Nabi Çarki gibi en tehlikeli muhaliflerine, teslim olmaları halinde önce af sözü vermiş, sonra ise bunları, idam ettirmiştir. Muhalefetin geriye kalanını da susturmak için havuçla çekme yöntemini kullanmış, genellikle de bu çabasında başarılı olmuştur: Onun saltanatına karşı

²¹⁷ M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, s.65.; M. EWANS, *a.g.e.*, s.141-142.; BCA Dosya Nu: 43545, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 258.732..21., Tarih: 29/7/1931.

²¹⁸ W.K. FRASER-TYTLER, *a.g.e.*, s.240.

²¹⁹ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.338.

²²⁰ M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, s.63.

organize bir direniş yoktu, fakat rejimin düşmanları çareyi bireysel terörde bulmuştu.²²¹

Amanullah'ın taraftarları, sabırsız modernistler ve hayal kırıklığına uğramış milliyetçilerin de dâhil olduğu hükümet karşıtı muhalefet, ilk kurbanını Temmuz 1933'te aldı. Nadir Han'ın kardeşi, Afganistan'ın Almanya büyükelçisi olan Muhammed Aziz'e, suikast yapıldı. Nejat ortaokulu mezunu ve modern eğitim için Almanya'da bulunan suikastçı Kemal Seyid, Afgan öğrenci grubunun bir üyesiydi.

Tutuklanmasının üzerine, eyleminin, Afganistan'daki İngiliz hakimiyetine ve sınır kabilelerinin Afgan hükümetinin ihanetine uğramasına karşı bir protesto olduğunu ifade etti. Çok geçmeden, başka bir Nejat öğrencisi, İngiltere'nin Kabil büyükelçisinin hayatına kastetme girişiminde bulundu. İngiliz elçiliğine girmesinin üzerine sözde suikastçının asıl kurbanını ele geçirmesi engellenmesine rağmen, büyükelçiliğin üç çalışanını öldürdü. Afgan hükümeti sert önlemler aldı. Genç adam idam edildi, birtakım tutuklamalar oldu ve suikastçının 32 öğrencisi ve arkadaşı 14 yıla kadar hapse mahkum edildi. Bu gelişmeler, Gulam Nabi'nin idamının yıldönümünde ve bir okuldaki ödül töreni sırasında 8 Kasım 1933'te Nadir Han'ın suikast uğramasıyla sonuçlandı. Kendisi de bir Nejat öğrencisi olan suikastçı Muhammed Halik, değişik rivayetlere göre, Gulam Nabi'nin ya gerçek oğluydu ya da evlatlığıydı. Amacı, bu nedenle, hem kişisel hem de politiktir.²²²

Amanullah Han yanlısı ve Nadir Han karşıtı kişiler, bu suikast ortamından yarar sağlayamadılar. Nadir Han öldüğünde, hayattaki üç kardeşi, Nadir'in on dokuz yaşındaki oğlu ve tek varisi Zahir Şah'ı tahta geçirerek saltanatın devamı sağlanmıştır.²²³

Afgan ve Batılı tarihçilerin çoğunluğu için Saka'nın Oğlu hadisesi, oldukça garip bir dönemi, olayların geleneksel siyaset çizgisinden saptığı bir anı ifade eder. Fakat aslında bu olgunun kökleri oldukça derinde bulunan bir yapının, fundamentalist yapının bir tezahürü olarak mütalaa edilmesi gerekmektedir. Kabil'in şans eseri dahi olsa anarşik hadiseler neticesi düştüğünü tasavvur etmemiz mümkün değildir. Bunun da ötesinde Saka'nın Oğlu kuzey'deki ulemanın sadece manevi

²²¹ A. SAIKAL, *a.g.e.*, s.101.

²²² V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.339.;

BCA Dosya Nu: 43556, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 258.733..9., Tarih: 27/11/1933.

²²³ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.340.

desteğinden istifade etmekle kalmamış, bilhassa Nakşibendi bölgesindeki vaizlerin kendi amacını destekleyen konuşmaları işini oldukça kolaylaştırmıştır. Şinvarilerin ayaklanmaları dini çevrelerin faaliyetleri dışında cereyan ederken Saka'nın Oğlu, Amanullah Han'ın nüfuzunu içten çürütecek fundamentalist koalisyona aday durumuna gelmişti. O zaman zarfında kabileleri açıkça isyana sürükleyebilecek güçte bir karizmatik lider bulunmamakta, kabile hareketiyse Nadir Han'ın şahsında Durrani aristokrasisi tarafından kontrol altında tutulmaktaydı. Saka'nın Oğlu'nun yenilmesi sonucu Kasım 1929'da Kabil'in geri alınışı bir cihatın neticelerinden biri olmayıp, artık sadece Durranilerle sınırlı kalmayıp tüm Peştunları içine alan kabile ittifakının siyasi gücünü yeniden kazandığını göstermektedir. Başkent'in düşüşünden sonra kendi otoritesini tescil ettirmek isteyen Nadir Han'ın ulemanın isteğiyle Büyük Jirga'yı toplaması bunun ispatını teşkil etmektedir.²²⁴

Afganistan tahtında Amanullah Han'ın başlattığı yenilikleri ortadan kaldıracak ve Şeriat'ı yeniden kuracak bir yönetici görmek isteyen geleneksel güçler, önce Saka'nın Oğlu'na daha sonra Nadir Han'a destek verdiler, dolayısıyla desteğin kaynağı her ikisi için de aynıydı ve her ikisinin de gerekçesi öncelikle ve tüm nitelikleriyle siyasi ve ekonomik değil, daha ziyade bir kültürel isyan niteliği taşımaktaydı. Afgan tahtını elde eden Nadir Han, ülkeyi gerici ve düzensiz Saka'nın Oğlu'nun yönetiminden kurtarması ve siyasi olarak yeniden birleşme, merkezileşme ve ülkede barışı sağlaması, Nadir'in ülkesine yaptığı en önemli katkıdır. Bu dönemde, ağır adımlarla, egemen seçkin sınıfın önderliğinde modern bir Afganistan'ın üzerine kurulabileceği temeller yeniden atıldı.

Bununla birlikte, Nadir Han, Saka'nın Oğlu'nun yönetimini yıkmak ve kendi egemenliğini pekiştirmek için harekete geçmesinden dolayı, dini kurum ve kabile çıkarları için önemli imtiyazlar vermek zorunda kaldı ve böylelikle, kendini ve modernleşme planlarını, önceki Afgan hükümdarlarının elde ettiği ilerlemeleri bir anlamda feda etti. Nadir Han, Kral Amanullah'ın aksine, reform politikalarında ideolojik profili düşük tuttular. Kral Amanullah, Afgan toplumunun kendi dünya görüşünü paylaşmasını beklerken ve yüksek ideolojik içerikli çeşitli yasal reformlar yaparken, benzer türde reformlar Musahiban kardeşler tarafından sessizce ve ideolojik beyanatlar olmadan yapılmıyordu. Nadir Han, reformlarını doğrulatmak istediği kapsamda, Kral Amanullah gibi dini kavramlara değil "Gelişim" ve "Milletin

²²⁴ O. ROY, a.g.e., s.114-115.

çıkarları” gibi kavramlara başvurdu. Bunun birçok nedeni vardı. Bunlardan birincisi, demokrasi, parlamentarizm, vb. sloganlarla yola çıkan Genç Afganları yatıştırma ihtiyacıydı, çünkü bunlar bürokraside etkili temsil ediliyorlardı ve işbirlikleri ülkenin idaresi için gerekliydi. İkinci olarak, Nadir Han dini liderlerin, özellikle de kendi “Müttefik” olan ve kendisinin de siyasi hırsları olduğundan şüphelendiği Şor Pazarlı Hazret Sahib’in gücünün ve etkilerinin tamamen farkındaydı. Dini ve ideolojik konuları asgari düzeyde tutarak, dini liderlerin odak noktası olmalarını engellemeye çalışıyordu.²²⁵

İhtiyatlı bir şekilde, küçük açılımlı reformlar yaparak, sosyo-ekonomik bir gelişme sürdüren Nadir Han’ın hükümdarlığında, ekonomik politikalar kurumlaştırıldı ve Afgan halkının ve muhafazakar unsurların, modernleşmenin potansiyel zararları hakkındaki endişeleri oldukça azaldı. Ülke’nin, dış dünyayla olan ekonomik ve diplomatik bağlantıları yeniden kuruldu ve hatta en önemlisi ilk bankacılık kurumları kuruldu. Dini kurumun gücünü kurumsallaştıran 1931 Anayasası, aynı zamanda modernleşen bir ülkenin gereksinimleri yönünden, hukuki sistemde aşamalı reformlara olanak sağlayan hükümlere sahipti: Ticari ve endüstriyel faaliyetleri kapsayan davalar ve devlet memurlarının görevlerini kapsayanlar üzerinde Şeriat mahkemelerinin yargılama hakkı kaldırıldı ve bunlar özel mahkemelerin otoritesi altına alındılar. Türk, İran ve Fransız Anayasalarından faydalanılarak hazırlanan 1923 anayasasından sonra Hanefi-Sünni İslam’ın ülkede resmi olarak uygulanmasını kabul eden 1931 Anayasası, ülkedeki güç dengesini yansıtmaktadır ve bu yüzden 1950’lerde, yeni ve eğitilmiş orta sınıfın politik talepleri ortaya çıkana kadar yürürlükte kalmıştır. Halbuki 1923 Anayasası toplumun değişimi için devrimci nitelikte yapılmıştı, 1931 Anayasası ise statükoyu onaylamıştır. Genel olarak modernleşme amaçlarını destekleyen, küçük ama son derece bilinçli Afgan entelektüel gruba yeni üyeler ekleyerek, ortaokulların yeniden açılması ve yüksek öğrenim için yurtdışına öğrenci gönderme programının yeniden başlanması da, ayrıca, tarihsel olarak önemliydi.

Ayrıca, bölgedeki iki güç arasında hem de bu iki ülkedeki kuzeyden gelen komünizm ve güneyden gelen milliyetçi-liberal siyasi ve sosyal hareketlerin etkilerinden Afganistan’ı koruyarak denge sağlamayı başardı.²²⁶

²²⁵ A. OLESEN, *a.g.e.*, s.182.

²²⁶ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.340-341.

Ülke içinde geleneksel güçlere ve özellikle din kurumuna önemli tavizler veren Nadir Han, dışarıda Amanullah Han'ın pan-İslamcı politikalarından vazgeçerek kuzeyde Basmacı hareketine yönelik desteğini çekmiştir. Güneyde ise sınırdaki Peştun kabilelerini 1919 yılında Afganistan'ın bağımsızlığı için harekete geçiren ve 1929 yılında Amanullah Han sonrası bu kabilelerin desteği ile Saka'nın Oğlu'nu iktidardan indirerek tahta oturan Nadir Han, daha sonra bu kabilelerin İngilizlere karşı ayaklanmasında destek vermemiştir. Nadir Han'ın bu tutumu, İngiliz taraftarlığı suçlamasını güçlendirmiştir.

Bunların yanı sıra, Nadir ülkenin doğal kaynaklarından faydalanmak için bir çözüm bulma konusunda ve tarımsal ve arazi reformları gerçekleştirmede ve güçlü göçebe yarı göçebe kabileleri denetleme konusunda başarısız olmasına rağmen, sonuçta, kimi zaman gelenekçi kimi zaman modernist bir lider olarak tanımlanan Nadir Han, otuzlu yılların başlarında ülkesini sessizce, yöntemli ve ihtiyatlı adımlarla, içinde bulunduğu kargaşadan çıkararak ve modern bir devletin yapısının ile Orta Asya barışının korunmasının sağlam temellerini atmıştır.

Resim 2.4 : Cumhuriyet, 17 Ekim 1929.

“Kaynak : TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı”

3. BÖLÜM

MAHMUD TARZİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜNDEN KESİTLER

Aşağıda yeralan satırlar, Serdar Mahmud Tarzi Han'nin oğlu Abdul Tavvab Tarzi tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu özel arşiv dokümanı, Serdar Mahmud Tarzi Han'ın -oğlu Prens Fettah Tarzi ile gelini Pakize Tarzi'den doğmuş olan-torunu Sayın Mahmud Tarzi tarafından istifademize sunulmuştur. Bu vesile ile kendilerine karşı hissettmiş olduğum şükran duygularımı burada bir kez daha yinelemek istiyorum.

Uzun yıllar Türkiye Cumhuriyetinde değişik görevlerde bulunan Abdul Tavvab Tarzi,²²⁷ 1991 yılında Hak'ın rahmetine kavuşmuş ve İstanbul'da Anadolu Hisarı mezarlığına defnedilmiştir. Aşağıdaki bölüm; Abdul Tavvab Tarzi tarafından -kendi ifadesiyle- çocuklarına, kökenlerini daha iyi anlatabilmek maksadıyla, Serdar Mahmud Tarzi Han'ın günlüğünde tutmuş olduğu özel notlardan istifadeyle hazırlanıp özenle derlenmiştir. Aslına sadık kalınması ve Serdar Mahmud Tarzi Han'ın da üslubunu yansıtmaları açısından, söz konusu hayat hikayesinin ilk bölümü, orijinal haliyle aktarılacaktır.

²²⁷ Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Esmâ Rasmiye'den olma oğlu, 17 Ekim 1907 tarihinde Kabil'de doğmuştur. Fransa'da (Lycee Michelet, and l'École speciale militaire de St. Cyril, Paris; École d'Instruction de la Cavalerie et de l'Artillerie) okullarında askeri eğitim görmüş ve süvari subayı olarak buradan mezun olmuştur. 1926-1929 yılları arasında Afgan ordusunda görev yapan Abdul Tavvab Tarzi, 1929 senesinde Amanullah Han'ın tahtan indirilerek Baçe-i Saka Afganistan tahtına oturması üzerine ülkeyi terketmek zorunda kalır. 1931 yılında Afganistan vatandaşlığından çıkartılan Abdul Tavvab Tarzi, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün girişimleriyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alınmış ve Türk Silahlı Kuvvetlerinde yüzbaşı rütbesiyle görev yapmaya başlamıştır. İstanbul'da babasının -Şam'da sürgünde bulunduğu dönemde- en yakın arkadaşı olan Hafız Fariz Bey'in (Akoğlu) kızı olan Zakire Begüm'le 10 Kasım 1931'de evlenmiştir. Uzun yıllar Türkiye Cumhuriyetinde değişik görevlerde çeşitli faaliyetler yürüten Abdul Tavvab Tarzi, 1991 yılında Hak'ın rahmetine kavuşmuş ve İstanbul'da Anadolu Hisarı mezarlığına defnedilmiştir.

Resim 3.1 : Abdul Tawwab Tarzi

“Kaynak : <http://4dw.net/royalark/Afghanistantarzi.htm>”

Çocuklarım;

Sülalemiz ve ailemizin medarı iftiharî büyükbabam hakkında kısa da olsa size bilgi vermek için, babamın babası Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han’ın “Şiir Divanı”nda yazdığı önsözü kısaltarak tercüme ettim. Edebiyatta her kelimesi bir inci zerafetinde olan bu yazıları olduğu gibi, yani Farsça olarak keşke okuyabilseydiniz.

Afgan tarihinde sülalemizle ilgili tafsilatlı bilgiler bulunmaktadır. Büyükbabanız Mahmud Tarzi’nin kişiliği ve Afganistan’a yaptığı hizmetler hakkında çağdaş Afgan ve yabancı kaynaklı bir çok eser yayımlanmış ve daha da yayımlanacaktır.

Afganlı olarak sülalenizdeki büyüklerinize daima övünün ve fırsat bulursanız ki -bu fırsat bana nasip olmadı- hizmetlerinizi her ne şekilde olursa olsun vatanınızdan esirgemeyin.²²⁸

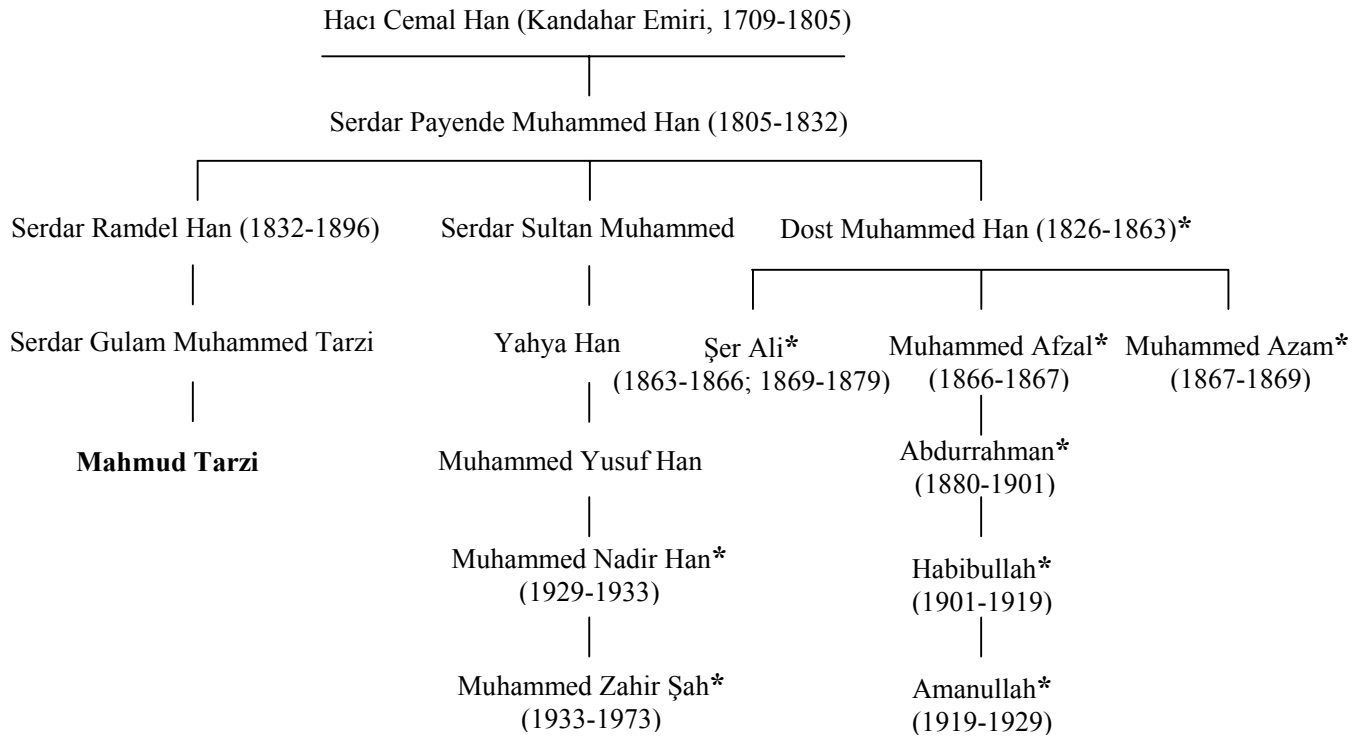
Babanız, amcanız

Abdul Tawwab Tarzi

İstanbul, 1977

²²⁸ Serdar Mahmud Tarzi Han’ın; -Serdar Abdul Fettah ile Türkiye’nin ilk kadın jinekologu olan Pakize İzzet Saltık’tan olma- torunu Sayın Mahmut Tarzi’nin kişisel koleksiyonundan ve özel aile arşivinden alıntıdır.

Tablo 3.1 : 1826-1973 Yılları Arasında Afganistan'ı Yöneten Kandahar Dürrani Aşireti, Barakzay Kabilesi, Muhammedzay Ailesi Soy Ağacı

“* Afganistan’ın Emiri veya Kralı olduğu periyodu göstermektedir.”

“Kaynak : Louis DUPREE, Mahmut Tarzi: Forgotten Nationalist, Harvard University of American Universities Field Staff, INC, 1964, s. 23.”

Resim 3.2 : Serdar Mahmud Tarzi Han

“Kaynak : Afganistan Ankara Büyükelçiliği Fotoğraf Arşivi”

3.1. Serdar Mahmud Tarzi Han’ın Günlüğü Hakkında²²⁹

Afganistan için bir iftihar vesilesi olan mağfur, merhum dedemiz, cennetmekan Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han, Kandahar Emirleri ahfahından Durrani Padişahları Şehzadelerinden, asil ve necip Payende Muhammedzayı kavmindan olup, Afganistan’ın ilk saltanatını kuran Ahmed Şah’ın kenti Kandahar topraklarında Hicri 1245 (1829) yılında dünyaya gelmiştir.

Daha dokuz yaşındayken dört yıl süren Birinci Anglo Sakson-Afgan Savaşı²³⁰ patlak vermiştir. Rus etkisini zayıflatabilmek için İngilizler, Afganistan’ı işgal etmişler. Böylece Afganlılar emperyalizmle yakından tanışmak fırsatı bulmuşlardır.

²²⁹ Serdar Mahmud Tarzi Han’ın günlüğünde tutmuş olduğu özel notlardan istifadeyle oğlu Abdul Tavvab Tarzi tarafından özenle derlenmiş, Mahmud Tarzi’nin günlüğünden çeşitli alıntı bölümleri muhteva eden özet metindir.

²³⁰ Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842)

(Ancak İngilizler dört sene süren işgal neticesinde Afganlıların kararlı ve acımasız direnişleriyle karşılaşp birliklerinin tamamını kaybetmiş olarak savaşı kaybetmişlerdir.²³¹)

Tabiatlarında mevcut sehavet, fitri, zeka, ulu himmet, halim hallı olmak gibi güzel evsafa sahip bu Serdar, irfan yolunda da mesai sarf etmiştir. Asrın uleması Serdar'ın bilgilerine kani oldukları gibi şanlı Padişahlar da hünelerine aferin demişler, şöhreti yalnız ülkesinde kalmayıp, Hindistan, İran ve Türkistan'a kadar yayılmıştır.

Ergenlik yaşına gelince her şeyden evvel öğrenim ve bilgi yolunu seçen ve böylece, gerek amcaları Serdar Kohendil Han, gerekse pederleri Serdar Rahimdal (Ramdel) Han'ın hükümdarlık devrelerinde, şehit kardeşleri Serdar Muhammed Han (Sultan Muhammed) Han²³² ile beraber politik, askeri, yeni nizamların kurulması yolunda büyük hizmetleri olan Serdar Gulam Muhammed Han Tarzi, maarifin yayılması için de oldukça önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.

Bu devreden sonra pederleri ve amcaları arasında vuku bulan muharebede, tarif edilmeyecek kadar kahramanlık ve gayret göstererek emrinde kalan bir avuç kadar fedailerıyla hasım ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Bu muvaffakkiyeti dolayısıyla pederlerinin iltifatlarına maruz olmuşlar ve pederleri Serdar Ramdel Han tarafından kendilerine mükafat olarak Afgan hükümdarlarına veraset yolu ile verilen Safevi Sultanlarından kalma meşhur tarihi kılıç hediye edilmiştir.

Serdar Kohendil Han'ın vefatı üzerine çocukları, amcalarına başkaldırmışlar. Bu iç savaş sırasında da Merhum Dedemiz Ramdel Han, Kandahar kalesinin korunması ve isyanın bastırılması görevlerini büyük bir gayretle başarmış ve Delhi valiliğine tayin olmak suretiyle mükafatlandırılmışlardır.

Amcaları olan Emir Dost Muhammed Han, 1273²³³ (1851) senesinde Kabil'den gelerek Kandahar'ı almıştır. Bunun üzerine Serdar Ramdel Han İran'a geçmiş ve bütün mal mülkünü büyük oğlu Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han'a bırakarak kendisini vekili ve aile reisi tayin etmiştir.

²³¹ Richard TAPPER, The Conflict of Tribe and State in Afghanistan, Londra, 1983, s.97.

²³² Serdar Ramdel Han ve Serdar Sultan Muhammed Han, 1826-1863 yılları arasında Afganistan Emiri olan Dost Muhammed Han'ın kardeşleridir.

²³³ Hicri tarih. 1273 senesinin miladi karşılığı 1851 senesidir.

Süratle yaşanan bu gelişmeler üzerine memleketin bütün toprakları da Kabil Emiri Dost Muhammed Han'a geçmiş ve bu arada Serdar Ramdel Han'da İran'da vefat etmiştir. Emir Dost Muhammed Han, yeğeni Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han'a karşı saltanatının sonuna kadar hakiki bir amca sevgisiyle davranmış ve O'na Şehzade ve Emirlere muadil rütbe vererek, senelik tahsilatını 120 bin rupyeye²³⁴ yükseltmiştir. Kendisini ayrıca hükümet merkezinde de yanına alarak ilim ve maarif yolundaki düşüncelerine daima takdir buyurmuştur. Babamız Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han da, Emir'e daima sadakatla hizmette bulunmuşlardır.

Sözün kısası şudur ki; şanlı ve şevketli Emir, alim ve edip yeğeni Şehzadeyi, kendisine daha yakın olanlardan da üstün tutarak, ömrünün sonuna kadar kendisini takdir etmiştir. Bu takdir hissi, yeğeni Sultan Ahmed Han'a karşı Emir'in yaptığı Herat seferinde, Serdarımızdan gördüğü vefakarlık dolayısıyla daha da artmıştır.

Herat'ın kuşatılması sırasında Sultan Ahmed Han, bir çok hileye başvurmuş, rüşvet ve menfaat karşılığında Emir ordusundan bir çok mühim erkan ve ulemayı kendi saflarına çekmeyi başarmıştır. Bu arada Serdarımıza da büyük vaatlerde bulunmuş, fakat şeref ve haysiyete muğayır bu gibi teklifleri nefretle reddeden pederim, amcasının yanında sonuna kadar cesaretle savaşmıştır. Bu asilane hareketi öğrenen Emir de, yeğenine karşı duyduğu takdir ve muhabbetlerini izhar etmişlerdir.

Dört aylık kuşatmadan sonra Herat düşmüş ise de düşüşünden üç gün sonra Emir Dost Muhammed Han vefat etmiştir. Yerine varisi Emir Şir Ali Han tahta çıkmıştır. Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han da, tahta çıkan Emir Şir Ali Han'la beraber Kabil'e avdet ederek, anlatılması uzun sürecek sefer ve muharebelerde yeni Emirle birlikte hareket etmiştir. Pederlerine olduğu gibi bu Emir'e de kıymetli katkılarda bulunmuş ve Emir de bu hizmetleri daima takdir buyurmuşlardır.

Daha sonra -çeşitli entrikalar neticesinde- tahtını kaybeden Emir Şir Ali Han'ın yerine kardeşleri Emir Muhammed Afzal Han hükümdar olmuşlardır. Bu devrede de pederim saray hizmetlerine devam etmişlerdir.²³⁵

Müteakiben tahtını tekrar ele geçiren Emir Şir Ali Han, Şehzade ve akrabalarından çoğunu yaşananlardan sorumlu tutarak kendinden uzaklaştırmıştır. Bu

²³⁴ O dönemde Afganistan'daki para birimi.

²³⁵ Emir Dost Muhammed Han tarafından elde edilen siyasi birlik ölümünden sonra bozulmuştur. Oğulları, Dost Muhammed'in ölümü üzerine aralarındaki rekabetten ülkeyi sivil savaşa sürüklemişlerdir. Rakip varisler arasında süren iç savaşlar beş yıl sürmüştür (1864-1869) ve bu kargaşa, zamanla otoritesi tüm Afganistan'a yayılan Şir Ali'nin (1869-1879) zaferiyle sona ermiştir.

meyanda Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han da -yaşanan gelişmelerden sorumlu bulunmamasına rağmen- bir müddet hapis yattıktan sonra tekauda sevk edilmiş ve böylece Serdarımız onbir yıl köşesine çekilip ilim ve irfan ile meşgul olma fırsatını bulmuştur.

1878 senesinde patlak verip iki sene devam eden İkinci Anglo Sakson-Afgan Savaşında; Afganistan'ın İngilizlerin eline düşmesi üzerine Emir Şir Ali Han, saltanatını tekrar kaybederek Türkistan'a geçmiştir. Kabil ve Kandahar İngilizlerin eline geçmiştir. Babasının yerine tahta geçen Emir Yakup Han ise İngilizler tarafından tevkif edilerek hapse atılmıştır.

Gelişmeler üzerine ülkede büyük bir ayaklanma olmuş ve İngiliz ve müstevlileri ikinci kez ülkeden kovulmuştur. Afganistan Loya Cirkası²³⁶, Emir Muhammed Afzal Han'ın oğlu Abdurrahman Han'ı Emir ilan etmiştir. Yeni Emir Abdurrahman Han, ikamet ettiği Semerkant'tan süratle Kabil'e doğru yola çıkmıştır.

Resim 3.3 : Emir Abdurrahman Han

(1880-1901)

“Kaynak : <http://afghanan.net.afghanistan/sites/abdurrahman2.jpg>”

²³⁶ Afganistan Yüksek Halk Meclisi (Şürası).

Abdurrahman Han, Çarikar'a (Kabil'in hemen kuzeyinde) vardığı zaman Emiri karşılamak üzere pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han beni tavzif buyurdular. Büyük bir iltifatla beni kabul eden Emir, pederime karşı duydukları saygı ve sevgilerini izhar buyurup, kendilerine Vezir rütbesini ihsan ettiklerini bildirmemi emir buyurdular ve Kabil'e geldikten sonra da pederime karşı iltifat ve yakınlıklarını git gide arttırmakta devam ettiler. Ne varki Serdarımızın bilgi ve Emir'in O'na karşı bu yakınlığını kıskananlar, fırsat buldukça pederim aleyhine Emiri şüpheye düşürecek sözler iletmekten ve fesatlık yapmaktan geri kalmıyorlardı.

Yaşanan gelişmeler üzerine amcaoğlu Serdar Muhammed Eyüb Han²³⁷ ile Kandahar'da yaptığı muharebeden galip çıkan Emir Abdurrahman Han, keyfi olarak ve hiçbir sebep göstermeden pederimizi hapis ederek bütün mal, mülk ve nakit servetini gasp etti. Üç ay sonra da babam Serdar Gulam Muhammed Han ile birlikte tüm ailemizi Hindistan'a sürgün etti. Tarzi ailesi böylece Hint sınırında bulunan Peşheng'de İngilizlere teslim edildi.

Afgan hükümetinin bu akılalmaz davranışına mukabil İngiliz hükümeti, Serdarımıza karşı medeni ve insani şekilde davranışta bulundular. Zikir edilen yerde Sind ve Belucistan Komiseri bulunan Albay Waterfield, kendileriyle görüşerek şu beyanatı verdi:

“Devletimiz, şu hususlarda sizinle müzakere etmek lüzümünü duymaktadır.

- Sizi daima serbest bir zat olarak kabul ediyoruz.
- Devletimizin himayesinde bulunduğunuz müddetçe şahsınıza layık hürmet gösterilecek ve her türlü ihtiyacınız karşılanacaktır.
- Yetecek miktarda bir aylık bağlanacaktır.
- Hindistan'ın hangi yerinde arzu ederseniz ikamet edebilirsiniz ve bu ülkeyi, Afganistan'ın dışında hangi istikamette arzu ederseniz terk edebilirsiniz.”

Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han, albayın bu konuşmasından memnun kaldıklarını beyan ile bazı akrabalarının bulunduğu Karaçi'ye gitmek arzusunda olduklarını buyurdular.

²³⁷ Muhammed Eyüb Han (Mohammad Ayub Khan), 27 Temmuz 1880 tarihinde Mayvand'da (Maiwand) İngilizleri bozguna uğratan Afgan kahramanı, Emir Şer Ali Han'ın oğlu.

İngiliz hükümeti, para, çadır, yük hayvanı gibi ihtiyaçları temin ederek kendileriyle mahiyetindekileri tren hattının bulunduğu yere kadar götürdüler ve aylık 600 Kaldar²³⁸ tahsis ettiler.

Pederim Serdar Gulam Muhammed Han, üç yıl Karaçi'de kendisinden evvel sürgüne gelmiş bulunan Serdar Şir Ali Han ile beraber kaldılar ve sonra ülkenin önemli yerlerini görmek üzere altı aylık bir seyahate çıktılar.

Hayatının son günlerini, kafirlerin himayesinde bulunan bir ülkede ve onların yardımını ile geçirmek istemeyen Serdarımız, Osmanlı Devletine iltica etmeyi arzuladılar ve İngilizlerin tahsisatından sarfı nazar ederek Bağdat'ı ziyaret etmek arzusunda bulunduklarını İngilizlere bildirdiler. İngiliz hükümeti de bu seyahat için kendilerine 5.000 Kaldar tahsis ettiler.

1302 (1885) yılında aile efradı ve mahiyetleri ile Bağdat'a gelindi ve altı ay müddetle uzun zamandır arzu ettikleri Hazreti Abdulkadir Gaylani (Hazreti Gavs) Türbesi (Makberi) yakınına ikamet ettiler.

Pederime büyük bir saygı duyan Irak Valisi Takayyudin ile 6ncı Ordu Müşiri Hidayet Paşaların teklifleri üzerine aileyi Bağdat'a bırakıp, Müşir Hazretlerinin lütfu ile Osmanlı lisanını nisbeten öğrenmiş bulunan bu satırların yazarı olan bendenizi de tercüman olarak Müslümanların Halifesi huzuruna şerefyab olmak üzere Dersaadet'e sayahate çıkıldı.

Hilafet-i Kübra merkezine vasil olup, Müslümanların Halifesi, Kara ve Denizler Sultanı, Osmanlı'ların şerefini yücelten Hazreti Sultan Abdulhamit Hanı Sani huzurlarına müşerref oldular. Mükrim ve hakikatlara aşına Sultan Hazretleri, Serdarımıza karşı her türlü iltifatlarda bulundular ve Yaveri Ekremleri, Şeyhulvuzera Devletlu Namık Paşa Hazretlerinin ikametgahına misafir olmalarını tensip buyurdular. Dersaadette ikamet ettikleri müddetçe Osmanlı Sultanlarının ananevi misafirperverliklerine yaraşır ikramlarda bulunmak lütfunda bulundular.

2.000 Kuruş aylık tahsisat ile arazi ihsanında bulunarak Suriye vilayetinin merkezi, cennet misali Şam şehrine ikametlerini muvafık buldular. Bu lütuflar karşısında Serdarımız da kıymet bilir Padişah'a ithaf etmek üzere söyledikleri veciz bir kasideyi nakış ve tezhib ile süsleyerek Sultan Hazretlerine takdim ettiler. Karşılığında Sultan Hazretleri, 2.000 Kuruşluk ilave bir hediye ile birlikte Bağdat'ta

²³⁸ O dönemdeki Hindistan Para birimi (Rupee).

bulunan aile ve maiyetlerinin de Şam’a seyahatlarının temini hususunda emir sadır buyurdular.

İstanbul’da ikametten sonra kendilerine ikamet yeri olarak tahsis edilen Şam’a teşrif buyurup, bu satırların yazarı yani bendeleri Mahmud Tarzi’yi, aile ve maiyet efradını Şam’a getirmek üzere Bağdat’a gönderdiler.

Bağdat’a gidip ailemizin Şam’a gönderilmesine dair Padişah emirlerini Vali’ye takdim ettim, Onlar da seyahat için lüzumlu hazırlıkları mükemmel bir şekilde yapıp bizleri salimen Şam’a ulaştırdılar.

Sultan Hazretlerine hürmetlerini yenilemek için 1303 (1886) de ikinci defa İstanbul’a giden pederim, birinci ziyaretinde olduğu gibi bu defa da Padişah Hazretlerinin lütuflarıyla karşılaşmış, tahsisatlarına bin kuruşluk ilave bir zam yapılmış, çocuklarının da memuriyete girmelerini emir buyurmuşlardır.

İstanbul’da bulunmaları sırasında, Padişah (Yıldız) Sarayının yanında yapılan Hamidiye Camiinin, kendilerine has ve Allah’ın bahşettiği maharetle tablosunu çizerek güzel bir şiirle tarihini düşürdüler.²³⁹ Büyük bir sanat eseri olan bu eserleri de Padişah Hazretlerine takdim edildi. Padişah Hazretleri de diğer bir çok ihsan ve hediyelerden ayrı olarak 2.000 kuruşluk bir meblağ da lütuf buyurdular. Bu kadar güzel bir şiirle tarih düşürmek, hakikaten her türlü takdire layıktır.

²³⁹ Osmanlı İmparatorluğunda, önemli bir eserin yapılış tarihini, “Ebced” hesabıyla bir şiirle belirtmeye “Tarih düşürmek” denilirdi.

Resim 3.4 : Yıldız Hamidiye Camii, 1887

“Kaynak : http://www.wikipedia.org/wiki/Y%C4%B1ld%C4%B1z_hamidiyecamii”

Tarzi Hazretleri bu seyahatten sonra tekrar Şam’a teşrif buyurdular ve 1304 (1887) yılı sonlarına doğru Hac farizesini yerine getirmeye niyet edip, Devletin yardımı ve Hicaz Valisine verilen emirlerle Haca gidip, bu farizayı eda ettikten sonra Hazreti Peygamberin mübarek Makberlerini de ziyaret ederek Şam’a avdet buyurdular. Bu hayırlı seyahatlarından sonra istirahat edip, bütün ömürleri süresince kendilerine vazife bildikleri ibadetle meşgul oldular ve 1336 (1889) yılı sonlarına doğru “Ahlak-i Hamidiye” adlı eserlerini tamamladılar.

Erkan ve ulemanın takdir ettikleri ve ancak Padişah’a layık olduğunu söyledikleri ve takdimini tavsiye ettikleri eserlerini Padişah Hazretlerine takdim vazifesini bendelerine verdiler. Babamın emirlerine itaatla bu vazifeyi ifa ettim.

Tafsilatını “Seyahatname”nde yazdığım bu seyahatımda, devlet ve ilim ulemasının takdir ettikleri eseri, onların yardımı ile Huzuru Şahanelerine takdim ettim. Padişah Hazretleri takdir buyurdular, bendelerine lütuf ettikleri ihsanlardan

ilave pederimizin maaşına 1.000 kuruşluk bir zam daha yapıldığı iblağını emir buyurdular. Ben de pederim huzuruna tekrar Şam’a avdet ettim.

Maişet bakımından rahata kavuşan Serdarımız, zamanın çoğunu ruh temizliğine hasıl etmiş ve her gün sabahın beşinde Hazreti Yahya Camii şerifinde bulunmuştur. Mübarek çehresini gören büyük küçük herkes ellerine sarılıp öperlerdi. Cesaret edip ve bu büyük Allah vergisi saadetine nail olmanın nedenini sorduğumda şu cevabı lütuf ettiler:

“Valideyi merhumem, bana şu hikayeyi anlatmıştı. Sen dünyaya gelmeden evvel Cenabıhak iki oğul daha bana ihsan etmiş, fakat arka arkaya ikisi de bu dünyayı faniden göç edip kalbimi dağladılar. Sana hamile kaldığım zaman seni de kaybedeceğimden endişe ediyordum. Sen dünyaya gelir gelmez, her bakımdan çok temiz olan amcan Serdar Purdil Muhammed Han’a seni gönderttim, yaşaman için dua etmesini rica ettim. Huzuruna seni götürdükleri zaman adını Gulam Muhammed koyarak buyurdular ki; bu ad, Hazreti Müceddid evlatlarının adıdır. Sana uzun ömür ve saadet ihsan buyurması için Büyük Allah’a dua ederim. İşte bu saadet, o büyük insanın duasındandır.”

Bu yazıların yazıldığı yıl olan 1309 (1892) yılında Hazreti pederim, Gulam Muhammed Han, Şam’da huzur içinde ömür sürmektedirler.

Serdar Mahmud Tarzi Han

Şam, 1892

Resim 3.5 : Serdar Mahmud Tarzi Han ve Eşi Esma Rasmiye Sultan

“Kaynak : Afganistan Milli Arşivi Fotoğraf Koleksiyonu, Kabil”

**Resim 3.6 : Mahmud Tarzi'nin Oğulları ve Gelinleri Soldan Sağa:
Serdar Abdul Tavvab (1907-1991) / Zakire Begüm Akoğlu (1911-1999),
Serdar Abdul Vahap (1903-1994) / Prenses Hatice Serraj (1914-1995),
Serdar Abdul Fettah (1909-1979) / Dr. Pakize İzzet Saltık (1912-2004)**

“Kaynak : Serdar Mahmud Tarzi Han'ın; Serdar Abdul Fettah ile Türkiye'nin ilk kadın jinekologu olan Pakize İzzet Saltık'tan olma torunu Sayın Mahmut Tarzi'nin kişisel koleksiyonundan ve özel aile arşivinden alıntıdır.”

3.2. Abdul Vahap Tarzi'nin²⁴⁰ Babası Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Biyografisini Hazırlama Çabaları

Yıllardır babamın 1933'te yazdığı ve bitiremediği otobiyografisinin bir devamı olarak babamın biyografisini yazmak benim çok istediğim bir şey olmuştur. Babamın otobiyografisini yazdığı ilk dönem 5 yaşından 16 yaşına kadar olan zamanı kapsamaktadır ve 1882'de kendisinin ve ailesinin Emir Abdurrahman tarafından sürgün edilmesiyle sona ermektedir. Söz konusu otobiyografi Vahid (Wahid) Tarzi²⁴¹ tarafından İngilizce'ye çevrilmiş olup henüz yayımlanmıştır.²⁴²

Babam Mahmud Tarzi'nin kaleme almış olduğu biyografisinin ikinci dönemi ise, sürgünde bulunduğu ve Habibullah Han'ın Afgan Emiri olmasıyla birlikte Afganistan'a döndüğü ilk yıllar olan 1882'den 1909'a kadar olan periyodu kapsamaktadır. Bu bölüm benim tarafımdan derlenmiş olup yine Vahid Tarzi tarafından İngilizceye çevirisi yapılmıştır. Söz konusu çevirinin de henüz yayımlanması gerçekleşmemiştir.²⁴³

Türkiye'de 22 yıllık (İstanbul, 1929-1952) sürgün yaşantımdan sonra 1952'de ülkeme döndüğümde resmi görevlerimden dolayı bu amacıma ulaşamadım. Nihayet, 1973'te resmi görevimden emekli olduğumda babamın yazıları ve yayımlanan eserleri gibi belgeleri ve kaynak malzemeleri toplayarak bahsettiğim bu projeye başlayabildim.

Diğer bir bilgi kaynağı da anne ve babamın ve ablamın sözlü hatıralarıydı. Daha da önemli olanı, 1976 ve 1977 yıllarında Yeni Delhi'ye yaptığım yolculuklardı. Bu yolculuklarda İngiliz sömürge yönetiminin Hindistan'daki Ulusal Arşivlerde yer

²⁴⁰ Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Esma Rasmiye'den olma oğlu Abdul Vahap Tarzi, 24 Kasım 1903 tarihinde doğmuş ve 20 Ocak 1994 senesinde İsviçre'nin Cenevre kentinde vefat etmiştir.

²⁴¹ Vahid Tarzi, Mahmud Tarzi'nin büyük kardeşi Habibullah Zaman Tarzi'nin oğludur. 15 Eylül 1926 senesinde Kabil'de doğmuştur. 1954-1986 yılları arasında New York'ta BM (Birleşmiş Milletler) Karargahında görev yapmıştır. En son BM Cenevre Bürosunda Başkan Yardımcılığı görevini yapmış olan Vahid Tarzi, burada emekli olmuş ve halen eşi Ayten Hanımla birlikte İsviçre Cenevre'de yaşamaktadır.

²⁴² Mahmud Tarzi, **Reminiscences: A Short History of An Era (1869-1881)**, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenevre, 1997.

“Söz konusu hatıralar, Vahid Tarzi tarafından Dari'ceden İngilizceye çevrilmiştir. Çevirilerin bir bölümü, 1998 senesinde New York'ta “The Afghanistan Forum”da da yayımlanmıştır. Tarzi'nin aile arşivinden elde edilen bu dokümanlar, Sayın Mahmut Tarzi (Serdar Mahmud TARZİ Han'ın torunu) ve değerli dostum Doç. Dr. Ahmet Kasım HAN (Serdar Mahmud TARZİ Han'ın akrabası) tarafından çalışmamızda kullanılması için temin edilmiştir.”

²⁴³ Abdul Vahap Mahmud Tarzi, **Biography of Mahmud Tarzi (from 1882 to 1909)**, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenevre, 1991. (Yayımlanmamış biyografi)

“Söz konusu çalışma, maalesef Abdul Vahap Tarzi'nin hastalığı ve ilerlemiş yaşı dolayısıyla bitmesini çok arzu etmesine rağmen tamamlanamamıştır. Abdul Vahap Tarzi, 20 Ocak 1994 senesinde İsviçre Cenevre'de Hak'ın rahmetine kavuşmuştur.”

alan ve eskiden gizli olarak geçen belgelerini inceleyerek birkaç ayımı geçirdim. Hindistan'daki 1882-1885 yılları arasındaki sürgün yıllarında dedemin ve babamın ikamet ettiği yerler, sonrasında 1900 yılında dedemin ölümüne kadar yaşadıkları Bağdat, İstanbul ve Şam'a yaptıkları yolculuk ve son olarak babamın 1904'te Afganistan'a dönüşü ile ilgili malzemeler üzerine odaklandım. Seyahatlerim esnasında hem birçok anı topladım hem de gerek babam ve gerekse de dedemle ilgili özellikle yaşlılardan bir çok hikaye dinledim. Tüm bu yaşadıklarım gerçekten benim için çok özel bir anlam ifade etmektedir.

Bu noktada Nadir (Naderi) Şah hakimiyetinin kurulması (1930-1953) ve oğlu Kral Zahir'in 1973 yılına kadar süren hükümdarlığından sonra yani Amanullah Han'ın devrilmesinden 43 yıl sonra ve önceki dönemle ilgili, özellikle de Emir Abdurrahman, Kral Amanullah, Mahmud Tarzi ve diğer vatansever yazarlara ait tarihi gerçeklerin kasıtlı olarak okul programlarından çıkarıldığını söyleyebilirim.

Bu karar daha genç nesillerin zihinlerinde kademeli olarak bir boşluk bırakmış ve kendi geçmişlerinde ulusal bir gurur ve kimlik kaynağı olabilecek bazı zafer dolu bölümlerden haberdar olamamalarına yol açmıştır. Bu aynı zamanda milliyetçilik karşıtı fikirlere bir temel oluşturarak bağımsızlığın kaybedilmesi ve yurtsever duyguların zayıflamasıyla birlikte doruk noktasına ulaşmıştır.

Ne olursa olsun, Nadir Han döneminde Mahmud Tarzi'den bahsedilmesi yasaklandıysa da, yabancı yazarlar o dönemin sosyal, siyasi ve tarihi koşullarıyla ilgili değerli araştırmalar yürüttüler. Böylece, Mahmud Tarzi'nin entelektüel ve siyasi kişiliği ve ilerleme ve reform planlarıyla ilgili yazılar yazdılar. Özellikle onun ulusal bilinci uyandıran ve bağımsızlık mücadelesine ilham veren yazılarını vurguladılar.

Örneğin, Amerikalı bir tarih profesörü olan Profesör Vartan Gregorian "The Emergence of Modern Afghanistan - Modern Afganistan'ın Doğuşu" adlı eserinde Mahmud Tarzi'ye ve entelektüel ve edebi katkılarına bir bölüm ayırmıştır. Profesör Louis Dupree'nin 1964 yılında yayımlanmış olduğu "The Forgotten Nationalist - Unutulmuş Milliyetçi"²⁴⁴ adlı makalesi de dikkate değerdir.

"Makalede özetle; 1865-1933 yılları arasında yaşamış olan Mahmud Tarzi'nin, Afganistan tarihinde çok önemli bir figür olduğu, yayımlandığı dönemde

²⁴⁴ Bkz. Louis DUPREE, **Mahmut Tarzi: Forgotten Nationalist**, Harvard University of American Universities Field Staff, INC, 1964.

oldukça büyük etki bırakan, Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye (“Afganistan Haberlerin Meşalesi”/Seraj-ul Akhbar Afganiyah) gazetesinin yaratıcısı ve aynı zamanda önemli bir şair olduğu, Afgan halkının özgürlüğü için iki kez sürgünü göze alan Afgan aristokrasisinin devrimci, entelektüel bir ferdi olduğu vurgulanmaktadır.”

Son olarak, sevgili arkadaşım ve saygıdeğer Afganlı uzman Emekli Albay Dr. A. G. Revan Ferhadi (Rawan Farhadi)’yi babamın yazıları ve edebi katkılarına gösterdiği ilgi ve özenden dolayı takdir ettiğimi ve kendisine teşekkür ettiğimi söylemek benim için bir görevdir.

1977’de Kabil’de düzenlenen “Seyid Cemaleddin Afgani” (Sayed Jamal-Uddin Afghani) ile ilgili seminerle bağlantılı olarak Revan Ferhadi, Mahmud Tarzi’nin “Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye - Afganistan Haberlerin Meşalesi” (Seraj-ul-Akhbar-i Afganiye)’nin 8 yıllık yayımı süresince yazdığı tüm denemelerini derleyerek düzenlemiş ve bu denemelerin önemli ve değerli bir kitap halinde yayımlanmasıyla uğraşmıştır.

Abdul Vahap Tarzi

Cenova, 1982

3.3. Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Gözüyle

1882-1909 Yılları Arasındaki Dönem

Aşağıda yer alan, 1882 ile 1909 yılları arasındaki 27 yıllık süreyi kapsayan zaman periyodu, özellikle Mahmud Tarzi'nin fikirsel ve siyasi olgunluğa ulaştığı dönemi daha iyi anlayabilmemize katkı sağlayacak anıları kapsamaktadır. Bu 27 yıllık yaşam öyküsü, Serdar Mahmud Tarzi Han'ın Esmâ Rasmiye'den olma oğlu, Abdul Vahap Tarzi tarafından derlenmiştir.

Abdul Vahap Tarzi, 24 Kasım 1903 tarihinde doğmuş, İngiltere Oxford Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi eğitimi görmüş ve 1920-1924 yılları arasında Afganistan Dışişleri Bakanlığında çalışmıştır. 1939-1952 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde Öğretim Üyeliği de yapmış olan Abdul Vahap Tarzi, 1953-1973 yılları arasında Afganistan Turizm Bakanlığı'nda Başkan olarak görev yapmıştır. Emir Habibullah'ın kızı Prenses Hatice Seraj ile 1929 senesinde evlenmiş olan Abdul Vahap Tarzi, 20 Ocak 1994 senesinde İsviçre Cenevre'de vefat etmiştir. Abdul Vahap Tarzi, çok arzu etmesine rağmen hastalığı ve ilerlemiş yaşı dolayısıyla babasının biyografisini tamamlayamamıştır.

3.3.1. Hindistan'daki Sürgün Günlerimiz

İçinde benimde bulunduğum babam Serdar Gulam Muhammed Tarzi'nin konvoyu Kaman (Chaman)'a ulaştı ve sonra Peşheng (Pesheng)'de bir hafta boyunca geçici olarak ikamet ettik. İngiliz Valisi Albay Vaterfild (Waterfield) bizleri büyük bir saygıyla karşıladı ve bize Hindistan hükümetinin ikamet koşullarıyla ilgili görüşlerini aktardı: “İlk olarak, hükümet sizi tutuklu olarak görmemektedir. Aksine, şehirlerimizin herhangi birinde kalmakta özgürsünüz. Yeterli düzeyde bir aylığınız

²⁴⁵ Haz. Reşit Rahmetli Arat, **Baburnâme “Babur’un Hatıratı”**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 336.

olacak. Afganistan dışında istediğiniz her ülkeye gidebilirsiniz.” Albay herhangi bir siyasi faaliyete karışmamaları konusunda da babamı özellikle uyardı.

Babamız Serdar Gulam Muhammed, Albaya nazik karşılaması için teşekkür etti ve Karaçi (Karachi)’de kalmak istediğimiz söyledi. İngilizler, Kuetta (Quetta)’ya gitmemiz için, Golan Geçidinden geçerek Sivi (Siwi)’ye, oradan da trenle Karaçi’ye ulaşan bir yol planı yaptılar. 28 Ocak 1882 tarihinde İngiliz muhafızların da eşlik ettikleri oldukça sıkıntılı bir yolculuğun ardından Karaçi’ye vardık.

Babamın kuzeni, Serdar Mehirdel (Mehrdel)’in oğlu olan Kandahar’lı Serdar Şir (Sher) Ali de Karaçi’de sürgünde yaşamaktaydı. İngilizler, 1878-1880 İkinci İngiliz-Afgan Savaşı’nda, bilindiği üzere Kandahar’ı işgal etmiş ve “Böl ve yönet” politikası izlemişlerdi. İngilizler işgal esnasında dediklerine boyun eğen Şir Ali’yi yarı özerk bir vali olarak atamışlardı. İngilizlerin Muhammed Eyüp Han tarafından Maymand (Maiwand)’da yenilgiye uğratılması ve Emir Abdurrahman’ın yönetime gelmesinin ardından İngiliz ordusu Kandahar’ı boşaltarak yerel taraftarlarını da yanlarına almak üzere Karaçi’ye çekilmişlerdi. Şir Ali’de kardeşi Muhammed Afzal’ın oğlu olan Abdurrahman Han’ın Afganistan tahtına geçmesi üzerine Karaçi’ye sürgüne gönderilmişti. Esasında Şir Ali, babamın yalnızca kuzeni (amcaoğlu) değil aynı zamanda kızkardeşi de babamın ikinci karısıydı. Dolayısıyla babam Şir Ali’nin hem kuzeni hem de kayınbiraderidir. Şir Ali, babam Gulam Muhammed Tarzi’nin Karaçi’ye gelmesinden hiç de memnun değildi. Çünkü kuzeninin İngiltere karşıtı ve Afgan milliyetçisi olduğunu düşünüyordu. Gerçek şu ki, babam Muhammed Tarzi de Şir Ali’den pek hoşlanmamaktaydı ve bunu şiirlerinde ve yazılarında da ince bir alayla yansıtmıştı.

Bu noktada Bombay Dışişleri bakanının Hindistan Hükümetine gönderdiği, 13 Aralık 1883 tarihli ve Tarzi’nin kısa biyografisini konu alan raporundan birkaç satır aktarmak yerinde olacaktır: “Kandahar’lı Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Kandahar Dürrani Aşireti Barakzay Kabilesinin Muhammedzay soyundan gelen Serdar Ramdel (Rahimdel)’in en büyük oğludur. Elimizdeki sınırlı bilgiler kendisinin Afganistan’da bir zamanlar önde gelen bir isim olduğunu göstermektedir. Ancak Afganistan’da önemli bir görevde bulunduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Kuzeni olan eski Emir Şir Ali, kendisiyle ilgili iyi şeyler düşünmemektedir. Bildiğimiz kadarıyla İngiliz hükümetine hiçbir hizmette bulunmamıştır ve bu nedenle hiçbir şekilde ona borçlu değiliz. Öte yandan Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Emir Abdurrahman

Han'ın Maymand Kahramanı Serdar Eyüb Han ile ilgili gizli bir planda asilik yapmakla suçladığı entelektüel komutanlardan biridir ve sonunda Afganistan'dan kovulmuştur. Serdar Gulam Muhammed Tarzi ve beraberinde 150 kişilik bir grupla 17 Ocak 1882 tarihinde Karaçi'ye varmıştır. Şir Ali, Gulam Muhammed'in Karaçi'de kalmasına karşıdır. Bunun sebebini bilmiyoruz. Fakat muhtemelen Gulam Muhammed Tarzi de bunu duymuştur. Çünkü geçenlerde seyahatini Tahran'a çevirmemizi istemiştir. Ayrıca yolculuğa çıkmadan evvel Hindistan turuna çıkmak istediğini de ifade etmiştir.”

Babam ve beraberindeki grup, Hindistan'da üç sene boyunca ikamet ettik. Bu sürenin büyük bir kısmını da Karaçi'de, bizim gibi sürgünde bulunan ve hemen hemen tamamına yakını akrabalarımız olan diğer Afganlılarla birlikte kah Afganistan'ın geleceğini kah bizim gibi yaşamaya mahkum edilmiş diğer insanların kaderlerini düşünerek geçirdik.

Karaçi'de bulunduğumuz süre içerisinde, ailemizin geri kalanı Tarzi'nin ikinci oğlu olan Muhammed Zaman'ın kontrolünde Kabil'de kalmıştı. Muhammed Zaman, aynı zamanda Emir Abdurrahman'ın da kütüphanecisi olarak görev yapmaktaydı. Emir, Ona duyduğu saygı nedeniyle kendisine “ağabey/abi” anlamına gelen “Lala” ismini vermişti. 1882 yılının sonlarına doğru erkek kardeşi Muhammed Zaman'ın yanında bulunan üvey annem Koğyani Hanım, üvey kardeşlerim ve beşi bayan olmak üzere toplam 11 hizmetliden oluşan grupla Karaçi'ye yanımıza katıldı.

Babamın dört eşi bulunmaktaydı. Birinci eşi, Serdar Payende Han'ın erkek kardeşi Rahimdad'ın ailesinden gelen ve babamın en büyük oğlu Gül Muhammed'in de annesi olan Hanım Can (Khanum Jan)'dı. Babamın ikinci eşi amcası Serdar Dost Muhammed Han'ın kızı ve Emir Şir Ali'nin de kız kardeşi olan Bayan Koğyani (Khogyani)'ydi. Kabil'de ölen Kohistan'lı üçüncü eşi Sıdika (Seddiqa Tarzi Rahpoe), babamın dördüncü oğlu Halik (Khaleq) ve kızları Sara ile Münever (Munawar)'ın annesiydi. Babamın en yakın olduğu dördüncü eşi ise Peşaver Sadozay aşiretinden olan ve sizlerin de bildiği gibi benim de annem olan Esmâ Rasmiya (Asma Rasmiya) Sultan'dı.

Babamın yanında aile üyelerimizin dışında güvendiği eski arkadaşı Molla Muhammed İkrâm da (Mullah Mohammad Akram) bulunmaktaydı. Molla Muhammed İkrâm, Kandaharlı tanınmış bir alim ve din adamıydı. Gençlik

yıllarından beri pederim Gulam Muhammed Tarzi ile adeta fikir ve ideal birliği yapmış iki büyük dost gibiydiler. Molla Muhammed İkrām, aynı zamanda benim ve diğer erkek kardeşlerimin de öğretmeniydi. Emir Abdurrahman Han, babamı sürgün etmeye karar verdiğinde, Molla Muhammed İkrām, Gulam Tarzi'yi tek başına bırakmanın onursuzca bir davranış olacağını düşünerek, sadakat ve gerçek dostluğundan dolayı pederimle birlikte kaldı ve tamamen kendi arzusuyla bizimle birlikte sürgünde bulunduğumuz Karaçi'ye geldi.

Karaçi'de kaldığımız süre boyunca ben sürekli babamın yanında kaldım ve Onun Karaçi'deki en büyük yardımcısı oldum. Aynı zamanda babamın edebi ve sanatsal çalışmalarına katılmak suretiyle eğitimimi ve hayat görüşümü geliştirmeye özel bir gayret harcadım. Öğretmenim Molla Muhammed İkrām'la Arapça gramer, mantık ve felsefe çalışarak bir süre de hattatlık yaptım. Ayrıca babamın yazmış olduğu şiirleri büyük bir özveri ve keyif içerisinde derledim. Yapmış olduğum bu gayretli çalışmalar ve kendimi yetiştirmeye duyduğum bu sınırsız istek, pederim tarafından sık sık takdir edilmeme yol açmıştır.

Pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Hindistan'ın edebi ve sanatsal çevrelerinde, özellikle de Farsça konuşan pek çok başarılı şairin ve kendisinin de temas kurduğu diğer edebi isimlerin mekanı olan Sind'de de oldukça meşhurdur. Hindistan'a geldiğimizden beri babam Muhammed Tarzi burada İngiliz yönetimi altında çok zaman geçirmek niyetinde değildi. İngilizler de onu kendi destekçileri ve işbirlikçileri arasında görmediklerinden dolayı gitmesinden oldukça memnun oldular. Gitmesini hızlandırmak için de babama ödenen parayı haksız ve kasıtlı bir biçimde yarıya düşürerek ayda 600 rupiden 300 ruپیye indirdiler.

İngilizlerin yıldırma politikası ve babamın da İngilizlerin kontrolünde bulunan bir bölgede daha fazla kalmak istemeyişiyle birleşince Hindistan'dan ayrılmaya ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde sürgünümüzün kalan kısmını geçirmeyi kararlaştırdık. Hindistan'dan kalıcı olarak ayrılmadan önce de 1884 yılının Haziran ayı başlarında pederim ve öğretmenim Molla Muhammed İkrām'la birlikte, ülkeyi ve insanlarını tanıyabilmek maksadıyla yaklaşık altı ay boyunca süreceğ olan Hindistan gezimize başladık. Seyahatimiz esnasında; Bombay, Haydarabat, Bangalore, Mysore, Madras, Ahmadabad, Gujrat, Delhi, Sarhind, Lahore ve civarlarını gezme ve inceleme fırsatını bulduk. Seyahatimiz sırasında özellikle İslami döneme ait pek çok tarihi yerleri de görme fırsatını elde ettik. Özellikle Müslüman

din adamlarının türbelerinin bulunduğu yerlerin ziyaret edilmesi babamın için özel bir anlam ifade etmekteydi. Örneğin Mysore’de Sultan Tipoo’nun türbesini ziyaret ettik. Bu bilge ve korkusuz mücahit dünyaya hakim olmak isteyen İngilizlere karşı büyük bir mücadele etmiş, elinde kılıcıyla kendi siperinde kanının son damlasına kadar kahramanca savaşmıştı. Pederim, büyük bir alçakgönüllülük ile uzunca bir süre bu şahsın mezarı başında bekledi ve içtenlikle dua etti.

Babamın Peşaver’de yüz yüze hiç görüşmediği fakat mektuplarından ve karşılıklı yazdıkları şiirlerden iyi tanıdığı bir dostu bulunmaktaydı. Bu uzaktan kurulan dostluğun kahramanı, Peşaver’daki Hazikel (Qazikhel) ailesinden Hakim Tela’ydı. Pederimin, Peşaver ziyaretinin tek nedeninin muhtemelen bu dostu görmek olduğu söylenmekteydi. Ancak Peşaver’e vardığımızda Hakim Tela’yı bulmanın çok zor olduğunu gördük. Hakim Tela, babamı görmemek için sürekli mazeret uyduruyordu. Sonraları Hakim Tela ve ailesinin İngilizlerin sadık hizmetkarları ve ajanları oldukları ortaya çıktı. Gizli dosyalara göre Hakim Kadero olarak da bilinen bu Hakim Tela, Emir Şir Ali döneminde casus olarak Kabil’e gönderilmişti. Daha sonra ise hızla Emir’in maiyetine girerek onun özel danışmanı ve sırdaşı oldu. Ayrıca Emir’in sekreterliğini ve tercümanlığını da yaptı, askeri yönetmeliklerle ilgili kitapların tercümesini yaptı ve “Şems-ül Nehar - Gündüz Güneşi” (Shams-ul-Nehar) gazetesini çıkardı. Daha da ilginç, Emir Şir Ali’nin tahttan inmesinin ardından Kadero da aniden ortadan kayboldu ve bir süre sonra takma bir isimle bu kez Emir Abdurrahman Han’ın yanında belirdi. Özetle Kadero olarak da bilinen diğer ismiyle Hakim Tela, Hindistan’daki İngiliz Hükümetine Afganistan’daki işlerle ilgili ayrıntılı raporlar ve saraydan haberler gönderen bir İngiliz ajanıydı.

Babam Gulam Muhammed Tarzi’yle birlikte Karaçi’ye döndükten sonra Koğyani (Khogyani) aşiretinden kendisine sadık bir Afgan, o dönemlerde 14-15 yaşlarında olan kızı Hanım Can (Khanumjan) ile benim evlenmemi istedi. Afgan geleneklerine göre babamın bu isteği geri çevirmesi mümkün değildi. Böylece bir oldu bittiyle formaliteler gereği Hanım Can’la evlenmiş oldum.

İngilizlerin yönetimi ve kontrolü altında bulunan Hindistan’da daha fazla kalmayı arzulamayan pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Hindistan’dan ayrılmak için İngiliz yetkililerden tekrar izin istedi. Bunun üzerine Karaçi’de görevli

bulunan, bölgedeki maliye işlerinden de sorumlu olan İngiliz subay Albay Vales (Wallace), Sind bölgesinin yönetiminden de sorumlu olan Bombay hükümetine konuyla ilgili bir inceleme raporu yolladı. Söz konusu raporda;

- “Önceki mektuplarımı müteakiben, adı geçen Serdar Gulam Muhammed Tarzi’nin acil olarak İran’a seyahatini ayarlamamızı istediğini bildirmekten onur duyarım.

- Kendisi aylık 300 rupi olan aylık maaşının yetmediğini ve Karaçi’de daha fazla kalmalarının sadece borçlarını artırdığını belirtmektedir.

- Aylık 120 rupi alan yeğeni Enver’in de içinde bulunduğu diğer aile fertlerinin de bir listesini yapmıştır. Enver de amcası ile birlikte gitmek istediğini şahsen belirtmiştir.

- Kendilerinin seyahat masraflarını gösteren bir bilançoyu da bu mektuba ekliyorum.

- Deniz yolculuğu masraflarının toplamı 3.504 rupidir. Serdarın maaşının azaltılmasından kaynaklanan borcu ise 700 rupidir. Ben diğer seyahat masrafları için de bu miktara 500 rupi ekledim. Dolayısıyla, toplam masrafları 4.704 rupidir.

- Kendilerinin ülkeden ayrılmalarıyla birlikte, hükümet bunlara maaş ödemeyeceği için yılda 5.040 rupi tasarruf edilecektir.

- Doyısıyla Serdar Gulam Muhammed Tarzi ve ailesinin Hindistan’dan ayrılması İngiltere Hükümetinin menfaatlerine oldukça uygundur.”

İngiltere’yi temsil eden valiliğin danışma konseyi Hindistan’dan ayrılmamızla ilgili olan konuyu görüştü ve onayladı. Ayrıca, ülkeden ayrıldığımız tarihten itibaren babama ödenen maaşın kesileceği ve hiçbir koşulda yeniden verilmeyeceği de özellikle vurgulandı.

1885 yılının Mart ayı başlarında konvoyumuz Karaçi’den Basra’ya doğru denizden yol aldı ve daha sonra da kara yolu ile Bağdat’a devam ettik. Kuzeni ve kayınbiraderinin Hindistan’dan ayrılmasından memnun olan Şir Ali, pederim Gulam Muhammed Tarzi’den kız kardeşini yani babamın ikinci eşi olan Koğyani Hanımı ve onun iki oğlunu kendisinin yanında bırakmasını istedi. Üvey annem Koğyani ve üvey kardeşlerim de Hindistan’da kalmak istiyorlardı. Her ne kadar babam istemeyerek bunu kabul ettiyse de özellikle üvey kardeşlerimin davranışına çok kızmıştı. Bu

nedenle gerginleşen ilişkiler ancak yıllar sonra, Karaçi'ye dönen üvey kardeşlerim Zaman ve Enver'in, babamın tüm şiirlerini el yazısıyla yazılmış orijinal kopyalarıyla derleyip yayımlama görevini üstlenince yumuşamıştır. Bu eserin önsözünü de bizzat ben büyük bir özenle Şam'da hazırlayıp üvey kardeşlerime yolladım.

3.3.2 Bağdat'ta Geçen Altı Ay ve Sultan Abdulhamid'le İstanbul'da Karşılaşmamız

Bağdat'taki görevli İngiliz temsilcisi, Bağdat'a varışımızı şu şekilde rapor etti: “Serdar Gulam Muhammed Mahmud Tarzi ve ailesi (17-18 kişi) Bağdatlı Necip ailesi tarafından saygıyla kabul edildi. Bab-ül Şeyh (Bab-ul-Sheikh) deki bir eve yerleştirildiler. Tarzi'nin hükümet tarafından sağlanan bu izinden memnun olmadığı ve eğer Osmanlı otoritelerince daha memnun edici düzenlemeler yapılmazsa şansını Tahran'da deneyeceği bilgisine ulaştım.”

Şüphesiz bir Necip ailesinden kendisini bilmez bir hizmetçiden yada mahalle dedikodularına dayanan bu bilgi, kesinlikle gerçeği yansıtmıyordu. Babam asla İran'a girmek istemediği gibi aynı zamanda da Osmanlı toprakları içinde bulunmaktan ziyadesiyle huzur bulmuştu. Babamın kutsal Abdulkadir Geylani Hazretleri (Abdul Qader Gailani/Hazrat Ghaus) türbesini ve diğer kutsal yerleri ziyaret etmek yönündeki uzun süredir devam eden istekleri de cabasıydı. Pederim, aynı zamanda Mekke'ye de hacca gitme niyetindeydi. Bu olursa sürpriz olmazdı. Çünkü babam, zaten Bağdat'ta kaldığımız süre içerisinde hemen hemen tüm vaktini Abdulkadir Geylani türbesinde kalarak geçirdi. Babamın Hazreti Geylani'ye olan derin inancı ve bağlılığı ona övgü şeklinde yazdığı şiirine de fazlasıyla yansımış durumdadır. Gerçekten, bu etki ve ruhsal bağlılık öyle güçlüydü ki zor ve çıkmaz dönemlerinde, onun ruhani rehberliğine başvuruyor onu her zaman yanında hazır hissediyordu.

Bu konuda büyük kız kardeşim Hayriye (Khairiah) Sultan, ailenin en yaşlı üyesinden duymuş olduğu şu olayı bana aktarmıştır: “Teyzem Sara, 12-13 yaşlarında çatıda oyun oynarken aniden ayağı kayarak yere yuvarlandı. Bu elim olaya karşı pencereden tanık olan babam Gulam Muhammed aniden, “Geylani Hazretleri yardım et” diye feryat etti. Teyzem mucize eseri oldukça yüksek bir yerden düşmüş olmasına rağmen burnu bile kanamadan kurtulmuştu. Söz konusu olaydan yaklaşık 43 yıl

sonra, bir yazar röportaj maksadıyla teyzem Sara'ya olayla ilgili soru sorma şansını yakaladı. Teyzem de cevaben: “Çatıda oyun oynarken ayağım kaydı ve aniden bilincimi kaybederek düştüm. Ancak düşme esnasında beni havada yakalayan ve yavaşça yere bırakan görülmez bir el hissettim” cevabını vermişti.”

Babam Gulam Muhammed Tarzi zamanının çoğunu Geylani Hazretlerinin türbesinde dua ederek geçirmekteydi. Esasında pederimin yaptığı şey bir çeşit meditasyondur. Sair zamanlarda ise hükümet görevlilerinden kıdemli bürokratlarla, ruhban sınıfı üyeleriyle ve soylularla sürekli iletişim halindeydi. Bağdat valisi ile 6ncı Ordu komutanı babamın en yakın dostları arasındaydı. 6ncı Ordu Komutanı, sevgi, şefkati ve konukseverliğinden kaynaklanan bir hisle kıdemli subaylarından birisini bana öğretmen olarak atadı. Bu hocam bana Türkiye’de sanat ve bilim dersleri verdi. Vali ve generalin her ikisi de İstanbul’da II nci Sultan Abdulhamid’e babamın saygılarını sunmasının iyi bir fikir olabileceğini düşünüyorlardı. Bağdat’ta oldukça sıcak karşılanan babam elbette bunun kendisinin kutsal bir görevi olacağını ve aynı zamanda İslamın da Halifesi olan İmparator hazretlerine şükranlarını belirtmek onuruna nail olmaktan gurur duyacağını ifade ediyordu.

Bunun üzerine Bağdat Valisinin düzenlemiş olduğu bir organizasyonla İstanbul’a gitmemiz kararlaştırıldı. Bu eşsiz yolculukta Hindistan’da da olduğu gibi yine babama ben eşlik ettim. Yol boyunca bir çok tarihi eser ve eşsiz anıtları görme imkanımız oldu. Yolculuk esnasında gördüklerim daha sonra yazmış olduğum şiirlerimde ve nesirlerimde bana ilham kaynağı olmuştur. Yolculuğumuzda ayrıca Türklerin ne kadar Afganlılara yakın kişiler olduklarını ve ne kadar misafirperver olduklarını da görme imkanımız oldu.

Unutamayacağımız bir yolculuk sonunda İstanbul’a ulaştık. Sultan Abdulhamid, bize her çeşit kraliyet hediyeliklerinden armağan etti ve bize kalacak bir devlet evi sağladı. Aylık 2.000 kuruşu uygun gördü ve kaldığımız küçük saray Şam esintileri ile dizayn edildi.

İmparatorluk misafirleri olarak iki aylık kalış boyunca, onlar bir çok bakan ve üst düzey yetkili ile dini liderler ve alimle tanıştılar. Şaşırtıcı bir şekilde tanıştığımız kişilerin babama gösterdikleri hürmet ve özen beni oldukça duygulandırmıştı. Bu insanlar bize kendimizi evimizdeymiş gibi hissettirdiler. Ve bunu yaparlarken de samimi olduklarını her halleriyle belli ediyorlardı. Daha önce Rusları ve İngilizleri

de benzeri şartlar altında tanıyan bizler, aradaki muazzam farkı çok iyi bir şekilde değerlendirebiliyorduk.

Resim 3.7 : Sultan II nci Abdulhamid halkı selamlarken.

“Kaynak : Yıldız Sarayı Fotoğraf Arşivi, İstanbul”

Sultan Abdulhamid’le karşılaşmamız hayatımın en özel günü olarak hafızama kaydedilmiştir. Zira hayatım boyunca öncesinde ve sonrasında bu denli etkileyici bir insanla daha karşılaştığımı hatırlamıyorum. Sultan Abdulhamid, gözlerinizin içine baktığı zaman sanki ruhunuzu ve düşüncelerinizi okuduğu hissini sizde uyandıran insan üstü bir varlık gibiydi.

Belki de dünyanın en güzel kenti olan İstanbul’dan ayrılışımızdan önce, babam Sultan’a harika bir şiir hediye etti. Kendi el yazısı ile yazılmış, oymacılık ve altın kaplama sanatları ile sanatsal bir şekilde dekore edilmiş bir methiye. Sultan Abdulhamid, bu şahane methiyeden oldukça etkilendi. Babamı bu methiye için bizzat tebrik etti ve karşılık olarak babama toplam 2.000 kuruş ödül verdi.

1885 yılının sonlarına doğru, bizzat Sultan tarafından bize yardımcı olması maksadıyla görevlendirilmiş hizmetkarlar ve muhafızlarla birlikte babamın kalmayı arzu ettiği Suriye'ye gelip Şam'a yerleştik.

3.3.3 Şam'da Geçen Unutulmaz Günlerim

Orta Şarkın bu güzel ve egzotik şehrine yerleştikten çok kısa bir süre sonra, edebiyatla ve bilimle ilgilenen insanlar babamı ziyaret etmeye ve etrafında kümelenmeye başladılar. Ayrıca şehrin ileri gelen seçkin kişileri de babamı hem sık sık ziyaret etmeye hem de çeşitli toplantılara davet etmeye başladılar. Bu toplantıların bir çoğuna babamla birlikte bende katıldım ve şunu açıkça ifade etmek isterim ki bu toplantılarda tanıştığım kişilerden bir çok hayat görüşü ve farklı fikirleri öğrenme ve bunları karşılaştırma imkanı buldum. Babam, kişisel toplantıları dışında kalan vaktini normal olarak, şiir dünyasında, hat sanatında, altın kaplama sanatında ve oymacılıkla geçirmektedir. Babamın dindarlığı ve ruhani yönü öylesine güçlüydü ki her gece akşam yemeğinden sonra Hazreti Yahya türbesinin yanındaki büyük Emevi Camii'ne dua etmeye ve ibadete gitmekteydi. Her cami çıkışında mutlaka bir sohbet grubu kendiliğinden oluşur ve uzun süren saatler boyunca çeşitli konular üzerine sohbet edilirdi. Böylece kendimizi adeta evimizde hissettiğimiz sıcak bir aile ortamı içinde ve şarkın bu güzel ve özgün kenti olan Şam'da 18 yıl geçirdik.

Babam hergün sabah duasından sonra kızkardeşim tarafından hazırlanan içerisinde çok ünlü Afgan çayının da yer aldığı tam teşekküllü kahvaltısını yapmak üzere eve dönerdi. Daha sonra geceye kadar dinlenirdi. Onun Afgan yemeklerinden oluşan günlük besinleri teyzemler tarafından hazırlanıyordu. Babam, Avrupa ve Suriye yemek pişirme usullerine çok az meylederdi. Avrupa yemek kültüründen özellikle hiç hoşlanmaz ve Avrupa tarzı hazırlanan yemekleri ruhsuz bulduğunu ifade ederdi. Suriye yemeklerinden de okra ve domates sosu ile pişirilen kuzu bacağına çok severdi.

Benden daha büyük olan kız kardeşim bana şunu anlatmıştı. “Büyük babam, Serdar Ramdel Han, Kabil'deki kara dut, meyve ağaçları ve güllerle donanmış olan evinde, eski Suriye evlerinde olduğu gibi avlunun ortasında bir havuz bulunmaktaydı. Burada sık sık gelen konuklara sütlü çay ve çeşitli kurabiyeler servis edilmekteydi. Babam ve büyük babam, Kabil anılarının etkisi ile kraliyet ailesi gibi

bir yaşam tarzına sahiplerdi.” Bizim de burada Şam’da Kabil’deki hayatımızı aratmayan günlerimiz geçmekteydi. Her gün görüştüğümüz seçkin konuklarımız ve düzenli ziyaretçilerimiz vardı.

Babam daha önce de ifade etmiş olduğum gibi sık sık arkadaşları ile birlikte camiinin köşesinde entelektüel tartışmalara girerdi. O, otoritelerle iletişim halinde olmaktan kasıtlı olarak imtina etmekteydi. Sadece ulusal ve dini günlerde valiler ve diğer devlet ileri gelenlerini ziyaret etmekteydi.

Babamın arkadaşı olan ve entelektüeller arasında oldukça fazla bir ün sahibi olan babamın yakın arkadaşı, Molla Muhammed İkrâm da bu tartışmalara katılırdı. 23 sene sonra Afganistan’da çıkarmaya başladığım ve bölgenin en etkin siyasi gazetesi olan “Sirâc-ul Ahbar/Haberlerin Meşalesi”da Afgan alimleri hakkında hazırlamış olduğum bir makalede, kendisi aynı zamanda öğretmenim de olan Molla Muhammed İkrâm hakkında şunları söylemiştim: “Afganistan çağının yetiştirmiş olduğu özel bir alime/hocaya sahipti. Bu şerefli ve güvenilir insan, sadece bağlılık, ibadet ve dürüstlük gibi erdemlere sahip değil aynı zamanda çağının ilerisinde şaşırtıcı bir felsefe, sanat ve siyaset bilimi sahibiydi. Ayrıca Molla Muhammed İkrâm, hem öğrenmenin hem de öğretmenin zerafetine sahipti.”

1886 yılının ortalarında pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Osmanlı’nın Sultanı ve İslâmın Halifesi Abdulhamid’e ikinci bir ziyarette bulunmaya karar verdi. Babamın ziyaret talebi, tekrar sevgi ile ve sıcak bir şekilde kabul edildi. Üstelik kardeşlerime de Suriye hükümetinde iş verildi ve ödenekleri yükseltildi. Sultan, o sırada Yıldız Sarayı’na bitişik güzel küçük güzel bir cami olan Hamidiye Camiini yaptırmaktaydı. Babam acele bir şekilde bu caminin güzel küçük bir minyatürünü yaptı ve bunun yanında Sultanın, güzelliğinden çok etkileneceğini düşündüğü bir şiir hediye etti. Zaten sanatsal yönü de oldukça güçlü olan Sultan Abdulhamid, babamın hizmetlerinden dolayı çok memnun kaldıklarını ifade etti ve kendilerine ödül olarak 2.000 kuruş ödül verdi.

Babam Serdar Gulam Muhammed Tarzi, İstanbul’dan döndükten sonra 1887 yılının sonlarına doğru Mekke’ye hacca gitmeye karar verdi. Babamın hac yolculuğuna annem Esmâ Rasmiya ve üçüncü eşi olan üvey annem Sıdika’dan olma dördüncü oğlu Halik (Khaleq)’de katıldı. “Koleksiyon” isimli kitabımın giriş bölümünde babamın Hac yolculuğuyla ilgili olarak şunları yazmışım. “Babam

oldukça mütevazı bir insandı. O Kabe'yi İslamın merkezi ve kalbi olarak görmekte, Kabe'ye ve Mekke'ye karşı ayrı bir özen duymaktaydı. Babamın din konusundaki göstergeleri her yöne doğru dengeli açılımların yaratmış olduğu dengeli bir bilşekenin neticesiydi. Onun her konudaki göstergeleri, küçük ve büyük, içsel ve dışsaldı. Yani ruhani aleme duyduğu saygı, Onun yeryüzüne de duymuş olduğu saygıyla bütünleşiyordu.”

Haçdan döndükten sonra, Sultan tarafından verilenler oldukça mütevazı, dostça ve lütuf şeklinde olmasına rağmen Babam hemen karşılığını düşünmeye başladı. Ve Osmanlı İmparatorluğunun Sultanına bir kitap ithaf etmeye karar verdi. Altı ay boyunca gece gündüz, seçilmiş ender şiirlerinin yer aldığı, güzel el yazısı ile yazılmış ve hat ve yaldızlama sanatı ile dekore edilmiş seçkin bir edebi çalışma hazırlamaya çalıştı. Kitabına da “Hamidiye Ahlakı” ismini verdi.

Bu çalışmasını gören arkadaşları, babamın da katıldığı resmi bir toplantı esnasında Şam Valisine bu çalışma hakkında bilgi verdiler. Sayın Vali de İstanbul’la irtibata geçtikten sonra söz konusu kitabın Sultan Abdulhamid’e takdim edilmesine karar verdiler. Babam, kitabının Sultan’a takdim edilmesi görevini bizzat bana verdi.

1886 yılının ortalarına doğru babamın bana verdiği önemli görevi yerine getirmek üzere yola çıktım. İstanbul’a oldukça keyifli ve egzotik bir yolcuğun ardından ulaştıktan sonra öncelikle Sultanın Protokol Başkan Vekili, Sultanın Sekreteri ve birkaç bakan ile tanışma fırsatını elde ettim ve saraya Sultan’a arza çıkmak üzere İstanbul’da beklemeye başladım. Sonuçta babamın Sultan için hazırlamış olduğu kitabı, Sultan Abdulhamid’e tanıtma fırsatını elde ettim. Kitap, son derece Sultanın hayranlığını ve takdirini kazandı. Ancak ben İstanbul’dayken eşim Hanım Can’ın erken doğum yapmak zorunda kaldığını ve çocuğumuzu kaybettiğimizi öğrendim. Bu haber bende derin ızdıraplar oluşturmıştı. Bu olaydan sonra eşim Hanım Can bir daha hamile kalamadı ve bu durum zavallı kadının psikolojisi üzerinde son derece olumsuz etkiler bıraktı.

Ayrıca Şam’a döndükten sonra, benim İstanbul’da olduğum süre içerisinde pederim ile sert mizacıyla tanınan büyük ağabeyim Gül Muhammed arasında bir tartışmanın ortaya çıktığını öğrendim. Gül Muhammed, babamıza karşı itaatsizlik yapmış olmasına rağmen babam tarafından daha sonra affedilmişti. Ancak yaşanan bu tatsız durum üzerine Gül Muhammed, Şam’dan ayrılmaya ve Hindistan’a gitmeye

karar verdi. Ancak karısını, annesini ve 17 yaşındaki oğlu Habibullah'ı, babamın güvencesinde bırakmayı tercih etmişti.

Büyük ağabeyimizin yanımızdan ayrılması üzerine pederimin bana göstermiş olduğu özen daha da artmaya başlamıştı. Bu günler boyunca, sadece aile işleri ile ilgilenmedim aynı zamanda büyük bir hevesle yazma, okuma, araştırma ve çeviri işleri ile de ilgilenmeye başladım. Babam ise alışlageldiği üzere kendisini fiziksel ve ruhsal ibadete ve tapınmaya adanmıştı. Bu sayede o şiir üretmek için kendisini daha hazır hissettiğini ve ilham perisiyle karşılaştığını ifade ediyordu.

Babam, her sabah erken saatte hava aydınlanmadan kalakar ve Hazreti Yahya türbesinin yanındaki ışıltılı büyük tarihi camiide meditasyon yapmaya giderdi. Yaşlısından gencine, kadından erkeğine herkes, pederimin nur yüzüne yüz sürmeye ve ellerini öpmeye çalışırdı.

1888 yılının sonlarına doğru pederim, tekrar Mekke ve Medine'ye ziyarete gitti. Bu sefer, ruhsal inzivasında 6 ay harcadı. Bu dönemde bazı duygulu şiirler yazmak için ilham geldi daha sonra bu şiirlerini "Hicaz Makamı" adlı kitabında topladı.

1889 yılında yaşadığımız acı bir kayıp hepimizi derin kederlere sürükledi. Hepimizin sevdiği, saydığı büyük alim ve filozof değerli hocamız, pederimin sırdaşı ve yoldaşı Molla Muhammed İkram, Hak'ın rahmetine kavuştu. Kendi vasiyeti gereği, Şeyh El-Arabi türbesinin yakınına gömüldü. Hocamız ölüm döşeğindeyken babama; "Tarzi, Allah sana vatanında ölmeyi nasip eylesin. Vatan toprağı dışında ölüme gitmek, insanın anası olmadan dünyaya gelmesi gibi..." demiş. Babam, Molla'nın kendisine söylediği bu son sözlerini bana ağlayarak derin üzüntüler içerisinde aktardı.

3.3.4. Siyasi Gelişiminin Yapı Taşları

Pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi, çocukluğumdan beri bana karşı büyük bir sevgi ve ilgi beslemektedir. Öyleki alışlagelmişin dışında doğumum üzerine bana kendi takma adını -Mahmud Tarzi- isim olarak verdi. Benzer şekilde ben de babama fazlasıyla düşkündüm ve sürekli olarak onun yanındaydım. Rahmetli Hocam, Molla Muhammed İkram'ın da ifade ettiği gibi; "Mahmud çocukluğundan

beri babasının bir arkadaşı olmuştu. Gulam Muhammed, ayrıca oğlu Mahmud'un ilköğretmeniydi ve Mahmud'un kişiliği üzerinde büyük bir etki yapmıştı."

Bağdat'ta ve Şam'da geçirmiş olduğum günlerimde, Türk dili üzerinde uzmanlaştıkça önümde yepyeni bir bilgi dünyası açıldığını farkettim. Zaten kendimi bildim bileli öğrenmeye ve yeni şeyleri tanımaya karşı büyük bir ilgin ve alakam olmuştu. Böylece hem Türk hem de Batılı bilimsel ve edebi kaynaklardan yararlanarak artan bir ilgiyle okumaya ve araştırmaya daldım. Özellikle ünlü Türk yazarlarından Ahmed Mahdat'ın eserleri oldukça ilgimi çekmekteydi. Şam'da geçen günlerim adeta eğitimimin yapı taşlarını oluşturmuştur. Okuduğum kitapların tümü ve bana katkıda bulunan değerli bilim ve fikir adamlarının değişik ortamlarda bana aktarmış oldukları değerli görüşlerinin, siyasi ve fikirsel gelişmemde büyük katkısı olduğunu ifade etmek istiyorum. Bunların tümü ve ayrıca babam, öğretmenlerim ve değerli din adamları tarafından güçlü bir biçimde temeli atılan İslami klasik bakış açısı, fikirsel gelişimim üzerinde oldukça etkili oldu. Daha fazla okudukça ve öğrendikçe ülkemi Afganistan'ı daha fazla sevdim ve özledim. Yurdundan uzakta yaşayan birisiydim ve ülkemin geri kalmışlığı ve siyasi arenadaki belirsizlikler beni çok endişelendiriyordu. Ülkemin bu duruma düşmesinin en büyük nedenleri olarak; Afganistan'ın sahip olduğu coğrafi konumu ve bu konumu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışan iki emperyalist ülkenin, Afgan halkını zerre kadar bile düşünmeden hiç de adil olmayan, acımasız ve doymak bilmez tutumlarına bağlıyordum. Evet ülkemin ve halkımın bu duruma düşmesinin nedeni, Rusya ve İngiltere'nin bir türlü doymak bilmez sindirim sistemine sahip olmaları ve kendi öz halkları dışındaki insanları, aslında insan olarak görmemelerinden kaynaklanmaktaydı. Esasında dünya tarihi bu ve benzeri olayların sayısız örnekleri ile doluydu. Gerçekleri göremeyenler sadece biz zavallılardık.

Bu nedenle benim ve ailemin de şu anda vatan topraklarından uzakta sürgün hayatı yaşamasına neden olan emperyalizmle, hayatım boyunca mücadele etmeye kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Şam'da karar verdim. Daha önce de söylediğim gibi Türklerin bize karşı samimi yaklaşımlarıyla İngilizlerin ve Rusların yaklaşımları arasında en az Hindikuş dağları kadar fark vardı. Farkın nedeni ise ya İslam dininde gizliydi ya da Türklerin ahlaki değerlerinde.

Bu dünya görüşüne ulaştıktan sonra vakti geldiğinde halkıma gerçekleri öğretebilmek için reformun keskin bir savunucusu olmaya karar verdim. Bu uğurda

entelektüel ve milliyetçi grupların arasına karışım ve karşıt fikirde olduğunu düşündüğüm gruplarla yaşadığım sürece mücadele etmeye karar verdim. Bu konuda çeşitli makaleler ve kitaplar yazdım, tercümeler yaptım. Bu arada Şam'da çok değerli Türk dostlarım oldu. Bunların bir kısmı kendilerine “Jön Türkler” demektelerdi. Bu kişilerle Türklük ve Türk Milliyetçiliği konularında uzun uzun sohbetler yaptığımı hatırlıyorum. Bu asil dostlarımla fikirleri, daha sonra bende bir Afgan Milliyetçiliği yaratma düşüncesini aşılamıştır.

Şam'da yaşarken “Öğrenme Bahçesi” isimli edebiyat, sanat, seyahat ve çeşitli bilimsel konularla ilgili makaleleri içeren bir kitap yazdım. Daha sonra Şam'da hazırladığım lakin Kabil'de basılan iki kitabım daha oldu. Bunlar; “Bilgi Bahçesi”, “Çok Sevdığım Yurdum, Afganistan” isimli kitaplardı. Birde 1890 senesinde tamamladığım bir gezi anı türü olan kitabım oldu. Kitabın ismi; “29 Günde Üç Kıtada Yolculuk”tu. Bu kitabım da 1914 senesinde Kabil'de basıldı. (Bu kitapla ilgili konuya daha sonra değinilecektir.) “Çok Sevdığım Yurdum, Afganistan”da yurdumu ne kadar özlediğimi, yurdumun iklimine, dağlarına ve çöllerini ne kadar özlem duyduğumu aktarmaya çalıştım. Allah kimseye yurt hasreti çekirtmesin, yurtsuz bırakmasın ve Değerli Hocam, Molla Muhammed İkrâm gibi vatanından uzaklarda topraklara karıştırmassın.

3.3.5. Esmâ Rasmiye Hanımla Evlenmem

1891 yılında, pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi'nin de yakın arkadaşı olan Emevi Camiinin²⁴⁶ müezzini Şeyh Saleh El-Mesudi'nin kızı, Esmâ Rasmiye Hanımla evlendim. Daha önce de söylediğim gibi pederim düzenli olarak bu camiye giderdi ve bu esnada Şeyhle arasında sıcak bir arkadaşlık oluşmuştu. Sabah ibadetlerinin ardından da Şeyh sık sık pederimi evine çay içmeye davet ederdi. Ev camiinin doğuya bakan duvarıyla bitişikti. Bu ziyaretlerde Saleh'in küçük kızı Esmâ Rasmiye, babamın elini öpmek ve ona çay ya da kahve ikram etmek için koşuştururdu. Esmâ'nın bu hoş karakteri ve davranışları babamın dikkatini çekmişti.

Esmâ Rasmiye Hanımın iyi ahlakı ve güzel karakterinden etkilenen babam benim Şeyh Saleh El-Mesudi'nin kızıyla evlenmemi salık verdi. Ben de babamın bu fikrine hürmet gösterdim. Birkaç yıl sonra Esmâ Rasmiye, 15 yaşına ulaştığında

²⁴⁶ Bani Ummiya Camii

babam, Şeyh babasından kızını istedi. Babamın etkileyici kişiliği karşısında Şeyh Saleh El-Mesudi de bu teklifi onur duyarak kabul etti. Fakat evlenmeden önce Esma Rasmiye Hanım, beni görmek istemiş. Kızkardeşlerim, Esma Rasmiye’yi ve annesini bize davet etmişler ve bana bile haber vermeden bir perdenin arkasından Esma Ramiye Hanımın beni görmesini temin etmişler. Bunun üzerine ebeveynlerimiz arasında evlilik anlaşması yapıldı. Daha sonra evlilik formaliteleri halledildikten sonra 1891 yılı Temmuz ayında bir çok davetlinin de katıldığı oldukça görkemli bir düğün yapıldı.²⁴⁷

Resim 3.8 : Esma Rasmiye Hanım ve Mahmud Tarzi.

“Kaynak : Tarzi Ailesi Kişisel Fotoğraf Koleksiyonu.”

Esma Rasmiye Hanım, çok iyi eğitilmişti, Arapça konuşup, yazmaktaydı. Daha sonra ise Farsça öğrendi ve hatta Farsça şiirler bile yazmaya başladı. 1892 yılında eşim yedi aylık hamileyken ölü bir erkek çocuk düşürdü.”Daha önce bildiğiniz gibi Afganlı eşim Hanım Can’da 1886 yılının Haziran ayında ölü bir erkek

²⁴⁷ Esma Rasmiye Hanım’la Mahmud Tarzi’nin evliliği, Mahmud Tarzi’nin vefat ettiği 1933 senesine kadar 42 sene uyum ve zerafet içinde sürmüştür. Her ikisinin de mezarları Eyüp Sultan kabristanında yanyanadır.

çocuk dünyaya getirmişti.” İlk oğlumuzun yaşamaması ikinci eşim Esma Rasmiye’yi derinden üzmüştü. Daha sonra 30 Kasım 1893 tarihinde bir kızımız dünyaya geldi. İsmi büyük ablamın da ismi olan Hayriye (Khairiya Khanum Effendi) koyduk. 1895 senesinde bir kızımız daha oldu. İsmi Huriye Begüm (Huraya Begum) koyduk. Daha sonra eşim 1896 yılında bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Bizleri büyük bir heyecan ve mutluluğa kavuşturan oğlumuz, babam Halilulrahman ismini verdi. Ancak oğlumuz maalesef sadece 40 gün yaşadı ve büyük bir üzüntü içerisinde onu defnettik. Eşimin bir süre sonra yeniden hamile kalması hepimizde yeni bir heyecan ve umut vesilesi oldu. 24 Kasım 1897 senesinde soğuk bir sonbahar gecesi sabaha doğru bir kızımız daha oldu. İsmi Süreyya²⁴⁸ (Soraya Khanum) koyduk. Tanrı’nın lütfu eseri, kızımız Süreyya’nın da doğum günü olan 24 Kasım 1903 tarihinde bir oğlumuz dünyaya geldi ve ismini Abdulvahap (Abdu’l Wahab Khan Tarzi) koyduk.

Eşim Esma Rasmiye Hanım, yardım etmeyi seven güzel ahlaklı bir kadındı. Çevresi ve çocukları tarafından çok sevilmekteydi. Esma Rasmiye Hanım, ilk eşim olan Hanım Can’a karşı çok sevecen ve ilgiliydi. Onun bu tutumu çevresi tarafından da takdir edilmiştir. Kendisine bunun nedeni sorulduğunda Esma Rasmiye Hanım; “Bu evsiz kadın ülkesinden uzakta ve onu rahat ettirmek te benim görevim” derdi. Esma Rasmiye Hanım, benim de Hanım Can’a karşı nazik ve hassas olmam için hep teşvik etmiştir. Zira iki yıl önceki erken doğumun ardından Hanım Can bir daha hamile kalamamış ve sağlığını kaybetmiştir. 1890 senesinin Kasım ayı içinde Hanım Can, önce oldukça ateşli bir hastalığa yakalandı ve doktorların tüm müdahalesine rağmen kurtarılamayarak hepimizi derin kederlere zerketmek suretiyle hayata gözlerini kapattı.

3.3.6. Babamla Birlikte İstanbul’a Yaptığım Son Yolculuk

Pederim Gulam Muhammed Tarzi’nin Mekke’ye gitmek için izin istemek ve Sultan’a saygısını sunmak maksadıyla İstanbul’a gitmeye karar verdiğinde evliliğimin üzerinden daha bir ay bile geçmemişti. Babam kendisine candan bağlı olarak nitelediği bendenizi, yol arkadaşı ve tercümanı olarak yanına almakta hiç tereddüt etmedi.

²⁴⁸ Süreyya (Kraliçe Süreyya Şehzade Hanım), daha sonra 1919-1929 tarihleri arasında Afgan Kralı olan Amanullah’ın eşi olmuştur.

Bu yolculuk esnasında seyahatimizi bütün hatlarıyla ele alan düzenli bir günlük tuttum. Babamla birlikte çıktığım 29 günlük seyahat Şam’da başladı, İstanbul’da devam etti, Kahire’de kısa bir molanın ardından Şam’a dönüldü. 1914 yılında, Afganistan’a döndükten yıllar sonra yeniden derlediğim bu anıları, Kabil’de “29 Günde Üç Kıtada Yolculuk” ismiyle yayımlama fırsatını buldum. Kitabın önsözünde şu ifadeler yer almaktadır: “Ziyaret ettiğimiz tüm toprakların coğrafyasıyla ve tarihiyle ilgili gördüğüm ve duyduğum her şeyi gün be gün kaydettim. Bu kitap sadece bir anı kitabı değil aynı zamanda da bir başvuru kitabı niteliğindedir.” Bu kitabın sayfalarında aynı zamanda Afganistan’ın kaderi ve politik durumu ile ilgili düşünce ve kaygılarımda bulunmaktaydı. Öte yandan geçtiğimiz coğrafyalarda yaşayan insanların neden böyle bir kader yaşamak zorunda olduklarını seyahatimiz esnasında düşünmüşümdür.

İstanbul’a ulaştığımızda gemimiz gümrük işlemlerini tamamlamak üzere Sarayburnu açıklarında demir attı. Gümrük memurları, sağlık-karantina görevlileri ve güvenlik memurları tarafından gereken kontrol ve işlemlerin yapılmasını mütaeakip gemimiz sabah 06.30’da demir aldı ve şehrin Karaköy semtindeki limanına yanaştı. Büyüklük, nüfus, ticaret, eşsiz güzellik, zerafet ve binalar açısından İstanbul şüphesiz ki dünyadaki en meşhur, en önemli ve en güzel şehirlerden biridir. Hatta bence dünyanın en güzel şehri olarak ta kabul edilebilir. Ne mutluki o Padişah Fatih Sultan Muhammed’e (Mehmet) 1453 senesinin 29 Mayıs’ında bu çehresi, doğal güzellikleri, zerafeti ve zenginliği ile eşsiz olan kenti İslam topraklarına kattı. Osmanlının o büyük cihan şümül padişahının ruhu şad olsun. Allah mekanını cennet, ismini ölümsüz kılsın. Gemiden ayrılmamızdan biraz önce daha önce konakladığımız İzmir’deki yerel polis teşkilatı tarafından bilgilendirilen İstanbul yerel polisi, Hazreti Pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi’ye; oldukça nazik bir şekilde İstanbul’da nerede kalmayı arzu ettiğimizi sordu. Pederim benden yerel polise şu şekilde cevap vermemi istedi: “İstanbul’da Sultan Abdulhamid’in özel konuğu olarak gelmiş bulunuyoruz. Sultanımız nasıl emrederse ve uygun görürse orada ikamet edeceğiz.” Limanda bizi özel bir protokol ekibi karşılamak için bekliyordu. Oldukça görkemli ve sıcak bir karşılanmanın ardından bizi kalacağımız konuta götürdüler.

Yolculuğumuz esnasında üst düzey memur, siyaset adamı, bürokrat, diplomat ve askeri personelle de görüşme imkanım oldu. Bu tür elit insanlarla yapmış olduğumuz görüşmelerde Afganistan için faydalı olabilecek sosyal, kültürel ve siyasi konuları da tartışma imkanını elde ettim. Örneğin bir gün, Afganistan yasalarını belirli bir sisteme bağlamak amacıyla neler yapılacağını ortaya koyabilmek için Pederimin de müsaadesiyle Osmanlı İmparatorluğunun Adalet Bakanıyla görüştüm. Adalet Bakanı tarafından tavsiye olunan bir uluslararası hukuk kitabını iki yıl içerisinde tercüme ederek Emir Abdurrahman Han'a gönderdim. Emir Abdurrahman, bundan ziyadesiyle memnun olmuş ve faydalı olabilecek başka kitapları da tercüme etmemi istemiştir.

Ayrıca Meclis-i Mebusan Reisiyle, Afganistan dış politikasını ve özellikle İslam ülkelerinin (Türkiye, İran ve Afganistan'a atıfda bulunarak) birleşme hedefi üzerine konuşma fırsatı yakaladım. Böyle bir birleşme hedefi üzerine Pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Afganistan'ın karşı karşıya olduğu engelleri şu şekilde açıkladı: “Binlerce engel ve zorluk arasında en önemlileri, mezhepsel farklılıklar, kabileler arası düşmanlıklar ve etnik ihtilaflardır. Tüm bu problemler belki de Afganistan'ın bir kül halinde hareket etmesini zorlayabilir.”

Konuşmanın sonlarına doğru Meclis-i Mebusan Reisi, Pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi'ye bu sorularla ilgili Emir'e yazmasının iyi bir fikir olabileceğini önermiştir. Pederimin cevabı: “Aslında bir süredir Emir'le temasa geçmeyi istiyordum. Önerinizden aldığım cesaretle ilk iş olarak Emire bir özür mektubu göndereceğim ve onun dikkatini İslam Birliği ile günümüzde modernleşme zorunlulukları arasında yer alan bilim, fen ve endüstri alanlarındaki ilerleme konuları yanında Avrupa'nın ve Batılı ülkelerin, İslam ülkeleriyle ilgili yanlış ve tamamen adaletten uzak görüşleri üzerine çekeceğim. Emirden alacağım cevaba bağlı olarak daha ayrıntılı görüşme için sizinle tekrar irtibata geçmeyi planlıyorum.”

Pederim, Başbakanın elini sıkarken şunları söyledi: “Ekselansları ile böylesine değerli bir görüşme yapmaktan onur duydum. Sadece bir isteğim var ve o da oğlum Mahmud'la ilgilidir.”

Başbakan; “Oğlun nerede ve onun hükümetle olan işi nedir?” dedi.

Pederim; “Oğlum burada ve bana yardımcı olmak ve tercümanlığımı yapmak dışında bir işi yok.”

Başbakan şaşkın bir bakışla şunları söyledi: “Eğer bunu söylemeseydiniz, Türkçesi, hal ve davranışları nedeniyle bu seçkin ve onurlu centilmenin Trakya’dan gelmiş olduğunu düşünürdüm. Onun işsiz olmasının hiç bir açıklaması olamaz. Her durumda hükümette bir memurluğa sahip olmalı ki bu her iki tarafa da faydalı olsun.”

Pederim; “Hükümet oğlumun tercümanlığını yapmasına ve diğer işlerde de bana yardımcı olmasına izin verirse buna minnettar olurum. Fakat benim isteğim onun bir hükümet görevi ile onurlandırılmasıdır.”

Başbakan; “Bugün ona orta derecede bir memuriyet verilmesini emredeceğim. Allahın izniyle daha da ilerleyecektir. Her ne kadar daha yüksek bir dereceyi hak ediyorsa da kademelerde yavaşça ilerlemesinin daha uygun olacağını düşünüyorum.”

Bu konuşma yapıldıktan kısa bir süre sonra yeniden ailemizin ikamet ettiği Orta Şarkın o güzel ve seçkin kenti Şam’a doğru yola çıktık. Şam’a döndükten sonra İmparatorluktan almış olduğu direktif gereği Suriye Valisinin bizzat görevlendirmesiyle hükümetteki yeni görevime başladım. Bu görevim, yönetim ve bürokrasi tecrübesi kazanmam bakımından oldukça faydalı oldu. Zamanımın çoğunu okuyarak, yazarak, tercüme ederek ve entelektüel toplantılara katılarak geçirdim.

Babam da her zaman olduğu gibi ibadet etmekle, gravür ve tezhip yapmakla ve şiir toplamakla meşguldü. 1884 yılında dönemin yeni buluşu olan gramofon, Şam pazarlarında da görülmeye başladı. Bu küçük araçtaki lastik silindirleri dinleyici kulağına koymak zorundaydı. Ben iki pimli olanlardan bir tane satın aldım. Bu pimlerden birisi dinlemek için diğeri de kayıt yapmak içindi. Pederim gramofonu almamdan bir gün önce yazdığı şiiri okumam için kahvaltı masasında bana bırakmıştı. O gece şiiri temiz bir şekilde babama sürpiz yapmak için kayıt ettim. Bu iş bana tam dokuz saate malolmuştu. Daha sonra odamdan çıkıp babama gramofondan söz ettim ve görmek isterse birkaç dakikalığına odama gelmesini rica ettim.

Gramofonu kurdum ve silindiri kulağına tutmasını istedim. Babam hayranlıkla yeni şiirini okuyan sesi dinledi. Bir anlık duraksamanın ardından şunları söyledi: “Oğlum, günümüzün mucitleri Yaratıcı’nın hizmetindedir. Yalnızca o demir,

tahta ve diğ er inorganik maddeler yanında bitki ve hayvanları da yaratmıştır. Tahta ormanlarda, demir dünyanın derinliklerinde, lastik bitkilerde ve cam taşta gizlidir. Bu profesyonel mucitler parçaları biraraya getirerek akıcı bir biçimde konuşan bir araç yarttılar. Hayatın ve konuşmanın gücünü bizlere telkin eden yaratıcıdır. Onun eserlerinden yararlanarak, Onun gizlerini açığa çıkaranlar kimlerdir? Profesyonel mucitler. İşte bu mucitler yani günümüzün yatırımcıları, gerçekte yapmış oldukları buluşlarla ve insanlığa hizmet ve katkılarıyla aslında büyük Yaratıcı'nın yani Tanrı'nın hizmetindedir.”

3.3.7. Seyid Cemaleddin Afgani'nin Yanında Yedi Ay ve

Babamın Vefatı

Babamın şiir koleksiyonu içerisine Seyid Cemaleddin Afgani'ye ait birkaç şiir görmüş ve üslubundan ziyadesiyle etkilenmiştim. Pederim Gulam Muhammed ve rahmetli   retmenim Molla Muhammed İ ram'da bana sık sık bu önemli kişiden bahsetmişlerdi.

1896 yılında, Seyid Cemaleddin Afgani'nin İstanbul'a geldiğine ilişkin haberler okumuştum. Babam bu kişinin Afganistan'da tanıştığı kişi olup olmadığını tetkik etmiş ve aynı kişi olduğunu öğrenmişti. Ayrıca Seyid Cemaleddin Afgani'yi Emir Azam'ın mahkemesine giderken bir kez görmüş ancak konuşup geçmişi hatırlatmasının çok uygun olmayacağını düşünmüştü. Ancak Seyid Cemaleddin Afgani'nin akıl, bilim ve öğretisinden yararlanmam için bendenizi ona göndermeye karar verdi. Çalıştığım yerden eğitimim maksatlı izin talebinde bulundum. Bu talebimin kabul edilmesi üzerine büyük bir heyecan ve coşkuyla İstanbul'a doğru yola  ıktım. İstanbul'da yaklaşık yedi ay, Seyid Cemaleddin Afgani'nin ikametgahına yakın bir evde onun derslerine katılmak maksadıyla kaldım. Seyid Cemaleddin Afgani herkesin kendi kapasitesi çerçevesinde faydalabilece i bir bilgi madeniydi. Bu yedi ay en az yedi ay seyahat etmiş kadar öğreticiydi. Felsefeden dinler tarihine, dinler tarihinden siyaset bilimine çok geniş bir yelpazede olmak üzere oldukça faydalı ve kullanışlı olacağına inandığım bilgilerle mücehhez oldum.

1896 yılı sonlarında Herat'ın Alekozoy aşiretine mensup, Afganistan'ın tanınmış simalarından Vezir Yar Muhammed'in oğlu olan Abdalbaki isminde genç

bir Afganlı Şam'a geldi. Pederim Gulam Muhammed Tarzi, Onu himayesi altına aldı ve daha sonra kızkardeşim ile evlenmesine rıza gösterdi.

Kendi anlatımına göre Abdalbaki; Emir Abdurrahman'ın Herat emiri de olması ve Herat'ın sivil ve askeri yönetiminin yeniden şekillenmesi üzerine Vezir Yar Muhammed'in aile bağları ve Emir Yakup'la olan dostluğu nedeniyle şüpheli konumuna düşmüş ve tutuklanması için emir çıkarılmıştır. Bunun üzerine Abdalbaki, Herat'ı terkederek, Herat'ta saygınlığı oldukça fazla olan Abdullah Ensari'nin yanına sığınmıştır. Emir Abdullah'ın askerlerinin Onu yakalamaya çalışmaları üzerine bulunduğu yerdeki kuleye tırmanmış ve kaçmak için de oldukça yüksek olan kuleden atlamış ve düştüğü yerde öldü zannedilerek bırakılmıştır. Abdalbaki daha sonra Afganistan'ı terkederek Buhara ve Taşkent üzerinden Hindistan'a gitmiştir. Dehradon'da Emir Yakup ile bir süre kaldıktan sonra Şam'a geçen Abdalbaki, burada Pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi'nin himayesine girmiştir. Babamın, ölüm korkusu içinde kaçak durumunda olan bu gence zor durumunda risk göze alarak yardımcı olması çok asil bir davranıştı. Abdalbaki'de Pederimin Ona karşı gösterdiği hassasiyet karşısında babamı kendi öz babası gibi kabul etmiştir. Pederim de 1897 senesinde Mekke'ye yaptığı son Haç ziyaretinde yanında Abdalbaki'yi de götürmüştür. Babamın bana karşı beslemiş olduğu özeni ve bağı kıskanan Abdalbaki, Pederimin ölümünden sonra Afganistan'a döndükten sonra hayatım üzerinde önemli etkileri olan çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler ilgili ayrıntılı bilgiyi daha sonra sizlere aktaracağım.

Pederim 1899 senesinde Emir Abdurrahman ile yeniden temas kurdu ve kendileriyle İslam dünyasının geleceğiyle ilgili olarak fikir alışverişinde bulundu. Emir mektuplarından birisinde Afganistan'daki durumu şöyle ifade etmiştir: "Afganistan ve Afgan hükümetinde istikrar ve devam eden barış ve refah ortamı mevcuttur. Artık sizin ve ailenizin Afganistan'dan ayrı kalması için bir engel bulunmamaktadır. Eğer ülkenize dönmek isterseniz, bu durum takdirle karşılanacaktır."

Pederim Serdar Gulam Muhammed Tarzi, Emir Abdurrahman'a yazdığı cevabında, o şiirsel anlatımıyla, Emir'e nazik ve kibar davranışı için teşekkür etmiş ve eklemiştir: "Majestelerinin bildiği gibi Kıyamet gününden sonra bütün insanlığın günahlarıyla birlikte yargılanacağı yer, Filistin ve Suriye topraklarında başlayacaktır.

Eğer şimdi ölüme bu kadar yakinken oraya dönersem, o gün geldiğinde tekrar Suriye'ye uzun bir yolculuk yapmanın çok zor olabileceğini hayal edebilirsiniz.”

1900 (Hicri 1318) yılında Pederim Gulam Muhammed Tarzi, mide rahatsızlığı çekmeye başlamıştı. Doktorların cerrahi müdahale gerektiğini belirtmelerine rağmen Pederim bunu reddetmişti. Daha fazla ağrılarına ve rahatsızlığına tahammül edemeyen Hazreti Pederim, Hicri takvimle 1318 yılının Şevval²⁴⁹ ayının 15nci günü bir Cuma akşamı, Ramazan Bayramının ilk günü ailesi ve dostlarını derin bir üzüntü içerisinde bırakarak vefat etti. Babamın resmi cenaze merasimleri Suriyeli yetkililer tarafından üstlenilmiştir. Şam Valisi ve Ordu Komutanı tarafından görevlendirilen bir Şeref Kıtası babamın cenazesine eşlik ettiler. Şam'ın bütün eşrafı ve elit tabakası cenaze töreninde hazır bulundular ve acımızı paylaştıklarını dile getirdiler. Birçok akraba ve arkadaşlar onun cenaze duası için toplanmışlardı. Babamın bir arkadaşı, babamın her vakit gittiği Hazreti Yahya türbesinin yanındaki büyük Emevi Camii'ne ne zaman gelse, babamın hayalini sanki hala hayattaymışçasına gördüğünü söylerdi. Hazreti Pederim Gulam Muhammed Tarzi, Şam'da Hazrat Dandah mezarlığında toprağa verildi. Pederimin cenaze duasını ve cenaze esnasındaki İslami kuralları, kendisi de Emevi Camiinin müezzini olan kayınpederim Şeyh Saleh El-Mesudi üstlendi. Pederim aynı zamanda Şeyh Saleh El-Mesudi'nin de en yakın arkadaşıydı. Bizleri bugünlere getiren, sahip çıkan bizlere onur ve isim bırakan Hazreti Pederimin ruhu her daim şad olsun ve mekanı Cennet olsun. İstanbul'dan Sultan Abdulhamid ve Afganistan'dan Emir Abdurrahman da dahil olmak üzere bir çok üst düzey yönetici, bürokrat, din adamı ve bilim adamından pederimle ilgili taziye mektubu tarafıma gönderilmiştir. Bütün dostlarıma ve ilgi alaka gösteren devlet büyüklerine şükran duygularımı burada bir kez daha belirtmek istiyorum.

Babamın ölümü üzerine 35 yaşında tüm ailenin sorumluluğunu ben üstlenmek durumunda kaldım. Artık önümde babamın desteği ve dostluğu olmadan yürümem gerekecek yeni bir süreç başlıyordu.

²⁴⁹ Şevval; Hicri Arabi aylardan onuncusu. Ramazandan sonraya geldiği için ilk üç günü mübarek Ramazan bayramıdır. (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara, 2005, s. 1862.

Resim 3.9 : Tarzi ve ailesi, Şam, 1901.

“Kaynak : Tarzi Ailesi Kişisel Fotoğraf Koleksiyonu.”

3.3.8. 20 Yıllık Sürgünün Ardından Afganistan’a Dönüşüm

Pederimin vefatından birkaç ay sonra, Emir Abdurahman’da 1901 yılında Kabil’de vefat etmiş ve yerine en büyük oğlu Prens Habibullah geçmişti.

Bu dönemde bende geleceğimi planlamaya çalışıyordum. Burada bir memur mu olmalıydım, yoksa ülkeme ve tüm İslam dünyasına hizmet etmek üzere Kabil’e mi dönmeliydim? Kendi içimde bunun hesaplaşmasını yapıyordum. Bu esnada okuduğum, Osmanlıların kültürel sorumlulukları üzerine hazırlanmış olan bir makalede yazar; seyahat etmeye yönelik ilginin ne kadar az olduğunu ve esasen daha fazla seyahat etmenin dünyayı daha iyi tanımak sonucunu doğurabileceğini söylüyordu.

Sözkonusu makale eski seyahat etme tutkumu yeniden canlandırmıştır: “Doğanın beni ulusal hedefleri takip etmek için çeşitli yetenek ve imkanlarla donattığını gördüm. Birincisi Afgan kimliğim, ikincisi Osmanlı topraklarında

geçirdiğim uzun yıllar ve orada aldığım eğitim, üçüncüsü bir Osmanlı vatandaşı ile yaptığım evlilik ve son olarak Peştun, Fars, Türkçe, Arapça ve biraz da Urduca dillerine olan hakimiyetim. Ek olarak, Afgan hükümeti tarafından ilan edilen genel af da değerlendirildiğinde, ülkeme dönmemin önündeki en büyük engel de kalkmış oluyordu.” Sonuç olarak duyduğum heyecanla, 1902 yılının Mart ayında kayınbiraderim Abdalbaki’yle birlikte, Kabil, Bombay, Delhi, Lahor ve Peşaver’e yapacağımız seyahatin planlarını yapmaya başladık.

Tahta geçmesinin üzerinden yaklaşık bir yıl geçen Emir Habibullah, beni büyük bir kibarlık ve özenle kabul etmiş ve 10 ay gibi uzun bir süreyle beni yanından misafir etmiştir. Majesteleri, beni Türkiye’de sanat ve bilim alanındaki gelişmeler ve dünya meseleleri üzerine büyük bir dikkatle dinlemiş, söylediklerime ve fikirlerime büyük ehemmiyet vermiştir. Aydın bir insan olan Emir Habibullah Afganistan’ın özellikle eğitim alanında ileri gitmesini samimiyetle arzulamaktaydı.

Kabil’de geçirdiğim günlerde, Emir Yakup’un²⁵⁰ tahttan indirilişinden sonra Hindistan’a sığınan Serdar Yahya’nın ailesinin Emir’in yakınında önemli görevler aldıklarını ve ülkenin yönetimini tamamıyla kontrol ettiklerini gözlemledim. Dehradon’da geçen 20 yıldan sonra Emir Abdurrahman’ın son dönemlerinde ülkeye dönmek için izin almayı başarmışlardı. Hindistan’da bulundukları dönemde, kendilerini sadık bir dost olarak gören İngilizler de kendilerine çok yakın ve dostane davranmışlar ve çocuklarının eğitimlerini üstlenmişlerdi. Babasının aksine bu aileyi kendisine yakın gören Emir Habibullah, Serdar Yahya’nın İngilizler tarafından eğitilen iki oğlu olan Asef ve Yusuf’u özel danışman olarak atamış ve onların çocuklarını da devlette üst düzey görevlere getirmişti.

Emir’in ülkesi için olan hedeflerine rağmen, İngilizlerin izolasyon politikası kendisinin akılcı bir eğitim sistemi oluşturmalarını engellemekteydi. Hindistan’dan gelen öğretmen ve teknisyenler, İngiltere’ye sadakat göstermek ve Afganistan’daki gelişmeleri düzenli olarak rapor etmek üzere bir kontrat imzalamak zorundaydılar.

Emir ile yaptığım sohbetlerde; Avrupa ve Osmanlı topraklarındaki ilerlemeleri anlattım ve Afganistan’ın gelişmesi için İngiltere ile Hindistan’dan çok fazla şey beklemenin yanlış olacağını ifade ettim. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğundan uzmanlar getirtmenin ülkenin kalkınması için çok daha fazla

²⁵⁰ 1879 yılı Şubat ayında vefat eden Şir Ali’nin yerine oğlu Yakup Han geçtiyse de, kısa bir süre sonra Afganistan’ın hakimiyetini, Muhammed Afzal’ın oğlu olan Abdurrahman Han ele geçirmiştir.

yararlı olacağını dile getirdim. Bu görüşmeler Emir'in de ilgisini çekmişti. Ancak aynı zamanda Serdar Yahya'nın oğulları olan Asef ile Yusuf (Musabihanlar) arasında şüphe duyguları uyandırmıştır. Bu kişiler hayatlarının sonuna kadar beni bir düşman ve bir rakip olarak görmeye devam etmişlerdir. Bu kişiler benim görüş ve düşüncelerimi, kendi çıkarları ve İngiliz dostlarının çıkarları açısından tehlikeli olarak görmüşler ve bu durumu Hintli ortakları aracılığıyla İngilizlerin dikkatine sunmuşlardır.

Emir ile görüşmelerimde Türkiye'den uzmanlar getirtilmesi ve ailemin de geri dönüşünün sağlanmasına yönelik emirler içeren bir ferman aldım. İngilizler bir süredir Emir Abdurrahman'ın ömrünün son birkaç yılında İslam ülkeleriyle özellikle de Osmanlılar ile gizlice dostane ilişkiler kurma isteğine şüpheyle yaklaşmaktaydılar. Gerçekten de son zamanlarda yaşananlar ve Emir Abdurrahman'ın oğlu Habibullah ile aramdaki dostluğun başlaması ve gelişmesi, İngilizlerin karşı çıkmalarına rağmen benim Afganistan'a geri dönmeme izin verilmesi ve uluslararası hukuk alanında bir kitabın benim tarafımdan çevirisinin yapılması gibi gelişmeler bu korkularının artmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler üzerine İngilizler, sürgünde bulunduğumuz Hindistan'dan bizi bırakmış oldukları için pişman olduklarını dile getirmişlerdi.

İngilizlere oldum olası şüpheyle bakan Emir Habibullah, benden Afganistan'ın modernizasyonu konusunda yardımcı olabilecek uzmanların Türkiye'den getirilmesi yönünde çalışmalar yapmamı istedi. Bunun üzerine İngilizler, bütün faaliyetlerimi gizlice takip etmenin yollarını aramaya başladılar. Şam'dan birlikte yola çıktığım kayınbiraderim Abdalbaki, benimle birlikte Kabil'e gelmemiş Hindistan'ın başkenti olan Delhi'de kalmış ve hatırı sayılır aile dostları vasıtasıyla da Hindistan Ulusal Arşivleri'nde görev yapmaya başlamıştı. Abdalbaki'nin bana olan yakınlığını bilen Delhi'deki İngiliz Konsolosu Richard, Onunla ilişki kurmuş; "Benim Osmanlılar ve Türkler tarafından kandırıldığımı ve Afganistan'ın aleyhinde faaliyetlerde bulunacağım konusunda ziyadesiyle saf olan Abdalbaki'yi aldatmak suretiyle Onu İngiliz ajanı olarak benim aleyhimde kullanmaya başlamışlar." Delhi'deki İngiliz Konsolosu aracılığıyla Abdalbaki, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi ile de bağlantı kurmuş ve para karşılığı bilgi aktarmaya başlamıştır. Ben daha sonra Delhi'de rahmetli Pederime gönülden bağlı olan bir grup Afgan milliyetçisinden Abdalbaki hakkında anlatılanları duyduğum

zaman kulaklarıma inanmamış ve bana bunu anlatanları azarlamıştım. Tüm bunları kötü bir kabus olarak kabul etmek istedim. Fakat Abdalbaki'nin gerçekten bu teklifi aldığına ilişkin belgelerle karşılaştığımda hem oldukça şaşırmış hem de büyük bir yeise kapılmıştım. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçinin Londra'daki Dışışleri Bakanı'na yazdığı 23 Nisan 1901 tarihli mektubunda Abdalbaki'nin ziyaretinden bahsettiği ve Abdalbaki'nin Emir Yakub'un üvey kardeşi, Herat Valisi Vezir Yar Muhammed'in oğlu olarak tanıttığını ifade etmiştir. Bu iddialar daha sonra Hindistan Dışışleri Ofisi tarafından da onaylanmıştır. Daha sonra üvey kardeşimle bir vesileyle karşılaştığımızda İngilizlerin aslında kendisine tuzak kurduklarını ve benim adımlı lekeleyebilmek amacıyla böyle bir oyun oynadıklarını bana aktardı. O zaman ajanlık işlerinin aslında ne kadar karışık olduğunu ve kime nasıl güvenilebileceğinin ne kadar zor olduğunu anlamış oldum. Aslında İngilizler, bütün bölgede Arap yarımadası da dahil olmak üzere kendilerine para karşılığı hizmet edecek sadık hizmetkarlar topluyorlardı. Ve bu durum, bizim coğrafyamızda yaşayan bütün mazlum milletlerin ve İslam dünyasının arasına sokulmuş bizi birbirimize, kardeşi kardeşe düşürecek fesat tohumlarından başka bir şey değildi.

İngilizler kesinlikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Afganistan'la ilişki halinde olmasını istemiyorlardı. Bu nedenle her iki ülke arasında yapılan bütün muhabere İngiliz istihbaratı tarafından titizlikle takip edilmekteydi. Hindistan'daki büyükelçilikte görevli bululan Block isimdeki İngiliz istihbarat elemanının hazırlamış olduğu ve daha sonra benim elime de geçen iç bilgilendirmeye yönelik notunda şu noktaya dikkat çekmektedir: "Sultan Abdulhamid'in Emir Habibullah'a göndermiş olduğu mektubu Adalet Bakanlığı'ndan Yargıç İsmail Hacı'nın kaleme almış olduğu bir belgedir. Yargıç İsmail Hacı, bu sayede kendisini pan-İslamizm'in yılmaz bir destekçisi olarak göstererek, Sultan'ın dikkatini çekmek istemiştir. Kendisinin, İstanbul'da bulunan bir Afgan şeyhi olan Seyid Cemaleddin Afgani²⁵¹ ile de yakın ilişkisi bulunmaktadır. Yargıç İsmail Hacı, kendi girişimi veya şeyhin isteği üzerine Emir Abdurrahman'a yazdığı mektubunda; "İstanbul'daki Afganların çıkarlarını savunacak kimse yoktur. Gerekli durumlarda Afganlar Türk yetkililere veya İngiliz Büyükelçiliğine başvurmaktadırlar. Bu sebeple, buraya Afgan bir temsilci görevlendirmek çok tavsiye edilir bir durumdur." Afganistan'ın İstanbul'a

²⁵¹ 1896 yılında İstanbul'da yanında yedi ay süresince eğitim gördüğüm büyük din alimi.

temsilci göndermesine veya Konsolosluk açmasına İngiliz menfaatleri doğrultusunda mutlak surette engel olunmalıdır.” demektedir.”

3.3.9. Afganistan’a Türk Uzmanlar Getirmeye Yönelik Çabalarım ve Bunun Sonuçları

İngilizlerin tüm olumsuz faaliyetlerine ve engellemelerine rağmen Emir Habibullah’tan Türk uzmanlar getirilmesi konusunda direktif alan ben, 1903 yılının Şubat ayında Şam’a döner dönmez bir bilimsel ve teknik misyon toplama çalışmalarına başladım. Bu çalışmalar sonucunda bir çok başarılı ve gönüllü uzmanı bir araya getirmeyi başardım ve onların atama ve seyahatlerine ilişkin işlemleri tamamladım.

Bu çalışmaların detaylarını öğrenen İngilizler, zaman geçirmeden Şam’daki yetkililere ve İstanbul’daki İngiliz Büyükelçiliğine ve Dehi’deki Konsolosluga yanlış bilgiler ve raporlar göndererek bu işi sabote etme girişimlerine başladılar. Benim sadece ülkeme hizmet etmek ve ülkemin modernleşmesi uğruna giriştiğim tüm bu çabalarımı, kendi emperyalist politikalarına zararlı bulan İngilizler, bu işi durdurmak için beni ve ailemi tehdit etmek dahil olmak üzere tüm adı yolları denemeye başladılar. Buna rağmen Emir Habibullah’a direk bir uyarı yapmak taraftarı da değilllerdi. Bunu aslında Emir Habibullah’ı tamamen kaybetmemek için yapmıyorlardı. Onun yerine Peşaver gazetesinde her şeyi bildiklerini gösteren sahte ve gerçeklerle bağdaşmayan haberler yayımlamak suretiyle Emir Habibullah’ın ve Afgan elit tabakasının kafalarını karıştırmaya ve arada güven bunalımı yaratmaya yönelik adı hileler kullanmayı tercih ettiler.

İngiliz Propaganda ve Dezenformasyon Bakanlığı görevlilerinin İngiliz İstihbarat yetkilileriyle müşterek olarak yürüttükleri bu operasyonda yapılan adil olmayan uygulamalar bana İngilizlerin gerçek yüzünü görmem açısından fayda sağlamıştır. Aşağıda bu konuyla ilgili çeşitli örnekleri sizlere aktarmak istiyorum.

Ajanlar tarafından İstanbul’daki İngiliz Büyükelçiliği muhatap alınarak hazırlanan 19 Kasım 1903 tarihli istihbarat mektubunda; “Mahmud Tarzi’nin dört yıl önce (1896) Suriye’deki Türk Generale Afgan bağımsızlığı için ne gibi önlemler alınması gerektiğini danıştığı ve Generalin de Afgan ordusunun yapısı ve eğitimine ilişkin önerilerde bulunduğu ve bu önerilerin Mahmud Tarzi tarafından Kabil’e

iletildiği” ifade edilmektedir. Hindistan’daki İngiliz Konsolosu; “Afganistan’da Mahmud Tarzi’den kaynaklanan baskın bir türk taraftarlığı bulunmaktadır. Eğer müdahale edilmezse bu durum, İngiltere’nin bölgedeki varlığına zarar verebilir. Osmanlı İmparatorluğu tarafından ifade edilen her şey ve yapılan her öneri dar görüşlü Afgan yönetimi tarafından sorgusuz kabul edilmektedir.” demektedir. Örnek olarak da Afgan Emir’inin fese olan ilgisini ve onun fes üretimi için fes fabrikası açma isteğini göstermektedir. Afganistan’da gelişmekte olan Osmanlı sevgisi İngilizler tarafından kendi menfaatleri açısından fevkaalede zararlı bulunmaktadır.

İngiliz Konsolosu Richard, ayrıca Emir’in Afgan ordusu için de aynılarını kullanmak üzere Mahmud Tarzi’ye Türk ordusunda kullanılan üniformalardan getirmesi görevi verdiğini de ve Hicaz demiryoluna da ilgisini beyan ederek Sultan Abdulhamid’e yüklü miktarda bir katkı gönderdiğini ifade etmektedir.

Tekrar kayınbiraderim Abdalbaki’den bahsetmek istiyorum. Zavallı Abdalbaki, usta İngiliz ajanlarının kendisini etkilemesi sonunda Emir Habibullah’ın sözde benim yönlendirmelerimle Osmanlı İmparatorluğu’nun kuklası olan bir diktatöre dönüşeceğine inanmış ve bu yüzden hesapta ülkesine hizmet ettiğini düşünerek esasında Britanya Kralına hizmet etmekteydi. Abdalbaki, Konsolosu etkileyebilmek maksadıyla Ona, “Cihata Teşvik” konulu bir broşür göstermişti. Pan-İslamizmi destekleyen ve mazlum ulusların, emperyalizme karşı bilinçlenmesini amaçlayan broşür, Kabil’de basılmış ve dağıtılmıştı. İstanbul ve Şam’da Arapça olarak yazılmış olmasına rağmen broşür, Emir Habibullah’ın talimatı ile Mahmud tarafından Farsçaya çevrilmişti.²⁵²

Konsolos Richard, Londra’daki Hindistan İşleri Bakanı’na yazdığı mektupta şöyle demektedir: “Abdalbaki’nin ifadelerinde yeni bir şey yoktur. Emir’in Hicaz demiryoluna katkı yaptığını zaten biliyorduk. Ama 30.000 rupi rakamından da şüphelerimiz var. Aynı şey broşür için de geçerli. Broşür ilk kez 1889’da basılmış ve 1898’de yeniden basılmıştır. Geçen yılın başlarında Mahmud Tarzi, Emir’in açmak istediği okul için Türk ve Arap öğretmenler getirmek üzere İstanbul’a gitmiş ve o zamandan beri bizim faaliyetlerimiz neticesinde Hintli öğretmenlerin getirilmesi dışında yeni bir gelişme olmamıştır. Pan-İslamizmin Afganistan’da yayılmasının

²⁵² Mahmud Tarzi, Kabil’e geldikten bir süre sonra Emir Habibullah’ın talimatlarıyla, Kraliyet Sarayı’nın Tercümanlık Bürosunun Şefliğine atanmıştır.

sebeplerine vakıf değiliz. Bunun yanında, Emir²⁵³ ve Sultan'ın²⁵⁴ zaman zaman fikir alışverişinde bulunduklarını biliyoruz. Her durumda gelişmeleri dikkatle takip ediyoruz. Abdalbaki'nin konuyla alakalı bilgiler elde etme fırsatı olduğundan Majestelerinin Şam'daki Konsolosunun kendisiyle irtibat halinde olması yararlı olacaktır. Bundan başka Abdalbaki'nin bu işten para elde etmek dışında ve bir de Mahmud Tarzi'nin faaliyetlerine engel olmak istemesi dışında herhangi bir amacından bahsedemeyiz. Kendisine düzenli bir ücret ödemeye hazır değiliz ancak onu sıradan bir muhbir olarak değerlendirmekte ve verdiği bilginin değerine göre ödeme yapmaktayız.”

Abdalbaki tarafından yaratılan zorlukları bir de ben sizlere aktarmak istiyorum. Osmanlı topraklarında geçirdiğim uzun ve başarılı dönemi dikkate alarak, İstanbul'a son bir seyahat gerçekleştirerek Majestelerine saygılarımı sunmaya ve Emir'in Sultan'a mesajını iletmeye karar verdim. Fakat zorluklarla vardığımda bazı casus ve muhbirlerin bana Emir'in yerine taklit bir ferman hazırladığıma ilişkin suçlamalar yönelttiklerini gördüm. Sırf bu sebepten dolayı yaklaşık sekiz ay hiç yoktan vakit kaybına uğradım.

Konsolos Richard'ın İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi'sine yazdığı 9 Ocak 1904 tarihli mektubunda, “Mahmud ve kayınbiraderi Abdalbaki arasında bizim yarattığımız ciddi bir mücadele yaşanmaktadır. Mahmud Tarzi, büyük ihtimalle Abdalbaki'nin benimle yaptığı ziyaretleri öğrenmiş ve bu hareketleri Afganistan ideallerine karşı ihanet olarak değerlendirmiştir. Her halükarda Emir'i şüpheleri hakkında bilgilendirmiş ve bunun üzerine Emir de Abdalbaki'nin Afganistan'a dönmesini yasaklamıştır. Emir'in, Abdalbaki'nin Afganistan'a dönmesini yasaklamasını, Abdalbaki, bizim yönlendirmemizle kendisinin Hindistan'da kalmasının Emir'e ve Afganistan'a daha fazla katkı sağlayacağına inandırılmış ve Abdalbaki, mektubun bilinçli olarak bu şekilde yazıldığına inandırılmıştır. Ancak yine de Emir'in mektubu kendisinde kafa karışıklığı ve endişeye yol açmıştır. Sonuçta Abdalbaki, acil durumda hızlıca Hindistan'ı terkedecek şekilde eşyalarını önceden Beyrut'a göndermiş ve seyahat hazırlıklarını tamamlamıştır.” İfadeleri yeralmaktadır.

²⁵³ Emir Habibullah

²⁵⁴ Sultan IIinci Abdulhamid

Konsolos mektubun ikinci bölümünde; “Mahmud Tarzi birkaç gün önce bana ilk kez nezaket ziyaretinde bulundular. Mahmud konuşmaya vatanseverliğine övgüler yağdırarak başladı. Daha sonra ismini kullanmadan Abdalbaki'nin iki ülke ilişkilerine zarar vermeye çalışan faaliyetleri konusunda beni uyarmaya çalıştı. Geleneksel nezaket cümlelerinden sonra ben de kendisinin vatanseverliğini ve çalışkanlığını doğruladım ancak Abdalbaki'ye ilişkin sözlerini kimi kastettiği çok açık olmasına rağmen anlamamazlıktan geldim. Meğer, Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye Valisi Mahmud'a kızmış ve onun Sultan'la iletişim kurmak için yardım talebini reddetmiş. Abdalbaki'ye göre, bu tavır değişikliğinin sebebi, malumlarınız üzere Mahmud yola çıkmadan önce bizim ajanlarımız vasıtasıyla hem Şam'da hem de İstanbul'da yaymış olduğumuz; Mahmud'un İngiliz ajanı olduğu ve tanınmış bir nakkaş olan arkadaşının da yardımıyla Emir'in mühür ve imzasını taklit ettiği ve bunun neticesinde iki hükümdar arasındaki dostça ilişkilere kendi hazırlamış olduğu mektupla esasında zarar vermeyi hedeflediği idi. Mahmud'un Emir'in mührü ve imzası ile bir akreditasyonun olması gerekmektedir.” İfadeleri yer almaktadır.

Konsolos Richard, üç hafta sonra yazdığı diğer mektubunda; “Mahmud Tarzi, Beyrut'a doğru yola çıktı. Anlaşılan mektup, Sultan'ı taklit suçlamalarının mesnetsiz olduğu konusunda ikna etmemiş olacak ki Sultan ile Mahmud arasındaki ilişkiler gelişmedi. Bununla beraber, Mahmud'un Şam'daki Müslüman ahalinin önde gelenlerinden birisinin yardımı ile oradaki Ordu Komutanı'ndan Sultan'la görüşmesinin ayarlanması için destek sözü aldığı bilgisi bana iletildi.” demektedir.

İngilizlerin hajtasyon, dezenformasyon ve ajanlık faaliyetlerindeki usta manevralar neticesinde hem ben, hem de kayınbiraderim Abdalbaki, yanlış suçlamaların getirdiği ruhsal ve fiziksel baskı ve şüpheli yetkililer tarafından göz altında tutulmalarımız neticesinde psikolojimiz tamamen bozulmuş ve karamsarlığa kapılmıştık. Son çare olarak Sultan ve Emir karşısında düşmüş olduğumuz kötü durumları netleştirmek için Abdalbaki'yle karşı karşıya gelmeye karar verdim. Başlangıçta benimle konuşmaktan çekinen Abdalbaki, ben konuştukça afalladı ve İngiliz Konsolosu tarafından düşürüldüğü tuzağa hayıflandı. İngiliz Konsolosunun İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine göndermiş olduğu mektuplar ve raporlar daha sonra Büyükelçilikte görev yapan Teşkilat-ı Mahsusa'nın ajanları tarafından bilgilendirilmek maksadıyla bana ulaştırıldı. Bunda Şam'da sürgünde bulunduğum

süre içerisinde edindiğim dostlukların büyük bir rolü vardı. Mektupları okudukça İngilizlerin nasıl da ince hesap ve entrikalarla Orta Şarkta tutunabildiklerini daha iyi anlıyordum. Abdalbaki örneğinde olduğu gibi benim saf ve temiz milletim, kolaylıkla bu kurnaz insanların tuzağına düşebiliyordu. Aslında Şarklıları aşağılamak maksadıyla söylenilen “Şark Kurnazlığı” ifadesi yine İngiliz Propaganda ve Dezanformasyon Bakanlığı tarafından üretilmiş bir psikolojik mottodan başka bir şey değildir.

Netice olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun Afganistan’la yakın ilişkiler geliştirmesini istemeyen İngiltere, Mahmud Tarzi’nin Emir Habibullah’dan almış olduğu onaylı görevi geciktirmiş ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Afganistan ile Osmanlı’nın birbirlerine ziyadesiyle yakın olmasını engellemiştir. O dönemde İngilizlerin Orta Şarkta kullandıkları muhbir ve ajan sayısı onbinlerle ifade edilmektedir.

Başımdan geçen bu acı tecrübeden sonra bir süreliğine fazla göze batmamam gerektiğine karar verdim ve Emir Habibullah’dan halen Şam’da ikametli bulunan ailemi Kabil’e getirmek maksadıyla izin istedim. Emir Habibullah, bu talebimi uygun karşıladı ve böylece Tarzi ve ailesinin yaklaşık 20 yıllık sürgün hayatının sonuna doğru gelinmiş oldu.

3.3.10. Şam’daki Ailemi Kabil’e Taşımam ve Kabil’deki İlk Günlerim

Şam’a döner dönmez Afganistan’a gitmek için hazırlıklara başladım. Ağır eşyaları kargoyla önce Karaçi’ye oradan da Bombay’a göndermeyi planladım. Oradan da en son eşyalarımız Kabil’e ulaştırılacaktı.

Yolculuk günü geldiğinde annem, eşim, üç kızım ve bizimle birlikte bulunan tüm akrabalarımız göz yaşları içine boğuldular. Bizleri yolcu etmek maksadıyla büyük bir grup toplanmıştı. Beş gün süren zorlu bir yolculuktan sonra ulaştığımız Karaçi’de eski arkadaşlarımız ve akrabalarımız tarafından karşılandık. Akrabalarımızın ısrarlarına karşı bir süreliğine Karaçi’de kalmaya karar verdik. Bu esnada eşyalarımız Bombay’a ulaşmış ve bir depoda muhafaza altına alınmıştı. Ancak nasıl çıktığı belli olmayan bir yangın neticesinde tüm eşyalarımızın tamamen yok olduğu haberi bize ulaştı. Bu kötü haber hepimizi oldukça mütessir etti. Bu elim

olaydan sonra ailemi Karaçi'deki yakın akrabalarımızın yanına bırakarak yeğenimle birlikte Bombay'a hasarı yerinde görmek maksadıyla hareket ettik. Depoya ulaştığımızda kül yığınının başka bir şey kalmadığını gördük. Özellikle babamdan kalan ve henüz yayımlanmamış çalışmaların yok olduğunu görünce oldukça kederlendim. Ayrıca Farsça ve Arapça kitapların da yok olması beni oldukça üzmüştü. Kişisel eşyaların sigortalı olmasına rağmen aile bireylerinin almış olduğu kıyafetlerinde bu yangında yanması moralimiz üzerinde çok kötü bir tesir bıraktı. 20 yıllık birikimimiz ve anılarımız bir anda kül olmuştu. Sigorta şirketi müfettişleri, yangının esasında güvenilir bir depoda çıkmasından ve benim siyasi kimliğimden dolayı bu kundaklama olayının arkasında İngiliz gizli servisinin olabileceğini bize vurguladılar. Onlara göre İngilizler istihbarat elde ederiz düşüncesiyle yazılı doküman ve evrakları eşyaların arasından almışlar ve bu durum ortaya çıkmasın diye de tüm eşyaları yakmışlardı. Böylece biz de tüm yazılı olan bütün dokümanlarımızın ve kitaplarımızın esasında talihsiz bir yangında yanmış olduğuna inanacaktık.

Bu kundaklama olayından sonra tüm ailenin morali bozuk olduğundan iki ay daha Karaçi'de kalmaya karar verdik. Karaçi'nin ardından iki ay da Peşaver'de yine akrabalarımızın ve dostlarımızın yanında konuk edildik. Bu elim olayı duyan Şam'daki dostlarımız, bize hayatımızı devam ettirmemizi sağlayacak bir kısım yeni eşyalar temin etmişler ve Peşaver'e kargoyla yollamışlardı. Onların bu asil davranışını ve baki dostluğunu burada ifade edecek kelime bulamıyorum. Bu esnada Habibullah Han'ın ilk eşinden olma büyük oğlu Prens Enayatullah, misafiri olduğu Lord Curzon'un yanından Hindistan'dan Afganistan'a dönmekteydi. Kendisiyle Peşaver'de karşılaştık ve bir süreliğine sohbet etme fırsatı bulduk.

Dostlarımız tarafından gönderilen eşyalar Peşaver'e sağlam olarak ulaştılar. Buradan Afganistan'daki ilk durağımız olan Dakka'ya ulaşmamız iki günümüzü aldı. İki gün de Celalabad'a ulaşmak için geçmişti. Bu yolculuk sırasında oldukça korkutucu bir kaza yaşadık. At üstündeki adamlar ve tahteravanlardaki bayanlarla konvoyumuz yavaşça dik ve dar dağlar arasından geçerken, birden bire önde kuzenimin eşini ve çocuğunu taşıyan tahteravan kaydı ve uçuruma doğru yuvarlandı. Emniyet için birbirine bağlı olan arkadaki at ve tahterevanın bir kısmı da bir kayada asılı kalmış ve herkes de onlara yardım etmek için koşmuştu. Bütün insanları ecel terleri dökerek kurtardıktan sonra en son tahterevanın ipini keserek atları da

kurtardık. Zorlu tabiat koşulları ve geçit vermez dik yollar vatan toprağı Afganistan’da olduğumuzu ispatlar gibiydi.

Ertesi gün Kabil girişinde, bir grup arkadaşımız ve akrabamız bizi karşılamış ve bizim için hazırlanan ve Kabil’in batısında bulunan konuta kadar bize eşlik etmişlerdi. Bize ayrılan konutta hemen hemen her türlü ihtiyaç önceden düşünülmüş ve ona göre tedbir alınmıştı. Buna rağmen zaman içerisinde daha yapılması gereken bir çok şey varmış gibi görünüyordu. O gece bütün aile bir araya gelerek geleceğimizi planlamaya çalıştık. Gelecek bizim için sürprizlerle dolu olacak gibi görünüyordu. Bütün ailenin sorumluluğunu üzerimde hissettiğimdenmidir nedir sabaha kadar gözüme uyku girmedi. Üstelik sabah 10.00’da Emir Habibullah’ın kardeşi Serdar Nasrullah’la da randevum vardı.

Serdar Nasrullah’la Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanmakta olan gelişmelerle ilgili olarak konuşmaya daldık. Daha sonra Afganistan’ın gelişimini sağlayacak yollar ve çözümler üzerinde fikir teatisinde bulunduk. Daha sonra saatlerce Batı’daki ve Doğu’daki siyasi ve kültürel gelişmeleri konuşup, Afganistan’ın nasıl modern ve refah içinde bir ülke haline dönüştürülebileceğinin yolları konusunda beyin cimnastiğı yaptık. Daha sonra bu hararetli konuşma ortamına Emir Habibullah da katıldı. Sanıyorum Emir Habibullah, benim reformcu fikirlerimden etkilenmişti.

Ertesi gün Prens Amanullah’ın annesi olan Emir’in eşi ve dört kızkardeşi, annemi, eşimi, kızkardeşlerimi ve yeğenimin eşini, Saraydaki Hareme davet ettiler. Daha sonra Emir Habibullah’ın büyük kızı ile kızım Süreyya, arkadaş oldular ve sık sık görüşmeye başladılar. İki aile arasında gelişen ilişkiler üzerine ve kaldığımız Hindaki’deki konutta kış şartlarından dolayı yaşamak zor olduğu için, Emir Habibullah, Deh-Afganan’daki hükümet binasında kalmamızı rica etti. 1905 yılından 1918 yılına kadar ben ve ailem bu hükümet binasına ait misafirhanede ikamet ettik.

3.3.11. Kabil’deki İlk Tercüme Bürosu

Yoğun çabalarım sonucunda bir grup Türk uzman oldukça maceralı bir yolculuğun ardından Afganistan’a gelerek çalışmalara başladılar. Bu uzmanların dışında Emir, Hindistan’dan da öğretmenler ve uzmanlar getirtmek için girişimlerde bulundu. Bu durum, Afganistan’ın modernleşmesi açısından atılan adımlarda büyük bir önem taşımaktadır. Afgan gençliğinin eğitimi ve Afgan ulusunun

modernizasyonu konusunda yapılan bu büyük adım bende oldukça derin bir heyecan uyandırmıştı.

Afgan gençliğinin Batılı yaşlılarıyla aynı anda ve o dönem içinde oldukça heyecan uyandıran bazı eserleri okuyabilmeleri için tespit etmiş olduğum kitapları ve öncelikle ünlü yazar Jules Vernes'in merak uyandıran romanlarını tercüme etmeye başladım. Bu durum daha sonra Emir tarafından da uygun bulunmuştu. Emir, benim kontrolümde bir tercüme bürosunun açılmasını istedi. Böylece ilk etapta; "Saklı Ada", "Denizler Altında Yirmi Bin Fersah", "Aya Yolculuk" gibi romanlar tercüme edildi. Bu tercüme gerek o dönemdeki Afgan gençliğinin hayal güçlerinin gelişmesi ve gerekse de gelecek nesiller için oldukça yararlı olmuştur.

El yazması ilk kopyanın, Emir Habibullah'a takdim edilmesi onu oldukça mutlu etmişti ve diğerlerini de dört gözle bekliyordu. Emir, yapılan tercümeleri öncelikle kendisi büyük bir titizlikle okumaktaydı. Yapılan tercümelerden en dikkat çekicilerinden birisi de, 1903 yılındaki bir Türk general tarafından yazılmış olan Rus-Japon Savaşı'nı anlatan eserd. Beş ciltlik bu eserin ilk ikisini Emir Türkmenistan'dan almış, geri kalan üç cildini de ben Cagaloğlu İstanbul'dan almıştım.

Kabil'de benim öncülüğümde kurulan bu tercüme bürosunda aynı zamanda dil dersi de vermeye başlamıştım. Burada hem dil dersi veriyor hem de tercüme çalışmalarına ve araştırmalarına devam ediyordum. Ancak yazarlık kapasitemin tercüme yeteneğimden daha fazla olduğunu hissediyordum. Çevremdeki insanları aydınlatmak benim için oldukça heyecan uyandırıcı bir olguydu. Kendi eserlerimi yazabilmek için alt yapı çalışmalarımı tamamlamaya başladım. Bu konuda en büyük desteğim ve beni cesaretlendiren kişi ise eşimdi. Ayrıca daha önce yazmış olduğum eserleri okuyan kişiler de zaman zaman karşılaştığımızda benden yeni çalışmalar yapmamı beklediklerini ifade ediyorlardı.

Yılda birkaç kez Emir Kabil'in soğuşundan kaçmak ve avlanmak için Celalabat'a giderdi. Bir defasında yanında beni de götürdü. Dağları aşarak avlanmak ve savunmasız hayvanları öldürmek benim ruh yapımla uyuşmuyordu. Buna rağmen 1910 yılına kadar Emir'in ricalarına karşı gelemeyerek bu gezilere katılmak zorunda kaldım. Bir gün sultanın bahçesinde bir piknik esnasında Musabyan'ın oğlu bana

vermek için bir kuş avladı. Bu durumdan dolayı oldukça üzüldüm ve bir kenara çekilip zavallı kuş için bir şiir yazmaya başladım.

3.3.12. Kızım Hayriye'nin Emir'in Büyük Oğlu Enayatullah'la Evlenmesi

Emir Habibullah yıllardır büyük oğlunun evlenmesi için uygun bir kız aramaktaydı. Saraydaki bir davet sırasında kendi isteğini belli açıklamadan Emir, büyük kızım Hayriye ile sohbet etmeye başladı. Gerek Hayriye ve gerekse diğer kızlarımın güzellikleri sarayda aslında epey zamandır konuşuluyordu. Ayrıca kızlarımın eğitimine oldukça önem vermiştim. Hayriye daha 15 yaşındayken bir kitabı tercüme etmeyi başarmıştı. Kraliçe ve kızları, Mahmud'un aynı yaştaki kızlarını her zaman aile bireyleri gibi görerek saraya davet etmişler ve bu da aralarındaki ilişkinin daha da gelişmesini sağlamıştı. Kızlarımın Şam'da gördükleri şekilde modern kıyafetleri, konuşmaları ve Suriye yemekleri her zaman Emir'in ve eşinin ilgisini çekmişti. Ailemin bu özellikleri gerek Emir'i ve gerekse de kraliçeyi çok etkilemişti. Kız kardeşimle ve eşimle yakın arkadaş olan kraliçe, daha sonra kız kardeşimi sarayın protokol şefi olarak ilan etti.

Sarayda düzenlenen protokol resepsiyonlarında ve partilerde Emir, kızım Hayriye'ye özel ilgi göstermiştir. Hayriye, tarih, coğrafya ve edebiyat konularında da oldukça iyi eğitim almıştı. Ayrıca tercüme çalışmalarında bana da oldukça yardımda bulunmuştu. Emir, onun bildiklerinden oldukça etkilenmiş ve içten içe onu gelini olarak görmeye başlamıştı.

Bir gün Emir, saraydaki yeşil eve beni davet etti. Daha sonra bahçede benimle sohbet ederken; "Gördüğün gibi biz oldukça iyi anlaşıyoruz." Daha sonra Emir konuşmasına devam ederek; "Kızın Hayriye'yi oğlum Enayutallah'la evlendirirsek sanırım uygun olur." dedi. Ben de cevap olarak; "Emirim, sen milletin babası olarak kızım Hayriye'yi de kızın olarak görürsün, dolayısıyla karar da senindir." diyerek cevap verdim. Daha sonra geleneksel bir Afgan nişanıyla çocukları nişanladık.

Damat adayı Prens Enayatullah hemen hemen her gün askeri kıyafetlerle gelerek benimle uzun süreli sohbetlerde bulunuyor ve bundan da oldukça büyük mutluluk duyuyordu.

Bir kaç ay içerisinde büyük bir düğün hazırlığına başladık. Hem erkekler hem de kadınlar için büyük çadırlar ve özel alanlar hazırlandı. İlk gün filler tarafından gümüş takılar ve gümüş yemek takımları getirildi. Gelin ve damat, iki kilometrelik bir yoldan geçerek tüm halkı selamlamıştı. Daha sonra kralın beklediği yere geldiler. Böylece klasik düğün merasimleri başlamıştı. Kuran'dan birkaç ayetin okunmasıyla birlikte nikah kıyılmış oldu. Düğün seremonisi yaklaşık bir hafta sürdü. Meydanlar bayrak ve ışıklarla süslendi ve yedi gece boyunca havai fişek gösterisi yapıldı. Böylece biten düğünden sonra gelinle damat evlerine gitmişlerdi.

Resim 3.10 : Habibullah ve Oğlu Prens Enayatullah düğün merasimi esnasında, (Soldan üçüncü Habibullah ve pelerinli kişi de Enayatullah'dır.)

“Kaynak : Afganistan Milli Arşivi Tarihsel Fotoğraflar Bölümü”

Düğünden sonra damadım Enayatullah, benden tarih ve Türkçe dersleri almaya başladı. Kendisi öğrenmeye ve bilime oldukça meraklı ve istekliydi. Bir süre sonra Prens Enayatullah'a karşı ülkede karışıklık yaratmak maksadıyla İngilizler tarafından organize edilmiş bir suikast girişimi ortaya çıkartıldı. Bu planın arkasında

Habibiye okulunun müdürü olan Dr. Ahmed Ghani bulunmaktaydı. Kendisi oldukça zeki olan bir İngiliz ajanıydı. Amacı bir karışıklık ortamı yaratarak ülkede İngilizlerin, hakimiyetini sağlamaktı. Bu gerçekler daha sonra gizli İngiliz belgelerinin ortaya çıkmasından sonra da anlaşılmıştır.

3.4. Bir Dönemin Kritiği

Abdul Vahap Tarzi, tarafından babası Mahmud Tarzi'nin tutmuş olduğu notlardan istifadeyle kaleme alınan yukarıdaki belirli bir dönemi kapsayan Tarzi'nin hayat hikayesi, özellikle Mahmud Tarzi'nin fikirsel ve siyasi olgunluğunu elde ettiği gençlik dönemini kapsamaktadır. Abdul Vahap Tarzi'nin 20 Ocak 1994 senesinde İsviçre Cenevre'de vefat etmesi üzerine biyografinin tamamlanması maalesef yarım kalmıştır.

4. BÖLÜM

MAHMUD TARZİ’NİN EDEBİ VE SİYASİ YÖNÜNÜ OLUŞTURAN ETKENLER, ESERLERİ VE TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Mahmud Tarzi, bilindiği üzere Afganistan’ın değerli siyaset adamlarından Serdar Gulam Muhammed Tarzi’nin oğludur. XXnci yüzyılın ilk çeyreğinde Afganistan Edebiyatında milli edebiyatın kurucusu ve ideolojik lideri olan Mahmud Tarzi’nin dünyaya bakışının şekillenmesinde Türkiye’deki kültürel ortam, oldukça önemli rol oynamıştır. Afganistan’da devletin en üst mevkilerinde görev alan Tarzi, 1929 yılında Afganistan’da hükümetin isyancılar tarafından ele geçirilmesi üzerine yine Türkiye’ye dönmek zorunda kalmış ve 22 Kasım 1933’te İstanbul’da vefat etmiştir.

4.1. Serdar Gulam Muhammed Tarzi’nin Oğlu Üzerindeki Etkisi

Mahmud Tarzi, bilindiği üzere 23 Ağustos 1865 yılında Afganistan’ın tarihi şehirlerinden biri olan Gazne’de doğmuştur.²⁵⁵ Gaznelilerin başkenti olan Gazne’de doğduğu için babası Gulam Muhammed, O’na Gaznelilerin büyük imparatoru Gazneli Mahmud’un ismini vermiştir. Dönemin tanınmış siyaset adamlarından olan babası Gulam Muhammed (1830-1900), Afganistan’ın en ünlü şairlerinden biridir. Aynı zamanda hattat, minyatürcü ve ressam olan Gulam Muhammed, siyasi

²⁵⁵ Mahmud Tarzi, 23 Ağustos 1865 yılı Gazne Şehri’nde ailesinin Kandahar’a doğru yolculuk yaptığı sırada dünyaya gelmiştir.

nedenlerden dolayı 1882 yılında ailesi ile birlikte Hindistan’a sürgüne gönderilir ve bu olay, henüz 17 yaşında bir delikanlı olan Mahmud Tarzi’yi derinden etkiler.

Tarzi’nin babası Gulam Muhammed, oğlu Mahmud’a oldukça düşkündür. Öncelikle oğluna karşı duymuş olduğu bu büyük sevgi ve ilgi nedeniyle oğlunun eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenmiştir. Tarzi’nin eğitimini üstlenen bir diğer isim ise babasının yakın arkadaşı olan Molla Muhammed İkrâm’dır. Gerek babası gerekse Molla Muhammed İkrâm, Mahmud Tarzi’nin kişiliği üzerinde büyük bir etki yapmıştır.²⁵⁶

Mahmud Tarzi, ailesindeki ortamın etkisiyle daha çocuk yaşlarda edebiyata ilgi duymaya başlar. O, anılarında çocukken babasıyla, amcalarıyla, akrabalarıyla bazen çay içerken bazen de edebiyat sohbetlerinde birçok kez 5-6 saat dizlerinin üzerinde anlatılanları ve konuşulanları kaçırmamak için oturmak zorunda kaldığını belirtir.²⁵⁷

Babası Serdar Gulam Muhammed, abra kağıdına Nizam-i Gencevi’nin “Hamse”, Camii’nin “Yusuf ve Züleyha”, Firdevsi’nin “Şehname” gibi eserlerini güzel yazı ile yazarken, Mahmud Tarzi’yi de bu işe çekmeye çalışır. Dolayısıyla Mahmud’un kitaba ve edebiyata karşı sevgisi daha da güçlenir. O, hatıralarında 14-15 yaşlarında Mevlana Celaladdin-i Rumi’nin Farsça yazılmış “Manevi Mesnevisi”ni okuduğunu ve anladığını yazar.²⁵⁸

Gulam Muhammed, oğlunda sanata karşı ilginin oluşmaya başladığını anlar ve “Mahmud-i Tarzi” kelimeleri yazılı bir mühür hazırlayarak kendi edebi gücünü miras olarak ona bırakır.²⁵⁹ Bu andan itibaren Mahmud Tarzi, anadili Peştü dışında Farsça’yı, Urduca’yı, Türkçe’yi, Arapça’yı ve Fransızca’yı da mükemmel derecede öğrenir ve bu dillerle yazılmış eserleri orjinallerinden okuyarak bir çok konuda kendisini geliştirme imkanına sahip olur. Bunda Mahmud Tarzi’nin öğrenmeye ve araştırmaya duyduğu ilginin fazla olması da önemli rol oynamıştır. Mahmud Tarzi’nin bir çok konuda örnek aldığı ve etkilendiği kişi öncelikle babası Gulam Muhammed olmuştur.

²⁵⁶ Hamid Aziz POPOLZAI, **Mahmud Tarzi & Sirâc-ul Ahbar**, Kabil, 1956, s.17.

²⁵⁷ Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 6 Haziran 1917.

²⁵⁸ R. İMAMHOCAYEV, **a.g.m.**, s.349.

²⁵⁹ Makâlât-i Mahmud-i Tarzi, Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, Kabil, 1355 (1936), s.34.

Tarzi ailesi, Hindistan'da İngilizler'in kontrolü altında yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra 1885 yılında o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Bağdat'a gelir. Mahmud Tarzi, Bağdat'ta ünlü alimlerinden Muhammed Efendi'den Türkçe dersler alır. Türkçe'ye karşı son derece ilgili olan Mahmud Tarzi, kısa sürede babasının Anadolu seferinde ona tercüman ve yardımcı olarak eşlik etmeye başlar.²⁶⁰

Gulam Muhammed Tarzi, Bağdat'ta yaklaşık altı ay kaldıktan sonra oğlu Mahmud'la birlikte İstanbul'a gelir. İstanbul'da iki aylık bir çabadan sonra Sultan ile görüşür ve ona Horasan Üslubunda Farsça yazılmış olan özel kasidesini takdim eder. Kasidenin giriş bölümünün Türkçe'ye aktarımı şu şekildedir;

“Ben iftiharla bu kapıya baş vurmuşum ki,

Yüksek felek benim uğruma aferin dedi.

Kabe hatipleri Abdulhamidhan şanına

“Kanuni İmam” ve “Gerçek Sultan” diye hutbe okurlar.”

Sultan Abdulhamid Han, Serdar Gulam Muhammed'e göstermiş olduğu çabalardan dolayı 2.000 kuruş maaş bağlayarak onun Şam'ın merkezine yerleşmesine müsaade eder. İki yıl sonra 1886 yılında Serdar Gulam Muhammed, çizmiş olduğu “Hamidiye” camiinin resmini, örnek bir minyatür modelini ve tarihi eserlere yapılması gereken tadilat işleri hakkındaki eserini (İstanbul sarayının memurlarından Hacı Alibey Efendi'nin yardımıyla) sultana takdim eder ve bunun sonucunda maaşı 3.000 kuruşa çıkarılır. Ardından 1888 yılında “Ahlak-i Hamidiye” adlı eserini başkente gönderen Gulam Muhammed, eski dostları Hacı Alibey ve Süreyya Paşalar vasıtasıyla eseri sultana ulaştırır ve bunun sonucunda da hayatının sonuna kadar ödenen maaş 4.000 kuruşa çıkarılır.

Babasının yapmış olduğu sanat karşısında Osmanlı devlet elitinden itibar görmesi, Mahmud Tarzi'nin kafasında iyi bir model oluşmasına yol açmıştır. Gazneli Mahmud gibi harp meydanlarında fetihler yapmayan Tarzi; almış olduğu eğitim ve reformist hayat görüşüyle bilim ve siyaset alanında reformlar yapmak suretiyle fetihler yapmıştır. Afganistan'daki ilk Meşrutiyetçi örgüt, Mahmud Tarzi tarafından

²⁶⁰ Rahmanhoca İMAMHOCAYEV, **Afgan Aydını ve Yazarı Mahmud Tarzi ve Osmanlı-Türkiye**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 20, Erzurum, 2002, s.347.

kurulmuştur. Mahmud Tarzi burada gençleri yetiştirmiş ve kraliyet ailesinin içine nüfuz etmiştir.²⁶¹

4.2. Mahmud Tarzi'nin Şam'da Eğitimine Devam Etmesi ve Eserlerinden Bazıları

XXnci yüzyılın ilk çeyreğinde Afganistan Edebiyatında önemli bir yere sahip olan milli edebiyatın kurucusu ve ideolojik lideri Mahmud Tarzi'nin dünyaya bakışının şekillenmesinde Türkiye'deki kültürel ortam önemli rol oynar. Türkiye'deki kültürel hayat, devlet tarafından gösterilen iltifatlar genç Mahmud Tarzi'nin hayatında derin izler bırakır. Dolayısıyla Tarzi, Şam'ı, çağın kültürel merkezlerinden biri olan "Damascus" şehrini gönülden sevmeye başlar. Zamanla bu ülke hakkında yazarken onu "Cennet kokusunu dağıtan Şam" diye nitelendirir.²⁶²

Kendi ifadesiyle; "Şam'da geçen günlerim adeta eğitimimin yapı taşlarını oluşturmuştur. Okuduğum kitapların tümü ve bana katkıda bulunan değerli bilim ve fikir adamlarının değişik ortamlarda bana aktarmış oldukları değerli görüşlerinin, siyasi ve fikrîsel gelişmemde büyük katkısı olduğunu ifade etmek istiyorum. Bunların tümü ve ayrıca babam, öğretmenlerim ve değerli din adamları tarafından güçlü bir biçimde temeli atılan İslami klasik bakış açısı, fikrîsel gelişimim üzerinde oldukça etkili oldu." demektedir.²⁶³

Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye'deki kültürel ortam, Mahmud Tarzi'nin dünyaya bakışının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na Tanzimatın etkisiyle hızlı bir şekilde girmekte olan Avrupai medeniyet unsurları Mahmud Tarzi'nin ilgisini çeker. Tarzi, Türkçe'ye Batı dillerinden çevrilen Batı Edebiyatı örneklerini ilgiyle takip eder. "Merhum Ahmed Mithat Efendi" adlı makalesinde ünlü Türk yazarı Ahmed Mithat'ın Türkiye'nin çağdaşlaşmasındaki katkısını hatırlayarak her fırsatta, ilk defa, onun eserleri ışığında çağdaş ilim, fen ve medeniyet hakkında bilgi aldığını belirtir.²⁶⁴

²⁶¹ Prens Amanullah'ta bu örgütün faal üyelerinden birisi olarak örgüt ilk kurulduğu andan itibaren örgüte dahil olmuştur.

²⁶² R. İMAMHOCAYEV, a.g.m., s.348.

²⁶³ Abdul Wahap Mahmud Tarzi, **Biography of Mahmud Tarzi (from 1882 to 1909)**, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenevre, 1991, s.17. (Yayımlanmamış biyografi)

²⁶⁴ Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 20 Haziran 1913.

Batı Edebiyatında nesrin doğu edebiyatına göre gelişmiş olması ve onlardaki realist tasvir üslubu Mahmud Tarzi'nin dikkatini çeker. Mahmud Tarzi bu konuyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

“Mesela: Doğu Masalcısının, bir sevgiliyi betimlerken onun halini ve güzelliğini anlatması en azından bir sayfayı doldurur. Burada yapılan tasvirde manevi yönler ağır basmaktadır. Halbuki, Batı masalcısı sevdiğini tasvir ederken sanki bir insanın karşısında oturup resmini çizen ressam gibi onun yüzünü, saçını olduğu gibi, realist bir üslupla kurallara uygun olarak anlatır. Dolayısıyla okuyucu anlatılan insanı kendi gözü ile görmüş gibi olur. Yerler, evler, ovalar, hatta olaylar da olduğu gibi tasvir edilir.”²⁶⁵

Bu fikirler Mahmud Tarzi'de, realist eserleri Dari diline tercüme ederek vatandaşlarının istifadesine sunma isteğini ortaya çıkarır. Tarzi, Avrupa yazar ve şairlerinin eserlerini Türk ve Arap dillerinden Dari diline çevirir ve eserlerin bir kısmını 1891 yılında hazırlanan “Debistan-i Maarif” (Eğitim Okulu) adlı kitabında yayımlar.

Mahmud Tarzi 1895 yılında roman tercüme etmeye başlar. Onun ilk çevirdiği roman “Bu beni roman tercümesine teşvik eden ilk eser” dediği Fransız edebiyatından Türkçe'ye Enver Zeki tarafından çevrilen “Flora” adlı romandır.²⁶⁶

Mahmud Tarzi 1897 yılında Bab-ı Ali'nin nazırlarından Hasan Fehmi Paşa tarafından yazılan “Devletlerarası Hukuk” adlı kitabı Dari diline tercüme eder ve Afganistan Kralı Abdurrahman Han'a (1880-1901) gönderir. İngiliz sömürgecileri ile Kralı Abdurrahman Han arasındaki ilişkilerden memnun olmayan Mahmud Tarzi, “Devletlerarası Hukuk” adlı bu kitap vasıtasıyla Abdurrahman Han'a adeta bağımsız devletler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini öğretmek ister.²⁶⁷

Mahmud Tarzi, aynı yıl Ziya Paşa'nın 120 beyitlik bir şiirini Dari diline tercüme eder ve 1914 yılında Kabil'de yayınlanan “Perakende” adlı dergi de Tarzi'nin bu çalışması yayınlanır. Bu çalışmayla birlikte manzum eserlerle ilgilenmeye başlayan Mahmud Tarzi, aynı vezinle 500 beyitten oluşan bir seyahatname kaleme alır.²⁶⁸

²⁶⁵ Makâlât-i Mahmud-i Tarzi, Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, Kabil, 1355 (1936), s.39.

²⁶⁶ Hamid Aziz POPOLZAI, **Mahmud Tarzi & Sirâc-ul Ahbar**, Kabil, 1956, s.23.

²⁶⁷ Ashraf GHANI, Literature as politics: The Case of Mahmud Tarzi, Kabil, 1977, s.19.

²⁶⁸ Mahmud Tarzi, “**Perakende**”, **Macmua-yi Aşar**, Kabil, 1338 (1919), s.7-14.

Mahmud Tarzi, tercümanlık faaliyetine Kabil'e döndükten sonra da devam eder. Fransız yazar Xavier de Montepin'in Ahmed Mithat Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilen; "Paris Faciaları", ünlü yazar Jules Verne'nin "Seksen Günde Devriale", "Deniz Altında Seyahat", "Gizli Ada" ve "Balonla Seyahat" adlı eserlerini Türkçe'den Dari diline çevirerek 1913-1914 yıllarında yayımlamıştır. Bu eserler, o dönemde Afganistan'ın ve bölge ülkelerinin kültürel hayatı üzerinde önemli ölçüde rol oynamıştır.²⁶⁹

Mahmud Tarzi için Şam'da önem taşıyan diğer hususlarda; özellikle Şam'da tanışmış olduğu "Jön Türkler" in kendisine aşlamış oldukları reformist hareketler ve o dönemde Yusuf Akçura tarafından hazırlanan ve bir çok yerde neşredilen "Üç Tarz-ı Siyaset"²⁷⁰ başlıklı makalenin yaratmış olduğu etkinin, bir Afganlılık ideali yaratılması konusunda kendisine kendisine ilham kaynağı olmasıdır. Yine kendi ifadesiyle; "Bu arada Şam'da çok değerli Türk dostlarım oldu. Bunların bir kısmı kendilerine "Jön Türkler" demektelerdi. Bu kişilerle Türklük ve Türk Milliyetçiliği konularında uzun uzun sohbetler yaptığımı hatırlıyorum. Bu asil dostlarımla fikirleri, daha sonra bende bir Afgan Milliyetçiliği yaratma düşüncesini aşlamıştır." demektedir.²⁷¹

4.3. Ünlü İslam Alimi Seyid Cemaleddin Afgani'nin Mahmut Tarzi İçin Önemi

Afganistan irfan hareketi ve edebiyatının şekillenmesinde Türkiye'nin rolü önemli olmuştur. Bunun da özel bir nedeni ve kökü vardır. Zaten böyle bir ilişkinin ilk tarihi XIXncü yüzyılın 70'li yıllarına ait olup Seyid Cemaleddin Afgani adıyla ilgilidir. Seyid Cemaleddin Afgani, Mahmud Tarzi'nin hayatında da oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Seyid Cemaleddin Afgani, "Afgan Tarihi" ve "Makaleler" gibi dünyaca tanınan kitaplar yazmış büyük bir yazardır. Aynı zamanda yıldızlar ve evren hakkında ki konulara da çok merak duyan büyük bir şairdi. Seyid Cemaleddin

²⁶⁹ R. İMAMHOCAYEV, a.g.m., Erzurum, 2002, s.350.

²⁷⁰ Yusuf AKÇURA, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, (4. Baskı).

²⁷¹ Abdul Wahap Mahmud Tarzi, *Biography of Mahmud Tarzi (from 1882 to 1909)*, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenevre, 1991, s.21. (Yayımlanmamış biyografisi)

Afgani'nin hayatı süregelen maceralar ve uzun seyahatlerle doludur. Bundan dolayıdır ki, yaşamı boyunca Ona “Doğu'nun Mucizesi” denilmiştir.

İngiltere, Fransa, Almanya, ABD, Mısır, Türkiye, Hindistan ve Rusya'ya seyahat etmiştir. Çok ılımlı bir insandı. Doğunun uyanışındaki en önemli ve etkili öncülerden biri olduğu düşünülmektedir. Son yüzyıldaki batılı güçler tarafından sömürgecilik karşıtı ve İslam birliği savaşçısı olarak hatırlanır. Seyid Cemaleddin hiçbir hükümetin etkisinden ya da gücünden korkmamıştır. Birlik ve ittifakla Müslümanların İngiliz sömürgesinin büyük gücünü yok edebileceğine inanmıştır. Birçok kitap, broşür, makale ve gazete haberleri onun hayatı ve siyasi görüşleri hakkında yazılıp yayımlanmıştır. Farsça, Arapça, Türkçe ve İngilizce ve diğer Avrupa dillerinde yazılan kitap ve broşürlerin sayısı yüzlercedir, eğer gazete ve dergilerde yayımlanmış kısa ve uzun makaleleri de eklersek bu sayı binlere ulaşır.

Resim 4.1 : Seyid Cemaleddin Afgani'nin Portresi

“Kaynak : Afganistan Ankara Büyükelçiliği Fotoğraf Arşivi”

Seyid Cemaleddin Afgan, Afganistan'ın yetiştirdiği en büyük alimlerden birisidir. Fakat yanlış bilgi kaynaklarının sebep olduğu Afgani'nin vatandaşlığı hakkında bir karışıklık bulunmaktadır. Bu yanlış anlama 18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyıl boyunca Afganistan'a giren ve Afganistan'dan ayrılan Afgan ve yabancıardan şüphelenen İngiliz muhabir ve temsilcilerden kaynaklanmaktadır. Bu, Hindistan Yarı kıtasını kontrol altına almak isteyen Çarlık Rus İmparatorluğu arasındaki süregelen “Büyük Oyun” yüzündendir. İran, Cemaleddin Afgani'nin kökenini kabul etmemektedir. Onun İran'daki “Asad-Abad” şehrinde doğduğunu iddia etmektedir. Bu durum bazı insanların aklını karıştırmaktadır. Çünkü Afganistan'ın Kunar ilinin merkezinin adı da “Asadabad”dır. Fakat Cemaleddin eserinde kendisinin gururlu, dürüst bir Afgan olduğunu ifade eder.²⁷²

Seyid Cemaleddin Afgani, kendi yurdunda sosyal-siyasi gayelerini hayata geçirme imkanlarını kaybedince 1886 tarihinde önce Hindistan'a, oradan ise Mısır'a gider, 40 gün orada kaldıktan sonra İstanbul'a geçer. Seyid Cemaleddin, İstanbul'da kısa sürede kendisini kabul ettirir. Onun ileri sürdüğü ilkeler, gayeler, bilhassa onun sömürgecilik karşıtı görüşlerinde Türkiye Osmanlı Devleti'nde büyük yer ayrılması Türk aydınları arasında büyük rağbet kazanmıştır. Seyid Cemaleddin, Osmanlı İmparatorluğu'nun elit kadrolarıyla görüşerek ve fikirlerini bu kişilerle paylaşarak kendisini İstanbul'da önemli bir şahsiyet haline getirmiştir. Sonuçta ülkenin eğitim-öğretim işleriyle ilgilenen Eğitim Meclisine üye olmuş, İstanbul Üniversitesinde konuşmalar yapmış ve bir çok özel öğrencisi olmuştur. Seyid Cemaleddin, 9 Mart 1897 yılında ölene kadar İstanbul'da yaşamıştır.²⁷³

Mahmud Tarzi'nin, Seyid Cemaleddin Afgani ile ilişkisi onun dünya anlayışının oluşmasında, meselelere bakışında önemli derecede rol oynamıştır. Mahmud Tarzi, babasının tavsiyeleri üzerine Şam'dan İstanbul'a gitmiş ve yaklaşık 7 ay boyunca Seyid Cemaleddin'in özel öğrencisi olmuştur. Sömürge zorluklarını gören, çıkarıcı memurların baskıları yüzünden kendi vatanından gitmek zorunda

²⁷² Onun milliyeti hakkında yayılan bu söylentilerin sebeplerinden birisi de, Afganistan'daki İngiliz İmparatorluğu ve onun komşularına karşı anti-sömürgecilik eyleminde göze çarpan bir şahsiyet olmasıdır. Batılı güçler onun bu ününü mahvetmek ve bu iki komşu ülke arasında bir tartışma yaratmak için bu söylentiye kullanmıştır. O, Hindistan'daki, İran'daki ve Orta Doğu'daki İslam Birliği'nin de kurucusudur. Batılı güçler ayrıca Orta Asya'daki bu birliğe engel olmuşlar ve çoğunlukla, Çarlık Rusya için Orta Asya Cumhuriyetlerini ve İngiliz İmparatorluğu'na karşı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Sonuç olarak Seyid Cemaleddin Afgani'nin bir Afgan olduğu hakkında hiçbir şüphe yoktur. Afganistan bu büyük alime saygı duymaktadır ve başkent Kabil'de onun büyük başarıları anısına bir anıt dikilmiştir. Bu anıt, Asya'daki büyük üniversitelerden birisi olan Kabil Üniversitesi'nin bahçesinde yer almaktadır.

²⁷³ Rahmanhoca İMAMHOCAYEV, **Afganistan ve Türkiye**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 17, Erzurum, 2001, s.261.

kalan Mahmud Tarzi, Seyid Cemaleddin'in Müslüman devletlerin gelişmesinde İslam dininin rolü hakkındaki fikirleri Mahmud Tarzi'nin bilincindeki dağınık fikirleri düzenler, onları daha da belirginleştirir. Bu ilişkinin Mahmud Tarzi üzerinde ne kadar etkili olduğu, onun "İşbu Evliya bir irfan hazinesiydi. Her bir kimse kendi yeteneği ve bilim kabiliyetine göre bu hazineden faydalanabilirdi."²⁷⁴ şeklindeki sözlerinden de anlaşılır.

1896 yılında ünlü İslam alimi Seyyid Cemaleddin Afgani (1837-1897) ile İstanbul'da yaptığı görüşmeler sırasında (dünya anlayışının oluşmasında önemli bir yere sahip olan) diğer bir eser ile tanışır. Bu eser filozof John William Draper'in (1811-1882); "Din ve Fen Arasındaki Savaş Tarihi" adlı eseridir. Bu kitapta John William Draper, pravoslav dogmalarının katolikliğe göre ilim ve fenne daha yakın olduğunu ispat etmeye çalışır. Kitap Ahmed Mithat tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1895 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.²⁷⁵

4.4. Mahmud Tarzi'nin Türk Kültür Hayatından Etkilenmesi ve Eserlerinden Çeşitli Örnekler

Mahmud Tarzi'nin dünya anlayışının şekillenmesinde Türkiye'deki kültürel ortamın önemli ölçüde rol oynadığını onun seyahatnamelerinden de anlamak mümkündür. Mahmud Tarzi'nin "Seyahatname Der Daru's Saadet"²⁷⁶ adlı ilk eseri 1888 yılında İstanbul'a yaptığı seyahatten hareketle yazılmıştır. Babası ile 1891 yılında İstanbul'a ve Mısır'a yaptığı ikinci seyahatin anlatıldığı "Üç Kıta Üzerinde 29 Günlük Gezi" adlı ikinci eseri de 1914 yılında Kabil'de yayımlanır.²⁷⁷ Tarzi'nin üçüncü eseri "İstanbul Seyahatnamesi" de 1932 yılında gerçekleştirdiği Türkiye seyahatinin izlenimlerini içerir. Mahmud Tarzi'nin 1902 yılında yayımlanmış bir de şiir kitabı bulunmaktadır.

Afganistan'daki askeri okullarda ders kitabı olarak kullanılmak için Türk uzmanlar tarafından düzenlenen 5 ciltlik "Rus-Japon Savaşlarının Tarihi" isimli kitabı Dariceye çevirmiştir. Mahmud Tarzi, Sirâc-ul Ahbar gazetesini yayımladığı yıllarda; Türk gazetelerinde yayınlanan bir çok önemli makaleyi ve yazıyı kendi

²⁷⁴ Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 14 Ekim 1916.

²⁷⁵ Ashraf GHANI, a.g.e., s.22.

²⁷⁶ Der Daru's Saadet'e (İstanbul'a) Seyahat

²⁷⁷ Mahmud Tarzi, *Seyahatname-yi se kıt'a rû-yi zemîn der 29 ruz*, "Asya, Avrupa, Afrika", C. 1-3, Kabil, 1933. (İlki 1914 yılında yayımlanan eserin 6ncı Baskısı)

gazetesinde tercüme ederek yayımlamıştır. Türkiye'nin kültürel hayatına ait ibret olacak bilgileri kendi okurlarına ulaştırmıştır. Örneğin gazetenin 30 kasım 1913 tarihinde çıkan sayısında Türkiye'de her gün 58.000 adet yayımlanan “Kadınlar Dünyası” adlı gazetenin yayıncısı olan Nuriye Hanımın örnek faaliyetleri hakkında Afgan okuyucularına ve özellikle de Afgan kadınlarına heyecanla bilgi aktarmaktadır.²⁷⁸

Afganistan gazeteciliğine damgasına vuran Mahmud Tarzi, kalem yoluyla ilk defa sömürgecilğe karşı mücadele etmek için bölge halkına çağrıda bulunmuş ve bunu çıkardığı sayfalarında dile getirmiştir. Nitekim gazetede yayımlanan; “Afghanistan ve Nemate Azadi” (Özgürlüğün Nimeti ve Afganistan), “Isteqlale Afghanistan” (Afganistan'ın İstiklali), “Jang ve Sulh” (Savaş ve Barış), “Hay Alalfalah” (Tam Bağımsızlık) gibi başlıklar altındaki makaleleri, başta İngiltere olmak üzere dönemin sömürgeci devletlerini tedirginliğe düşürmüştür. Gazetede yayımlanan özgürlükçü makaleler, özellikle bölgedeki Hindistan halkının düşüncelerini etkilemiştir.

Mahmud Tarzi, özellikle döneminin fikir hayatındaki yenilikleri anlattığı seyahatnameleri vasıtasıyla vatandaşları arasında onların ilgilerini çekecek tarzda hazırladığı yazıları arasında milliyetçilik fikirlerini yaymaya çalışmıştır.²⁷⁹

Mahmud Tarzi, 1891 yılında Şam'daki Bani Ummya Camii müezzinlerinden olan Şeyh Muhammet Salih Musaddiya'nın kızı Esma Rasmiye Hanımla evlenir. Ömrünün sonuna kadar Tarzi'nin en büyük destekçisi olan Esma Rasmiye Hanım, Tarzi'yi Afganistan'a bağlayan önemli nedenlerden birisi olur. Mahmud Tarzi 1904 yılında ailesi ile beraber Afganistan'a döner. Afganistan'da devletin en üst mevkilerinde görev alan Tarzi, hiçbir zaman ikinci vatani olarak kabul ettiği Türkiye'yi unutmaz. Hatta basın ve diplomatik araçlar vasıtasıyla Türkiye ile ilişkisini sürdürür ve Türkiye-Afganistan ilişkilerinin tesis edilmesi ve geliştirilmesi konularında gönüllü bir memur gibi görev yapar.²⁸⁰

Mahmud Tarzi ilk defa Türkiye'ye geldiğinde 19 yaşında olup aklı başında, Hindistan'daki iki yıllık yaşamı sırasında birçok şeyi anlamış delikanlı olsa da Türkiye'deki siyasi, kültürel ortam onun şahıs sıfatında şekillenmesi ve yetişmesi

²⁷⁸ Rahmanhoca İMAMHOCAYEV, a.g.m., s.264.

²⁷⁹ Ashraf GHANI, a.g.e., s.27.

²⁸⁰ Ashraf GHANI, a.g.e., s.29.

için çok büyük etki yapmıştır. Mahmud Tarzi Türkiye’de ilk önce ilmi-irfan ortamı etkisinden yararlanmış ve bunu Afgan gençliğine eserleriyle yansıtmıştır. Mahmud Tarzi, Türkiye’nin kültürel hayatından yararlanarak milliyetçi fikirlerini (o devirde yenilik fikirlerinin kabul edilmesi için sosyal ve kültürel ortamın oluşmaya başladığı) vatanı Afganistan’a uygulamaya çalışmış ve bunda büyük ölçüde de başarılı olmuştur.²⁸¹

Afganistan aydınları arasında Tarzi vasıtasıyla oluşan Türkiye yanlısı çevre, Türklerin yaptığı çabaların boşuna gitmediğini kanıtlamış ve Türkiye eğitimhanelerinin Afganistan’daki kültür ortamına pozitif etkisini ortaya koymuştur.

Bildiğimiz gibi, eğitimcilik gayeleri diğer doğu ülkelerinden daha erken yayılmaya başlamıştır. Onun ilk tomurcukları XVIIIinci yüzyıldan başlayarak İbrahim Müteferrika, Ahmet Rasim Efendi, Çelebi Mehmet Efendi yapıtlarında ülkede hüküm sürmekte feodal düzenin eskimiş gelenekleri hem de hükümdarların halka farksız olduğunu eleştirmeye tenkit şeklinde yorumlamaya başlamıştır. Tüm bu yazılar, reformlar ile geleneksel taassup arasındaki mücadele, kültür alanında oldukça şiddetli geçmiştir. Çağdaş Türk aydınlarının şekillenmesiyle ülkedeki kültür ortamı, sosyal-siyasi hayatında radikal değişimin ortaya çıkmasına neden olmuş ve tüm bu etkileşim Tarzi vasıtasıyla Orta Asya’ya ulaştırılmıştır.²⁸²

Mahmud Tarzi’nin Türk kültürel hayatı ile bu kadar ilgilenmesi boşuna değildir. Tarzi’ye göre; “Türkiye’nin başkenti günümüzün kültür merkezi sayılan Avrupa kıtasında bulunan en çağdaş bilimlere olan ihtiyaçlarını hissettiği için bütün İslam alemi dilleri içerisinde Türk dili daha kuvvetli ve önemlidir. Ne Arapça ne Farsça ve ne de Urduçaya Türkçe kadar yabancı dillerden şimdiki zaman bilimlerine ait yapıtlar tercüme edilip yayımlanmıştır.” Öncelikle bu gerekçeler nedeniyle Mahmud Tarzi, Türk bilim ve edebiyat dünyasından istifade edip birikimlerini Afgan milleti üzerine aktarmıştır.

1929 senesinde gerici kuvvetlerin ayaklanması ve Kabil’i ele geçirmesi üzerine 4 Mart 1929 yılında önce İran’a gitmiş ve ardından Türkiye’ye yerleşmiştir. O dönemde Türkiye hükümeti tarafından kendisine bir milletvekiline eşit oranda maaş bağlanmıştır. Mahmut Tarzi, 22 Kasım 1933 yılında karaciğer kanser hastalığı nedeniyle 58 yaşındayken vefat etmiş ve İstanbul’da Eyüp mezarlığında toprağa

²⁸¹ Ashraf GHANI, *a.g.e.*, s.32.

²⁸² Rahmanhoca İMAMHOCAYEV, *a.g.m.*, s.265.

verilmiştir. Afganistan’da basın özgürlüğünden ve halkların özgürlüğünden ilk söz eden kişi Mahmud Tarzi olmuştur. Ona göre; “Basın batıl inançları engelleyen ve çağdaşlığa katkı sağlayan en etkili araçtır.”²⁸³

4.5. Mahmud Tarzi’nin Türk-Afgan İlişkilerine Etkileri

Afgan halkının Türk halkıyla bir şekilde kader birliği yaptığına inanan Mahmud Tarzi, bir şekilde her iki ülkenin de güç birliği yapması, Türkiye ile Afganistan’ın Doğu’nun mazlum ve sömürülen milletlerine örnek ve destek olması gerektiğine inanmış reformist bir Afgan aydınıydı. Onun öncülüğünde her iki millet birbirine itimat duyarak yaklaşmış ve bir çok konuda işbirliği yapmışlardır. Bu ilişkiler öncelikle iktisadi ve askeri münasebetler konularında olmuş ve devamında şayet Afganistan üzerinde cereyan eden talihsiz gelişmelerin gerçekleşmemiş olması durumunda bugün her iki ülke birbirlerinin haklarını her platformda müdafaa eden güçlü iki müttefik olarak karşımıza çıkmış olacaktı. Aşağıdaki satırlarda her iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini göstermek açısından önem taşımaktadır.

4.6. Türkiye İle Afganistan Arasında Gelişen İlişkiler

SSCB ve Afganistan birbirini ilk tanıyan ülkeler olmuşlardır. Sovyet-Afgan anlaşmasının imzalanmasından üç gün sonra, yani 1 Mart 1921’de, Afgan heyeti ile Türk elçilik heyeti arasında da ilk Türk-Afgan ittifakı Moskova’da imzalanmıştır.²⁸⁴ Bu anlaşmaya göre Türkiye Afganistan’ın bağımsızlığını tanıyordu. Ayrıca taraflardan birine yapılacak saldırıyı diğer taraf kendine yapılmış sayacaktı. Yine bu anlaşmaya göre, Türkiye kültürel yardım çerçevesinde Afganistan’a öğretmen ve subaylar gönderecekti. Böylece iki kardeş millet arasında mevcut olan manevi birlik, resmi bir anlaşma şekline dönüşmüş oluyordu. Bu anlaşmanın Ankara ve Kabil hükümetlerince onaylanmasından sonra, eski Medine muhafızı Fahreddin Paşa, Kabil’e ilk Türk sefiri olarak atandı. Diğer taraftan Sovyetler, anlaşma şartlarına göre Afganlara yardım etmemiş ve ayrıca Buhara ve Hive’nin istiklallerini tanımayarak buradaki Müslümanları ezmeye başlamıştır. Bu durum Afganlar’ın Sovyetler’e karşı

²⁸³ Mojiburrahman RAHİMİ, **Afganistan’da Gazetecilik Tarihi ve Mahmud Tarzi**, Afganistan’a Bakış, Afganistan Büyükelçiliği, Ankara, Sayı 2, Mart - Nisan 2006, s.7.

²⁸⁴ Antlaşmanın tam metni için Bkz. Ek-1.

daha dikkatli davranmalarını sağlamıştır. Böylece İngiliz aleyhtarı bir tutum yerine İngiltere ve SSCB arasında bir denge politikası izlemişlerdir.²⁸⁵

Afganistan, 1920 yılında Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni ilk tanıyan ülkedir. Yeni Türkiye, ilk ittifak anlaşmasını Afganistan'la yapmıştır ve Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke olmuştur.

Türkiye ile Afganistan arasındaki dostluğun geliştirilmesinde Enver Paşa ve Cemal Paşa çok önemli rol oynamışlardır. I. Dünya Savaşı sonrası bu paşalar, önce Almanya ve arkasından da Rusya'ya gitmişlerdir. Cemal Paşa, Avrupa ülkelerinin (özellikle Almanya ve Fransa'nın) Afganistan'ı tanıması hususunda girişimlerde bulunmuş ve bunu sağlamıştır. Bu sırada Enver Paşa, Türkistan'da bulunan Türkleri organize ederek Sovyetlere karşı bağımsızlık savaşı yürütmelerine çalışmaktadır. Sovyetler, Almanya'da bulunan Cemal Paşa'nın Afganistan'a döndükten sonra Afganistan Türklerini de Enver Paşa gibi organize edeceğini ve Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesini destekleyeceğini hesap etmiş ve Cemal Paşa'nın Afganistan'a dönüşünü engellemek istemişlerdir. Bunu başaramayan Sovyetler, Afganistan'a dönmekte olan Cemal Paşa'yı Tiflis'te 1922 yılında kiralık bir Ermeni katile öldürtmüşlerdir.²⁸⁶

Afganistan ve Türkiye, aynı yıllarda İngiliz emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı yürütmüşlerdir. Benzer duyguların paylaşılmasına vesile olan bu durum, iki ülke halklarını birbirine daha fazla yaklaştırmıştır. Bu kapsamda Türk dostluğunun Afganistan'da gelişmesine Mahmud Tarzi önemli katkı sağlamıştır. Tarzi, eğitiminin bir bölümünü İstanbul'da tamamladıktan sonra Afganistan'a gittiğinde Habibullah Han'a, ülke kalkınmasında Türkiye ve Türk aydınlarından faydalanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu talebin olumlu bulunması üzerine de, Türkiye'den bir aydın grubu davet edilmiş ve bunlarla ortak çalışmalar yürütülmüştür.

Cemal Paşa'nın katkıları ile başlayan Afgan ordusundaki yenilik çabaları, Paşa'nın şehit edilmesi üzerine bir süre kesintiye uğramıştır. Ancak 1 Mart 1921'de Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan anlaşma ile, Türkiye, Afganistan'a sadece askeri değil aynı zamanda eğitim ve ideri alanda da modernleşmesi hususunda destek sağlayacaktı. Böylece Türkiye'den gelen uzmanlar ile Afganistan'da modernleşme

²⁸⁵ Mehmet SARAY, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Bir Vakfı ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.118-119.

²⁸⁶ Hikmet ÖZDEMİR, **Cemal Paşa Suikasti**, Başkent Üniversitesi, Konferans, 10.03.2006.

çabaları hızlanırken, diğer taraftan da Avrupa ve özellikle Türkiye'ye tahsil için yüzlerce Afgan gencini gönderilmeye başlanmıştır.²⁸⁷

Amanullah Han, Afganistan'ın eğitim ve modernleşme çalışmalarına katkı ve destek için diğer ülkelerdeki yenilikleri yerinde görmek ve yetiştirilmiş eleman temin amacıyla Aralık 1927'de bir dış geziye çıktı. Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret etti. Son olarak Mayıs 1928'de Türkiye'ye gelen Amanullah Han, çok içten ve sıcak karşılanmıştır. Mustafa Kemal, Amanullah Han ve onun şahsında Afgan milletine ilgi ve dostluk göstermiştir. Mustafa Kemal, Amanullah Han ve eşi (Mahmud Tarzi'nin kızı Süreyya) onuruna verdiği yemekte Türk milletinin Afgan milletine karşı sıcak duygularını belirten bir konuşma yapmış ve Amanullah Han'a, öncelikle güçlü bir ordu kurmayı tavsiye etmiştir. Bu ziyaret esnasında, 1 Mart 1921'de imzalanan Türk-Afgan Anlaşmasına ek olarak, "Türkiye ve Afganistan arasında dostluk ve teşrik-i mesai muahedenamesi" adıyla yeni bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmada; iki devletin birbirleriyle dost oldukları, düşmanlarına karşı ortak tavır alınması ve ilerlemek için gerekenleri sağlamada imkanları iyi olan tarafın diğerine yardımcı olması gibi esaslar yer almıştır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti; ilmi, hukuki, askeri alanlardaki uzmanlarından bir kısmını Afganistan'da görevlendirecekti.

Ankara Hükümeti nezdinde ilk büyükelçi olma sıfatını taşıyan Sultan Ahmet Han, 9 Nisan 1921 günü Hopa'dan Türkiye'ye girmiş, 21 Nisan 1921'de Ankara'ya gelmiş ve 25 Nisan 1921 günü de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunmuştur. 10 Haziran 1921 Cuma günü, Ankara'daki ilk büyükelçilik olan Afganistan Elçiliğinin²⁸⁸ açılış töreninde elçilik gönderine bayrağı bizzat Mustafa Kemal Paşa²⁸⁹ çekmiştir.²⁹⁰

Afganistan Kralı Amanullah Han, Mahmud Tarzi ve Amanullah'ın eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte, 20 Mayıs - 2 Haziran 1928'de Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulunmuşlardır. Ankara'nın başkent olmasından sonra Türkiye'ye gelecek

²⁸⁷ Hikmet ÖZDEMİR, **Cemal Paşa Suikasti**, Başkent Üniversitesi, Konferans, 10.03.2006.

²⁸⁸ Söz konusu bina Ankara'da Samanpazarı Ulus bölgesinde bulunmaktadır.

²⁸⁹ Mustafa Kemal ATATÜRK, tarafından gönderine bayrak çekilen tek büyükelçilik Afganistan büyükelçiliğidir.

²⁹⁰ M. Yunus TUGHRA, **Ankara Hükümeti Nezdinde İlk Büyükelçi Olma Sıfatını Taşıyan Sultan Ahmet Han**, Afganistan'a Bakış, Afganistan Büyükelçiliği, Sayı : 1, Ankara, Ocak 2006, s.22.

olan ilk devlet başkanı olması dolayısıyla Türk Hükümeti, Afgan Kralı Amanullah Han'ın bu ziyaretine çok büyük önem vermiştir.²⁹¹

Resim 4.2 : Afganistan Elçiliğinin açılış töreninde elçilik gönderine bizzat Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından Afgan bayrağı çekilirken
“Kaynak : Afganistan Ankara Büyükelçiliği Fotoğraf Arşivi”

²⁹¹ Hikmet ÖKSÜZ, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmî Konuğu: Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928), Kemal Çiçek (ed.), Pax Ottomana, SOTA ve Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.771.

4.7. Amanullah Han'ın Türkiye Ziyareti

Afganistan'da belli bir istikrar yeniden sağlanır sağlanmaz, Amanullah, Büyük Tur adı verilen uzun yolculuğuna başlamıştır. Aralık 1927'den Temmuz 1928'e kadar, Emir Amanullah, Mahmud Tarzi ve Kraliçe Süreyya ile birlikte bazı bakanlar, Kabil valisi, Afgan parlamentosunun başkanı ve beş üst düzey yöneticisi ile danışmanlardan oluşan heyetle, Hindistan'ı, Avrupa'nın bütün büyük başkentlerini, Mısır, Türkiye ve İran gibi Müslüman ülkeleri ziyaret etmiştir. Amanullah'a göre, Afgan monarşisi için bir ilk olan bu kapsamlı yolculuk, "Zevk için yapılmış bir gezi değil, bir inceleme ve sosyal keşif" gezisiydi. Kendisine "Ülkesine Avrupa medeniyetinde gördüğü en güzel şeyleri götürme ve Avrupa'ya Afganistan'ın dünya haritasında kendine ait bir yeri olduğunu gösterme" fırsatını verecek bir geziydi. Amanullah şöyle diyordu: "Ülkemi Batı medeniyetinin seviyesine yükseltmek için çok uğraştım, ama bunu şimdiye kadar hep kitaplardan öğrendiğim şekliyle yapmaya çalıştım. Şimdi, zaman bu çalışmalarımı kişisel gözlem ve deneyimlerime dayandırarak yapma zamanıdır."²⁹²

Emir, Avrupa yolculuğunun Afganistan yararına olacağına ve bu yararın sonunda ülkeye ekonomik ve siyasi başarı ve refah getireceğine gönülden inanmıştı. Bu tur, Afganistan'ı ve Afgan halkını kralın şahsında dünyaya tanıtmaya ve Batı medeniyetini tanıma açısından son derece özgün ve bir o kadar da ilginç bir yöntem idi. Büyük bir ihtimalle de tarihte ilk ve tek örnektir.²⁹³ Bütün ziyaret edilen ülkelerde, Kral Amanullah ve Kraliçe Süreyya kayda değer bir izlenim bırakmıştır. Çünkü Afganistan nispeten az bilinen bir ülkeydi. Amanullah bütün seyahati çok ciddiye almış, ev sahiplerinin ilgisini ülkesinin kalkınmasına çekmek ve donanım, finansman ve teknik yardım almak için de çok çalışmıştı. Avrupa uygarlığı ve kültürünün boyutlarını gördükten sonra, Afganistan'ı modernize etme isteği daha da artmıştı. Bu tur sırasında, Finlandiya, Letonya, Liberya, Polonya, İsviçre, Mısır ve Japonya ile diplomatik anlaşmalar imzalandı. Daha önce Rusya (1919), İran (1921), İngiltere (1922), Türkiye (1922), İtalya (1922) ve Fransa (1923) ile diplomatik ilişkiler kurulmuştu.²⁹⁴

²⁹² M. N. SHAHRANI, *a.g.m.*, s.67.

²⁹³ V. GREGORIAN, *a.g.e.*, s.256.

²⁹⁴ L. DUPREE, *a.g.e.*, s.450.

Bu turun son bölümü olan İran ziyareti öncesi Afganistan Kralı Amanullah Han, kayınpederi Mahmud Tarzi ve eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte, 20 Mayıs-2 Haziran 1928’de Türkiye’ye resmî bir ziyaret yapmış, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in konuğu olmuştur.²⁹⁵ Ankara’nın başkent olmasından sonra Türkiye’ye gelecek olan ilk devlet başkanı olması dolayısıyla Türk Hükümeti, Afgan Kralı Amanullah Han’ın bu ziyaretine çok büyük önem vermektedir.²⁹⁶ O güne kadar hiçbir yabancı devlet başkanının Ankara’ya gelmemiş olması bir yana, Türkiye’de görevli bazı yabancı elçiler bile İstanbul’dan Ankara’ya gelmemek için ayak sürüyor, hatta başkentimizi boykot etmeye kalkışıyorlardı. İngiltere, Fransa, İtalya gibi eski düşman devletler, özellikle İngiltere, Ankara’ya karşı direnişlerini pek aşırı dereceye vardırmışlardı.²⁹⁷

**Resim 4.3 : Kral Amanullah’ın İngiltere ziyareti,
Mart 1928, İngiltere Kralı 5. Georges’la Birlikte,
(Westminster, Londra’nın merkez ilçesi)**

“Kaynak : Afganistan Ulusal Arşivi Devlet Fotoğrafları Albümü”

²⁹⁵ Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM Yayınları, Ankara 2002, s.152.

²⁹⁶ Hikmet ÖKSÜZ, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İlk Resmî Konuğu: Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928), Kemal Çiçek (ed.), Pax Ottomana, SOTA ve Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.771.

²⁹⁷ Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.160.

Bu maksatla Müdafaa-i Milliye ve Hariciye Vekaleti ortaklaşa ve her türlü ayrıntının düşünüldüğü bir ziyaret programı hazırlamışlardır. Bu program İcra Vekilleri Heyeti'nin 18 Nisan 1928 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.²⁹⁸ Aynı toplantıda, Sovyet Rusya'nın Sivastopol veya Odesa limanlarından Afgan Kralı ve kraliçesini Türkiye'ye getirmek için Seyr-i Sefâin Müdiriyyet-i Umumiyyesi'nin "İzmir" vapurunun 12.500 liraya kiralanmasına karar verildi. Bu vapura refakat etmek üzere ayrıca Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torpido muhripleri de görevlendirilmiştir.²⁹⁹

Kral ve Kraliçeyi Türkiye'ye getirmek üzere görevlendirilen heyette ise şu isimler bulunmaktaydı:

- Reisicumhur Hazretleri namına Birinci Ferik Fahreddin (Altay) ve Ferik Naci Eldeniz) Paşalar,
- Kabil Sefiri Nebil (Batı) Bey,
- Teşrifat Müdür-i Umumi Muavini Sadullah Bey,
- Kral ve Kraliçe hazretlerinin maiyetlerine memur iki yâver.³⁰⁰

Afgan Kral ve Kraliçesini Türkiye'ye getirmek için görevlendirilen ve Seyr-i Sefâin İdaresi'nin en gözde vapuru olan İzmir Vapuru 15.000 lira masraf yapılarak özel olarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede Kral ve Kraliçe hazretlerinin seyahatleri esnasında kullanımları için iki oda ve bir banyo dairesinden oluşan özel kamara teşkil edilmiştir. Ayrıca, Kral hazretlerinin 25 kişilik maiyeti için 25 daire oluşturulmuştur. Vapur halı döşenmiş, yemek salonu, sigara dairesi ve üst güverte çok güzel bir biçimde donatılmıştır.³⁰¹

Bu ziyaret öncesi, Ankaralılar seferber oldular, başkenti güzelleştirmek, haşmetli konukları hoşnut etmek için kolları sıvadılar. Koca koca ağaçlar uzaklardan sökülüp kralın geçeceği caddelere dikildi ve başkent "bir gecede" yeşillendirildi. "Ankara Palas"ın devam etmekte olan inşaatı hızlandırıldı ve tamamlandı. Ziyaretten birkaç gün önce perdeleri takılan başkent bu ilk modern oteli Afganlı konukların

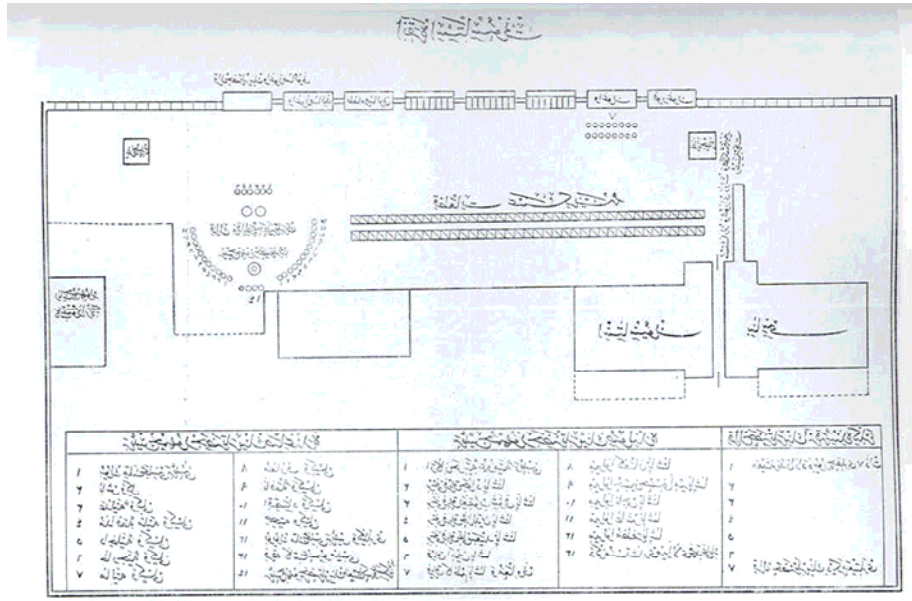
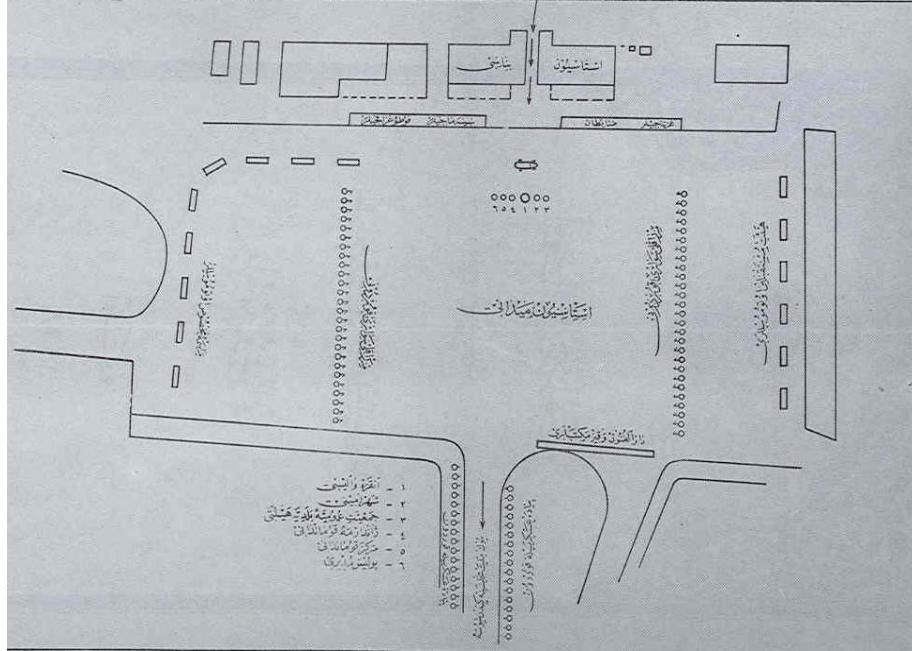
²⁹⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları (BKK), 030.18.01/028.23.7.; Gnkur. ATASE Arşivi, Sıra N.:4632, Kutu N.:37, Gömlek N.:108.; Bilal ŞİMŞİR, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C.1, Ankara, 1993, Belge: 28, s.24-31.

²⁹⁹ H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.771.

³⁰⁰ B. ŞİMŞİR, **a.g.e.**, s.153.; H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.772.; Ayın Tarihî, No. 51, Haziran 1928, s.3367.

³⁰¹ İkdâm, 14 Mayıs 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.772.

hizmetine sunuldu. Ankara Palas Oteli'nin veya Devlet Konuk Evi'nin ilk konukları Kral Amanullah Han ile Kraliçe Süreyya olmuşlardır.³⁰²

Belge 4.1 : Afganistan Kralı Amanullah Han'ın 20 Mayıs 1928 günü Ankara İstasyonunda Atatürk Tarafından Karşılانmasında Uygulanan Protokol Düzeni

“Kaynak : TC Dışışleri Bakanlığı Arşivi (DBA), Afganistan K-1, N.28, Ek 1.”

³⁰² B. ŞİMŞİR, a.g.e., Ankara, s.160.

Misafirleri almak üzere 16 Mayıs 1928 tarihinde İstanbul’ dan hareket eden İzmir Vapuru ertesi gün saat 12’de Sivastopol Limanına varmıştır. İzmir Vapuruna refakat eden torpidolar Rus gemilerini selamlamış, Rus gemileri de top atarak karşılık vermiş; liman komutanı vapuru ziyaret etmiş, vapur reisi de iade-i ziyarette bulunmuştur.³⁰³ 19 Mayıs günü saat 16’da Donanma Komutanlığına bağlı beş gemi İstanbul Boğazı’nın üç mil açığında Afgan Kralını getiren İzmir Vapurunu karşıladı. İzmir Vapuru Türk Donanmasının arasından geçerken Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri 21 pare top atışı yaparak Kral hazretlerini selamladılar.³⁰⁴ Daha sonra Hamidiye kruvazörüne yaklaşan bir motor İstanbul Heyeti’ni alarak İzmir Vapuruna getirdi.³⁰⁵ Heyette Vali, Kolordu ve Donanma Komutanları, Şehremini, Halk Fırkası Müfettişi, Darü’l-Fünun Emimi ve Darü’l-Fünun öğrencileri adına genç bir kız bulunuyordu.³⁰⁶

Afgan Kralı ve Kraliçesini taşıyan İzmir Vapuru, Türk Deniz ve Hava Filosu eşliğinde İstanbul Boğazı’nı geçerek saat 18’de son durak olan Haydarpaşa Rıhtımına yanaştı. Kral Kraliçe hazretleri Selimiye kışlasından atılan 21 pare top atışıyla selamlandı. Haydarpaşa tren istasyonunda Türk ve Afgan millî marşlarının okunmasıyla başlayan resmî karşılama töreni bittikten sonra misafirler, kendileri için hazırlanan özel vagona yerleştirilerek hemen Ankara’ya doğru harekete geçildi. Kral için özel olarak hazırlanan vagona Prenses Nurulserâc, Huriye Tarzi Hanımlar ve Mesaib-i Serdar Hasan Han hazretleri de bulunuyordu. Konuklara, Gebze’ye kadar İstanbul Valisi, Kolordu kumandanı, Şehremini ve Polis Müdürü refakat etmiştir.³⁰⁷

4.8. Atatürk ile Amanullah Han’ın Karşılıklı Hitapları

20 Mayıs 1928 günü Ankara’ya varan Kral Amanullah başkanlığındaki Afgan Heyeti, Ankara İstasyonunda bizzat Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır. Karşılama törenine T.B.M.M. Başkanı Kazım Bey (Orbay), Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Bakanlar

³⁰³ İkdâm, 18 Mayıs 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.772.

³⁰⁴ BCA, B.K.K., 030.18.01/028.23.7.;

Bilal ŞİMŞİR, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C.1, Ankara, 1993, Belge: 28 s. 25.

³⁰⁵ İkdâm, 20 Mayıs 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.772.

³⁰⁶ BCA, B.K.K., 030.18.01/028.23.7.;

İkdâm, 20 Mayıs 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.773.

³⁰⁷ BCA, BKK, 030.18.01/028.23.7.

Kurulu üyeleri, Kuvvet Komutanları, yüksek yargı organlarının başkanları, C.H.P. Genel Sekreteri ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tüm üst düzey yöneticileri iştirak etmişlerdir.³⁰⁸ Aynı gün akşam yeni hizmete açılan Ankara Devlet Konukevinde verilen ziyafette yaptığı konuşmada da Cumhurbaşkanı, tarihî Türk-Afgan dostluğuna ve iki milletin Ortaasya'daki münasebet ve rabıtalara dikkat çekmekte, Türk ve Afgan milletlerinin büyüklüğünü belirterek 1919 yılında bu iki milletin içine düştükleri duruma işaret etmekte ve çekilen ızdırapların unutulmadan daima hatırlanmasını istemektedir. Bu yemekte Atatürk aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

“Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben, Zatı Hükümdarilerini ve Kraliçe Hazretlerini Türkiye’de görmekle pek ziyade mesrur ve memnunuz. Kabil’den hareket buyurulduğu günden beri, seyahatı hükümdarileri safahatını, büyük alaka ve iftiharla takip ediyor ve umumi bir iştihak ve tahassürle memleketimizi teşriflerine intizar ediyorduk.

Bugün kardeş Afgan milletini, asil ve kıymettar şahıslarında temsil eden, biraderi hassım Kral Hazretlerini ve muhterem Kraliçe Hazretlerini Hükümet merkezimiz Ankara’da Türk milleti ve Türk devleti namına şahsen selamlamakla bahtiyarım.

Huzzarı kiram;Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabıtalı pek kadimdir. Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedi hatıralarıyla doludur. İki kadim ve kahraman milletin bugünkü evlatları, bizler, medarı intibah olan o sahifeleri, büyük alâka ile mütalaa etmeliyiz. Orada Afgan milletiyle Türk milletinin bir safta, aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir. Tarihin o lâyemut mazbutatı; bize kardeş hislerini ve rabıtalarını, kıymetli bir miras-ı müşterek olarak bırakmış olan, Afganlı ve Türk babalarımızın bugünkü siyasi hudutlarımızın haricindeki sahalarda dahi, devletler kurmakta yekdiğerine halef ve selef olduklarını göstermektedir. İşte bugünkü Afgan ve Türk milletleri, sayısız asırların ve büyük kıtaların içine hatıralar ve aneler salan büyük milletlerin evlatlarıdır.

Aziz dostumuz Kral Hazretleri!

³⁰⁸ Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.1, Ankara, 1993, Belge: 28, s. 27.

Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve müşahebetleri vardır. Zatı Hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak, Asya'nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pişi enzarında, istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ederek döğüşüyorduk.

Size ve bize çektirilen bunca âlâm-ı ıstıraptan bahse hacet yoktur. Yalnız istiklal ve hürriyet aşığı milletler için, o ıstırap anları, o ıstırap sebepleri, o ıstırap âmilleri, teyakkuz ve intibah medarı olmak üzere daima tahattur olunmalıdır. İstiklal ve hürriyetlerini her ne bahasına ve her ne mukabilinde olursa olsun, ihlal ve takyide asla müsamaha etmemek, istiklâl ve hürriyetlerini bütün manasiyle masun bulundurmamak ve bunun için icap ederse, son ferdinin son damla kanını akıtarak tarihini şanlı misal ile tezyin etmek; işte istiklâl ve hürriyetin hakiki mahiyetini, şâmil manasını, yüksek kıymetini, vicdanında idrak etmiş milletler için esasi ve hayati prensip...Ancak bu prensip uğrunda her türlü fedakârlığı, her an, ifaya müheyya ve kadir bulunan milletlerdir ki, mütemadiyen beşeriyetin hürmet ve riâyetine lâıyk bir heyeti içtimaiye olarak mütalâa olunabilir. Afgan milleti ve Türk milleti, bu iki kardeş millet, bu prensibin hakikî sâlikleri olduklarını fiilen ispat ettiler.

Afgan milleti ile Türk milletinin tarihî olan uhuvvet rabitalarını tarsîn ve teyid eden başlıca âmili de, her iki milletin, şerefli mevcudiyetleri ve âli mefkûreleri için, istiklal ve hürriyet prensibine, aynı kuvvet ve imanla sarılmalarında aramalıdır.

İstiklâl ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da serî ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lâzımdır. Gerçi bir heyeti içtimaiyenin zamanla kökleşmiş, ört ve âdet, hissiyat ve telâkkiyatı mühimdir. Bu itibarla, içtimaî heyetler, müteşebbis fertler üzerinde, âdeta âmir ve hâkim tesir icra ederler. Fakat, fitrî istidat ve liyakati, inkişaf ve itilaya mazhar olmuş milletler; medeniyetin bugünkü terakkilerinden feyiz ve ilham almış münevver evlâtları saika ve delâletleriyle, mazide fevt ettikleri fırsatların tevliid ettiğı tehhüratı telâfi çaresi bulmakta gecikmezler. Bu hususta heyeti içtimaiyeye hüsnü delâletin müessir ve müsmir olduğuna da şüphe yoktur.

Muhterem Kral Hazretleri!

Bu münasebetle, pek ziyade haz ve takdirle takip ve müşahade etmekte olduğum bir hakikati arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. Zatı Hükümdarileri, asil Afgan milletinin başına geçer geçmez, yalnız millet ve memleketinize istiklâl-i tam kazandırmakla iktifa etmedinîz. O güzel ve feyyaz memleketinizde zamanın yıktığı mâmureleri, bugünün terakkiyatile mütenasip bir surette, ihya ve ilâya başladınız. Devletinizin teşkilâtını tanzim ettiniz. Cesur ve kahraman ordunuzu yeniden tensik ve tarsin buyurdunuz. Maarif işlerinde mühim hatveler attınız. İçtimaî hayatta, mahsus hamleler gösterdinîz. Bütün bu şuurlu ve ruhlu icraat ve faaliyet ülkenizin ve milletinizin mamuriyet ve medeniyet sahasında, lââyık olduğu yüksek mevkie suûd zamanının gecikmeyeceğini zâmindir.

Kral Hazretleri!

Medeni ve teceddüt-kârane ıslahat yolundaki faaliyet ve mesainizin ne kadar huzur ve sükûn istilzam ettiğini takdir ve buna mazhariyetinizi samimiyetle temenni ederim. Gerçi Afganistan'ın coğrafi vaziyeti ve bu sebeple devletinizin siyasi şeraiti mühim, ciddi ve naziktir. Tarih, bu ehemmiyet ve nezaketin, içinde bulunulan şerait ve ahval ne olursa olsun; bir an nazarı dikkatten dûr tutulmamasını âmirdir. Hatta vehim ve vesveseyle!

Fakat, derakıp beyan etmeliyim ki, Afganistan'ın Hindikuş'u ile çetin ve sert tabiatı ve Afgan milletinin müspet zeka, cesaret ve kahramanlığı ve bilhassa Afgan devletinin mümtaz Hükümdarının yüksek şahsiyeti, her türlü ihtimalin karşısında katiyet ve kudretle yükselen bir âbidedir. Biz bunu biliyor ve kalbî hislerle takdir ediyoruz.

Sizi ve milletinizi cidden seven Türk milletinin Reisi olarak, samimen arz edeyimki, Afganistan'ın maddi ve manevi terakki ve teâlisi yolunda teşebbüslerinizin, az zamanda husûl-pezîr olduğunu görmek, bizim ahassî âmalimizdir. Muvaffakiyetinizin muhakkak olduğuna itminanımız katîdir. Bu hususta, bir kardeş millete, tabiaten teveccüh eden vazife ve mükellefiyetleri, Türk devleti, istitâatı dairesinde ifaya şitaban olmaktadır.

Afganistan'ın kıymetli Hükümdarı Amanullah Hazretleri,

İstikbalin yüksek ufuklarından tulûa başlayan güneş, asırlardan beri ısırap çeken milletlerin taliidir! Bu taliin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onların pişvalarının ihtimam ve fedakarlığına vabestedir. Afgan

devletinin ve zikudret Hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretlerinin talii tealisi parlak olsun!..”³⁰⁹

Resim 4.4 : Amanullah Han ile Atatürk, 21 Mayıs 1928, Ankara.

Kaynak : Afganistan Ulusal Arşivi Devlet Fotoğrafları Albümü”

**Resim 4.5 : Atatürk’ün Değerli Kardeşim dediği Amanullah Han’la Ankara
Palas önünde, 22 Mayıs 1928.**

Kaynak : Afganistan Ulusal Arşivi Devlet Fotoğrafları Albümü”

³⁰⁹ Ayın Tarihi, Haziran 1928, s. 3374-3376.; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri C. II, Ankara, 1959, s.248-251.

Onuruna verilen ziyafette Afgan Kralı Amanullah Han da bir konuşma yapmıştır ve Kral Amanullah'ın konuşması şöyledir:

“Aziz ve Âlicenâb Kardeşim,

Aziz Türkiye toprağına muvasalat ve mümtaz zatının ve biraderimiz Türk milletele vukua gelen mülâkat münasebetile duymakta olduğum nihayetsiz kalbî sürurumu zaptedemiyorum. İşte bu benim temsil ettiğim Afgan Milletinin biraderane ihsasatıdır. Çünkü kadim âlakalar, âdat ve etvarın tevafuk-u seyrin tekâmülü bu iki şeci ve fedakar milletin ruhi ve kalbi rabıtarlarını birbirine o kadar merbut kılmıştır ki, eğer bunları bu ruha ve aynı hissiyatı mihribanâneye malik iki cisme teşbiye etsek mevzudan hariç bir şey söylemiş olmayız. Tabiat dahi bu iki milletin yeni hayatının tarihini bir zamanda başlatıyor. Yani Afgan Milleti şerefli bir hayat istihsal etmek için benim emrim altında müttehid-ül kâme olarak mesai ibrazına başladığı zaman, necib Türk milleti dahi bir güzide ve dâna Zatınızın rehnümalığıyla hukuk-u meşruasını istirdat için merdane mücahedeye kıyam etmiş idi. Vukubulan millî mesai hiçbir asırda neticesiz kalmadığı gibi bu iki gayyur milletin mücahedeleri de menfaatle dolu neticeler intac eyledi ve bu iki millet mevcudiyetlerini ve yaşamak haklarını medeni dünya muvacehesinde isbata muvaffak oldular. Biz iki birader ve refik-i mesaiyiz ve bu iki kardeş milletin mukadderat-ı âtiye sefinesini idare ve memleketlerimizde asr-ı hâzır terakkiyatını istihsal için müşterek makasid ve vezayif sahibiyiz. Afgan Milleti kendisine biraderlik noktaî nazarından teveccüh eden vazifelerin ifasına istitadı derecesinde müheyyâdır.

Muhterem Reis Hazretleri!

Aziz Türkiye'nin faaliyet ve kudret numunesi olan Zatı Devletinizin gece gündüz çektiğiniz zahmetler neticesinde hasıl eylediği bugünkü terakkiyatı ben ve aziz milletim memnuniyet ve iftihar ile dolu gözler ile görmekteyiz. Necib Türk milletinin terakki ve teali yolunda attığı her adımdan dolayı Afgan milleti müftehir olmaktadır. Biz Zatı Âlinizin genç Türkiye'yi dokuz sene zarfında ne büyük terakki payelerine çıkardığımızı, ne gibi ihtiyaçlardan kurtardığınızı ve bu kahraman milletin saadet ve kuvvetini nasıl istihsal buyurduğunuzu imtinân ve şükran ile dolu bir göz ile görüyoruz. Ben kati bir imtinân ve kanaat ile genç Türkiye'nin parlak istikbalini görmekteyim. Sizi bunun yegane âmili bildiğim cihetle Zatı biraderimize karşı büyük bir hissi muhabbet ve hâle-i nâpezîr bir imtinân duymaktayım.

Türk Milletinin Kıymetli Kumandam Reis Hazretleri,

Ben ve Kraliçe, benim ile aziz milletim hakkında derin biraderlik hissiyatını ve Türk milletinin lütfunu gösteren Zatı Âlinizin samimiyet ile dolu sözlerinizden ve hidematı milliyeme taalluk eden takdiratınızdan dolayı teşekküratı kalbiyemizi tecdid eder ve aziz Türk milletinin terakki ve tealisini ve Türkiye'nin yegâne nâcisi olan Zatı Devletinizin ömür ve âfiyetinin devamını temenni eylerim.”³¹⁰

Türk Devleti'nin Afganlı konuklarına uygulamış olduğu protokolün çok samimi bir atmosfere büründürülmesi Afganistan'a ne kadar önem verildiğini açıkça gösteriyordu. Bu önem, Türkiye'nin Doğu' da takip ettiği politikadan ziyade çağdaş uygarlığa geçiş ve intibak hususunda Doğu Milletlerine yaptığı ve yapabileceği rehberlik noktasını da göstermekteydi.³¹¹

Bunun izlerini Mustafa Kemal Paşa'nın konuklarına verdiği akşam yemeğinde yaptığı konuşmasında net bir şekilde görebilmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti'nin Afganistan halkına duyduğu içten ve samimi duygularının tarihsel köklerine değindikten sonra bağımsızlık ve hürriyetlerini korumada iki kardeş milletin aynı anda vermiş oldukları büyük mücadeleye işaret etmiştir. Bağımsızlığın medeni milletler için esas ve hayati prensip olduğunu, bunun korunması için askeri, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda çağın icaplarına ayak uydurulması gerektiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, Afganistan'ın bu yönde başlattığı hamleleri takdirle takip ettiğini vurgulamıştır. Bu reformları yürütürken Afganistan coğrafyasının jeopolitik ve sosyo-kültürel özelliklerine dikkat edilmesi gerektiğinin de altını çizmiştir.³¹²

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra hiç yurt dışına çıkmamış, dokuz yıl boyunca Ankara'dan İstanbul'a bile gitmemiş olan Atatürk, Afgan Kralı'nın aylar süren bu dış gezisini uzaktan uzağa merakla ve herhalde kaygıyla izlemiştir. Konuşmasında, Kral'ın uzun seyahatinin her safhasını “büyük alaka ve iftiharla takip ediyor idik” diyor ve Kral'ı sabırsızlıkla Türkiye'ye beklediklerini söylüyor. Konuşmasının ilerisinde Amanullah Han'ı açıkça uyarmaktan geri kalmıyor.

³¹⁰ Ayın Tarihî, Haziran 1928, s. 3376.;

Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.1, Ankara, 1993, s.34-35.

³¹¹ İkdâm, 21 Mayıs 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, *a.g.m.*, s.775.

³¹² Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.1, Ankara, 1993, s. 31-35.

“Devletinizin siyasi şartları önemlidir, ciddidir ve naziktir. Tarih, bu ehemmiyet ve nezaketin bir an bile gözden uzak tutulmamasını amirdir” diyor. “Hatta vehim ve vesveseyle!” diye vurguluyor. Bir hükümdara bundan daha açık uyarı olamaz.³¹³

Atatürk, Amanullah Han’ın pek yakında devrilebileceğini sanki sezmiştir. Onu uyarmayı adeta görev bilmiştir. Tarihî hatırlatmıştır. Afganistan Afganistan olalı beri kaç emirin devrildiğini, kaçının öldürüldüğünü hatırlatmak istemiştir. Sanki şöyle demek istiyor gibidir: “Aziz Kardeşim, nedir bu tedbirsizlik? Nedir bu gamsızlık? Almışsın aileni yanına, ülkeden ülkeye dolaşıp duruyorsun. Arkana baktığın yok. Oysa Afganistan’ın durumu pek naziktir. Bunu bir an bile aklından çıkarma. Hatta kuruntulu, kuşkulu ol, ama tedbirsiz olma. Daha dün çadırında kurşunlanmış olan öz babanı hatırla, Afganistan tarihini hatırla...”³¹⁴

Atatürk, Amanullah Han’ın Afganistan’da gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikleri “pek ziyade haz ve takdirle” izlediğini söylüyor. Ancak, Afgan toplumunun tutucu özelliğine de Kral’ın dikkatini çekiyor. Afganistan, Türkiye’ye pek benzemiyordu, aynı evrimi yaşamamıştı. Türkiye, cumhuriyete gelinceye kadar neler neler görüp geçirmişti? Nizam-ı Cedit, Tanzimat, Islahat, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet ve nihayet “Anadolu İhtilali.” Afganistan tarihinde ise bu devreler, bu evreler ve onların bıraktığı kurumlar, tecrübeler, birikimler ve hatıralar hemen hiç yok gibiydi. İpekyolu kervanlarından bu yana sanki içine kapanıp kalmış bir ülke gibiydi Afganistan ve Afgan toplumlarda kökleşmiş örf ve adetler, hassasiyetler vardı. Atatürk, bunların önemli olduğunu, gözden kaçırılmaması gerektiğini söylüyor. O kadar ki bu örf ve adetler, girişken insanların önünü kesebilir, hatta onlara hükmedebilirdi. Amanullah Han da girişken bir kraldı, reform yanlısıydı. Ama ve lakin dikkatli olmak durumundaydı, yoksa o kökleşmiş örf ve adetler, o hassasiyetler ciddi sorun yaratabilirdi. Fakat toplumun aydın evlatları da vardı. Onların yardımıyla topluma doğru yolu göstermek, iyi önderlik etmek etkili ve verimli olabilirdi. Tarihî çok iyi bilen Atatürk, Amanullah Han’a “dikkatli ol” diye öğüt verirken, kim bilir belki Kabakçı Mustafaları ve reform yüzünden tahtını,

³¹³ Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Afganistan*, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.175-176.

³¹⁴ B. ŞİMŞİR, *a.g.e.*, s.176.

hayatını yitirmiş olan Osmanlı padişahlarının kaderlerini gözünün önüne getirmiştir.³¹⁵

Mustafa Kemal bu konuşmasında ilginç tespitlerde de bulunmaktadır. Mesela konuşmasının bir yerinde Hindistan Türk Devletlerine işaret edilir ki, o dönemde çok az bilinen bu konunun dile getirilmiş olması Türk Cumhurbaşkanı'nın tarih bilgisi ve şuurunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Yine bu konuşmada "İstiklal ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidadları, teslim olunmak lazımdır" yolundaki değerlendirmesi ilginçtir ve sömürgeciliğin tehdidi altındaki ülkeler açısından dikkatle üzerinde durmayı gerektirir.³¹⁶

Mustafa Kemal, söz konusu konuşmanın sonlarına doğru Kral Amanullah'ın ülkesinde yaptıklarının bir tahliliyle onun yenilik yolundaki adımlarını teşvik ve taktir ediyordu. Ayrıca Kral'a iltifatlarla bulunuyor ve devletin devamlılığı için ıslah edilmiş "güçlü bir ordu"ya sahip olması, eğitimi çağdaşlaştırarak yaygınlaştırması, özellikle de sosyal alanda çok dikkatli yenilikler yapması" gibi tavsiyelerde bulunarak, Afganistan'ın jeopolitik önemi ile çok ciddi nazik stratejik konumuna dikkat çekiyordu. Bu konuşma, Kral Amanullah ve Afgan halkının üstün meziyetlerine dair iltifatlar ve başarı dilekleriyle son bulmaktadır. Kralın cevabı konuşması ise kısa olmuştur. Burada Kral, Mustafa Kemal'in yaptıkları ve tavsiyelerinin Afganistan üzerindeki tesirlerine işaret etmekte, ağabey olarak gördüğünü belirttiği Mustafa Kemal'den ülkesinde yapacağı ıslahatlar için yardım istemektedir.³¹⁷

4.9. Türkiye ve Afganistan Arasında İmzalanan "Dostluk ve Teşrik-i Mesa-i Muahedenamesi" Adlı Antlaşmanın Esasları

Afgan Kralı Amanullah Han'ın Ankara'yı ziyaretinin son gününde (25 Mayıs 1928), Kraldan gelen teklif üzerine 1 Mart 1921'de imzalanan Türk-Afgan İttifak Antlaşmasına ek olarak "Türkiye ve Afganistan Arasında Dostluk ve Teşrik-i Mesa-i

³¹⁵ B. ŞİMŞİR, a.g.e., s.176.

³¹⁶ Salim CÖHCE & Ali AHMETBEYOĞLU (Yay.Haz.), "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", (Afganistan Üzerine Araştırmalar, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.131-132.

³¹⁷ Bilal ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.1, Ankara, 1993, s. 34.; Mehmet SARAY, *Afganistan ve Türkler*, Avrasya Bir Vakfı ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 151.

Muahedenamesi” adıyla yeni bir antlaşma imzalandı.³¹⁸ Bu antlaşma, iki ülke arasında dostluk ve işbirliğini öngörmektedir. 1921 yılında imzalanmış olan ilk Türk-Afgan temel antlaşmasından sonra, iki ülke ilişkilerini daha üst düzeye getirmeyi amaçlamaktadır.

“Antlaşmanın girişinde ve 1. maddesinde içten dostluktan söz edilmektedir. İki ülke, aralarındaki kardeşlik ve dostluk bağlarını ve birbirlerine bağlılıklarını daha sağlam ve güçlü ilkelere dayandırmak istemektedir. İki devlet ve iki millet arasında “bozulmaz bir barış ile içten ve sonsuza kadar dostluk” olması öngörülmektedir. Bu birinci madde süresiz bir madde olarak antlaşmada yer almıştır.(M. 9). Yani eskimeyecek, zaman aşımına uğramayacak, geçerliliğini yitirmeyecek, keenlemyekün sayılamayacak bir madde niteliğindedir. Günümüzde de geçerlidir denilebilir.

Ondan sonraki iki madde tarafsızlık ilkesini dayanışma ile pekiştirmektedir. Antlaşmayı imzalayan taraflardan biri başka ülkelerin düşmanca eylemiyle karşılaşır, diğer imzacı taraf bu eylemi önlemeye çalışacaktır. Savaş çıkarsa taraflar durumu aralarında görüşüp değerlendireceklerdir. Türkiye ve Afganistan, birbirleri aleyhine olabilecek herhangi bir anlaşmaya katılmayacak, bir ittifaka girmeyecek ve düşmanca eyleme katılmayacaktır. (Md. 2 ve 3) Antlaşmanın 4. ve 5. maddeleri, Türkiye ile Afganistan arasında işbirliğine ayrılmıştır. Daha açıkçası ve bugünkü deyimle, Türkiye’nin dost ve kardeş Afganistan’a bir çeşit “teknik yardım” yapmasını öngörmektedir. Türkiye, Afganistan’ın kalkınması için gereksinme duyacağı her türlü araç ve gereçleri sağlayacak ve Afganistan’a uzmanlar gönderecektir. Hukukçular, bilim adamları ve askeri uzmanlar işbirliği konusunda ayrıca özel anlaşmalar yapılacaktır.

6. madde, ticaret ve oturma koşullarında tarafların birbirlerine gösterecekleri kolaylığı düzenlemektedir. Birbirlerine en çok gözetilen ulus statüsü tanımaktadırlar. Eskilerin “En ziyade müsaadeye mazhar millet” dedikleri bu ilke veya hak, genellikle ticari ilişkilerde söz konusu oluyordu. Taraflardan biri bir üçüncü devlete ticari bir kolaylık tanıyınca, aynı kolaylığı antlaşmayı imzalayan ikinci tarafa da tanımayı üstleniyordu. Bu ilke, 1928 Türk-Afgan Antlaşmasında oturma, yani ikamet

³¹⁸ Antlaşmanın detayları için Bkz. Ek-1.

BCA Sayı: 6926, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 29.46..20, Tarih: 22/7/1928.; Gnkur. ATASE Arşivi, Sıra N.:4384, Kutu N.:38, Gömlek N.:30.; İkdâm, 27 Mayıs 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.777.

alanına da genişletilmişti. Afganistan’da oturan Türk vatandaşları ile Türkiye’de oturan Afgan vatandaşları, yalnız ticaret bakımından değil, aynı zamanda “oturma bakımından” (ikamet hususunda) da “En çok gözetilen ulus ilkesinden” yararlanacaklardı. Söz gelişi Afganistan’da oturan İngiliz veya Rus vatandaşlarına bazı kolaylıklar veya haklar mı tanınmıştır, aynı kolaylıklardan oradaki Türk vatandaşları da yararlanacaklardı; buna karşılık Türkiye’de oturan örneğin Amerikan veya Fransız vatandaşlarına özel bir kolaylık veya hak tanınca ülkemizdeki Afganlılara da aynı hak ve kolaylıklar tanınacaktı. Yani bu antlaşmada “En çok gözetilen ulus” hakkının kapsamı genişletilmişti. Bu madde iki ülke arasında ayrıca başka antlaşma ve sözleşmelerin de yapılabileceğini belirtmektedir. İkamet, ticaret, konsolosluk, posta-telgraf ve suçluların geri verilmesi anlaşmaları veya sözleşmeleri gibi.

Antlaşmanın, onaylanmış metinlerinin değişiminden sonra yürürlüğe gireceği belirtilmişti. (Md. 9). 29 Ekim 1928 tarihli ve 1362 sayılı kanunla onaylanan antlaşma, 13 Aralık 1928 tarihli, 1065 sayılı Resmî Gazete’de ve Düstur’da yayımlanmıştır. (III. Tertip, 10, 39). Onay belgeleri 17 Ocak 1929 tarihinde Ankara’da teati edilmiş ve antlaşma o tarihte yürürlüğe girmiştir.

Dokuz maddeden oluşan antlaşmanın birinci maddesi süresiz geçerli idi; diğer maddeleri ise on yıllık bir süre için imzalanmıştı. Bu süre sonunda antlaşma uzatılmıştır ve “Günümüzde de yürürlükte gibi görünmektedir.”³¹⁹

26 Mayıs 1928’de Afgan Kralı ve maiyetindeki heyet Ankara istasyonunda yapılan devlet erkanı ve kalabalık bir halk topluluğunun katıldığı bir törenle İstanbul’a uğurlandı. Mustafa Kemal Paşa büyük bir jest yaparak Gazi İstasyonuna kadar trende konuğuna eşlik etmiştir. Kral Amanullah’a İstanbul’a kadar T.B.M.M. Başkanı Kazım Paşa refakat etmiş ve görkemli bir karşılama töreninden sonra Kral ve maiyeti Haydarpaşa İstasyonundan “Söğütlü” yatıyla ikametine tahsis edilen Dolmabahçe Sarayına gönderilmişlerdir.³²⁰

2 Haziran tarihine kadar İstanbul’da kalarak çeşitli ziyaretlerde bulunan Afgan Kralı ve Kraliçesi Abide-i Hürriyet Meydanı’nda yapılan bir törenden sonra 2 Haziran’da İstanbul’dan ayrıldı.³²¹ Rus Filosunun eşliğinde İzmir Vapuruyla

³¹⁹ M. SARAY, **a.g.e.**, s.197-200.

³²⁰ İkdâm, 28 Mayıs 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.777-778.

³²¹ İkdâm, 3 Haziran 1928, aktaran H. ÖKSÜZ, **a.g.m.**, s.778.

Batum Limanına giden Kral Amanullah, buradan İran'a geçti. İran'daki resmî ziyaretini tamamladıktan sonra da edindiği izlenimler, kazandığı birikimler ve tatbik edecek olduğu projeleriyle, oldukça uzun sayılabilecek bir dış geziden sonra, Türkiye'deki gelişmelerden oldukça etkilenmiş olarak ülkesine döndü. Türkiye ve İran'a yapmış olduğu bu son iki ziyaretin Amanullah'ın kaderini belirlediğinden şüphe yoktur. Ülkesinden devrimci reform ve ilerlemeler için son derece istekli ayrılmıştı. Tur boyunca, Avrupa'da özlemini duyduğu uygarlığın ve kültürün yüksek standartları gözlerinin önüne serilmişti. Asya üzerinden ülkesine dönerken, benzer iki Müslüman ülkenin ilerlemesini sağlayan hem Atatürk'ün hem de Şah Rıza'nın başarılarından etkilenmiş fakat bu kısa ziyaret sırasında her ikisinin de ne yöntemlerini ne de yönettikleri halkın zihniyetini anlama ihtiyacı duymaksızın, modernleşme kararlılığıyla ülkesine döndü.³²²

Ancak maalesef Mahmud Tarzi ve Amanullah Han'ın Afganistan için yapmaya çalıştıkları reformlar ve Afganistan'ın Orta Asya'da model bir ülke olabilmesi hazırlanan yol haritalarının önü tıkandırılmış ve koca ülke; adeta mitolojide Tanrıları kızdırdığı için Tanrılar tarafından yeraltında bulunan büyük bir taşı Olimpos Dağının tepesine sonsuza dek çıkarmakla cezalandırılan Sisifos gibi cezalandırılmıştır.³²³

4.10. Türk-Afgan İlişkilerinin Günümüze Yansımaları

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler tarihsel özellikler taşımakta ve uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu coğrafya üzerinde kurulan Türk Devletleri ortak kültürün temellerini oluşturmaktadır. Özellikle Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün Afganistan'a verdiği özel önem ve bu ülkeye askeri yetkililer, uzmanlar ve eğitimciler göndererek ülkenin kültürel, ekonomik ve askeri alanlarda kalkınması için çalışmalar yapması, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiştir.³²⁴ Afgan Kralı Amanullah Han, 1928 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, Atatürk'ün bağımsızlık ve çağdaşlaşma hareketlerinden örnekler alarak kendi

³²² W.K. FRASER-TYTTLER, *a.g.e.*, s.210.

³²³ Bilindiği üzere Sisifos'un bin bir güçlükte dağın zirvesine çıkardığı taş, her seferinde yeniden aşağı yuvarlanır ve Sisifos her seferinde yeniden aşağı yuvarlanacağını bile bile taşı dağa çıkarır.

³²⁴ Anıl ÇEÇEN, *Afganistan'ın Öne Çıkışı*, Avrasya Dosyası, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, C.4, S.3-4, Ankara, 1999, s.113.

ülkesine uygulamaya çalışmıştır.³²⁵ 1930'lu yıllara gelindiğinde, Türkiye Nadir Şah'ın talepleri üzerine bu ülkeye tıp, hukuk ve siyaset bilimleri alanlarında üniversitelerde görev yapmak üzere öğretmenler göndermiştir.³²⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen siyasi gelişmeler, Sovyetlerin Afganistan üzerinde nüfuz kurması³²⁷ ve işgali, Afganistan'daki iç savaş ve sonrasında Taliban hareketi nedeniyle kesintiye uğrayan Türkiye-Afganistan ilişkileri, 2001 yılında Afganistan'a uluslararası müdahalenin gerçekleşmesi ve tekrar huzur ortamının tesis edilmeye başlanmasıyla birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Türkiye, Afganistan'da iç savaş yılları olan 1990'lı yıllarda, ülkede barış ve istikrarın sağlanması için katkı sağlamış, bu arada, başta insani yardım konusu olmak üzere aktif bir şekilde devreye girmiş, özellikle eğitim, sağlık ve barınma gibi alanlarda Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde etkin yardım çalışmalarında bulunmuştur. Bu kapsamda; 16 Ocak 2003 tarihinde "Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.

Türkiye-Afganistan ticari ve ekonomik ilişkileri çerçevesinde, 1969 yılından itibaren birçok anlaşma imzalanmış ve uygulanmıştır. 18 Mayıs 1969 tarihinde "Eşya ve Yolcuların Ülkeleri Üzerinden Transit Nakliyatına ve İki Ülke Arasındaki Nakliyata Mütedair Anlaşma" imzalanmıştır. Bu tarihten sonra, 5 Kasım 1975 tarihinde "Ticaret Anlaşması", 11 Ocak 1976 tarihinde "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması", 10 Haziran 2004 tarihinde "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", yine 10 Haziran 2004 tarihinde de "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" imzalanarak iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Bu kapsamda 1998 yılı ile 2004 yılları arasında Türkiye'den Afganistan'a yaklaşık 170 bin dolarlık ihracat ve 12 bin dolarlık da ithalat gerçekleşmiştir.³²⁸

İkili ticaret çerçevesinde Türkiye'den Afganistan'a ihraç edilen başlıca ürünler; demir çelik ve inşaat aksamı, prefabrik yapılar, antibiyotik ilaçlar, ağır iş makineleri aksamı, metal, ahşap ve büro mobilyaları, hijyenik türde ürünler vb. dir. Bu kapsamda yapılan ithalatta ise Afganistan'dan alınan başlıca ürünler, susam tohumu, hayvan bağırsağı, koyun ve kuzu derisi, kabuksuz ceviz ve mısırdır.³²⁹

³²⁵ B.C.A., D: 4355, F: 30.10.0.0, Y: 257.731.5, 25.05.1928.

³²⁶ B.C.A., D: 43543, F: 30.10.0.0, Y: 258.732.19, 29.07.1931.

³²⁷ B.C.A., D: 43379, F: 30.10.0.0, Y: 222.495.10, 20.10.1939.

³²⁸ dtm.gov.tr/anl/raporlar/ASYA-AVUST.htm.

³²⁹ dtm.gov.tr/anl/raporlar/ASYA-AVUST.htm.

Türkiye'nin Afganistan politikası, Afganistan'da, insan haklarına saygılı, mümkün olduğunca demokratik değerlere bağlı, toplumun tüm kesimlerini temsil eden bir hükûmet kurulması ve ülkede adil, kalıcı barışın tesisi ve ülkenin gelişimine katkı sağlanması boyutları üzerine kuruludur.

Türkiye, belirlediği dış politikasına uygun olarak başta BM çerçevesinde olmak üzere yürütülen tüm barış çabalarına destek vermekte, sorunun silahlı mücadele ile çözümlenemeyeceği belirtmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından belirlenen bu politika doğrultusunda; Afganistan'ın yeniden yapılanması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Söz konusu projeler kapsamında Türk heyeti Afganistan'a giderek işbirliği yapılabilecek alanları incelemiştir. Türkiye, 2001 yılında Afganistan'a özellikle gıda ve sağlık alanlarında insani yardım yapmış ve ülkenin yeniden inşasında rol almak isteyen Türk işadamları 17 Mart 2002 tarihinde Afganistan'a gitmiştir. Başta mayın temizleme olmak üzere, havaalanları rehabilitasyonu, içme suyu arıtması, enerji ve konut yatırımları için görüşmeler yapılmıştır. Afgan halkının acil insani ihtiyaçlarının giderilmesi ve kalıcı barışa yönelik çabaların devamı amacıyla 05 Nisan 2002 tarihinde Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai, Türkiye'yi ziyaret etmiş ve "ISAF'ın liderliğini Türkiye'nin üstlenmesinden memnun olduğunu" söylemiştir. Afgan halkının son dönemde çektiği acılara, son iç savaşta kaybettiği 1,5 milyon insanının üzüntülerine son vermek amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti sağlık konusunda rehber ve lider olmaya talip olduğunu BM'ye bildirmiş, bu konuda üst düzeyde faaliyette bulunmuştur.³³⁰

Afganistan'da Türkiye'nin aldığı görev, NATO yükümlülüğünün gereğidir. Geçici yönetime destek sağlamak ve Afganistan'da politik sürecin kurulup, işletilerek yeniden yapılandırma faaliyetlerine yardımcı olmak için BM Güvenlik Konseyi'nin kararı ile, Afganistan Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti oluşturulmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin kararı ile 11 Ağustos 2003 tarihinden itibaren bu görev, NATO'nun sorumluluğuna devredilmiştir.³³¹

Afganistan'da Türkiye adına görev yapan, NATO'nun Afganistan'daki kıdemli temsilcisi Hikmet Çetin, çok önemli ve stratejik bir görev icra etmiştir. Afganistan halkı ve siyasi irade tarafından çok sevilen ve etkinliği olan Hikmet Çetin, birbirine düşman kabile ve etnik grup temsilcileri ile sürekli yakın temasta

³³⁰ Ayın Tarihi, 06 Nisan 2002.

³³¹ Sabah, 26 Ocak 2005.

bulunduğunu belirterek, “Herkes şunu söylüyorum: Biz sizi yönetmeye gelmedik. Geçmişte çok kahramanlıklar yaptınız. Ama, Afganistan’ın birliği bütünlüğü önemli, geçmişle yaşayamazsınız. Peştunsunuz, Özbeksiniz, Taciksiniz ama hepiniz Afgansınız. Size yardım edeceğiz,” diyerek³³² Afganistan’ın birlik ve bereberliğinin önemine işaret etmiştir.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 25 Ekim 2001 tarihinde Pakistan’a yaptığı ziyaret sırasında ABD’nin sürdürdüğü askeri operasyonun ardından kurulacak yeni Afgan hükûmetinin “Afganistan Afganlılarıdır” anlayışı ile kurulması gerektiğini belirtmiş ve “Afganistan konusunda umudumuz barış, huzur ve istikrarın sağlanmasıdır. Tüm etnik grupların katıldığı geniş tabanlı bir hükûmetin kurulması ve Afgan halkının yıllardır çektiği sıkıntıların son bulmasıdır. Afganistan’ın geleceğinin belirlenmesine yönelik çabalarda Afganistan Afganlılarıdır anlayışının egemen olmasını diliyoruz. Komşuları ile iyi ilişkileri olan bir Afganistan’ın dünya barışına katkıda bulunacağına inanmaktayız.” demiştir.³³³

Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in 17 Aralık 2001 tarihindeki Kabil ziyareti, birçok açıdan Türkiye’nin Afganistan’daki ağırlığını ve öncülüğünü güçlendirmiştir. Geçici Hükûmet döneminde Kabil’e giden ilk devlet adamı olması ve Türkiye’nin bu ülkeye gösterdiği sıcaklığın sonuçları ilerleyen yıllarda etkisini göstermiş ve ikili ilişkilerin boyutları daha da genişlemiştir. Türkiye, Afganistan ile ilişkilerinde Ankara’dan beklenen dostluğun gereğini yerine getirmiş ve Türkiye’nin bu tutumu, dostluğu ve sorumluluğu “Atatürk’ün emaneti” olarak değerlendirmiş ve Türkiye’nin Kabil’de “emanet sorumluluğu”yla olaylara yaklaştığını vurgulanmıştır. İsmail Cem’in, Kabil ziyareti sonrası Türkiye’nin Afganistan’daki etkinliği artmaya başlamış; “Afganistan milli ordusunun oluşturulması için Türkiye’nin organizasyon ve eğitim katkısında bulunması ve sağlık alanında çocuk hastanesinin geliştirilmesi” konuları atılan ilk adımlar olmuştur.³³⁴

Türkiye ile Afganistan arasında bu yardımlaşmanın tarihte örnekleri olduğuna dikkat çeken İsmail Cem şu bilgiyi vermiştir; “Afganistan’ın milli ordusunun kuruluşunda Türkiye’nin katkısı vardır. Afganistan’da ordunun çekirdeğini

³³² Sabah, 22 Kasım 2004.

³³³ Sabah, 26 Ekim 2001.

³³⁴ Milliyet, 19 Aralık 2001.

1900'lerin başında Cemal Paşa kurmuş. 'Numune Alayı' olarak Cemal Paşa tarafından kurulan ilk birlik Afgan ordusunun çekirdeği olmuştur. Keza, Atatürk'ün de Cumhuriyetin kuruluş yıllarında aynı amaçla kurmay Türk subaylarından oluşan bir askeri heyeti Afganistan'a gönderdiğini biliyoruz. Atatürk'ün o zor koşullarda bile Afganistan'a yardım konusunda çok duyarlı davrandığını Afganlılar da biliyorlar. Bu nedenle Afganistan milli ordusunun kurulmasında Türkiye'nin katkıda bulunmasını Afganlar çok daha iyi değerlendiriyorlar ve oldukça sıcak yaklaşıyorlar".³³⁵

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit'in Ocak 2002 tarihindeki ABD gezisindeki uluslararası sorunlara ilişkin ağırlıklı konulardan biri de Afganistan olmuştur. Afganistan'ın hem fiziki, hem de siyasi olarak yeniden inşası, bu görüşmelerde detaylı biçimde ele alınmıştır. Öncelikle Afganistan'da ulusal ordunun kurulması, modern bir organizasyona kavuşturulması ve merkezi güç haline getirilmesi, bu sağlanırsa Afgan ordusunun, yeniden yapılanma girişimleri ve reform hareketlerinin öncülüğünü yapabileceğini değerlendirmiştir. ABD Başkanı Bush'un, "Afganistan'ın yapılandırılması, inşası ve imarında Türkiye ile yakın işbirliği yapmak istediği" bu toplantıda belirtilmiştir.³³⁶

20 Şubat 2002 tarihinde Türkiye'de bulunan BM Türkiye Temsilcisi Alfredo Witsehi Cestari yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Afganistan'da jeopolitik konumu ve ekonomik açıdan önemli bir role sahip olduğunu belirterek "NATO üyesi olan ve Orta Asya'ya her açıdan yakın olan Türkiye, Afganistan'da önemli bir rol oynayacak" demiştir.³³⁷ Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere Türkiye'nin Afganistan üzerindeki etkisi diğer devletlerden farklı ve etkilidir.

Türkiye, 30 Haziran 2002 tarihinde, Afganistan Uluslararası Güvenlik ve Destek Gücü'nün (ISAF) komutasını başkent Kabil'de düzenlenen törenle devralmış, Devlet Başkanı Hamid Karzai törende yaptığı konuşmada, Türkiye'nin komutayı üstlenmesinden büyük memnuniyet duyduklarını belirterek "Türkiye bizim kardeşimizdir. Dostluğumuzun yüzyıllara dayanan geçmişi vardır. Türkiye'ye ulusal

³³⁵ Fikret BİLA, **Afganistan'a Milli Ordu ve Türk Askeri**, Milliyet, 19 Aralık 2001, s. 7.

³³⁶ Fikret BİLA, **Washington'daki Afganistan**, Milliyet, 20 Ocak 2002, s.7.

³³⁷ Ayın Tarihi, 21 Şubat 2002.

ordumuzu kurmaya yaptığı katkılar için müteşekkirimiz”³³⁸, şeklinde konuşarak Türkiye’nin Afganistan’daki önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai ile Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref’in yanı sıra 10 ülkenin devlet başkanları ve temsilcilerinin katıldığı Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 7. Devlet Başkanları toplantısı 13 Ekim 2002 tarihinde İstanbul’da yapılmış olup, toplantı sonrasında açıklanan sonuç bildirgesinde, üye ülkeler arasında ticaret, yatırım, taşımacılık, iletişim, enerji, çevre ve uyuşturucuyla mücadele konusunda ortak hareket edilmesi kararı alınırken, Afganistan’ın yeniden imarı, İpek Yolu’nu tekrar canlandıracak Trans-Asya ana tren hattı’nın güçlendirilip somut hale getirilmesi, üye ülkeler arasındaki işbirliğine özel sektörün de dahil edilmesi, kararı alınmıştır.³³⁹

İki devlet arasında gerçekleştirilen en üst düzeydeki ikili ilişkilerden sonra Türkiye Afganistan’da gerek devlet bazında ve gerekse firmalar bazında faaliyetlerine başlamıştır. 2002 yılından itibaren konut, iş merkezi, çimento ve yapı malzemeleri projeleri başta olmak üzere birçok önemli proje gerçekleştiren Türk müteahhitlik firmaları, ülkenin yeniden yapılandırılması sürecinde kilit rol oynamışlardır. Diğer yandan petrol, doğalgaz, demir, bakır, değerli maden ve metaller olmak üzere Afganistan’ın büyük ve el değmemiş doğal kaynakları da fırsat vaat etmektedir. Birçok mal için ithalata bağımlı olan ülkede özellikle inşaat-mimarlık-mühendislik hizmetleri, her türlü inşaat malzemesi ve ekipmanı, bilgisayar, bilgisayar parçası ve yazılım, telekomünikasyon ekipmanı, elektronik cihazlar, ağır makine, mobilya, otomotiv ve otomotiv yan sanayi ürünleri, gıda işleme ve paketlenme ekipmanı, tarımda kullanılan kimyasal maddeler ve tarım makineleri, sulama teknolojileri ile karayolu ve havaalanı ekipmanı öncelikli ihraç kalemlerini oluşturmaktadır.³⁴⁰

Ülkenin yeniden yapılandırılmasında 2010 yılına kadar 13,9 milyar dolarlık ihale gerçekleştirecek olan Afgan hükûmeti, ülkedeki en büyük yatırımcı konumunda bulunan Türk işadamları ile sürekli diyalog halindedir. Türk işadamlarına “Teminatımız altındasınız” diye seslenen Devlet Başkanı Hamit Karzai’nin yanı sıra,

³³⁸ Ayın Tarihi, 20 Haziran 2002.

³³⁹ Ayın Tarihi, 14 Ekim 2002.

³⁴⁰ Finansal Forum, 24 Ocak 2006.

Dünya Bankası tarafından uygulamaya konulan siyasi risk sigortası, yatırımcıların kaygılarını en aza indirmeyi hedeflerken, Türk müteahhitler sigorta şartlarının kendilerine uymamasından şikayetçi olmuşlardır. Ülkeyi global sisteme entegre etmeyi amaçlayan bir ekonomik reform sürecine giren Afganistan’da, yabancı yatırımların önünü açmak için bir dizi kanun değişikliğine de gidilmiştir. Özellikle Dünya Bankası’nın bu ülkede iş yapmak isteyen firmalara sunduğu “Risk sigortası projesi” işadamlarının en büyük kaygısı olan güvenlik ve istikrar sorunlarından doğacak kayıpları güvence altına almaktadır.³⁴¹

Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında, başta ABD olmak üzere İngiltere’den Almanya’ya, Japonya’dan Türkiye’ye kadar birçok ülkenin desteğiyle yeniden yapılandırma çalışmaları süren Afganistan’da, Türk müteahhitlerinin aldığı işlerin parasal boyutu 2004 yılı itibarı ile 550 milyon doları bulmuştur. Bu rakam 2006 yılı itibarı ile 1 milyar dolarlık müteahhitlik projesi, 115 milyon dolarlık da yatırıma ulaşmıştır. Türk müteahhitleri, 5,5 milyar doları bulması beklenen, ancak şimdiye kadar 1,5-2 milyar dolarlık bölümünün ihalesi gerçekleştirilen Afganistan’ın yeniden yapılandırılması projesinde yoldan tünele, barajdan sulama kanalı ve otellere kadar toplam 37 değişik iş üstlenmiştir.³⁴² Türk müteahhitleri Afganistan’da en fazla tercih edilen firmalar olmuştur. Yapılan işin kalitesinden, kısa sürede malzeme ve ekipman akışına, işlerin zamanında, hatta zamanından önce teslimine kadar birçok faktör bunun en önemli nedenidir. Afganistan’da 340 kilometrelik Kabil-Kandahar yolunun yapımını üstlenen ABD’li Luisberger Group’tan, 90 kilometrelik bölümünü alan Gülsan-Çukurova, Kandahar-Herat yolunun yapım projesini üstlenmiştir. Kandahar-

³⁴¹ Finansal Forum, 24 Ocak 2006.

³⁴² GÜLSAN-ÇUKUROVA J.V.: Kabil-Kandahar yolunun 432-482 km arası yolun yapımı. Kandahar-Herat yoyunun bir bölümünün yapımı. Kabil-Kandahar yolunun tamamı için malzeme temini. TEPE İNŞAAT: ABD ordusu için Kandahar’da askerî amaçlı modüler bina yapımı, ISAF Kabil Havaalanı’nda helikopter pisti, Alman taburunun iç yollarının betonlanması, ISAF Alman askerî birliği binasının onarımı, Afgan ordusu kışkılarından birinin onarımı, ABD ordusu tugay tesisleri inşaatı, Army Corps of Engineer’a ait bazı binaların yapımı. NATFER-KOLİN İNŞAAT (Afganistan-Türkiye): Kabil-Kandahar yolunun 172-262 km arası yapımı, ayrıca 5 adet köprü inşaatı. MENSEL: Kabil-Kandahar yolunun 92-177 km arası yapımı, Afgan ordu karargahı inşaatı, askerî tesis projesi. YÜKSEL PROJE: Kabil-Kandahar yolunun 92-177 km, 42-92 km arası, Kabil-Doshi yolu 100-175 km arası bölümünün mühendislik hizmetleri, YÜKSEL İNŞAAT-ARC CONSTRUCTION (Türkiye-ABD): Kabil-Kandahar yolunun 42-92 km arası yapımı. YÜKSEL İNŞAAT: ABD Büyükelçiliği yeni bina, lojman ve ikametgah binalarının yapımı. ENTES: Kabil-Salang yolunun acil rehabilitasyonu. ÇUKUROVA-ARTEN: Salang Tüneli ve kar galerileri onarımı, Sare Hauz Barajı’nın proje ve onarımı. LİMAK İNŞAAT: Salang-Doshi yolunun acil rehabilitasyonu. NASEEB-SULTANOĞLU (Türkiye-Afganistan): 8 katlı otel ve alışveriş merkezi yapımı. MAKİMSAN ASFALT: Kabil-Kandahar yolunun 49 km’lik bölümünün asfaltlanması. ZAFER TAAHHÜT: Afgan ordu karargahı bir numaralı görev emri, ABD ordusu için askerî amaçlı 4 koğuş ve yemekhane binalarının dizayn ve yapım işi, ABD ordusu için askerî binaların dizayn ve yapımı. ZMD İNŞAAT: Afgan kışlasının yemekhanesi ve telsiz alıcı-verici istasyonunun yapımı, Afganistan başkanlık sarayı kompleksinin 500 kişilik Afgan taburunun altyapı işleri, ABD Büyükelçiliği’nin zemininin hazırlanması, temizleme, çakılama, doldurma, kotlama işi, Afgan polis eğitim tesisinin yapımı. SÜRCON SÜRÜCÜLER İNŞAAT: İş merkezi inşaatı. KARİZMA İNŞAAT: Meslek eğitim merkezi inşaatı. ÇAPI İNŞAAT: Kabil Havaalanı-Intercontinental Otel arasındaki 12 km’lik şehiriçi yolun yapımı”, Hürriyet, 7 Haziran 2004.

Herat yolunun ihale bedeli 55 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Kabil-Kandahar ve Kandahar-Herat ile ayrıca 340 kilometrelik yolun tüm işlerini üstlenen Gülsan-Çukurova ortaklığı, böylece Afganistan’da 120 milyon dolarlık bir iş büyüklüğüne ulaşmıştır.³⁴³

NATO Genel Sekreteri George Robertson, 21 Ekim 2003 tarihinde temaslarda bulunmak üzere Türkiye’ye gelmiş ve Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi’nce düzenlenen konferansın ardından gazetecilerin sorusu üzerine, Türkiye’nin Afganistan’da birçok alanda katkısının olabileceğini söylemiştir³⁴⁴. Bu arada, BM Güvenlik Konseyi’nin 13 Ekim 2003 tarihinde aldığı karar gereğince, NATO’nun komutasında sadece Afganistan’ın başkenti Kabil’de görev yapan, istikrarı sağlamakla görevli Uluslararası Güvenlik ve Destek Gücü’nün (ISAF) sorumluluk alanı tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 19 Temmuz 2005 tarihinde, Türk Silahlı Kuvvetleri, 6 aydır yürüttüğü Kabil Çok Uluslu Tugay Komutanlığı’nı (KÇUT), 4 Ağustos’ta Afganistan Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti’nin (UGYK-ISAF) komutasını üstlenecek İtalya’ya devretmiştir.³⁴⁵

Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai, 5 Ocak 2006 tarihinde Türkiye’ye gelmiş ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’e “Anıtkabir’de unutulmaz anlar yaşadım, 80 yıl önce Amanullah Han’ın Atatürk’e verdiği hediye beni çok heyecanlandırdı” diyerek, Türk-Afgan ilişkilerinin önemine işaret etmiştir. Hamid Karzai, Türkiye’nin terör ve gericilikle mücadelesini takdir ettiklerini belirterek, “Türkiye ve Afganistan’ın aynı tehditlere karşı birlikte adımlar atmasını umuyoruz” demiş, Cumhurbaşkanı Sezer de, “Afgan ulusu, çağdaş ve demokratik uluslararası hak ettiği yeri alacaktır” şeklinde karşılık vermiştir.³⁴⁶

Afganistan Devlet Başkanı Hamit Karzai, Türk-Afgan İş Konseyi’nin düzenlediği toplantıya da katılmış ve burda yaptığı konuşmada Türk işadamlarına övgüler yağdırmıştır. Afganistan olarak işadamlarına fırsatlar sunduklarını söyleyen Karzai, “Afganistan’da muazzam bir yeniden imar süreci yaşanıyor. Belki 20-30 yıl sürecek. Ülkede, iş dünyasının hayatını değiştirecek kanunlar yapıldı. Ruhsatlar son

³⁴³ Hürriyet, 7 Haziran 2004.

³⁴⁴ Aydın Tarihi, 23 Ekim 2003.

³⁴⁵ Aydın Tarihi, 14 Ekim 2003.

³⁴⁶ Milliyet, 6 Ocak 2006.

derece kolay alınabiliyor. Tek sorun arsa tahsisi. Yatırımcılar için bu sorunu da çözeceğiz” demiştir.³⁴⁷

22 Mart 2006 tarihinde, Ankara’da düzenlenen “Küresel Terörizm ve Uluslararası İşbirliği” konulu uluslararası sempozyumda konuşma yapan Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai, “İnsanlığın karşı karşıya olduğu en büyük tehdit olarak nitelediği terörün evrensel olduğunu söyleyerek, terörle mücadele için uluslararası işbirliği gerektiğini” ifade etmiş ve “Türkiye’nin Afganistan’ın eski bir dostu ve ülkesinin yeniden yapılandırılmasında aktif rol alan bir ülke olduğunu” belirtmiştir.³⁴⁸

Afganistan’ın yeni yol haritasının belirlenmesine yönelik olarak düzenlenen ve Afganistan’ın 2010 yılına kadar gelişim programlarının ele alındığı Londra Konferansı’nda, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Afganistan’ın dönüşüm ve yeniden yapılanma sürecine desteğinin süreceği ifade edilmiş, Türkiye’nin Afganistan’a yapacağı yardımın 10 milyon dolardan 100 milyon dolara çıkarılacağı açıklanmıştır.³⁴⁹ Bütün bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Türkiye, Afganistan’ın yeniden yapılandırılması programında aktif olarak görev almakta ve her geçen gün bu ülkede daha etkin olmaktadır.

Görüldüğü üzere Mahmud Tarzi’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine rastlayan Şam’da başlayan Türklerle kurmuş olduğu dostluk ve karşılıklı ikili ilişkiler, daha sonraki yıllarda her iki milletin gerek yöneticilerinin ve gerekse halklarının birbirlerine karşı derin duygular beslemelerine yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk büyükelçiliği Afganistan Büyükelçiliği olmuş ve gönderine bayrak bizzat Atatürk tarafından çekilmiştir. Öte yandan Afganistan Kabil’de bulunan yabancı elçilikler içinde fiziki koşullar olarak en imtiyazlı durumda olanı Türk Büyükelçilik binası olmuştur. Hatta Taliban döneminde bütün elçilik binaları tahrip edilmiş olmasına rağmen Türkiye Büyükelçiliğinin binasına dokunulmamıştır. Tüm bunlar her iki milletin birbirlerine karşı duymuş oldukları derin muhabbetin birer önemsiz örnekleridir.

³⁴⁷ Ayın Tarihi, 7 Ocak 2006.

³⁴⁸ Sabah, 23 Mart 2006.

³⁴⁹ Ayın Tarihi, 31 Ocak 2006.

SONUÇ

1839 tarihinde Tanzimat Fermanıyla başlayan Türk modernleşmesinden etkilenen ve Türk modernleşmesini kendisine örnek alan ülkelerden birisi de Afganistan olmuştur. Türk modernleşmesini Afganistan’a taşıyan isimlerden en önemlilerinden birisi Mahmud Tarzi olmuştur. Orta Asya’nın incisi olarak adlandırılan Afganistan ile Küçük Asya olarak ifade edilen Türkiye arasında karşılıklı sempatiye bağlı olarak gelişen ilişkiler, her iki ülkenin gerek elit yönetici kadroları gerekse de halkları arasında kalıcı bir dostluğun tesis edilmesine yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde Batı’nın İslam dünyasına yönelik artan saldırıları ve İslam dünyasında yükselen bir değer olan Pan-İslamcılık nedeniyle, Afganlı modernistler için Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığı ve devamlılığı son derece önemliydi. Osmanlı, İslam dünyasının Batı’ya açılan kapısı ve Batı ile İslam dünyası arasındaki siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri iletişimin en önemli aracıydı. Osmanlı Devleti’nin modernleşme girişimleri bir yandan Afganlı modernistler ve İslam dünyasındaki diğer modernistler için umut olurken diğer yandan Batılı devletlerin Osmanlı’nın modernleşme çabalarına müdahaleleri Osmanlı’nın yeniden doğuşunu engelleme girişimi olarak değerlendirilmiş ve bu aydınları endişeye sevk etmiştir. Daha sonra, Türk modernleşme sürecinde Batı emperyalizmine karşı verilen mücadelenin temelinde, mücadelenin lideri Mustafa Kemal’in deyimiyle “Doğu’nun mazlum milletleri”nin uyanışına, sömürden kurtulmalarına ve bağımsız birer devlet olmalarına önderlik etme vardır. Özellikle, başta Müslüman ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin modernleşme istek ve kararlılıkları, Atatürk’ün önderliğindeki Türk modernleşmesinden önemli ölçüde etkilenmiştir.

³⁵⁰ Kader cesurlardan yanadır. (Fortune favours the brave.)

Türkiye Cumhuriyeti de emperyalizme karşı varoluş mücadelesi verdiği Türk Kurtuluş Savaşı'nda 1919 yılında bağımsızlığını ilan eden Afganistan'dan cesaret almıştır. Batılı sömürgecilerin tehdidi ile karşı karşıya kalan ve benzer bir kaderi paylaşan Türk ve Afgan toplumlarının yakınlaşmasıyla birlikte birinin diğerinin modernleşme sürecinden ilham almasına ve Afganistan'ın da bir anlamda Türkiye'yi model olarak benimsemesine yol açmıştır. Özellikle bu anlamda Amanullah Han dönemi ve bu dönem içerisinde Türk-Afgan dostluğunun gelişimi açısından Mahmud Tarzi'nin üstlendiği rolü çok önemlidir. Bir diğer önemli husus ise, Türkiye'nin yüzünü Batı'ya çevirdiği bir dönemde Doğu ile ilişkilerini ihmal etmemesi ve dengeleri gözetmesi açısından da dikkat çekicidir. Fakat ileri dönemlerde Afganistan'ın modernleşme sürecini algılayışı ve uygulamasına ilişkin olarak karşılaştığı sorunlar, bu ülkenin gereken modernleşme yolundan sapmalarına ve günümüzde de halen devam etmekte olan siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarına neden olmuştur.

Türk ve Afgan modernleşme deneyimlerini, ülkelerin konumları, modernleşmenin zamanlaması ve sahip oldukları kültürel miras açısından karşılaştırdığımızda, Türkiye'nin Afganistan'a nazaran modernleşme sürecine daha erken başlaması ve daha hızlı gelişme göstererek kalıcı sonuçlara ulaşması belirgin bir şekilde görülecektir.

Türkiye'de Batı'nın etkisi, nispeten yavaş ve artan nitelikteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir kısmı güneydoğu Avrupa'da yer almaktaydı ve Batı Avrupa ile siyasi, askeri ve ekonomik temaslar, en azından ondördüncü yüzyıldan beri gelişmişti. Onsekizinci yüzyıldan itibaren, bununla birlikte, Osmanlı ve Batılı güçler arasındaki farklılıklar hızla büyüdü ve ilişkiler Batının lehine sonuçlanacak bir şekle büründü. Batı'nın siyasi etkisi bu dönemde topraklarının büyük bir bölümünü, sonuçta konumunu ve yönetimini de kaybeden Osmanlı İmparatorluğu için bir felaketti. Modernleşmenin zamanlaması açısından, böylece, Türk deneyiminin eleştirel yönleri ileri aşamada siyasal zayıflık ve parçalanma ile Batı etkisinin çakışmasıdır.

Osmanlılar, pek çok dini, ve edebi kültürel yapıları ve alfabeyi diğer Müslüman milletlerden Araplar ve İranlılardan almıştı, ama onaltıncı yüzyıldan itibaren söz konusu milletleri imparatorluk bünyesine alarak Müslüman olmayanlara karşı İslam'ın temsilciliğini ve savunuculuğunu üstlenmişlerdi. Bu yüzden, diğer

toplumlara kültürel ve dini olarak tepeden bakmaya başlamışlardı. Bununla birlikte, Avrupalı güçlerle silahlı mücadele ve yayılma geleneğini de ortaya çıkmıştı. Bu nedenle uzun süre egemenliği altında bulunan ve tepeden baktığı Batılı toplumlardan, daha sonra modernleşme kapsamında bir takım toplumsal ve kültürel kurumları alması zor olacaktı. Ama yeniden modernleşmeye psikolojik uyum Afganistan'da daha uzun sürecekti. Çünkü Afganistan, Afganlılara göre, Hristiyan ülkeler ve zındıklar arasında Müslüman kalmayı başarabilen bir ülkeydi.

Ekonomik açıdan, her iki toplumda, ticaret, geleneksel olarak, bazı benzerlikler nedeniyle itibar görmedi. Afganistan'da tüccarlar, Hindu ve Yahudilerden oluşurken, Türkiye'de ekonomik faaliyetler, sadece Rumlara, Ermenilere, Yahudilere ve diğer Türk olmayan unsurlara tamamen terk edilmişti. Sadece ordu, din, devlet veya tarım, bir Türk'ün çalışması için uygun olarak düşünülürdü. Bu anlamda, ne kültürel miras, modern ekonomik örgütlenmeye ne de hızlı gelişme için her iki devletin acil ihtiyaçlarına iyi uygun değildi.

Modernleşme sürecinde Afganistan tarafından yaşanan temel sorunlardan biri de, "Kimlik Sorunu" idi. Batılı olmayan geleneksel toplumlar genellikle, iyi tanımlanmış milli kimlik hissinden yoksundurlar. Bu, aile, kabile, sınıf, dini bazı birleşmelerin veya toplumsal tanımlamaların tek ve gerçekten önemli veya anlamlı olduğunun düşünüldüğü popüler veya kitlesel düzeyde bir gerçektir. Siyasal örgütlenmenin modern bir şekline geçiş, yine de bazı kimlik duygularıyla ve millete sadakatle bir tür dar çerçeveli yerel kimlik ve sadakatlerin yer değişimini gerektirir. Esas olan hem içeride ve hem de uluslararası alanda modern hayatın sorunlarıyla uğraşmaya uygun siyasal örgütlenme yapısının ve ölçeğinin oluşturulmasıdır. Şu ana kadar en azından, milli devlet, bu soruna tek etkili cevap olduğunu kanıtladı.

Başlangıçta İmparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla Türklerin benimsediği Pan-Türkçülüğü de kapsayan çabaları, daha sonra yeni yapının, askeri olarak savunulabilirliğini dikkate alan şartları tanımlamaya yönelik bir şekle dönüşmüştü. Bu noktaya Kurtuluş Savaşı'nın sonucuna kadar ulaşılmadı. Sonuç olarak, Türkiye gerçekten, en azından 1919 veya hatta 1922 kadar kimlik krizinin temel topraksal boyutları ile karşılaşmadı veya karar vermedi. 1912 ve 1923'ün arasında, Arnavutlar ve Araplar gibi Türk olmayan Müslümanların ayrılması, Ermenilerin büyük kısmının kaçması, imparatorluğun yenilgisi ve Yunanistan'la nüfus mübadelesi, idare edilebilir boyutlarda milliyet sorununu azaltmıştı.

Afganistan, bu hususta istisnai bir şekilde talihsizdi. Erken modernleşme dönemi esnasında, büyük sınırlarının koyduğu birçok ciddi sorunlar vardı. Ülkenin nüfusu, ırk yönünden karmaşıktı; farklı diller ülkede konuşulmaktaydı; Ama din, bölücü bir etken değildi ama mezhep çatışmaları nedeniyle sorunluydu ve daha da önemlisi milli birlik ve kimliğin bir geleneği yoktu.

Öte yandan, İslam'ın Afgan toplumunda gerek yöneticiler gerekse dini otoriteler tarafından kullanılması, aslında oldukça yaygındı. İslam'ın kullanılması bir taraftan Afganistan'ın bağımsızlığının korunmasına büyük bir katkı sağlamış olsa da, diğer taraftan, siyasi muhalefetin odağı oldu ve Afgan yabancı düşmanlığını, kültürel tecridi ve bölünmeyi teşvik etti. Ümmet ve cihat kavramlarının Afgan toplumu üzerinde önemli bir ağırlığının farkında olan yöneticiler, Afgan toplumunu harekete geçirmek için, zaman zaman pan-İslamcı politikalar izleyerek hem ülkenin bağımsızlığını korumak hem de kendi iktidarlarını sürdürmeyi, meşrulaştırmayı amaçladılar. Kral Amanullah'ın tahta çıkışında ve Afganistan bağımsızlığını kazanmasında cihat kavramı ve pan-İslamcı politikalar son derece etkili olmuştur.

Kral, gerek İngiliz Hindistan'ında gerekse kuzey komşusu Sovyetler Birliği'ndeki bağımsızlık mücadelesi veren Müslümanlara destek sağlayarak, aslında kendi devletinin güvenliğini ve bağımsızlığını sağlamayı hedeflemiştir. Fakat, Hazara örneğinde olduğu gibi Şii'lere yönelik cihat edilmesi, karmaşık sonuçlara neden oldu. Bu durum, dine karşı olanı ezmek için bir Sünni halk hareketini kışkırttı ve Afgan milliyeti ortak duygusunun oluşumunu engellemeye bugün bile devam eden, kolay kolay geçmeyecek tarihsel Hazara nefretini oluşturdu. Aynı zamanda, din etrafında odaklanan pek çok dini lideri/ulemayı içeren toplumsal muhalefet, büyük sosyoekonomik ve kültürel yeniliklerin ülkeye girmesine ve benimsenmesine karşı çıktı, çünkü bunlar, Afgan geleneklerindeki İslam ruhuna ve öğretilerine yabancıydı. Ulemanın çoğu bu tür yenilikleri Hristiyan düşmanla özdeşleştirdi ve böylece Avrupa emperyalizmini reddetmek Avrupa medeniyetini de reddetmek demek oldu. Yeni ortaya çıkan milletlerin hemen hemen hepsinde ortaya çıkan bir diğer sorun da güvenlik bunalımıdır. Batılı olmayan toplumlarda, modernleşme sürecinin nitelik olarak savunmacı olduğuna işaret edilmişti. Diğer bir deyişle, bu ülkelerin esas tepkisi, kendi bölgelerini, egemenliklerini, kurumlarını veya ekonomilerini daha gelişmiş ülkelerin özellikle Batılıların gerçek veya olası saldırılarına karşı savunmaktır. Bağımsızlık için sömürgeci halkların mücadelesi,

güvenlik bunalımının özel bir örneğidir. Bağımsızlık bir defa kazanıldığında, milli güvenliklerinin çeşitli nedenlerle tehlikeye gireceği korkusu nedeniyle daha fazla tedirgin olmaya eğilimlidirler. Uygulamada bütün olaylarda, güvenlik endişesi, geliştirmekte olan toplumların bütün politika ve eylemlerine ilişkin kararlarında, özellikle ilk yıllarda, ana etkidir. Modernleşme süreci, bu yüzden, normal olarak ulusal ölçekte korkuyla tasarlanarak başlatılır ve sürdürülür. Bu hususta, ayrıca, Afganistan'ın ve Türkiye'nin deneyimleri, belirgin bir şekilde farklı oldu.

Her iki ülkede siyasi modernleşmenin yönü ve aşamasını açıklama girişimlerinde, Türk ve Afgan liderlerin farklı nitelikleri söz konusudur. Türk farklılığı, savaşçı, devlet adamı ve eğitimci olarak bir kahraman kültüründen, büyük adam inancından ve tarihin akışını biçimlendirme yeteneğinden doğar. Modern zamanlarda Kemal Atatürk, bu idealin bir örneğidir. Liderliğin Afgan boyutu ise, tamamen farklıdır. Afgan tarihin en belirgin karakteristiklerinin biri, dava arkadaşlarının omuzlarında yükselen “Büyük adamlar”ın neredeyse tamamen yokluğudur. Hatta, ne geniş ölçüde Afganlar, bir lideri üretmede başarısız olmuşlardır. Afganistan'da siyasal liderlik, jirgaya dayanan bir olgudur ve karar verme yapıları kişisel olmaktan ziyade fikir birliğine dayanır.

Afganistan ve Türkiye'de, ordunun rolüne baktığımızda; Kemal Atatürk, profesyonel bir askerdir. Emirlerin hiçbirinin askeri geleneği yoktu. Üstelik, Türkiye'de modernleşme süreci devam ederken, ordu, önemli ve dikkat çekici bir rolü oynamaya devam etti. Bu çoğunlukla açıkça siyasal liderliği içerdi. Böylece askeri unsur, Türkiye'nin siyasal modernleşmesinde önemlidir. En azından başlangıç döneminde, üst düzey siyasi liderlik için askeri eğitim ve yeteneklerin faydalı olduğuna inanmak için neden vardır. Her iki ülkede, içeride en acil görev, istikrarlı ve güvenli bir milli hükümetinin kurulmasıyken, dışarıda bütünlüklerine ve güvenliklerine yönelik tehditlerin önlenmesiydi. Bunun için, kuvvetli, sadık, ve modern bir silahlı kuvvetlerin oluşturulması gerekirdi ve bu konuda başarılı olan Mustafa Kemal idi.

Liderliğin biraz daha aşağı bir düzeyinde, Türkiye'nin siyasal modernleşmesinde üst düzey profesyonel bürokrasisi son derece önemli rol üstlendi. Türkiye, bu hususta özel bir üstünlüğe sahipti. Türkiye, uzun süredir egemen ve bağımsızdı ve bürokratik yönetimini üstlenen uzman bir grubu geliştirmeye zorlanmıştı. Bu nedenle, bürokrat sağlama ve liderlik açısından Türkiye, karşılaştığı

modernleşme sorunlarını çözmede pek çok gelişmekte olan ülkeden daha donanımlı ve deneyimliydi.

Afganistan ve Türkiye tarafından genel eğitim sorununa yönelik farklı yaklaşımlar benimsenmesi de ilginçtir. Afganistan, ilk öğretim alanında yoğunlaşmayı seçti. Yüksek öğretimle ilgili büyük-ölçekli düşünceler daha geç geldi ve ilk öğrenim düzeyinde sınırlı girişimlerde bulunuldu. Afganistan’a göre, daha yaygın bir okul ağına sahip olan Türkiye ise, halkın kitlesel eğitimiyle birlikte, daha çok seçkin ve eğitimin seçici tiplerine vurgulamayı seçti.

Sonuç olarak, Afgan modernleşme süreci tarihsel gelişimi izlendiğinde hep sorunlu olmuştur. Afgan toplum yapısının ve ülkenin jeo-stratejik konumunun yarattığı sorunlar bu sürecin sürekli kesintiye uğramasına ve kazanımların kaybedilmesine yol açmıştır. Modernleşme taraftarlarının aceleciliği ve yetersizliği bu olumsuzluklara katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, bir Afgan devleti oluşturma sürecinin güçlüğünün temelinde bölgenin karmaşık etnik yapısı yer almaktadır.

Afgan milliyetçiliği ve modernizminin amaçlarının gelişip yaygınlaşmaması, modernleşme kavramının Afganistan’a geç ulaşmasına yol açmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Genç Türkleri örnek alan Mahmud Tarzi ve Kral Amanullah (1919-29)’ın liderliğindeki “Genç Afganlar” ülkenin modernleşmesi için çok istekli ve hırslı olmalarına rağmen başarısız oldular ve başarısızlıkları Afganistan’daki tüm gelecek reform ve modernleşme programlarının gelişimini etkiledi. Batılı ülkelerde gerçekleşen dönüşüm hem Türk hem de Afgan aydınları tarafından bütünüyle anlaşılamamış ve değerlendirilememiştir. Batı karşısında alınan yenilgiler ve bağımsızlığın kaybedilmesi endişesi ile Türk ve Afgan toplumunun kendini yeniden üretememesi ve gereken dönüşümleri yapamaması, sadece bazı Batılı örneklerin taklidi ile yetinilmesi nedeniyle istenilen sonucu sağlamamıştır. Fakat bu taklit yolu ile modernleşme de doku uyumsuzluğuna yol açtığından sorunlar çözümsüz kalmıştır.

Netice olarak Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında özellikle Mahmud Tarzi’nin girişim ve katkılarıyla karşılıklı bir dostluk köprüsü kurulmuştur. Her iki ülke halkının da karakter yönünden benzerlik taşımaları -özellikle gurur, özgürlük ve bağımsızlığa düşkünlük konularında- ve ATATÜRK ile Amanullah Han arasındaki kişiliklerinden kaynaklanan uyum, her iki ülkenin de eş zamanlı olarak kalkınma ve ilerleme yolunda girişimlerde bulunmalarına yol açmış ve her iki ülkede çağdaş

uygarlık düzeyine ilerleme ve varolma konularında birbirlerine yardımcı olmaktan imtina etmemişlerdir. Afganistan, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülke olmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nde açılan ilk büyükelçilik Afgan Büyükelçiliği olmuş ve Mustafa Kemal ATATÜRK, o dönemde bizzat Ankara, Ulus, Hacı Bayram mıntığında açılan iki katlı Afgan Büyükelçiliğine kendi elleriyle göndere Afgan bayrağını çekmiştir.

Tarzi'nin yaşam mücadelesi ve Afganistan'ın kalkınmasına yönelik reformist yaklaşımları, özellikle Afganistan'ın yıldızının parlamaya başladığı 1919 - 1928 yılları arasında amacına ulaşmasına çeyrek kala durdurulmuştur. Durdurulan sadece Tarzi'nin düşleri olmamış aynı zamanda Asya'nın adeta kalbi de durdurularak bölgenin geri kalmasına ve halen günümüze kadar uzanan çatışma ve kargaşa ortamların yaşanmasına neden olunmuştur. Şayet Mahmud Tarzi'nin Afgan ulusu için gerçekleştirmek istediği idealler bir şekilde durdurulmasıydı, bugün Orta Asya coğrafyasında karşımıza çok farklı, çok gelişmiş ve oldukça modern bir Afganistan çıkacaktı.

Süleyman ÖZMEN

İstanbul 2008

Hayali Resim : Orta Asya'nın İsviçresi, Afganistan.

EKLER

Ek-1 : Türk-Afgan İşbirliği Antlaşmaları (1921³⁵¹ ve 1928³⁵²)

Türk-Afgan Antlaşması, 1 Mart 1921'de Moskova'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi murahhasları Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Rıza Nur Beylerle Muhammed Veli Han arasında imzalanmıştır. Başlıca maddeleri şunlardır, bu maddeler o zamanın havasını iyice gösterdikleri için aynen alınmıştır. Giriş şöyledir: Devlet-i Aliyye-i Türkiye ve Afganistan, kendilerinin revabıt-ı samimiye-i kalbiye ile yekdiğerine merbut, bir emel ve maksad-ı mukaddes ile mütehassis, maddi ve manevi menafi-i aliye-i müştereke-i tammeye malik bulundukları, Devleteyn-i müşarünileyhimadan birinin saadet ve felaketinin diğlerinin saadet ve felaketini mucip olacağı kanaat ve imanı ile Şark aleminin devr-i teyakkuz ve intibah ve istihlasının başladığını kemal-i menn u şükran ile görüldüğü şu anda ezmine-i mazideki gibi irtibatsız ve münferid kalmalarının artık mümkün olamayacağına ve uhdelerine bir takım vazaif-i tarihiyenin müterettip olduğunun zaruretime hükmederek bir vücudun azası gibi tarafeynden birine gelecek renc u âzardan diğ tarafın müteessir ve müteezzi olacağını tabii gören bu iki kardeş devlet ve millet beyinlerinde öteden beri caygir olan vahdet-i maneviye ve ittifak-ı tabiiyi saha-i siyasiyeye nakl ile ittifak-ı maddi ve resmî hâline kalb ve umum Şarkın ati-i mes'udu namına bir mukaddemet ül- hayr olmak üzere aralarında teyemmünen bir ittifak muahedenamesi akteylemeye karar vermişler.

Birinci Madde :

İla Maşaallah bir hayat-ı müstakil süren Türkiye devleti en samimi ve vicdani revabıt ile merbut bulunduğu Devlet-i aliyye-i Afganistanı manay-ı hakiki-i tamı ile tanımayı bir farize bilir.

İkinci Madde :

Tarafeyn-i aliyeyn-i akideyn bütün Şark milletlerinin azadı ve hürriyet-i kamileye ve hakk-ı istiklale malik olduklarını ve bunlardan her milletin bizatihi ve

³⁵¹ BCA Dosya Nu: 114-4, Sayı: 1040, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 3.29..11, Tarih: 3/7/1921; Y. H. BAYUR, a.g.e., Ankara 1987, s.535-537.

³⁵² BCA Sayı: 6926, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 29.46..20, Tarih: 22/7/1928; Y. H. BAYUR, a.g.e., Ankara 1987, s.599-600.

arzu ettiği her hangi bir usul ve tarz-ı idare-i hükümet ile kendisini idarede muhtar olduğunu, Buhara ve Hiva devletlerinin istiklalini tasdik ederler.

Üçüncü Madde :

Devlet-i aliyye-i Afganistan asırlardan beri İslamiyete rehberlik ve hidemat-ı bergüzide ifa etmiş olan ve alem-i hilafeti elinde tutan Türkiye'nin bu babta muktedabiha olduğunu bu münasebetle de tasdik eder.

Dördüncü Madde :

Tarafeyn-i akideynden biri, Şarkı istila veya istismar siyasetini takip eden her hangi emperyalist bir devlet tarafından diğetine vaki olacak tecavüzü bizzat kendine vaki olmuş addederek vesait-i mevcude ve mümkinesiyle defeylemeği kabul eder.

Beşinci Madde :

Tarafeyn-i akideynden her biri diğetinin hâl-i ihtilafta bulunduğu üçüncü bir devletin menafiine muvafık veya taraf-ı diğet âkidin menafiine muzir hiç bir muahede ve mukavele-i düveliyeyi akdeylememegi ve her hangi bir devletle muahede akdedeceği zaman evvelce diğet tarafı haberdar eylemeyi taahhüd eyler.

Altıncı Madde :

Tarafeyn-i akideyn aralarındaki münasebat-ı iktisadiye ve ticariyelerinin ve şehbenderlik muamelatının tanzimi için lazım gelen mukavelatı ayrıca akdedeceklerdir ve şimdiden merkezlerine sefir göndereceklerdir.

Yedinci Madde :

Tarafeyn-i âkideyn iki memleket arasında muntazam ve hususi postalar ihdas ederek vaziyet-i siyasiyeleriyle maarif, ticaret vesair ahval ve vaziyetten her nevi ihtiyacat ve arzularından müteakabilen ve en seri bir surette yekdiğetine malûmat vereceklerdir.

Sekizinci Madde :

Türkiye Afganistan'a harsen yardımı. muallim ve zabıt göndermeyi ve bu heyet-i muallimin ve zabitanın lâakal beş sene hizmette kalmasını ve müddet-i mezkiirenin inkızasında Afganistan talep ettiği takdirde tekrar bir heyeti muallime göndermeyi taahhüd eyler.

Dokuzuncu Madde :

Bu muahedename asgari müddet zarfında tasdik edilecek ve o andan itibaren mer'iyü ül-ahkam olacaktır.

Onuncu Madde :

Bu muahedename iki nüsha olarak Moskova'da tanzim ve tarafeyn murahhasları tarafından imza ve teati edilmiştir. Bu muahede bin üç yüz otuz dokuz sene-i hicriyesi Cemaziyelihihinin yirmi birinci gününe müsadif bin üç yüz otuz yedi senesi martının birinci salı günü imza edilmiştir.

27 Mart 1923 tarihinde Afganistan Emiri Amanullah tarafından Atatürk'e Afganistan'ın en önemli nişanı olan "Aliyülâlâ Nişanı" irsal kılınmıştır.

Türk-Afgan Antlaşması / "Türkiye ve Afganistan Arasında Muhadenet ve Teşrik-i Mesai Muahedenamesi" (1928)

Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında 1 Mart 1921 (1337) anlaşmasını genişleten "Türkiye ve Afganistan Arasında Muhadenet ve Teşrik-i Mesai Muahedenamesi" adıyla yeni bir anlaşma imzalanır. Ana çizgileri aşağıdadır: "Türkiye ve Afganistan Devleteyn-i Aliyyeteyni gerek maddi ve gerek manevi rabıta ve münasebetlerinin ve gerek biraderi vaziyetlerinin ve hissiyatlarının ve sair ihtiyaçlarının birliğine binaen asr-ı hazırın iki millet için günden güne ihdas ve istilzam eylediği vezai fi nazar-ı mülâhazaya alarak teyemmünen aralarında münakid 1 Mart 1337 ve 11 Hut 1299 tarihli muahede ile mevcut ve berkarar olan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve samimi rabıtalarının daha sağlam ve metin esasata ibtina ettirilmesini arzu eylediler. Ve bu maksadın istihsali için bir dostluk ve siyasi ve iktisadi teşrik-i mesai ahidnamesi akdinî lazım addederek.

Birinci Madde :

Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan Kırallığı beyinde ve keza iki millet arasında ihlali gayr-i kabil sulh ve samimi ve ebedi muhadenet cari olacaktır.

İkinci Madde :

Tarafeyn-i akideynden biri aleyhinde ahar bir veya bir kaç devlet tarafından bir hareket-i hasmane vaki olduğu taktirde diğer taraf-ı akid o tecavüzün men'i

emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen harp emr-i vaki olduğu hâlde iki hükümet yüksek menfaatlerine muvafık olan musip kararı teharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayirhahane ve itina ile mütalea etmeyi taahhüd ederler.

Üçüncü Madde :

Tarafeyn-i Akideynden her biri ahar bir veya bir çok devlet tarafından diğer taraf-ı akidin aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasi ve askerî ve iktisadi ve mali hiç bir itilafa ve keza ahar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer taraf-ı akidin emniyet-i askeriyesi aleyhine tevcih edilen hareket-ı hasmaneye iştirak etmemeyi taahhüd ederler.

Dördüncü Madde :

Devleteyn-i akideyn, tarafeyn memleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfrit olan ve ihtiyaç hissedilen türlü vesail ve vesaiti. ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelât-ı mahsusa ile temine ve onun ihtiyaçlarını tesbil ve tehvine çalışmayı taahhüd ve diğer taraf-ı muahide o hususta muavenet ederler.

Beşinci Madde :

Türkiye Cumhuriyeti Afganistan'ın maarif ve ordusunun terakki ve tealisi için talep edeceği adli ve ilmi ve askerî mütehassısları intihap ile Afgan devletinin hizmetine vermeyi taahhüd eder.

Resim Ek-1.1 : Atatürk, Süreyya ve Amanullah, 21 Mayıs 1928, Ankara.

Ek-2 : Afganistan Tarihi Olaylar Dizini³⁵³

Bütün anayollar ve geçitler tarihin başlangıcından itibaren Afganistan'ın merkezinde yer almıştır. Denize çıkışı olmayan bu topraklar, eskiden beri Asya'nın kavşak noktası olup iki büyük uygarlık merkezinin (Pers ve Türk) buluşma noktası ve savaş alanını oluşturmaktaydı. Bazı zamanlarda tarih içerisinde bu iki uygarlığı birbirinde ayıran bir tampon görevi görürken, bazı zamanlarda da Hindistan'ı işgal etmek için yanıp tutuşan orduların kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru düzenledikleri seferlerde bir koridor hizmetinde bulunmuştur. Burası ayrıca ilk antik dinler olan Zerdüştlük, Manicilik ve Budizmin serpilip geliştiği bölgedir. Yıkıntıları Mezar-ı Şerif'ten bir kaç kilometre uzaklıkta bulunan tarihi Belh şehri, UNESCO'ya göre dünyanın en eski şehirlerinden birisi olup, Budizm, Pers ve Türk sanatlarının bir arada olduğu sanat ve kültür merkezi olmuştur.

Afganistan'dan geçen eski İpek Yolu'nun tüccarları ve hacıları Budizmi Çin'e ve Japonya'ya taşımışlardı. Ardı ardına yapılan fetihler, bu bölgeyi yerle bir etmesine rağmen aynı zamanda da bir çok uygarlığın izlerinin kalmasına sebep olmuştur. Sırasıyla Makedonlar, Araplar, Samaniler, Gazneliler, Moğollar, Hazariler, Persler, Safeviler, Özbekler, Hintliler, Ruslar ve İngilizler sırasıyla bu bölge üzerinde mücadelelerde ve işgallerde bulunmuşlardır. Nihayetinde bir Peştun aşiretinden olan Ahmet Şah Durrani, 1747'de ülke içerisinde birbirine rakip olan tüm aşiretleri bir araya getirerek ilk Afgan Krallığını kurmuştur.

Bütün bu işgallerin ve değişimlerin neticesinde birbirine kaynaşmış bir Afgan ulusunun ortaya çıkmasını engel olan son derece birbirinden ayrı etnik, kültürel ve dinsel bir karışım yeşermiştir. Bunun neticesinde dilde de bir takım farklılıklar mevcut olmuş bölgede etkin olarak konuşulan Pers, Peştun ve Türk dillerinin yanında 32 farklı lehçe ve diyalekt daha ortaya çıkmıştır.

Aşağıda yer alan satırlarda bölge tarihi kronolojik bir sıra dahilinde incelenirken güncel ve Taliban'la ilgili olması sebebiyle özellikle 1995 yılından sonraki dönem daha detaylı olarak ele alınmıştır.

³⁵³ Süleyman ÖZMEN, *Afganistan Bölge Etüdü*, Yayınlanmamış Arşiv Dokümanı, s.37.

M.Ö. 50.000 - M.Ö. 20.000 Taş Devri

Arkeologlar tarafından Taş Devri'ne ait kalıntılar Belh ve Hazar Sum'da bulundu. Hindukuş dağlarının eteklerinde bulunan bitki kalıntıları, Kuzey Afganistan'ın ilk tarım ve hayvancılık yapılan yerleşim yerlerinden biri olduğunu göstermektedir.

M.Ö. 3000 - M.Ö. 2000 Tunç Devri

Tunç, antik Afganistan'da bu dönemlerde keşfedilmiştir. İlk kent merkezleri, Mundigak ve Deh Morasi Ghundai'de kurulmuştur.

M.Ö. 2000 - M.Ö. 1500

Aryan Kabilelerinin antik Afganistan'a yerleşmesi, Kabil kentinin kurulması, Demir Devri kalıntılarının Belh'de bulunması.

M.Ö. 628

Zerdüşt dininin Belh kentinde ortaya çıkışı.

M.Ö. 550 - M.Ö. 330

Akhamenid (Fars) İmparatorluğu, Akhamenid İmparatorluğu ve imparator Büyük Dârâ (Darius)'nın döneminde Afganistan'ın tamamına kapsayacak şekilde genişleyerek zirveye ulaşması.

M.Ö. 329 - M.Ö. 326

Büyük İskender yönetimindeki Makedon Orduları, Arbela'da (Bugün ki Kuzey Irak toprakları içerisinde bulunan Erbil şehri) Darius Kodamanus'u yenerek Pers İmparatorluğunu yıkar ve bölgeyi işgal ederler. Ancak bölgeden geri çekildikleri zaman arkalarında Paganist-Makedon bir uygarlık bırakırlar.

M.Ö. 323

Büyük İskender'in ölümü ve bölgenin başlangıçta Seleucid İmparatorluğu'nun denetimine girmesi, kuzeyde Baktrian devletinin kurulması ve güneyin Mauryan hanedanlığının eline geçmesi.

M.Ö. 312 - M.Ö. 260

Seleucid İmparatorluğu dönemi.

M.Ö. 256 - M.Ö.130

Baktrian Devleti (Belh - Kuzey Afganistan) M.Ö. 2. yüzyılın ortalarına kadar güneye doğru genişleyen Baktrianlar, Parthian ve Saka (İskit) saldırıları sonucu yıkılması.

M.S. 120 - 220

Kuşan İmparatorluğu, Budizm, Yüeciler tarafından bölgeye getirilmiştir ve Kuşan hanedanlığı yine Yüeciler tarafından Peşaver'de kurulmuştur. Kral Kanişka döneminde, ilk insan yüzlü ve dünyanın en büyük Buda heykelleri Bamyan'da yapıldı.

M.S. 225 - 650

Sasani İmparatorluğu dönemi.

M.S. 400

Ak Hunlar'ın Afganistan'ı işgali.

M.S. 654

Arap Orduları, Orta Asya'yla sınırdaki Oksuz (Amu Derya) Nehrine ulaşabilmek için Afganistan'ı işgal ederler. Böylece bölge ilk defa İslamiyetin etkisine girmiş olur.

M.S. 650 - 821

Afganistan'da Arap Etkisi.

M.S. 860 - 960

Samanidler (Türkistan merkezli), Samani Hanedanlığı bölgeye hakim olur. Bu dönem içerisinde sanatta ve edebiyatta önemli ölçüde bir gelişme yaşanır.

M.S. 962 - 1040

Gazneliler Hanedanlığı (Horasan), Gazneliler, Samani Hanedanlığını yenilgiye uğratarak, Afganistan, Pencab ve Doğu İran'ın bazı bölgelerini ele geçirirler. Afganistan'ın İslam kültür ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olması. Gazneli Mahmud'un dönemi, Gazneli yöneticiler arasında çatışma ve anlaşmazlıklar sonucu imparatorluk çöküş sürecine girmesi.

M.S. 980

İbn-i Sina'ın Belh'de doğumu.

1140 - 1215

Goridler dönemi.

1207

Mevlana Celalettin Rumi'nin Belh'de doğumu.

1219 - 1221

Cengiz Han ve onun Moğol akıncıları, Belh ve Herat gibi şehirleri yerle bir ederek Afganistan'ı ele geçirir.

1273

Marco Polo Afgan Türkistan'ından Çin'e geçiş yapar.

1332 - 1370

Gorların yeniden yönetimi ele geçirmesi.

1370 - 1404

Timurlenk dönemi, Cengiz Han'ın torunlarından olan Timurlenk, başkent Semerkand'tan yönettiği muazzam Moğol İmparatorluğu topraklarını yeni işgallerle Asya'dan İran'a kadar genişletir.

1405

Timur'un oğlu olan Şahruh, İmparatorluğun başkentini Semerkand'tan Afganistan toprakları içerisinde bulunan Herat'a taşır. Böylece Orta Asya'nın göçmen Türk kültürü, Pers kültürüyle birbirine karışmış olur. Herat, bulunduğu dönem içerisinde bölgede sanat ve kültür merkezi olur. Timur'un torunlarından olan Babür Han, Herat şehri için; "Yeryüzünde insanoğlunun yerleştiği hiç bir bölgede Herat gibi güzel bir şehir görülmemiştir." diye yazmıştır.

1451

Doğuda Afgan Lodi Hanedanlığı kurulur ve başkent olarak seçtikleri Delhi'de 1504 yılına kadar hüküm sürerler.

1504 - 1519

Babür Han, Kabil'i ve ardından Delhi'yi ele geçirerek, Afgan Lodi Hanedanlığına son verir. Doğuda yeni bir Moğol Hanedanlığı tesis ederek, Afganistan'nın doğusuna hakim olur.

1517

Afganistan'nın batısında ise başlangıçta Türklerin yönetimde söz sahibi olduğu ancak sonra Perslerin etkin kılındığı Safevi İmparatorluğu hakim olur.

1520 - 1579

Beyazid Ruşen (Afgan aydını) Moğollara karşı isyanı (Ruşen 1579'da öldürüldü fakat bağımsızlık mücadelesi devam etti).

1613 - 1689

Huşhal Han Hattak (Afgan şair) Moğollara karşı milli bir ayaklanmayı başlatması.

1709

On sekizinci yüzyılda batıda Safevi İmparatorluğunun, doğuda Hindistan'da Moğolların ve kuzeyde Özbek Cani Hanedanının eş zamanlı gerileme dönemine girdikleri tarihsel konjonktürde, Peştunlar Afgan Devletini kurabilmek için faaliyetlere başlarlar. Ancak bu dönemde Peştun kabileleri birbirleriyle sık sık savaşa tutuşan iki büyük gruba ayrı ayrılmışlardı. Bunlar Gılzaylar ile Abdaliler (Dürraniler)'di.

Kandahar'da Gılzay Peştunlarının Hotak kabilesinin şefi olan Mir Veys, Safevi İmparatorluğuna başkaldırır. Bu isyan Şah'ın Sünni Peştunları Şii mezhebine geçirme girişimlerine karşı oluşan bir tepkidir. Böylece Mir Vaiz (Afgan bağımsızlığının öncüsü) 1622'den beri Safavi denetimindeki Kandahar'ı ele geçirerek bağımsızlığını ilan eder.

1747 - 1773

Nadir Şah'ın öldürülmesi ve Afganlıların ayaklanması, Gılzay'ların iktidardan çekilmesinden sonra geleneksel rakipleri olan Abdaliler bir konfederasyon oluşturarak "Loya Cirge" de (Büyük Meclis) aşiret reislerini bir araya getirip dokuz günlük bir toplantıdan sonra oy birliği ile Ahmet Şah Abdali'yi kral olarak seçerler.

Ahmet Şah, daha sonra Abdali Konfederasyonunun adını Dürrani'ye çevirerek bütün Peştun kabilelerini bir araya getirerek merkezi Kandahar'da olan ilk Afgan Krallığını kurar. Ahmed Şah, Afganistan'ı birleştirir ve genişlemesini sağlar, Moğolları yenerek İndus'un batısını ve İranlıları yenerek de Herat'ı ele geçirir. Ahmet Şah, Hindu Marathaları yenilgiye uğratarak Delhi ve Keşmir'i ele geçirir. İmparatorluk, 1761 yılında Orta Asya'dan Delhi'ye, Keşmir'den Arap Denizi'ne kadar genişler. Ona verilen ünvan, "Dürr-i Durran" (İncilerin İncisi) dır. (Afgan milletinın babası olarak düşünölen Ahmet Şah, öldüğü zaman bugün bile Afganlıların dua etmeye gittikleri gösterişli bir kabre defnedilir.)

Ahmet Şah'ın oğlu olan Timur Şah, 1772 yılında İmparatorluğun başkentini Kandahar'dan Kabil'e taşıyarak, Hindikuş Dağlarının kuzeyinde ve İndus Nehrinin doğusunda yeni fethedilen toprakların idare edilmesini kolaylaştıran bir adım atar.

1773 - 1793

Ahmet Şah'ın oğlu Timur Şah dönemi.

1793 - 1801

Zaman Şah dönemi.

1801 - 1803

Mahmud Şah dönemi.

1803 - 1809

Şah Süca dönemi, Herat'ın kaybedilmesi (1805) ve iç savaş.

1809 - 1818

Mahmud'un tekrar tahtı ele geçirmesi ve iç savaş.

1819 - 1826

Timur Şah'ın oğulları arasında taht kavgası ve anarşi-iç savaş dönemi, Sind'in sürekli olarak kaybedilmesi.

1826

Dost Muhammed Han'ın Kabil'i ele geçirmesi ve burada denetimi sağlaması.

1832 - 1833

Herat savunması.

1834

Peşaver'in Sihler tarafından ele geçirilmesi, Ekber Han'ın Sihleri yenilgiye uğratması, fakat ülkedeki kargaşa nedeniyle Peşaver'i geri alamaması.

1836

Dost Muhammed Han'ın ülkede birlik sağlaması, Eski Emir Süca'nın taht için İngilizlerle işbirliği yapması.

1838 - 1842

Birinci Afgan-İngiliz Savaşı; İngilizler, Rus etkisini zayıflatabilmek için Afganistan'ı işgal ederler. Emir Dost Muhammed'in tahtı kaybeder ve Hindistan'a sürülür. Şah Süca'nın İngilizler tarafından tahta oturtulur. Ancak Ekber Han liderliğinde vatansever Afganlılar tarafından bir süre sonra Şah Süca öldürülür.

Devamında İngilizlerle mücadele başlar ve Ekber Han büyük bir zafer elde eder. İngiliz birliklerinin tamamı yok edilir. Afganistan'ın yeniden bağımsızlığını kazanır ve sürgündeki Dost Muhammed Han tekrar tahta çıkar.

1843 - 1863

Dost Muhammed Han dönemi.

1845

Afgan kahramanı Ekber Han'ın ölümü.

1855

Dost Muhammed Han'ın Hindistan barış antlaşması imzalaması.

1859

İngiltere'nin Belucistan'ı ele geçirmesi ve Afganistan'ın tamamen kara ile kuşatılmış bir ülke haline gelmesi.

1863 - 1866

Şir Ali dönemi Rusların Buhara, Taşkent ve Semerkand'ı ele geçirmeleri.

1866 - 1867

Muhammed Afzal'ın Kabil'i işgali ve kendisini Emir ilan etmesi.

1867

Muhammed Afzal'ın ölümü.

1867 - 1868

Muhammed Azam'ın tahta çıkması ve devamında bir sene sonra İran'a kaçması.

1868 - 1879

Şir Ali'nin yeniden denetimi sağlaması.

1873

Rus-Afgan sınırının belirlenmesi.

1878 - 1880

İngiltere, Rus yayılmasını önleyebilmek için ikinci kez Afgan topraklarını işgal eder. Ancak bu kez daha hazırlıklı ve tecrübelidir. Şir Ali'nin Mezar-ı Şerif'te vefat etmesi üzerine Emir Muhammed Yakup Han'ın denetimi ele geçirir.

1880

Mayvand Savaşı, Abdurrahman Han yönetimi ele geçirir. İngilizler, Afganistan'dan Afganistan dış ilişkilerinin denetimlerini aldıktan sonra çekilirler. Afganistan yarı İngiliz sömürgesi olur. Nuristaniler, İslam'ı kabul ederler. Afganistan ile İngiltere arasında Gandamak Antlaşması imzalanır. İngiltere, Abdurrahman Han'ı emir olarak tanır. Bu döneme (1880-1901) Demir Emir dönemide denir. Emir, İngiltere'nin desteğini alarak önce isyancı Peştunlarla mücadele eder. Sonra ise kuzeye dönerek Hazari ve Özbeklerin özerkliğini acımasızca sona erdirir. Bunu yaparken önemli ölçüde bir etnik temizlik gerçekleştirir. Kırkın üzerindeki isyanı etnik katliamlarla bastırır. Ayrıca ülkenin ilk gizli polis gücünü tesis eder.

1885

Penceh Olayı, (Rusların Amu Derya'nın kuzeyindeki Penceh vahasını ele geçirmeleri)

1893

Bugünün Pakistan-Afganistan sınırı, İngiliz Sir Mortimer Durand ile Afgan Emir'i Abdurrahman Han ile yaptıkları antlaşma sonucunda çizilmiş olan “Durand Hattı” dır. Böylece Peştun nüfusunun yarısı Afganistan’da diğer yarısı ise Pakistan topraklarında kalmış olur.

1895

Afganistan’ın Rusya ile olan kuzey sınırı belirlenir.

1901

Emir Habibullah dönemi başlar. Ancak 1919 yılında bir av partisi esnasında düzenlenen suikast neticesinde yaşamını yitirir. Ülkede yeni bir karışıklık dönemi başlar.

1907

St. Petesburg’ta İngiliz-Rus Antlaşması ve Afganistan’ın Rusya’nın ilgi alanının dışında olduğu ilan edilir.

1918

Mahmud Tarzi önderliğinde Afgan gazeteciliğinin temelleri atılır.

1919

Afgan milliyetçiliğinin kurucusu sayılan (Payende Han’ın büyük oğlu Ramdel’in büyük torunu olan) Mahmut Tarzi’nin damadı ve öldürülen Emir Habibullah’ın küçük oğlu olan Amanullah Han yönetimi ele geçirir. Burada Mahmut Tarzi’nin önemi şöyledir; “Mahmut Tarzi’nin babası Gulam, Durand Antlaşmasına imza koyan Emir Abdurrahman ile anlaşmazlığı sonucunda o zaman Osmanlı toprağı olan Şam’a sürülür ve Mahmut Tarzi burada Türk aydınlarıyla ve Teşkilat-ı Mahsusa’nın bazı üyeleriyle çok iyi ilişkiler içerisinde bulunarak yetişir. Afganlılık ideali etrafında bir ulusal bilinç yaratılmasını ve Afganistan’ın çağdaş bir ulus devlet olarak uluslararası politikada yerini almasını hedeflemiş aydın bir yurtsever olarak ve Jön Türklerin modernleşme fikirlerine duymuş olduğu hayranlıkla fikirleri ile yetişir. 1903 yılında Emir Habibullah tarafından Afganistan’a geri çağırılır. Afganistan’a varır varmaz ülkenin reform programlarının hazırlanmasında önemli bir rol oynar. Türklere duyduğu sempati neticesinde, Afganistan’da çıkarmış olduğu bölgenin ilk

etkin gazetesi olan Sirâc-ul Ahbar (Haberlerin Meşalesi) isimli gazetede Türkler lehine yazılar yazarak gerek I. Dünya Savaşında gerekse Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Türklere destek vermiştir. Bunlardan birisinde I. Dünya Savaşı esnasında Arapların Osmanlılara karşı ayaklanmasıyla ilgili olarak, “İnançsızlık Kabe’den yükselirse, Müslümanlık nereye gider?” başlığını kullanmaktan bile kaçınmamıştır. Gazetenin bu tavrı büyük ihtimalle Hindistan Müslümanlarının Türk Kurtuluş Savaşı esnasında Ankara Hükümetine verdiği desteğin yapılanmasında da etkili olmuştur. Ayrıca damadı olan Amanullah Han’ın da genç Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk’le iyi ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. Amanullah Han ile birlikte yaptıkları reformlar bazı gerici gruplar tarafından iyi karşılanmamış ve 1929 yılında Amanullah Han’ın tahtan indirilmesine ve Roma’ya sürülmesine yol açmıştır. Mahmut Tarzi’de bu olay üzerine Ankara’ya yerleşmiş ve 1933’te Ankara’da vefat etmiştir. Mahmut Tarzi, çok iyi Türkçe konuşmasının yanında Farsça, Peştü, Urdu ve Fransızca konuşabilmekteydi. ‘

1919

Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı, Amanullah Han kararlı bir şekilde savaşı başlatır ve bir ay süren savaşın sonucunda İngiltere, Afganistan’ı bağımsız bir ülke olarak tanımak zorunda kalır. İngiltere ile tarihi Ravalpindi Antlaşması imzalanır. Heyetin başında Mahmut Tarzi vardır. Antlaşmayla birlikte Afganistan dışişlerinde İngiltere’ye bağlı yarı sömürge olmak durumundan kurtulmuş olur. Aynı sene ilk Afgan müzesi Kabil’de kurulur.

1921

Amanullah Han, kayınpederi olan Mahmut Tarzi’yi Dışişleri Başkanı olarak görevlendirir. Tarzi ilk olarak uluslararası arenada destek bulmak ve uluslararası politikanın katılımcısı olabilmek için ABD, Rusya ve Avrupa’nın çeşitli başkentlerine diplomatik misyonlar yollar. Aynı sene içerisinde Afganistan, Rusya, Türkiye, İtalya ve İran’la çeşitli antlaşmalar imzalar.

1928

Türk devriminden etkilenen Amanullah Han, çarşafı kaldırmak, karma eğitime geçmek gibi reformları Afganistan’da da hızla uygulamak ister. Ancak bu onun sonu olur. Çünkü bazı gerici kesimler, kışkırtmacılarında etkisiyle reformları kabul etmeyerek ayaklanırlar.

1929

Amanullah Han tahtan indirilir. Yerine Tacik asıllı bir lider olan Beççe-i Saka başa geçer.

1930

Peştun Kabilelerinin Tacik asıllı bir lideri kabul etmemesi üzerine, Amanullah Han'ın akrabalarından olan Nadir Şah başa geçer.

1933

Nadir Şah, kabile düzeninin dayattığı feodal ilişkileri ve bu ilişkileri meşrulaştıran İslami anlayışı fazla değiştirmemek taviziyle başa geçmesine rağmen yine de köktendinci kesimler tarafından öldürülür. Nadir Şah'ın oğlu olan 1914 doğumlu Zahir Şah başa geçer ve 1973 yılında kendi kuzeni olan Muhammed Davud tarafından devrilene kadar Afganistan'ı yönetir.

1936

Afganistan, SSCB ile karşılıklı ticaret antlaşması ve ABD ile de dostluk antlaşması imzalar. Bu tarihten itibaren Afganistan'ın SSCB ile olan dış ticareti artmış olup ayrıca Sovyet Birliği Afganistan içlerinde büyük inşaatların yapım ihalelerini almıştır.

1937

İran'ın başkenti Tahran'da bulunan Sadabad Sarayında İran, Türkiye ve Afganistan arasında "Sadabad Paktı"* imzalanır.

1947

İngilizlerin Hindistan'dan çekilmesi ve Pakistan'ın İngiltere sömürgesi olmaktan kurtulup, bağımsızlığını kazanması üzerine bu ülkede bulunan Peştun nüfus Pakistan ayrılarak Afganistan'daki Peştunlarla birleşip bağımsız bir Peştunistan kurmak isterler. Ancak Pakistan böyle bir tavize yanaşmayacaktır. Bu yüzden aynı sene içinde Pakistan'ın BM'e başvurusuna red oyu veren tek ülke Afganistan olmuştur.

* Bu pakta daha sonradan Irak'ta katılacaktır. Ancak zamanla etkinliğini kaybeden pakt, özellikle 1980-1988 İran-İrak savaşı dolayısıyla iyice geçerliliğini yitirmiştir.

1949

Afganistan ve Pakistan arasındaki sınırı oluşturan Durand Hattı'nı Afganistan'ın tanımadığını ilan etmesi, Pakistan sınırları içinde Peştunistan'da yaşayan Peştunların bağımsızlıklarını ilan etmesi.

1953

Nadir Şah'ın kuzeni olan General Muhammed Davud, başbakan olur. ABD, onun yardım taleplerini geri çevirince, o da ekonomik ve askeri destek bulmak için SSCB ile temas kurar.

1954

Afganistan'ın ordusunu modernleştirmek için malzeme talebinin ABD tarafından reddedilmesi.

1955

Askeri yardım için Davud'un Sovyetler Birliğine yönelmesi, Peştunistan sorununun alevlenmesi.

1956

Krusçev ve Bulgaristan'ın Afganistan'a yardım etmeyi kabul etmesi, Afganistan'ın Sovyetler Birliği ile yakınlaşması.

1959

Kadınlara 30 sene sonra purda giyme serbestisi tanınması, üniversiteye gitme ve çalışma hakkı verilmesi.

1961

Peştunistan sorunu nedeniyle Afganistan ve Pakistan'ın savaşın eşiğine gelmesi. Pakistan'daki Peştunların Afganistan'daki soydaşlarıyla yeniden siyasi bir birlik oluşturma girişimleri üzerine Pakistan sınırı tek taraflı olarak kapatır.

1963

Muhammed Davud, Pakistan ile olan sınır anlaşmazlıklarını öne sürerek başbakanlıktan istifa eder. Ülke içerisinde siyasi kriz ve kargaşalık başgösterir. Dr. Muhammed Yusuf, başbakan olur.

1964

Demokrasiye geçmek üzere yeni anayasa hazırlanır. Ancak kurucu meclis ve Zahir Şah reformlar üzerinde anlaşamaz. Tüm bunlara rağmen yeni Afgan anayasası kabul edilir.

1965

Afgan Komünist Partisi'nin gizlice kurulması, Yeni anayasaya göre ilk genel seçimin yapılması, Babrak Karmal'ın parlamenter olması, Dr. Muhammed Yusuf'un ikinci kez hükümeti kurması.

1969

İkinci genel seçim, Babrak Karmal ve Hafızullah Amin'in parlamenter olması.

1971-1972

Muhammed Musa (Moussa) başbakan olur. Ülkede çok ciddi kuraklık ve kıtlık yaşanır. Uluslararası yardım kuruluşları kıtlık nedeniyle bölgeye bir seri yardımda bulunurlar.

17 Temmuz 1973

Muhammed Davud, kanlı bir darbeye yönetimi ele geçirir, monarşiye son verir ve ülkenin ilk cumhurbaşkanı ve başbakanı olur. Zahir Şah, İtalya'ya sürgüne gönderilir.

1975

Tüm özel bankaların sermayesine devlet tarafından el konularak hepsi devletleştirilir.

27-28 Nisan 1978

Afganistan Halk Demokratik Parti'sinin (PDPA) başkanı olan Nur Muhammed Tarakki, Marksistlerin de desteklediği bir darbeye yönetimi ele geçirir. Muhammed Davud, çocukları ve torunları öldürülür. Sovyetler Birliği ile dostluk antlaşması imzalanır. Kitlesele tutuklamalar ve işkenceler ülkede gerilimi artırır. Mücahit hareketi doğar.

Eylül 1979

Hafızullah Amin, bir darbeyle Tarakki'yi öldürerek başbakan olur ve ülke çapında tüm yönetimi bir anda ele geçirir. ABD büyükelçisi öldürülür.

24 Aralık 1979

Sovyet Birlikleri Kabil'e girerler. Hafızullah Amin, Sovyetler tarafından öldürülür.

27 Aralık 1979

Romanya'da bulunan Babrak Karmal Devlet Başkanlığına getirilir. Bu tarihten itibaren kukla hükümet yönetimi diye adlandırılan dönem başlamış olacaktır.

14 Ocak 1980

BM, Sovyet askerlerinin Afganistan'a girmelerini kınayarak geri çekilmelerini ister. Necibullah Afganistan gizli servisinin başına getirilir.

1980

ABD, Pakistan, Çin, Mısır, İran ve Suudi Arabistan mücahitlere malzeme, teçhizat ve mali konularda olmak üzere yardım ederler. Ayrıca gönüllü olarak bölgeye Ruslara karşı savaşılmaya gelen ilk gruplar olur.

27 Ocak 1980

Mücahit gruplar, SSCBnin işgaline karşı birleşerek ortak mücadeleye başlarlar.

30 Ekim 1982

Kabil'in kuzeyinde bulunan Salang Tünelinde patlama olur. 700'ü Sovyet askeri olmak üzere 1000'in üzerinde insan ölür. Sovyetler bu patlamanın bir kaza olduğunu açıklarken, mücahitler ise bunu kendilerinin yaptıklarını söylerler.

Mayıs 1985

Mücahitler Kabil'e roketli saldırıda bulunarak, önemli bina ve merkezlere hasar verirler.

04 Mayıs 1986

Babrak Karmal'ın yerine Muhammed Necibullah'ın devlet başkanı olduğu açıklanır.

Eylül 1986

Başta Pakistan olmak üzere diğer Avrupa devletleri mücahitlere yaptıkları yardımları artırmaya başlarlar. ABD, mücahitlere “Stinger” füzesi verir.

15-31 Ekim 1986

Sovyet lideri Mikhail Gorbaçov’un 1986 yılı Haziran ayında yapmış olduğu konuşma üzerine yaklaşık 8000 Rus askeri bölgeden geri çekilir.

Mart-Nisan 1987

Afganlı mücahitler ilk defa Sovyet topraklarında baskınlarda bulunurlar. (Bu tarihte Tacikistan ve Özbekistan SSCB toprağı idi.) Necibullah’ın ateşkes önerisi Mücahitler tarafından reddedilir. Mücahitlerin Sovyet güçlerine karşı önemli başarılar elde ederler.

08 Şubat 1988

Moskova ve Kabil, Sovyet askerlerinin ülkeden tamamen çekilmesinin 15 Mayıs 1988’de başlamasına karar verirler.

25 Şubat 1988

Yedi mücahit grubun lideri, bir araya gelerek Kabil Hükümetinin yerini alan geçici bir hükümet kurduklarını açıklarlar. Necibullah Hükümeti, yeni kurulan bu hükümetin geçersiz olduğunu açıklar.

02 Mart 1988

BM gözetiminde Cenevre Görüşmeleri başlar. Görüşmeye Afganistan, Pakistan, SSCB ve ABD katılır. Mücahit grupları görüşmelere Afganistan adına katılan Necibullah Hükümetini tanımadıklarını bildirirerek protesto ederler. Ülkede geniş çaplı gösteriler olur.

14 Nisan 1988

Cenevre Antlaşması imzalanır. Buna göre Sovyet askerleri 15 Mayıs’tan itibaren Afganistan’dan çekilmeye başlayacaklar ve bu çekilme işlemi 15 Şubat 1989 tarihinde tamamlanacaktır. Mücahitler ise bu antlaşmayı tanımadıklarını açıklayarak mücadelelerinin son Sovyet askeri gidene kadar devam edeceğini açıklar. Bu dönem içerisinde Sovyet Birliklerine karşı düzenlenen sabotaj, pusu ve baskın faaliyetleri devam etmiştir.

27 Kasım 1988

Sovyet savaş esirleri konusunda, Sovyet büyükelçiliği yetkilileri ile mücahit temsilcileri ilk defa İslamabad'ta görüşmeye başlarlar.

04 Aralık 1988

Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde Sovyetler ile mücahitler arasında ikinci defa görüşme yapılır.

20 Aralık 1988

Sivil Sovyet danışmanları Afganistan'dan çekilmeye başlarlar.

09 Ocak 1989

Mücahitler, Sovyetlerle yaptıkları görüşmelere son verdiklerini ve son Sovyet askeri çekilene kadar bir daha bir araya gelmeyeceklerini açıklarlar.

06 Şubat 1989

30 000 Sovyet askeri daha Afganistan'ı terk eder. Böylece son büyük grup ülkeyi terk etmiş olur.

15 Şubat 1989

Son Sovyet askerinin Afganistan'dan çekilmiş olmasına rağmen mücahit gruplar komünist Necibullah Hükümetine karşı savaşmaya devam ederler.

1992

Birleşmiş Milletler Yüksek Mülteci Komiserliğinin (UNHRC) yapmış olduğu açıklamaya göre, Afgan mülteci sayısının 6 200 000 ulaştığı açıklanır.

Nisan 1992

Necibullah'ın rejimi çöker. Mücahitler, Kabil'i ele geçirirler.

Ocak 1993

Kabil'de toplanan dini ve aşiret liderleri, Burhaneddin Rabbani'yi cumhurbaşkanı seçerler.

Şubat 1993

New York'taki Dünya Ticaret Merkezinin önündeki kamyonu yerleştirilen bombanın patlaması üzerine 6 kişi ölür, binlerce kişi yaralanır. ABD'leri aşırı radikal İslamcı grupları bu olaydan sorumlu tutar.

Mart 1993

Mart ayında Gülbettin Hikmetyar, Rabbani'nin yönetimine başbakan seçilir. Ancak aralarında ülke yönetimi konusunda anlaşma sağlanamadığı için çatışma çıkar.*

1994

Ocak

Özbek asıllı General Raşid Dostum ve Hikmetyar'ın birlikleri Kabil'e saldırınca çıkan çatışmalar yüzünden Kabil neredeyse yerle bir olur. Ancak Kabil'i ele geçirmekte başarılı olamayıp geri çekilirler.

Şubat

Mahmut Mestiri, BM Afganistan Özel Temsilciliğine atanır. Aynı ay içerisinde Kabil'deki Pakistan büyükelçiliği emniyet gerekçesiyle boşaltılır.

28 Ekim

Pakistan'ın kadın Başbakanı Benazir Butto, Aşkabad'ta Herat şehrinin Tacik asıllı lideri İsmail Han ve Özbeklerin lideri Raşid Dostum'la görüşür.

04 Kasım

Orta Asya'ya giden 30 kamyonluk bir Pakistan ticaret konvoyuna yerel çeteler Kandahar yakınlarında pusu kurarlar. Çıkan çatışmalarda yaklaşık 20 kişi ölür.** Pakistan'a ait olan kamyonları ve Peştun sürücüleri kurtarmak ve düzeni tesis etmek için Taliban isminde bir grup ortaya çıkarak çetelerle çatışmaya girer.

* Haziran 1996'ya kadar aralarında cereyan eden şiddetli çarpışmalar sonucunda her iki tarafta yaklaşık 10.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu dönem içerisinde Gülbettin Hikmetyar'ın güçleri, Pakistan tarafından desteklenmiştir.)

** Taliban'ın ilk defa ortaya çıkması bu olayla birlikte olmuştur. Bu olay adeta bir kıvılcım etkisi yaratmıştır. Tabi burada Peştun kimliğinin büyük önemi vardır. Çünkü çetelerin ele geçirdiği kamyonlar Pakistan'lı Peştun tüccarlara aitti. Ayrıca kamyonları kurtarma operasyonuna Pakistan Özel Timlerinin de katıldığı söylenmektedir.

05 Kasım

Taliban, Pakistan'a ait konvoyu kurtarır ve Kandahar'ın kontrolünü ele geçirir. Dört gün süren çatışmalar boyunca yaklaşık olarak 50 kişi hayatını kaybeder.

25 Kasım

Taliban güneydeki Laşkargar ve Hilmend vilayetlerinin kontrolünü ele geçirir.

1995

01 Ocak

Medreselerde yetiştirilen 3000 Pakistanlı, Taliban'a katılmak üzere Pakistan'da bulunan Kuetta ve Peşaver'den Afganistan'a doğru yola çıkar.

02 Şubat

Taliban, Kabil'e 20 km. uzaklıktaki Vardak vilayetine girer.

11 Şubat

Taliban, Logar vilayetini ele geçirir. Cumhurbaşkanı Rabbani Taliban'la görüşmek üzere bir heyet gönderir.

14 Şubat

Taliban, Çarasyab'ı ele geçirir. Hikmetyar, burada çatışmaya girmeden geri çekilir.

07 Mart

Taliban, Herat'ı ele geçirmek maksadıyla Nimroz ve Ferah'a doğru ilerler. Bu esnada Taliban Hazaralar'ın mevzilerini terk ettiğini farkedince Güney Kabil'e girer.

11 Mart

Ahmed Şah Mesud, Kabil yakınlarında Taliban'a saldırır. Taliban, Çarasyab'a geri çekilmek zorunda kalır.

13 Mart

Hazaraların lideri Abdul Ali Mezari Taliban'ın eline geçer ve Taliban tarafından Kandahar'a götürülürken sözde bir helikopter kazasında ölür. Taliban Ferah'ı ele geçirir.

Nisan

Oklahoma Federal binasının önünde patlayan bir bomba, 168 kişinin ölümüne sebep olur. ABD, köktendinci İslami örgütleri suçlu bulur.

04 Nisan

Taliban Herat yakınlarında bulunan Şindan hava üssünün bir kısmını ele geçirir.

29 Nisan

Hükümet güçleri Taliban'ı Şindan'ın 125 km. gerisine püskürttürek Taliban'a karşı başarı elde ederler.

12 Mayıs

Taliban, Ferah'tan çıkarılır.

31 Mayıs

Suudi Arabistan İstihbarat Şefi Prens Türki el-Faysal, Kabil ve Kandahar'ı ziyaret ederek her iki tarafla da bir seri görüşmelerde bulunur.

02-05 Eylül

Taliban, yeniden Ferah, Şindan ve Herat'ı ele geçirir. İsmail Han çatışmaya girmeden İran'a kaçar.

06 Eylül

Kabil'deki Pakistan elçiliği kundaklanır ve yakılır. Pakistan Hükümeti, bu olayı şiddetle kınadığını açıklar. Yine aynı tarihte İran, Taliban'ı İran sınırını geçmemesi konusunda uyarır.

11 Ekim

Taliban, Çarasyab'a büyük bir saldırı başlatır ve şehri yeniden ele geçirir.

Kasım

ABD'nin Suudi Arabistan'daki askeri üssüne düzenlenen bombalı saldırıda 5'i Amerikan vatandaşı olmak üzere toplam 7 kişi hayatını kaybeder.

11 Kasım

Taliban, Kabil'e roketli saldırı düzenler. Bir çok bina hasar görürken, 36 kişi ölür ve 52 kişi de yaralanır.

26 Kasım

Taliban, Kabil'e ikinci büyük roketli saldırısını düzenler. Saldırıda 39 kişi ölür ve 140 kişi yaralanır. Hükümet güçleri yoğun mücadeleler neticesinde Taliban'ı Kabil'den geri püskürtürler.

1996

03 Mart

Cumhurbaşkanı Rabbani, heyeti ile birlikte Taliban'a karşı destek bulmak amacıyla İran, Türkmenistan ve Özbekistan ülkelerini kapsayan bir seri seyahate çıkar.

20 Mart

Taliban, Şürası izlenecek politikaları tartışmak üzere Kandahar'da 1.000 kadar ulema ve aşiret büyüğünün katılımıyla toplanır. Toplantı büyük bir coşku ve katılım ile başlar.

04 Nisan

Taliban Şürası, Rabbani'ye karşı cihad çağrısıyla sona erer. Molla Ömer, Emir-ül Müminin ilan edilir. Molla Ömer, Kandahar'da muhafaza edilen Hazreti Muhammed'e ait olduğu söylenen harmaniyi üstüne giyerek halkı iyice galeyana getirir.*

* Burada Molla Ömer, bu hareketi yapmakla bütün İslam Dünyasının lideri olmaya hakkı olduğunu göstermekteydi. Bu olay daha sonra İslam ülkelerinin tepkisini almıştır.

19 Nisan

ABD’li üst düzey diplomatlar, Kabil ve Kandahar’da her iki grup Afgan liderleriyle de görüşür.

23 Mayıs

Mahmut Mestiri, BM Afganistan Özel Temsilciliğinden sağlık sebepleri yüzünden istifa eder.

Haziran

Suudi Arabistan’ın Hobar’daki Amerikan üssüne patlayıcı bir kamyonla giren teröristler, 19 Amerikan askerinin hayatını kaybetmesine ve 400’den fazla kişinin yaralanmasına sebep olurlar. ABD, Usame Bin Ladin’i sorumlu tutar.

26 Haziran

Hikmetyar, yeniden Rabbani’ye katılır ve başbakan olur. Taliban Kabil’e roketli saldırı düzenler. Saldırıda 52 kişi ölürken 97 kişi de yaralanır. Hükümet güçleri Taliban’a karşılık vermek için genel bir hazırlık yaparlar.

11 Temmuz

Alman diplomat Norbert Holl, BM tarafından Afganistan Özel Temsilciliğine atanır.

11-25 Eylül

Taliban, yoğun çatışmalar neticesinde Celalabad, Surubi ve Esadabad’ı ele geçirir.

26 Eylül

Taliban, Surubi’den bir gecede Kabil’e intikal eder. Şiddetli çatışmalardan sonra şehir Taliban’ın eline düşer.

27 Eylül

Taliban, BM binasına sığınan eski devlet başkanı Necibullah ve kardeşini işkencelerle öldürdükten sonra şehrin içinde görülecek bir yere cesetleri asar. Ahmed Şah Mesud kuzeye çekilir. Molla Ömer genel bir af ilan eder. Kabil’i Molla Muhammed Rabbani başkanlığında altı kişilik bir konsey yönetmeye başlar. İran,

Rusya, Hindistan ve Orta Asya devletleri Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesini kınarlar. Pakistan, Kabil'e bir heyet yollayarak, Taliban yönetimiyle derhal temasa geçer.

01 Ekim

Taliban kuzeye doğru ilerlemeye devam eder. Ahmed Şah Mesud, Penşir'e çıkan bütün yol ve köprüleri havaya uçurur. Taliban Salang Tüneline ulaşır ve General Raşid Dostum'un birlikleri ile çatışmaya başlar.

04 Ekim

Alma Ata'daki BDT zirvesinde alınan bir kararla, Taliban Orta Asya ülkelerinden uzak durması için uyarılır.

10 Ekim

Devrik Cumhurbaşkanı Rabbani, Ahmed Şah Mesud, General Raşid Dostum ve Hazaraların lideri Kerim Halili, Hin Can yolunda bir araya gelerek Taliban'a karşı ortak mücadele etmek maksadıyla "Anavatanı Savunma Yüksek Konseyini" (Kuzey İttifakı) kurarlar.

1997

12 Mart

Herat valisi Molla Abdul Rezzak'a yönelik bir suikast girişimi yapılır. Vali yaralı olarak kurtulurken olayda dört kişi ölür.

19 Mayıs

General Malik Pehlivan, General Raşid Dostum'a karşı ayaklanır. Faryab'ı ele geçirir ve Taliban'a katıldığını bildirir.

20 Mayıs

General Malik, şiddetli çatışmalar sonucunda Bağdisat ve Saripul vilayetlerini de ele geçirir. General Malik 700 savaş tutsağını ve İsmail Han'ı Taliban'a teslim eder.

24 Mayıs

Taliban, Mezar-ı Şerif'e girer. Şeriatı uygulamaya başlar, kız okullarını kapatır.

26 Mayıs

Pakistan, Taliban Hükümetini tanıdığını açıklar. Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'da Pakistan'ı takip ederek Taliban'ı tanıdıklarını açıklarlar. Taliban ile General Malik arasında Mezar-ı Şerif'te gerçekleşen görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine aralarında çatışma başlar. Şehir çatışmasında tecrübesi olmayan ve şehri yeterince tanımayan Taliban askerleri bu çatışmada başarısız olurlar.

28 Mayıs

Onsekiz saat süren yoğun bir muharebenin ardından Taliban askerleri Mezar-ı Şerif'ten atılır. Yaklaşık 300 kadar Taliban öldürülür. Bunun üzerine gelişen durumdan faydalanmak isteyen Ahmed Şah Mesud, Taliban'a karşı saldırılara başlar.

02 Haziran

Taliban, Kabil'deki İran Büyükelçiliğini kapatır. Aynı gün binlerce Pakistanlı öğrenci gönüllü olarak Taliban'ın saflarına katılırlar.

12 Haziran

Bağlan'da yaklaşık 3000 Taliban'ın silahları ellerinden alınır. Ahmed Şah Mesud, Cebel-i Sırac'ı yeniden ele geçirir. Rabbani, Mezar-ı Şerif'te General Malik'le buluşur.

19 Temmuz

Ahmed Şah Mesud, Bagram ve Çarikar'ı ele geçirir. Taliban askerleri silahlarını bırakarak kaçarlar.

28 Temmuz

BM, Afganistan üzerine rapor hazırlaması için Lahdar Brahmi'yi görevlendirir. Kabil çevresinde şiddetli çatışmalar devam eder.

07 Ağustos

Uluslararası Kızılhaç Örgütü "ICRC", son üç ayda yapılan çatışmalarda yaklaşık 6800 kişinin yaralandığını açıklar.

12 Ağustos

Mezar-ı Şerif'te görüşen muhalefet liderleri Rabbani'yi yeniden cumhurbaşkanı seçerler.

04 Eylül

Molla Rabbani, Kral Fahd ile Cidde’de buluşur. Kral Fahd Taliban’a sağlık ve eğitim alanlarında yardıma devam edeceklerini açıklar. Taliban, İran, Rusya ve Fransa’yı Ahmed Şah Mesud’a yardımcı olmakla suçlar.

08 Eylül

Kunduz’a intikal eden bir Taliban birliği Mezar-ı Şerif’teki havaalanına saldırarak burayı yeniden ele geçirir. Özbekler, General Malik ve General Raşid Dostum arasında ikiye bölünürler.

09 Eylül

Evi Hizb-i Vahdet tarafından yakılan General Malik, Mezar-ı Şerif’i terkederek İran’a geçer.

12 Eylül

General Raşid Dostum, Mezar-ı Şerif’e geri döner. Aynı gün Taliban 70 Hazari köylüsünü Kazl Abad’da öldürür.

28 Eylül

Afganistan’da görevli bulunan AB heyeti başkanı Emma Bonino ve 19 personeli Taliban tarafından üç saat boyunca Kabil’de tutuklanarak, gözaltına alınırlar.

30 Eylül

Taliban, üç BM görevlisini her hangi bir sebep göstermeye gerek görmeden Kandahar’dan uzaklaştırır.

01 Ekim

Toplam on üç ülkeyi ziyaret eden Brahmi görevini tamamlar.

16 Kasım

General Raşid Dostum, Şıbırgan’ı ele geçirir. Şıbırgan yakınlarında yaklaşık otuz kadar toplu mezar bulunduğunu açıklar.

18 Kasım

BM Genel Sekreteri Kofi Annan, dış ülkelerin Afganistan'a müdahalesini sert dille kınayan bir rapor yayınlar. Uluslararası kamuoyunun barışı sağlayacak girişimlerde bulunması istenir.

17 Aralık

BM Güvenlik Konseyi, Afganistan'daki gruplara yapılan silah satışını kınayarak, taraflara ateşkes çağrısında bulunur.

1998

06 Ocak

Cumhurbaşkanı Rabbani, BM gözetimi altında yapılacak bir bölgesel Afganistan konferansına destek bulmak amacıyla İran, Pakistan ve Tacikistan'ı kapsayan bir tura çıkar. Taliban'ın Faryab ilinde 600 Özbek'i katlettiği iddia edilir. Erzak tedarikinin zorlaşması üzerine Taliban'ın Bamyân'a yönelik yaptığı kuşatma ciddi boyutlara ulaşır.

07 Ocak

Kofi Annan, Taliban'dan Bamyân'a erzak alınmasına müsaade edilmesini talep eder.

27 Ocak

Her iki taraftan karşılıklı 250 esir serbest bırakılır.

04 Şubat

Kuzeydoğu Afganistan'da meydana gelen şiddetli deprem yüzünden yaklaşık 4000 kişi hayatını kaybeder, 15 000 kişi evsiz kalır. Yağan şiddetli kar yüzünden yardım çalışmaları büyük ölçüde aksar.

20 Şubat

Afganistan ikinci büyük depremle sarsılır. Bir çok kişi depremde zarar görür.

14 Mart

Özbeklerle Hazaralar arasında Mezar-ı Şerif'te yoğun çarpışmalar meydana gelir.

22 Mart

Brahmi, Taliban ile muhalefet arasında arabuluculuk yapmak üzere Afganistan'a geri döner.

01 Nisan

Taliban muhalefetle görüşmeler yapmak üzere bir ulema komisyonu oluşturur.

17 Nisan

ABD'nin özel elçisi Bill Richardson Kabil ve Mezar-ı Şerif'i ziyaret ederek görüşmelerde bulunur.

26 Nisan

Ulema komisyonu, bir çözüm bulabilmek maksadıyla BM gözetimi altında İslamabad'ta toplanır.

04 Mayıs

Taliban jetleri Tologon'u bombalar. 31 kişi ölür ve yaklaşık 100 kişi yaralanır. Kabil çevresinde ve kuzeyde ağır çarpışmalar meydana gelir.

30 Mayıs

Afganistan'ın kuzeybatısı bir kez daha büyük bir depremle sarsılır. 5000 kişi hayatını kaybeder.

Haziran

ABD'nin Beyrut büyükelçiliğine roketli saldırı düzenlenir.

18 Haziran

Suudi Arabistan istihbarat şefi Prens Türki el-Faysal, Kandahar'ı ziyaret eder.

09 Temmuz

Kabil havaalanında bulunan bir BM uçağına roketli saldırı düzenlenir. Molla Ömer'in çıkardığı bir kararname ile TV'ler yasaklanır. Hristiyanların ülkeyi terk

etmeleri ve eski komünistlerin cezalandırılması istenir. Afganistan'ın eski komünist Savunma Bakanı Kuetta'da öldürölür.

12 Temmuz

Taliban, Meymane'yi ele geçirir. 800 Özbek tutuklanır ve yaklaşık 100 tank ele geçirilir.

18 Temmuz

Avrupa Birliği, Kabil'e yönelik bütün insani yardımları kabul edilemez sınırlamalar neticesinde askıya alır.

20 Temmuz

Hükümet dışı örgütler (NGO), Kabil'i terk eder. Avrupa Birliği, Kabil'deki irtibat bürosunu kapatmak zorunda kalır.

01 Ağustos

Taliban, Şıbırgan'ı ele geçirir. General Raşid Dostum ve ona bağlı kuvvetler Özbek sınırındaki Hayratan'a kaçarlar.

07 Ağustos

ABD'nin Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerine bombalı saldırı düzenlenir. Saldırıda 12'si Amerikalı olmak üzere 224 kişi hayatını kaybederken, binlerce kişi de yaralanır. Eylemlerden Suudi asıllı Usame Bin Ladin sorumlu tutulur.

08 Ağustos

Taliban Mezar-ı Şerif'i ve Kuzey İttifakının karargahını ele geçirir. İran konsolosluğu basılarak 11 İran'lı diplomat ve bir gazeteci katledilir. Taliban yine aynı gün içerisinde binlerce Hazariyi katleder.

10 Ağustos

Tologan, yaşanan şiddetli çarpışmaların neticesinde Taliban güçlerinin eline geçer.

11 Ağustos

Rusya, Taliban'a yardım etmemesi konusunda Pakistan'ı uyarır. Orta Asya devletleri teyakkuz durumuna geçerler.

18 Ağustos

Ayetullah Ali Hamaney, ABD ile Pakistan'ı İran'a karşı Taliban'ı kullanmakla suçlar. İran, Taliban'dan kayıp diplomatlarının akibetlerini sorar. İran ile Taliban arasındaki gerginlik artar.

20 Ağustos

ABD, 07 Ağustos olayları üzerine biriken kamuoyu baskısını kaldırabilmek için, Usame Bin Ladin'in Celalabad ve Host'taki kamplarına 75 Cruise füzesi atar. Bu saldırıda 21 kişi ölür ve 30 kişi yaralanır.

21 Ağustos

Taliban ABD'nin füze saldırılarını kınar ve Usame Bin Ladin'i korumaya devam edeceğini bildirir. Kabil'de bir BM askeri görevlisi öldürülür. Bütün yabancılar Afganistan, Peşaver ve Kuetta'yı terk ederler.

26 Ağustos

New York Büyük Jürisi, Usame Bin Ladin'i uluslararası terörizmle suçlayan bir suç duyurusunda bulunur.

01 Eylül

İran, Afganistan sınırında 70 000 askerin katılımıyla oluşan bir tatbikata başlar.

06 Eylül

İran'ın uluslararası hukukun vatandaşlarını koruma hakkını verdiğini ilan etmesiyle bölgede bir savaş çıkma ihtimali artar. ABD, İran'ı sakin olmaya çağırır. Taliban, BM'e başvurarak, tanınma talebini yineler.

10 Eylül

Taliban, kendi yaptığını itiraf etmemekle birlikte Mezar-ı Şerif'te 9 İran'lı diplomatın cesetlerini bulduğunu açıklar.

13 Eylül

Bamyan çatışmalar neticesinde Taliban'ın eline geçer.

22 Eylül

Suudi Arabistan, Prens Türki el-Faysal'ın Kandahar'a ziyaretinin ardından Taliban'ın halen Usame Bin Ladin'i teslim etmemiş olmasına tepki olarak Taliban'ın Suudi Arabistan temsilcisini sınır dışı eder.

27 Eylül

Taliban, İran'ın askeri tatbikatına karşılık olarak sınıra 30 000 asker yığar. Her iki tarafta savaşın eşiğine gelir.

02 Ekim

İran saldırı helikopterleri ve uçaklarla Herat hava sahasını ihlal eder. İran ordusu yaklaşık 200 000 askerlik bir tatbikata başlar.

14 Ekim

Lahdar Brahmi, Kandahar'da Molla Ömer'le görüşür. Bu, Molla Ömer'in yabancı bir diplomatla yaptığı ilk görüşmedir. Taliban, bütün İran'lı tutsakların salıverilmesini kabul eder.

23 Ekim

Ahmed Şah Mesud, kuzeydoğuda başarılı bir saldırıya girişerek Kunduz vilayetine girer. Celalabad'da darbe girişiminde bulunan General Tanay'ı destekleyen 60 kişi Taliban tarafından tutuklanır.

25 Ekim

Taliban, şaşırtıcı bir karar vererek, kara mayınlarının kullanılmasını yasaklar. Ahmed Şah Mesud, Tacikistan sınırında bulunan İmam Sahih kentini ele geçirir.

07 Kasım

BM, Taliban'ın daha önce Mezar-ı Şerif'te 4000 kişiyi öldürdüğünü açıklar. Molla Ömer, BM'in taraf tuttuğunu iddia ederek, aynı yerde 3500 Taliban askerinin öldürüldüğünü iddia eder. Molla Ömer geniş tabanlı bir hükümet kurma önerisini bir kez daha reddeder.

23 Kasım

UNESCO başkanı Frederico Mayor, Taliban'ın insan hakları ihlallerine karşı bütün dünyayı ortak hareket etmeye çağırır.

01 Aralık

Taliban, Celalabad Üniversitesi önündeki karşı görüşte olan öğrencilerin üzerine ateş açer. Açılan ateş sonucunda 4 kişi ölür, 6 kişi yaralanır.

09 Aralık

BM Genel Kurulu, Afganistan aleyhinde ağır bir tasarı yayınlar.

29 Aralık

UNICEF, yaptığı açıklamada Afganistan'da ki eğitim sisteminin tamamen çöktüğünü ilan eder.

1999

10 Ocak

Taliban, Peşaver'de yeni kurulan “Barış ve Milli Birlik Partisi” ni tanımadığını ve sadece askeri bir çözümün kabul edilebileceğini ilan ederek, ilişkileri tek taraflı olarak dondurur. Ahmed Şah Mesud, kuzey bölgesindeki askeri saldırılarını sürdürür.

12 Ocak

Eski Mücahit komutanlarından Abdul Hak ailesi ile birlikte Peşaver'de silahlı bir saldırıda öldürülür.

21 Ocak

BM Güvenlik Konseyi, Lahdar Brahmi'den aldığı brifing neticesinde taraflara bir kez daha acil ateşkes çağırısında bulunur.

31 Ocak

Taliban'la görüşmelerde bulunmak üzere ilk kez bir Çin heyeti Kabil'e gelerek, karşılıklı görüşmelerde bulunur.

02 Şubat

İran'lı yetkililer Taliban'la Dubai'de görüşmede bulunurlar. ABD Dışişleri Bakan Vekili Strobe Talbott, İslamabad'da Taliban'la bir dizi görüşme yapar. Taliban'a Usame Bin Ladin'in iadesini talep eden resmi bir mektup ulaştırır.

09 Şubat

Taliban, ABD'nin mektubunu reddeder ve Usame Bin Ladin'in iade edilmeyeceğini ancak hareketlerinin sınırlandırılacağını bildirir.

11 Şubat

Logar'daki Meydan Şehr'de meydana gelen depremde 50 kişi hayatını kaybeder ve yaklaşık 200 kişi de yaralanır. Uluslararası gelen yardımlar yetersiz olduğundan halk, kışın da etkisiyle çok kötü duruma düşer. Zira evlerin önemli bir kısmı hasar görmüştür.

13 Şubat

Usame Bin Ladin, ABD'nin kendisine yönelik bir operasyonundan çekinerek Afganistan içinde izini kaybettirir. Taliban, onun nerede olduğunu bilmediğini açıklar. Ahmed Şah Mesud görüşmelerde bulunmak üzere Tahran'a gider.

21 Şubat

BM arabulucusu Lahdar Brahmi, Riyad'ta Kral Fahd ile görüştüktan sonra İslamabad'a gider.

28 Şubat

Taliban karşıtı ittifak, bir yönetim konseyinin ve 150 kişilik bir parlamentonun kurulacağını ilan eder.

03 Mart

Türkmenistan'ın Dışişleri Bakanı Şeyh Muradov, ilk kez Molla Ömer ile Kandahar'da görüşmeler yapar.

11 Mart

Aşkabad'ta BM'in arabuluculuğunda Taliban ile muhalefet arasında görüşmeler yapılır.

14 Mart

Görüşmeler, iki tarafın da bazı esirleri salıvermeyi kabul etmesi üzerine umutlu bir sonuçla biter. Kurulacak hükümetin şekli daha sonraki görüşmelere bırakılır.

24 Mart

Lahdar Brahmi, Kandahar’da Molla Ömer ile görüşür.

30 Mart

Aşkabad’taki görüşmelerin ikinci turu, iki tarafında birbirini eleştirmesi sebebiyle yarıda kesilir.

07 Nisan

Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeyev, Duşanbe’de Ahmed Şah Mesud’la görüşür. Rusya, Tacikistan’da yeni bir askeri üs kuracağını ilan eder.

10 Nisan

Molla Ömer muhalefetle artık hiç bir görüşme yapmayacağını açıklar. Bamyan ve civarında şiddetli çatışmalar meydana gelir.

29 Nisan

Taliban, Pakistan ile Türkmenistan arasında Afganistan’dan geçecek bir doğal gaz boru hattı antlaşması imzalar.

05 Mayıs

İran’la Özbekistan, Taşkent’te ortak bir bildiri yayınlayarak Afganistan’ın Taliban’ın eline düşmemesi için gereken her türlü tedbiri alacaklarını ilan ederler.

09 Mayıs

Taliban, iki yönden birden saldırarak Bamyan’ı yeniden ele geçirir.

12 Mayıs

Taliban heyeti, doğalgaz ve elektrik satın almak için Türkmenistan ile antlaşma imzalarlar.

14 Mayıs

ABD, Pakistan’ı Taliban’ desteklememesi yönünde ilk kez uyarır. Eski Kral Zahir Şah’ın yeniden yönetimi almasını tercih ettiklerini açıklarlar.

28 Mayıs

Uluslararası Af Örgütü, Bamyan’ın ele geçirilmesi sırasında Taliban’ı sivilleri öldürmekle suçlar. Molla Ömer, Kandahar’da binlerce Taliban komutanı ve mollaıyla

üç gün sürecek bir toplantı düzenler. Bu toplantıda Taliban hareketinin geleceği tartışılır.

02 Haziran

Özbekistan Dışışleri Bakanı Aziz Kamilov, Kandahar'da ilk kez Molla Ömer'le görüşür. Taliban, Taşkent'te bir sonraki dönemde yapılacak olan “6+2” konferansına Afganistan Hükümeti olarak kabul görüldükleri takdirde katılacaklarını ilan ederler.

26 Haziran

Eski Kral Zahir Şah, Roma'da bir dizi temasta bulunur. Ancak Taliban, onun barış sağlayıcı rolüne karşı baştan olumsuz tavır koyar. Usame Bin Ladin'in tehditleri yüzünden ABD, Afrika'daki yedi büyükelçiliğini üç gün süreyle kapatır.

06 Temmuz

ABD, Taliban'a karşı ticari ve ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlar. Taliban'ın ABD'deki mal varlığı dondurulur. Taliban, Kuzey İttifakı birliklerine yoğun bir yaz taarruzu düzenlemek için hazırlıklarını artırır. Bu amaçla binlerce gönüllü Pakistan'lı ile yüzlerce gönüllü Arap, Taliban'ın saflarına katılırlar.

15 Temmuz

Afganistan'ın önde gelen milliyetçilerinden eski senatör Abdul Ahed Karzay, Kuetta'da Zahir Şah'la buluştuktan sonra öldürülür. ABD Dışışleri Bakanlığı ve BM bu saldırıyı kınarlar.

16 Temmuz

Rusya, Tacikistan ve Özbekistan dışışleri bakanları Taşkent'te bir araya gelip, Orta Asya'da İslami aşırılığa karşı birlikte mücadele etmek için anlaşılırlar.

19 Temmuz

“6+2” görüşmeleri Taşkent'te başlar. Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, taraflara ateşkes çağrısında bulunur ve Afganistan konusunda BM'de bir toplantı düzenlenmesini talep eder.

20 Temmuz

Taşkent görüşmeleri herhangi bir somut sonuca varamadan sona erer.

23 Temmuz

Ahmed Şah Mesud, Taşkent'e gelerek Cumhurbaşkanı Kerimov ile görüşür.

28 Temmuz

Taliban, üç farklı cepheden birden Bagram'a karşı saldırıya geçer. Saldırının ilk gününde iki taraftan da toplam 130 kişi ölür.

01 Ağustos

Bagram, Taliban'ın eline düşer.

02 Ağustos

Ahmed Şah Mesud, Penşir'e geri çekilince Taliban Çarikar'ı ele geçirir. Bunun üzerine yaklaşık 200 000 kişi hayatını kurtarma düşüncesiyle Somali vadisine doğru kaçmaya başlar ve böylece yeni bir göçmen ve mülteci krizi baş gösterir.

03 Ağustos

Taliban, kuzeyde Kunduz'a doğru ilerleyerek, İmam Sahih ile Şir Han Bandar'ı ele geçirir. Böylece Ahmed Şah Mesud'un Tacikistan ile arasındaki ikmal hattı kesilmiş olur. Bu çatışmalarda her iki taraftan da yaklaşık 3.000 kişi ölür.

05 Ağustos

Ahmed Şah Mesud, karşı saldırıya geçer ve Çarikar'ı yeniden ele geçirir. Taliban Kabil yakınlarındaki eski mevzilerinden geri atılır. 400'e yakın Taliban askeri ölürken, 500 kadar da esir alınır.

08 Ağustos

Ahmed Şah Mesud, kuzeyde daha önce kaybedilen toprakları geri alır.

10 Ağustos

ABD, Usame Bin Ladin'le olan bağları yüzünden Taliban'ın havayolları Ariana'nın ABD'deki mal varlığını dondurur.

13 Ağustos

Taliban, Bagram'ı geri alır.

15 Ağustos

BM, Taliban'a bir çağrıda bulunarak yeni göçmenler yaratılmaması ve çatışmaların durdurulması çağrısında bulunur. Yine aynı tarihte Taliban tarafından rejime muhalefetten Kabil'de binlerce kişi tutuklanır.

17 Ağustos

Pakistan arabuluculuk önerisinde bulunur. Ancak Kuzey İttifakı bu öneriyi reddeder.

24 Ağustos

Kandahar'da Molla Ömer'in evinin önünde büyük bir patlama olur. Saldırıda 40 kişi ölür, bunlar arasında Molla Ömer'in akrabası olan iki kişi ve altıda Arap bulunmaktadır.

10 Eylül

BM Uyuşturucu Denetim Programı verilerine göre Afganistan'da afyon üretiminin iki kat artarak 1999 yılında 4600 tona yükseldiği açıklanır. Afyon tarlalarının %97'sinin Taliban'ın kontrolünün altında olduğu belirtilir.

20 Eylül

Rusya, Afganlılar, Pakistanlılar ve Arapların Dağıstan ile Çeçenistan'da kendilerine karşı savaştıklarını iddia eder.

25 Eylül

Taliban, Kuzey İttifakının başkenti Tologan'a doğru ilerlerken, şiddetli çatışmalar meydana gelir.

27 Eylül

BM, Afganistan'daki hiziplere dışarıdan yardım edilmesini eleştirir. Taliban, İmam Sahib'i yeniden ele geçirir.

29 Eylül

Kuzey İttifakı, Taliban'a ait bir adet SU-22 avcı uçağını Tologan üzerinde vurarak düşürür. Çatışmalar tüm bölgede yoğunlaşır.

04 Ekim

Pakistan gizli servisi ISI'nın şefi, Kandahar'ı ziyaret ederek, Pakistan'lı teröristlerin Afganistan tarafından iade edilmesini talep eder. Molla Ömer, Pakistan Hükümetiyle işbirliğine hazır olduğunu açıklar. Ancak bir hafta geçmeden Pakistan'da askeri darbe yapılacaktır.

12 Ekim

Pakistan'da gerçekleşen askeri bir darbeye Başbakan Nevaz Şerif düşürülür. Ülkenin başına General Pervez Müşerref geçerek, yönetimi el koyduğunu açıklar.

15 Ekim

BM Güvenlik Konseyi, Usame Bin Ladin'i koruduğu gerekçesiyle Taliban hükümetine hava ambargosu ve ekonomik yaptırım uygulama kararı alır. Diğer ülkelerden de bu ambargoyu desteklemelerini ister.

2000

18 Ocak

Francesco Vendrell, BM Genel Sekreterliği Afganistan Özel Temsilciliğine getirilir.

06 Şubat

İç hat seferi yapan bir Afgan uçağı, Kabil'de kaçırılarak Londra'ya gitmeye zorlanır. Uçak kaçırma olayı dört gün sonra kansız bir biçimde sona erer.

Mart

İslam Konferansı Örgütü, Taliban ile Kuzey İttifakı arasında başarıyla sonuçlanmayan bir dizi görüşmeler yürütür.

27 Mart

İsmail Han, Kandahar'daki Taliban hapishanesinden kaçmayı başarak İran'a ulaşır. Taliban, Ahmed Şah Mesud'un ilerlemesini önleyebilmek için karşı saldırıya geçer.

Nisan

Afganistan sert bir kuraklıkla karşı karşıya kalır. Taliban, uluslararası yardım örgütlerine yardım çağrısında bulunur.

01 Temmuz

Taliban, Kabil'in kuzeyinde yaz taarruzuna başlar. Ancak ağır zayıat vererek geri çekilir.

10 Temmuz

Kabil'deki Pakistan büyükelçiliğinde bomba patlar.

28 Temmuz

Taliban, Ahmed Şah Mesud'un kuzeydeki güçlerine karşı saldırıya girişir. Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Özbek İslami Hareket Örgütü, Özbekistan içinde bir seri saldırılar düzenler.

05 Eylül

Dört hafta süren bir kuşatma ve şiddetli çatışmalardan sonra Taliban, Tahar eyaletindeki Tologan'ı Ahmed Şah Mesud'un elinden alır. Ahmed Şah Mesud, Bedeşan eyaletine çekilir. 150 000 kişi mülteci olarak kabul edilmek amacıyla Tacikistan'a doğru kaçmaya başlar. Orta Asya ülkeleri ve Rusya, Taliban'ın kuzeye doğru ilerleyişini kınarlar.

Ekim

ABD'nin Yemen'in Aden limanında bulunan destroyerine zodiac botla intihar saldırısı düzenlenir. 17 Amerikalı denizci saldırı neticesinde ölürken, destroyer hasar görür. Radikal İslami dinci gruplar saldırıdan sorumlu tutulur.

2001

Nisan

Taliban, Bamyân'da bulunan üçüncü ve beşinci yüzyıllardan kalma iki dev Buda heykelini, İslam'a aykırı oldukları gerekçesiyle yıktırır.

26 Nisan

Ahmed Şah Mesud, Avrupa Birliği ve Fransız parlamenterlerle görüşme yapar.

09 Eylül

Gazeteci kılığına girmiş kişiler tarafından Taliban karşıtı direniş grubunun askeri lideri olan Ahmed Şah Mesud'a suikast düzenlenir. Ahmed Şah Mesud kamera içine gizlenen bombanın patlatılmasıyla hayatını kaybeder.

11 Eylül

New York'ta kaçırılan iki yolcu uçağı, fasılayla Dünya Ticaret Merkezine çarpar. Kaçırılan üçüncü uçak, muhtemelen savaş uçakları tarafından düşürülür. Dördüncü uçak ise ABD'nin Washington'da bulunan Savunma Bakanlığı binası Pentagon'a çarpar. Binlerce insan ölür. Wall Street'teki New York borsası kapatılır. Bütün dünya beklenmedik bu saldırı karşısında şoka girer. Dünya tarihinde böylesi bir terörist saldırı ilk kez gerçekleşmiştir.

12-13 Eylül

ABD'de Meksika ve Kanada sınırları kapatılır. Ülke çapında en üst düzeyde alarm verilir. Uluslararası uçuşlar Kanada'ya yönlendirilir. Beyaz Saray ve Birleşmiş Milletler binaları dahil tüm resmi binalar boşaltılıp, okullar tatil edilir. Tüm dünyada borsada düşüş yaşanır. Amerikan doları değer kaybederken, petrol fiyatları artar. Saldırıların radikal İslamcı örgüt tarafından yapıldığının açıklanması üzerine ABD'de Müslümanlara karşı saldırılar başlar. ABD Başkanı Bush, Amerikan vatandaşlarını mutedil olmaya davet eder.

15 Eylül

New York borsası yeniden açılır. İkiz kulelerde enkaz altında yaklaşık 240 milyon dolar tutarında altın ve gümüş külçe bulunduğu belirtilir.

20 Eylül

ABD'leri Başkanı George W. Bush, Amerika Kongresinde yaptığı konuşmada, Afganistan'da bulunan mevcut Taliban yönetiminden, Usame Bin Ladin ile bu olaydan sorumlu tutulan tüm El-Kaide militanlarının vakit kaybedilmeden ABD'ne teslim edilmesini ve El-Kaide terör kamplarının kapatılmasını talep eder.

05 Ekim

Şarbon tehdidi, ABD’lerinde panik havası estirmeye başlar. Aynı gün ABD, ilk şarbon kurbanını verir. Şarbon virüsü özellikle paket ve mektup içerisine konularak kurbanlarına gönderilmektedir. Emniyet güçleri, kimden geldiğine emin olunmadıkça paket ya da zarfların açılmaması gerektiğini vatandaşlara duyurur.

13 Ekim

ABD’lerinde ülke genelinde olayla ilgisi olduğu değerlendirilen 110 kişi FBI tarafından ve toplam 563 kişi de diğer güvenlik kuvvetleri tarafından tutuklanır. ABD’leri konuyla ilgili araştırma faaliyetlerine kamuoyunu rahatlatabilmek için hız verir.

07 Ekim

ABD Başkanı George W. Bush, 11 Eylül saldırısından 26 gün sonra yerel saatle saat 19 27’de “Sonsuz Özgürlük / Enduring Freedom” adı verilen operasyonunun başladığını bildirir. Aynı anda Umman Denizinde bulunan ABD savaş gemilerinden fırlatılan Tomahawk füzeleri Afgan topraklarında patlamaya başlar. Füzelerin yanı sıra uçak gemilerinden havalanan savaş uçakları da harekate katılır. İlk saldırılar, Kabil, Kandahar ve Celalabad’a gerçekleşir. Bombalamanın ardından Taliban’da ilk çözümler başlar.

09 Kasım

ABD uçaklarının Taliban hedeflerini bombalamaya başlaması üzerine Taliban’ın düştüğü durumdan faydalanan Kuzey İttifakı güçleri, kuzeyde bulunan Mezar-ı Şerif’i ele geçirirler.

11 Kasım

Kuzey İttifakı güçleri ilerlemelerine devam ederek, Bamyar ve Tologan’ı ele geçirirler.

12 Kasım

12 Kasım’da ittifak güçleri ülkenin batısında bulunan Herat’a girer.

13-14 Kasım

Kuzey İttifakı güçleri Kabil’e girerler. Doğuya doğru ilerlemeye devam ederek Celalabad’ı da ele geçirirler.

16 Kasım

Kandahar Havaalanı ve Kandahar ele geçirilir. Taliban güçleri güneye doğru çekilmeye devam ederler.

24 Kasım

Kunduz'da ele geçirilen Taliban esirleri, esir tutuldukları Cengi Kalesinde cephaneliği ve silahları ele geçirerek ayaklanırlar. ABD uçakları ayaklanmayı bastırmak için kullanılır. İki gün süren ayaklanma neticesinde yaklaşık 500 Taliban öldürülür.

Ayrıca çatışma esnasında bir CIA görevlisi ve bazı ittifak askerleri ölürken 4 ABD komandosuda ABD uçaklarının attıkları bombalarla yaralanırlar.

27 Kasım

Afganistan'ın geleceğinin değerlendirildiği ve 9 gün süreli Bonn zirvesi yapılır. Zirvenin sonunda Peştun asıllı Hamid Karzai, kurulan geçici hükümetin başbakanı seçilir.

Aralık

Sonsuz Özgürlük Operasyonu kapsamında olmak üzere bölgeye başta ABD olmak üzere, Almanya, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya, Danimarka, Norveç, Türkiye, İngiltere, Fransa, Ürdün ve İspanya birlikleri ve destek üniteleriyle birlikte katılmıştır.

2002

BM Barış Gücü, içinde Türk birlikleri de olmak üzere Kabil'de konuşlanır. Uluslararası yardım kuruluşları ve BM, rehabilitasyon çalışmalarını artırır. Eski kral Zahir Şah'ın Afganistan'a döner. Loya Jirga'sı Hamid Karzai'yi geçiş hükümeti başkanı seçer ve Karzai 2004 seçimlerine kadar yönetimi üstlenir.

2003

Kabil'in güvenliğini NATO üstlenir.

2004

Yeni Afgan anayasası kabul edilir. Seçimler yapılır ve Hamid Karzai yeniden başkanlığı kazanır.

2005

Özbek general Raşid Dostum'un Genelkurmay Başkanlığı'na atanır.

Ek-3 : Serdar Mahmud Tarzi Han Kronolojisi³⁵⁴

1865

Gazne’de dünyaya gelir.

1882

17 Ocak tarihinde babası ve ailesinin 150 kişilik üyesiyle birlikte Hindistan’a sürgüne gönderilir.

1884

Haziran ayında babası Gulam Muhammed Tarzi ile Hindistan gezisine çıkar. Gezinin devamında Hindistan’dan ayrılmaya ve sürgünün geri kalan kısmında Osmanlı topraklarında yer alan Şam’da yerleşmeye karar verilir.

1885

Babasıyla birlikte Osmanlı İmparatoru Sultan İnci Abdulhamid’i ziyaret ederler.

1886

Sultan Abdulhamid’i ikinci kez ziyaret ederler.

1890

“29 Günde Üç Kıtada Seyahat” isimli romanını yazar. Söz konusu romanın ilk baskısı 1914 yılında yapılır.

1891

Esmâ Rasmiye Hanımla evlenir.

1896

Ünlü İslam düşünürü Seyid Cemaleddin’den ders almak üzere İstanbul’a gelir.

1897

Babası Gulam Muhammed, Mekke’ye son haç ziyaretini gerçekleştirir.

³⁵⁴ <http://www.mahmudtarzi.com/MahmudTarzi/Biography.asp>

1900

15 Şevval (Hicri Arabi aylardan onuncusu) tarihinde babası Serdar Gulam Muhammed vefat eder.

1901

İstanbul'a bazı görüşmeler yapmak üzere seyahat yapar.

1902

Lahor'de "Bir Seyahatin Hikayesi" - "Account of a Journey, Inverse" (Seyahat-nama-e Manzum) isimli eseri yayımlanır.

1902

Şubat ayında Afganistan'a döner ve Emir Habibullah tarafından Kraliyet Tercüme Bürosunun yöneticiliğine atanır. (chief of bureau of translation for Royal Court (dar-ut-tarjama))

1902

Mahmut Tarzi ve yeğeni Habibullah ile birlikte Bombay, Delhi, Lahor ve Peşaver'e Mart ayında yolculuk yapar.

1904

Kabil'de Habibiye Erkek Kolejini kurar.

1904

Kraliyet Askeri Kolejinin kurulmasında oldukça önemli rol alır.

1904

7 Ekim tarihinde yeğeni Habibullah ile birlikte Şam'a döner.

1906 - 1911

Çin, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da büyük siyasi yapısal değişiklikler yaşanır.

1907

İngiltere ve Rusya arasında anlaşma imzalanır.

1910

15 Ekim 1910 (15 Şevval 1329) tarihinde “Sirâc-ul Ahbar/Haberlerin Meşalesi” gazetesinin ilk baskısı yapılır ve gazete böylece yayın hayatına başlar.

1913

Afganistan Eğitim Bakanlığının kurulmasında aktif rol alır.

1914

Öğretmen Yetiştirme Okulu’nun açılışını yapar. (Dar-ul-Muallemin and Dar-ul Ta’alif).

1919

Mayıs ayında Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı patlak verir.

19 Ağustos 1919

Afganistan’ın bağımsızlığı ilan edilir.

1919 - 1922

Mahmud Tarzi, Afganistan Dışişleri Bakanlığı görevini yapar.

1920 - 1921

12 Nisan tarihinde İngiltere ile barış görüşmeleri yapacak olan müzakere heyetinin başkanı olarak Hindistan’a hareket eder.

1921

Ocak ayından Kasım ayına kadar olan 11 aylık süre zarfında İngilizlerle müzakerelerde bulunur.

1922 - 1924

Afganistan’ın Paris Büyükelçiliğine atanır.

1924 - 1927

Afganistan Dışişleri Bakanlığı görevini yürütür.

1927

Ocak ayında sağlığının bozulması üzerine tedavi görmesi için Amanullah Han tarafından Avrupa’ya gönderilir.

1928

Afganistan Dışışleri Bakanı olarak bir seri siyasi görüşmeler yapmak ve ticari anlaşmalar yapmak üzere Mısır'a gider.

1929

Saka'nın Oğlu'nun gerçekleştirdiği kanlı darbe üzerine ailesiyle birlikte İstanbul'a gider.

1933

23 Kasım 1933 senesinde İstanbul'da hakkın rahmetine kavuşur ve Eyüp Sultan Kabristanına defnedilir.

2003

Ölümünün 70nci yılında Eyüp Sultan mezarlığında aile üyeleri tarafından bir anma seremonisi düzenlenir.

2005

Torunu Ömer Tarzi tarafından 1 Eylül tarihinde merkezi Kabil'de olan "Mahmud Tarzi Kültürel Vakfı" (Mahmud Tarzi Cultural Foundation "MTCF") kurulur.

**Resim Ek-3.1 : Mahmud Tarzi ve
Vakfının Kurucusu Olan Torunu Ömer Tarzi**

"Kaynak : <http://www.mahmudtarzi.com>"

Resim Ek-3.2 : Mahmud Tarzi’nin İstanbul Eyüp Sultan Kabristanında bulunan mezarı, 23 Kasım 2007, fotoğraftaki kişiler soldan sağa; Afganistan Ankara Büyükelçisi H.E. Khalili, Afganistan İstanbul Konsolosu Azam Nasser Zia, Mahmud Tarzi’nin torunu Ömer Tarzi, Afgan gazeteci Aga Muhammed Amin Ochuan, Türkolog Prof. Dr. Ziauddin Kaysari, Afganistan’ın Eski İngiltere Büyükelçisi Dr. H.E. Ravan Farhadi.

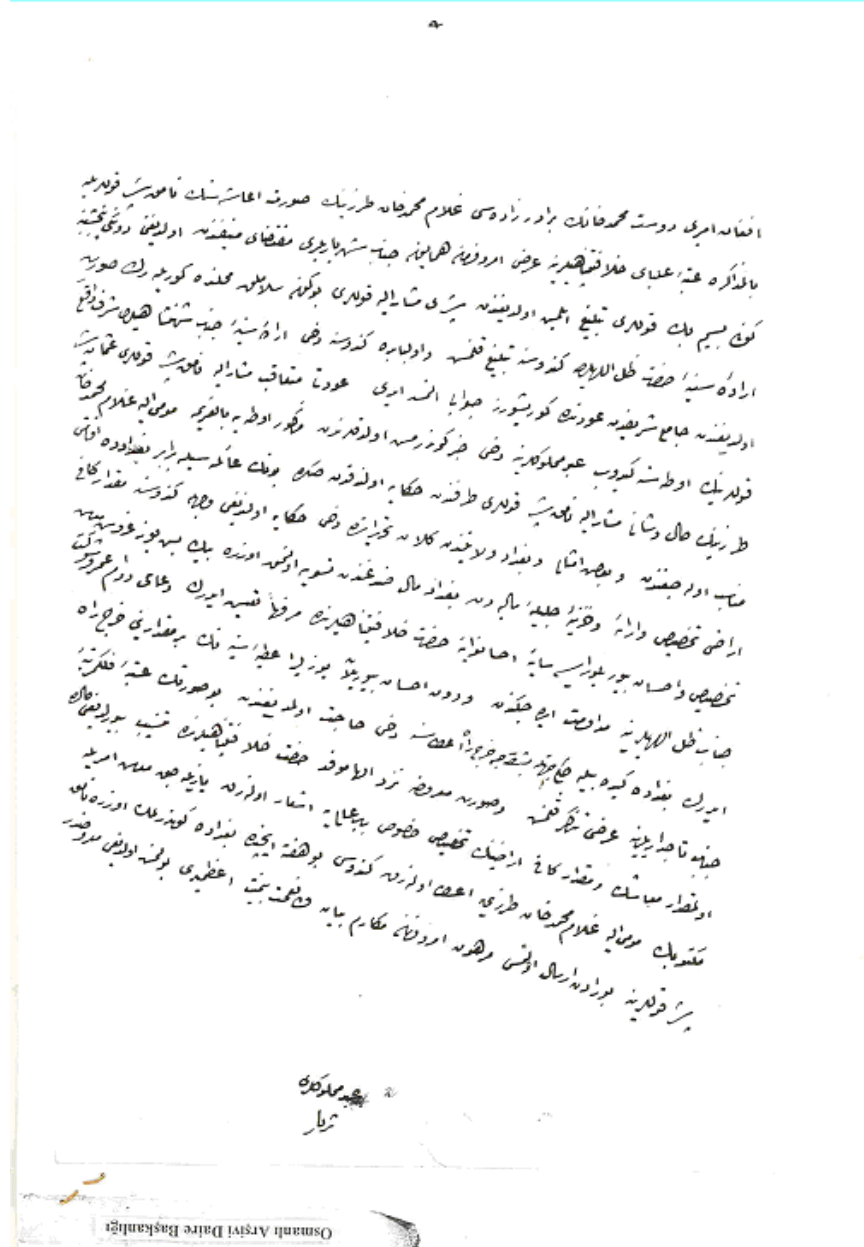
“Kaynak : http://www.mtcf.net/74memorial_2.asp”

Resim Ek-3.3 : Mahmud Tarzi’nin Mezarı’nın Arkadan Görünüşü, 1991, Mahmud Tarzi’nin kızı Prenses Emine Hanım.

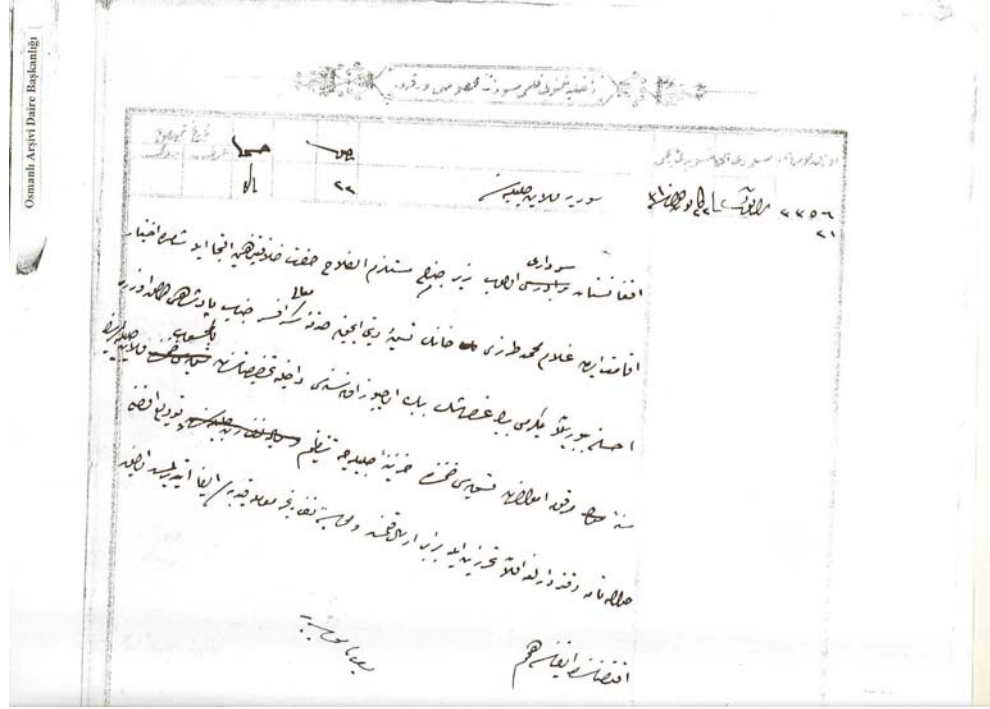
“Kaynak : Afganistan Ankara Büyükelçiliği Fotoğraf Arşivi”

Ek-4 : Başbakanlık Osmanlı Arşivinde
Mahmud Tarzi'yle İlgili Bazı Belgeler

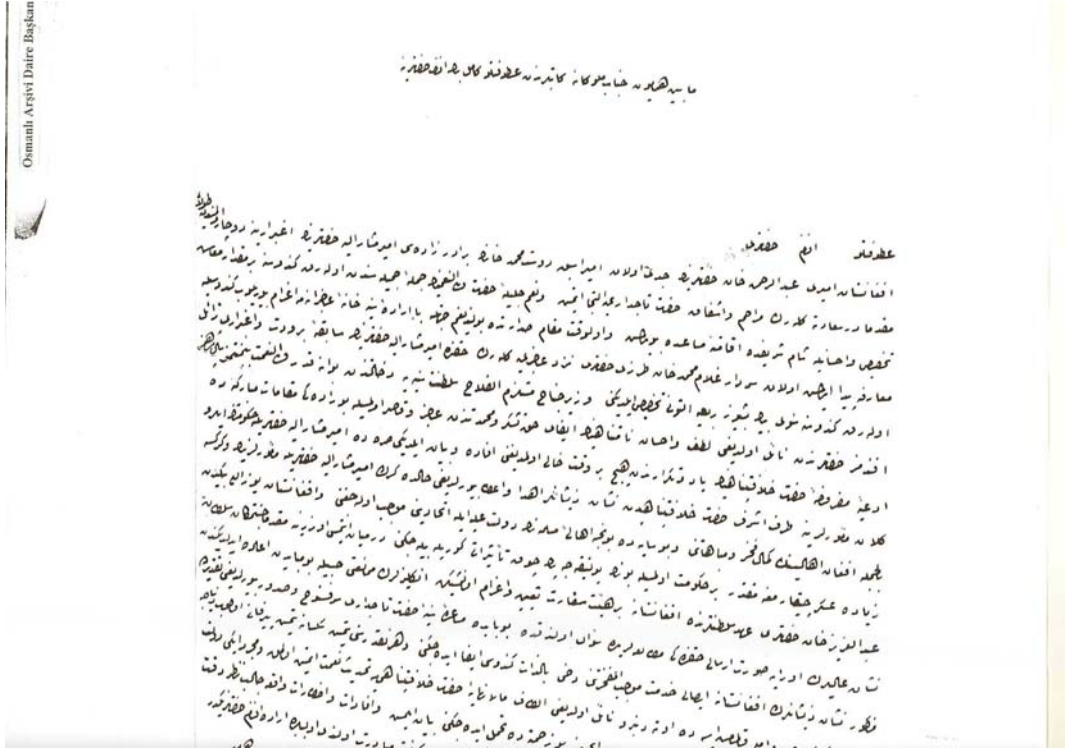
Belge Ek 4.1 : Sultan Abdulhamid tarafından; Afgan Emiri Dost Muhammed Han'ın biraderzadesi olan Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han'ın İngilizlerin kontrolü altında bulunan Hindistan'dan Bağdat'a kadar olan yol masraflarının ödenmesi, Bağdat'ta arazi tahsis edilmesi ve maaş bağlanması hakkında.³⁵⁵

³⁵⁵ BOA Dosya N.: 11, Gömlek N.: 25, Fon Kodu : Y..PRK.BŞK., Tarih : 29/Z/1303(Hicri).

Belge Ek 4.4 : Osmanlı topraklarına iltica eden ve Şam'da ikamet eden Afganistan Serdarı Gulam Muhammed Tarzi Han'ın borçları için sadaka-i padişah olarak ihsan buyurulan 20 bin kuruşun 1310 senesi Dahiliye tahsisatına mahsuben Suriye Vilayeti emvalinden tesviyesi.³⁵⁸

³⁵⁸ Ayrıntı için Bkz.; BOA Dosya N.: 278, Gömlek N.: 41, Fon Kodu : DH.MKT., Tarih : 04/Ra/1312(Hicri).

Belge Ek 4.5 : Afganistan Emiri Abdurrahman Han'ın cediti olan Emir-i Esbah Dost Muhammed Han'ın biraderzadesi Serdar Gulam Muhammed Tarzi Han, daha önce İstanbul'a gelerek Devlet-i Aliyye'ye dehalet etmiş ve kendisinin ailesiyle birlikte Şam'da ikamet etmesine müsaade edilmişti. Devlet-i Aliyye'nin bazı nişanlarına ve ödülleriine nail olan Muhammed Tarzi'nin, her iki devletin ittiḥad-ı mukaddes maksadını sağlayabileceğinden gerektiğinde kendisine ihsan olunan nişanlarını Afganistan'a götürmesi hakkında.³⁵⁹

³⁵⁹ Ayrıntı için Bkz.; BOA Dosya N.: 149, Gömlek N.: 35, Fon Kodu : Y..PRK.ASK., Tarih : 23/Za/1316(Hicri).

“Türklerle Afganlılar kardeştir.

Türklerin süruru bizim sürurumuz,
kederleri bizim kederlerimizdir.”

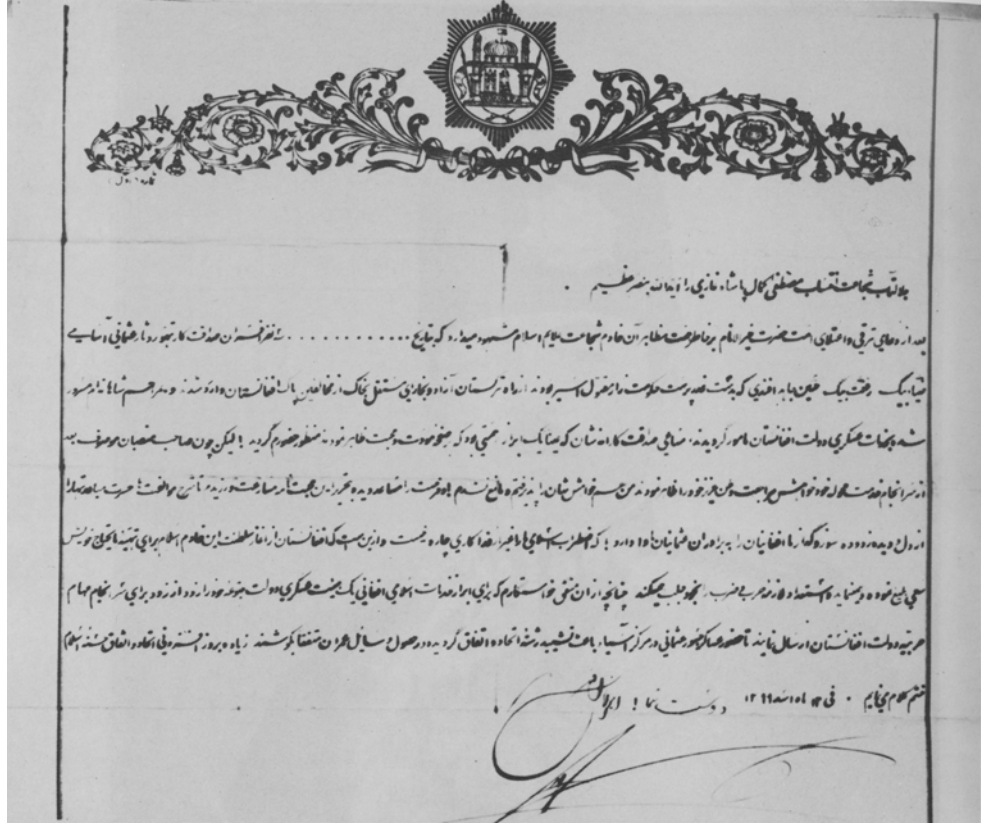
Amanullah Han, Kabil, 10.10.1922.

**Ek-5 : TC Dışışleri Bakanlığı Arşivinde
Mahmud Tarzi Dönemiyle İlgili Bazı Belgeler**

**Resim Ek-5.1 : Afganistan Kralı Amanullah Han’ın 1928
tarihli imzalı bir fotoğrafı³⁶⁰**

³⁶⁰ TC Dışışleri Bakanlığı Arşivi (DBA), Afganistan K.3.

Belge Ek 5.1 : Afghanistan Emiri Amanullah Han'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya mektup, 13 Mah-ı Esad 1299 (1921), Amanullah Han, Çar ordularına esir düşmüş üç Osmanlı subayının Afghanistan üzerinden Türkiye'ye dönüşlerini fırsat bilerek Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazıyor ve Afgan ordusunun ıslahı için Türkiye'den bir askeri heyetin Afghanistan'a gönderilmesini rica ediyor.³⁶¹

³⁶¹ TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), MÜT. 1/95, 13 Mah-ı Esad 1299.

53063-117
21/22 Teşrinisani 1928

Şifre

Kâtil büyük illihğine - Şifre

I -

Türk Zabitleri sirticaa karşı Kralın emri tırdı
vatanını müdafaa eder gibi hayatlarını ortaya koyarak
vazife ifasında mükelleftirler. Atilerin Kaşinılması için
~~bu kati baki etmiştir~~ (müracaat katıyen ~~doğru~~ değil olmadığı gibi böyle
bir arzıncı ~~hiss~~ hissi editmesi bir caiz değildir. Afganistanda
politikamızın istikrarı zabitanımızın bu hadise ~~fedakarlığı ve~~
buna bağlıdır. Bu Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet mevin
ve cesaret verici bir tavirle zabitanımızın hayatlarında kendisini
müdafaaya hazır olduklarını ~~bildirmiş~~ ^{sözlü} ve alacağınız cevabı
~~bu~~ bildiriniz. Bu telgraf ~~hazretleri vakti karami ile yazılmıştır~~
▲

II Reisicumhür hazretleri Tarafından imzası kapalı şifre
mahius şifre telgrafnameyi şifremizi beraber alarak Kralın
hizrinde aşmanız mühtündür. • Bu telgrafların vüsütünü
derhal bildiriniz. Bizzat Kapadim

Belge Ek 5.2 : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Afganistan Kralı Amanullah Han'a imzası kapalı şifre telgraf. Atatürk, Afganistan'da bulunan Türk askerlerine hayatları pahasına da olsa Amanullah Han'ı koruma emri verildiğini bildirmektedir.³⁶²

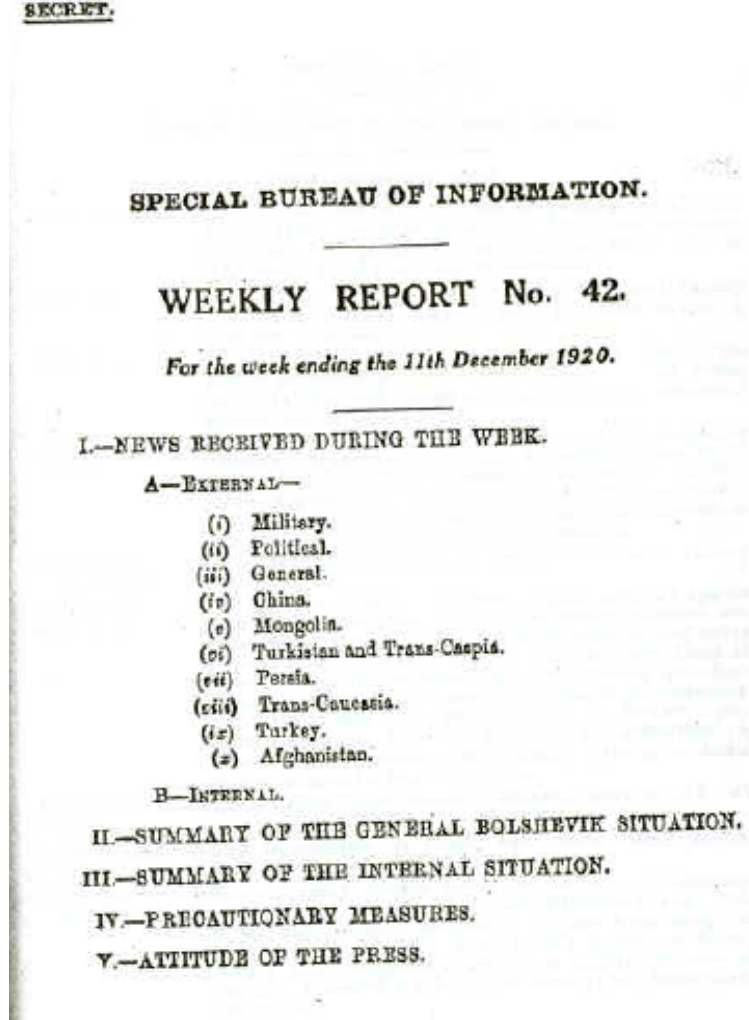
³⁶² TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), H.K. Şifre Tel N. 53063-117, Ankara, 21/22 Teşrinisani 1928.

21. Teşrinisani 1928
Kâbil büyük ilçiliğine - şifre
Bu ulgırof afgan kiral hazretlerine mahsusdur. ~~Kâbil~~ ^{Büsbütün}
Kıral hazretlerinin hüzünlerinde hallolunacaktır.
Son günlerde şahsi şahane miğtarıpe eden bazı ahval ve
hadisattan haberdar oldum. Eger vaki ise öz kardaz bildiğim sizin
istihabatınızı tahfife medar olacak noktai nazarlara bildirmek
üzere beni serian takikatdan haberdar ediniz. Orada bühnen
ve yolda emruya iltihak etmek üzere olan bilelim ki türk umre
ve şabitaniye sizin için fedayi hayat emrini almışlardır.
Büyük alaka ile cevabınıza intizar edirim kardazım.
21. T.S. *Yusuf III. Kemal*
BizZâh Kapaclan
Teşvik Rüşd.
21/22 Te.S. 1928
Saat
4.50
Suatlefer
S
2278

Belge Ek 5.3 : Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığında Kabil Büyükelçiliğine şifre telgraf. Afganistan'daki Türk subaylarının gerici asilere karşı Kral Amanullah Han'ı savunmaları talimatı verilmekte ve Atatürk'ün de Krala bir şifre telgraf gönderdiği bildirilmektedir.³⁶³

³⁶³ TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), H.K. Şifre Tel N. 53063-118, Ş./2278, Ankara, 21/22 Teşrinisani 1928.

Ek-6 : İngiliz Arşivlerinde Mahmud Tarzi
Dönemiyle İlgili Bazı Belgeler

Belge Ek 6.1 : 42 Numaralı, İngiliz Haftalık İstihbarat Raporunun Ana Başlık Maddeleri, Rapor, 05-11 Aralık 1920 tarihleri arasındaki gelişmeleri kapsamaktadır.³⁶⁴

³⁶⁴ British Library & Public Record Office, Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Intelligence Summary No:42, Lt. Col. E. A. F. Redl, British Military Mission at Peshaver, 11 th December 1920, (FO 371 / 6740)

It is now reported that the new wireless set (*vide* Weekly Report Nos. 31, 35 and 38) has been installed in the Chaman-i-Hazari, outside the Labere gate, and that some Afghans trained by the Russian Slavitsky are also assisting the Bolshevik operators in working the apparatus. The old receiving set is still in the same place between the Arg and the Kotwali.

Two messengers with letters from the Amir to the Amir of Bokhara left Kabul on the 15th November.

Jamal Pasha has moved from the Bagh-i-Babar to Bagh-i-Bala, 4 miles west of Kabul. On the 10th November he with some of his party attended Friday prayers in the Juma Mosque in Kabul, which was also attended by the Amir and many Afghan officials. After the prayers the Hazret Sabib of Shor Bazar addressed the congregation pointing out that the Amir was now free both from British and Russian control and was at the present time the only independent ruler in the Muhammadan world, which should therefore recognise him as Caliph. He was followed by the Indian Barkatullah who expressed his agreement with these views. The Amir and his officials remained silent spectators and Jamal Pasha also took no part in the proceedings. After the prayers were over a secret conference was held in the Arg attended by the Amir, Jamal Pasha, Mahmud Tarzi and Nadir Khan.

There are, however, reports indicating that the Amir has no intention of identifying himself with the Pan-Islamic party. At a *darbar* held on the 23rd November, at which Jamal Pasha and all the leading civil and military officers, also the Indian Barkatullah and Abdur Rab were present, the Amir proclaimed having confiscated a pamphlet written by Abdur Rab on the Khilafat question and made it clear in his speech that he did not intend to work for the downfall of Afghanistan by joining in intrigues against the British Government. It is also reported that an angry scene occurred recently between the Amir and Nadir Khan, who is known in Kabul to be united with Jamal Pasha in anti-British intrigue (*vide* Weekly Report No. 38) when the Amir expressed himself opposed to any such intrigue at the present time. These reports also mention that Jamal Pasha will shortly leave Kabul.

See last Week's Report. Another report since received also mentions that Jamal Pasha is not at heart friendly with the Bolsheviks and that he is playing his own game. The Afghans it is said are very suspicious of him.

It is again reported that Suritz is leaving Kabul shortly and is to be replaced by another Bolshevik Envoy. He is apparently distrusted by the Afghans and it is said that he considers his mission to have been a failure. His party now consists of some 15 or 20 Bolsheviks who all live in Mustauf's house.

Bravine is still in Kabul and is said to be discontented and very anti-Bolshevik, and anxious to come down to India but he cannot get permission to do so.

Dielt, the Austrian engaged on making an anti-aircraft gun in Kabul (*vide* last Week's Report), is said to be an anti-Bolshevik. Slavitsky who has turned Muhammadan, Maisuk and Captain Naveriloff, who are all Russians residing in Kabul, are also reported to be anti-Bolshevik.

Kabul merchants arriving in Peshawar state that market is very dull in Kabul (*vide* Weekly Report No. 37—'Internal'). Goods are being sold at cheaper rates at Kabul and Mazar-i-Sharif owing to trade with Bokhara being at standstill.

Belge Ek 6.2 : Abdurrahman Han, Mahmud Tarzi, Nadir Han ve Cemal Paşa'nın Afganistan Kraliyet Sarayında gizli bir toplantı yaptıklarıyla ilgili istihbarat kaydı.³⁶⁵

³⁶⁵ British Library & Public Record Office, Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Intelligence Summary No:41, Lt. Col. E. A. F. Redl, British Military Mission at Peshawar, (x) Afghanistan section, 4 th December 1920, s.7.

SECRET.

**Intelligence Bureau, North-West Frontier Province Diary
No. 16 for the week ending 24th April 1924.**

I.—AFGHANISTAN.

219. The position in Khost is still critical and it is believed that any rash action on either side may precipitate a crisis. Sardar Mohamed Ibrahim Khan, Chief Justice, and Sardar Mohamed Usman Khan, Governor designate of Khost, have arrived at Gardes and are endeavouring to allay excitement.

They are reported to have won over the Katswar people and to have caused some slight dissension among the Khost allies and it is clear that their orders are to avoid an armed conflict at all costs. On the other hand the political successes of the rebels have been considerably greater. The principal sections of the Upper Khostwals tribes are now definitely on their side and the Ahmedzai Ghilzais have also joined them; the disaffection is now general all over the Province, the Maidan Jagis alone excepted. Moreover the Utrmani Mullah is reported to have practically silenced the Musavi Mullah and the loyalty and the efficiency of the Afghan troops leaves much to be desired. Matan and Gardes are cut off from each other and Amiruddin Khan, Governor of Khost, is practically a prisoner in Matan. In any case his authority has disappeared and business in Matan is now being conducted by a local Qazi.

The discussions at Gardes continue but the air is said to be full of electricity. The Government Officials in Gardes have asked for reinforcements and it is believed that troops have been despatched from Herat and that the Foreign Minister himself is proceeding to Gardes to endeavour to quell the disturbance. All indications suggest that unless something definite occurs to clear the air shortly the storm must break before long.

220. News is general along the border that General Nadir Khan has resigned his position as Commander-in-Chief and is very anxious to be posted as Consul-General in Paris.

The Amir has, apparently, already issued orders recalling Sardar Mahmud Beg Tarzi to Kabul but whether he has done this solely to make room in Paris for Nadir Khan or because he requires Tarzi's support in Kabul, is not quite clear.

As far as is known no posts have yet been created for Sardar Shahwali Khan, brother of Nadir Khan, or for Sardar Mahmud Khan, another brother, both of whom have also resigned.

The Political Agent, Khyber, reports that the news has caused widespread interest in Ningrahar; in Peshawar the rumour that they have all been dismissed is commonly believed.

Another report states that the Amir proposes to appoint his brother Sardar Hayatullah Khan, at present Minister of Education, as Chief Justice.

221. The Governor of Jelalabad recently summoned the leading Sikhs of Sultanpur and, by the Amir's orders, warned them to desist from delivering anti-British speeches.

In this connexion the following appreciation of the Punjab Government, and of the Punjab Police, was submitted to the Foreign Minister at Kabul on 23rd April by the Afghan Trade Agent in Peshawar.

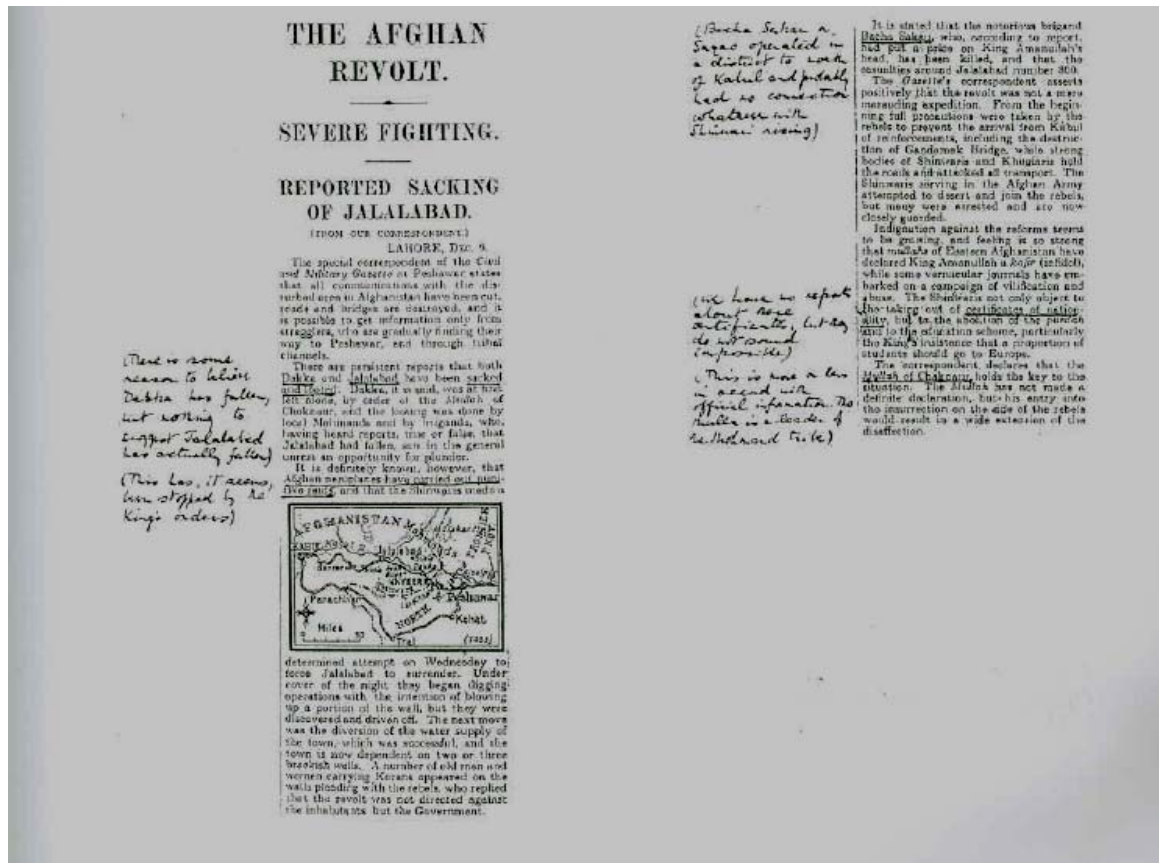
The danger lies in the fact that these falsehoods may be received more or less as truth in Kabul.

"In spite of the repressive policy adopted by the Punjab Government to terrorize the Akali Sikhs, they have not moved an inch from carrying out their religious duties. A Jatha was to leave for Nabha from Lyallpur on 12th April and prior to their departure the Police located there displayed great tyranny over the Sikhs, searched their houses, dismissed Sikh lambaridars and arrested some. In spite of all these tortures the Jatha started on the fixed day. On arrival at the first stage the Police plundered the food prepared for them by villagers but the villagers made some more when the Police had left. The same was done by the Police at the second stage. In the country the Police are said to be the preservers of peace but they are practically a band of dacoits. The plunderings taken place have been ordered by the local Government. The Police and administration in Jaito not only shot the first Jatha but left the dead and wounded uncorred for. In spite of so much tyranny the Jathas continue to reach Jaito."

222. Thirty-seven wagons from Bombay containing arms and ammunition for the Afghan Government reached Peshawar on the 20th. On the 21st Mohamed Ishak-

Belge Ek 6.3 : İngiliz Kuzey-Batı Sınır Bölgesi Komutanlığı tarafından hazırlanmış olan 16 Nolu İstihbarat Raporunun Afganistan maddesi, General Nadir Han'ın Genelkurmay Başkanlığı görevinden alınıp Paris Büyükelçiliği'ne atanmasıyla ilgili istihbarat bilgisi.³⁶⁶

³⁶⁶ Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Intelligence Bureau, North-West Frontier Province, Diary No:16, (I) Afghanistan section, 24 th April 1924, n.220.

Belge Ek 6.4 : Lahore'da hazırlanmış Afganistan'daki asilerin ayaklanmasını konu alan bir rapor, söz konusu rapor sivil ve askeri açık kaynaklarda yer alan haberlerden istifade ile hazırlanmıştır. Rapor üzerinde daha sonradan çeşitli notlar tutulmuş ve değerlendirme yapılmıştır.³⁶⁷

³⁶⁷ Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, P.J. Patrick, Lahore, 6 th December 1928, v. 2, p.936.

AMENDED COPY.

From AFGHANISTAN.

Decypher. Sir F. Humphrys (Kabul).
14th December, 1928.
D. 16th December, 1928.
R. 6.35 a.m. 19th December, 1928.
No. 213.

:::::::::::::

IMMEDIATE.

First of two parts.

At 3.30 this afternoon fort on Bagh-i-Bala hill, about 1,000 yards west of Legation, was carried by assault without warning by tribesmen from (? Kohistan) province (? under the) leadership of Bacha Saqmo, Syed Hussein and Amir Mahmud Khan of *Tagao*. Soon afterwards tribesmen streamed down the hill towards the city along the road which passes the Legation, gate of which I ordered to be shut. Meanwhile Afghan guard had fled. I then spoke with leaders at gate, and they assured me that they had no hostile intention towards Legation, but were determined to depose King Amanulla, whose actions were contrary to Islam. I impressed on the leaders duty which lay on them to preserve the sanctity of all Legations in Kabul, and said that we were the guests of the country, and would do them no harm if they left us alone. The tribesmen who numbered 2,000 or 3,000 moved *on towards Kabul city where sounds of heavy firing continued for two hours.

We are safe and well.*

Belge Ek 6.5 : Ayaklanma sırasında 16 ile 19 Aralık 1928 tarihlerinde Kabil'de yaşanan gelişmelerle ilgili özet bir istihbarat metni, metnin şifresi Kabil'de bulunan Sir F. Humphrys tarafından hazırlanmıştır.³⁶⁸

³⁶⁸ Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Sir F. Humphrys, Kabul, 16-19 th December 1928, n.213.

Ek-7 : Çeşitli Fotoğraflar

Resim Ek-7.1 : Afganistan'ın Eski Bayrağı³⁶⁹

Resim Ek-7.2 : Afganistan'ın Yeni Bayrağı³⁷⁰

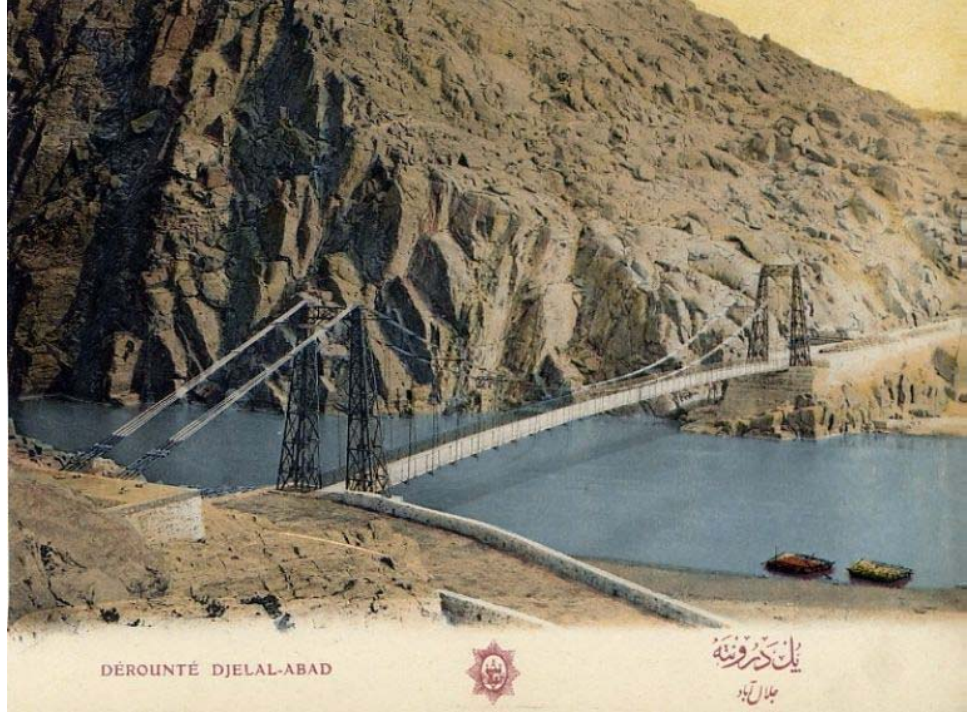

Resim Ek-7.3 : Afganistan Bayrağının İçinde Yer Alan
Afgan Amblemi³⁷¹

³⁶⁹ Afghanistan Country Handbook, A Field Ready Reference Publication, October 2001, s.IV.

³⁷⁰ [Hhttp://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8f/Flag_afghanistan_2004.png](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8f/Flag_afghanistan_2004.png)H

³⁷¹ [Hhttp://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/alaf/Coat_of_arms_of_Afghanistan.svg/200px_Coat_of_arms_of_svg.png](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/alaf/Coat_of_arms_of_Afghanistan.svg/200px_Coat_of_arms_of_svg.png)H

**Resim Ek-7.4 : Darounta köprüsü, Afganistan'ın ilk modern köprüsü,
1920**

Resim Ek-7.5 : Kabil'in kenar mahallerinden bir görüntü, 2005

Resim Ek-7.6 : Kabil Devlet Parkı, 1921

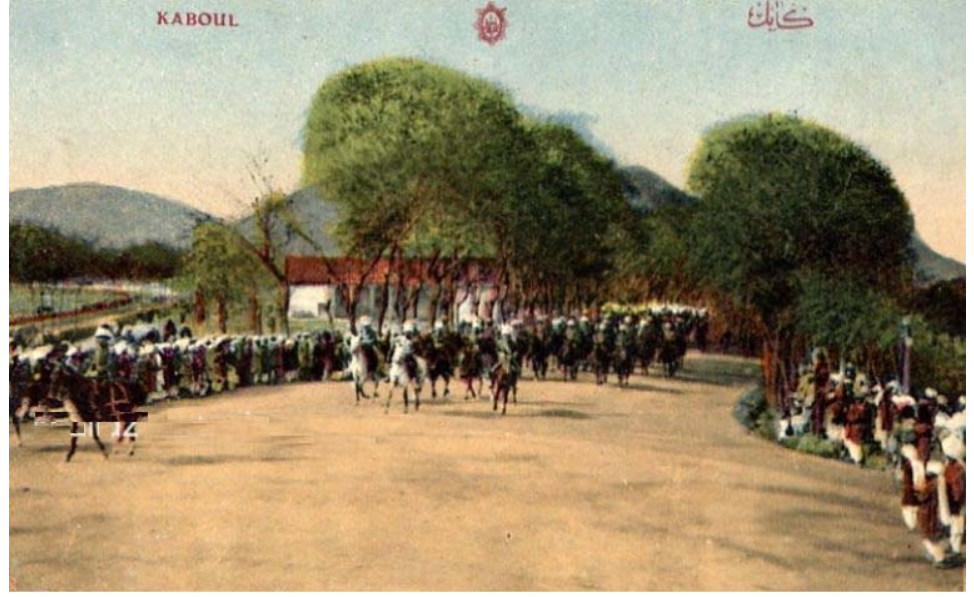
Resim Ek-7.7 : Kabil Kraliyet Sarayı, 2005

**Resim Ek-7.8 : Afganlı çocuklar Nevruz Bayramını kutlarken,
21 Mart 1922**

Resim Ek-7.9 : Afganistan’da bir derslik, 2005

Resim Ek-7.10 : Kabil’de Afgan Silahlı Kuvvetlerinin resmi geçidi, 1925

Resim Ek-7.11 : Afganistan’da yeniden düzenli birlik oluşturma çabaları, 2005

Resim Ek-7.12 : Mahmud Tarzi ve Ailesi, 1928

(Küçük çocuğun arkasında duran kişi Mahmud Tarzi'dir.)

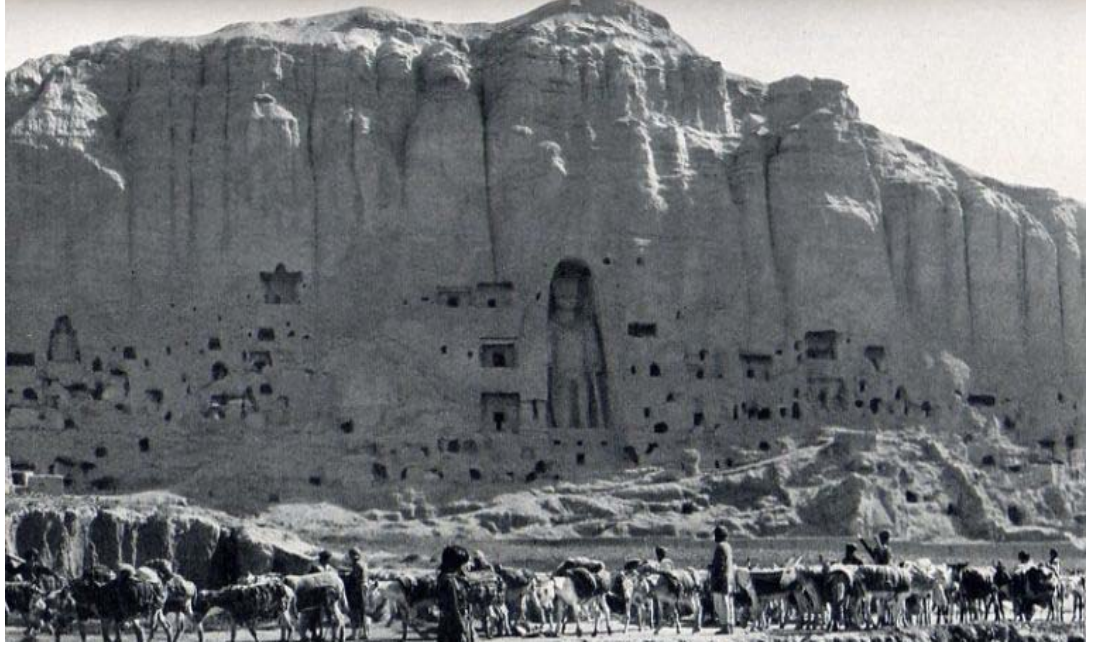
Resim Ek-7.13 : Burkaları içinde Afgan kadınları, 2003

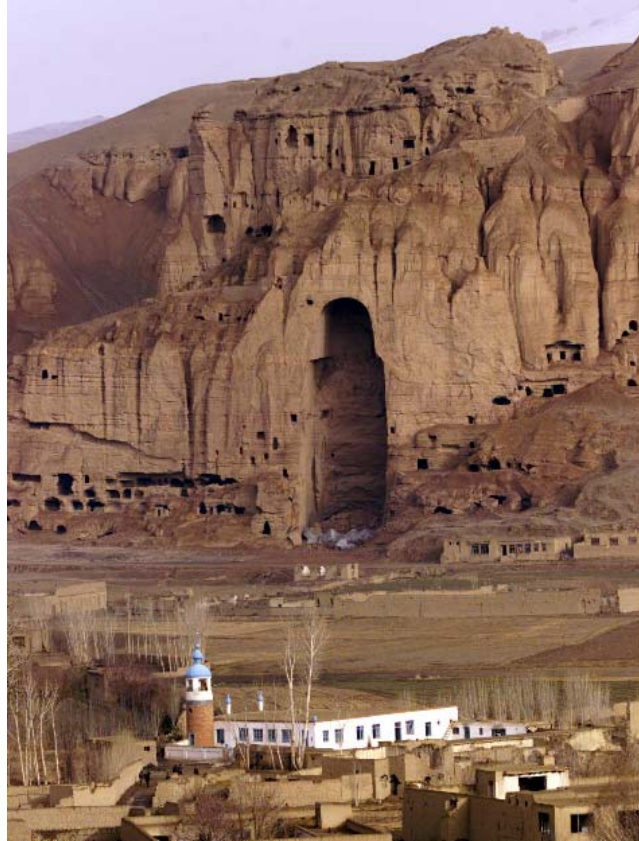
Resim Ek-7.14 : Pagman Tiyatro Binası, 1925

Resim Ek-7.15 : Kabil Tiyatro Binası, 21 Kasım 2001

**Resim Ek-7.16 : Bamyan’da bulunan üçüncü yüzyıldan kalma dev
Buda heykeli, 1933**

**Resim Ek-7.17 : Taliban tarafından 2001 yılı Nisan ayında İslam’a aykırı
oldukları gerekçesiyle yıktırılmıştır.**

**Resim Ek-7.18 : Afgan Ordusu ile İngiliz Koloni Ordusu Arasındaki
Ateşkes Antlaşması, “Afganistan’ın Bağımsızlığını Kazanması”, 1919**

“....Hindistan'da istiklâl için vâsi mikyasta ihtilâller oluyor. Maksadı millilerine vüsul için bankalar, Avrupa müessesatı, demiryolları bombalarla tahrip ediliyor. Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harbediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabailinin dahi Afganilere iştirak ettiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeğe mecbur olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir....”³⁷²

Mustafa Kemal Atatürk

³⁷² Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Açış Nutku genel vaziyetin değerlendirilmesi bölümünden, 23 Temmuz 1919

**Resim Ek-7.19 : Türkiye'ye eğitim maksadıyla gönderilen
Afgan gençleri, 1928**

Resim Ek-7.20 : Eğitim hakları ellerinden alınmış Afgan gençleri, 2003

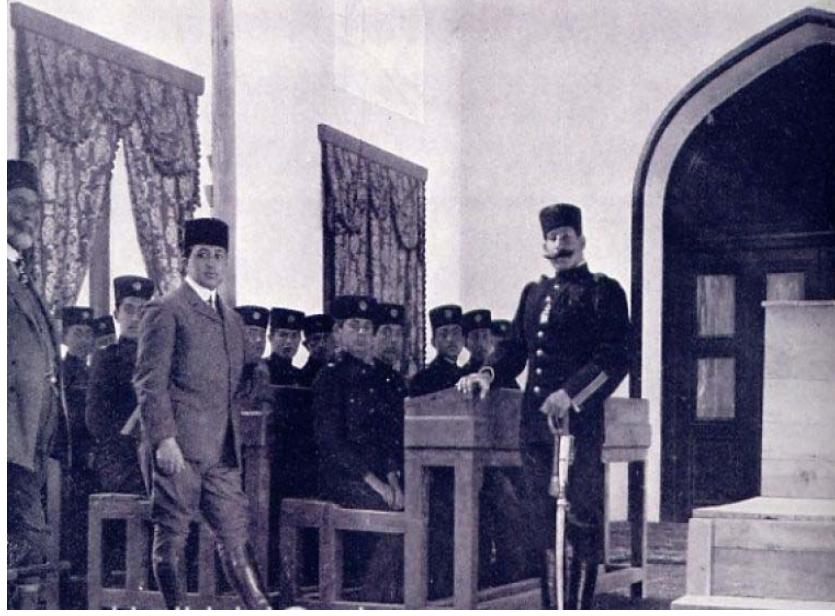

Resim Ek-7.21 : Atatürk döneminde Afganistan’a yönelik izlenen politika sayesinde Türkiye bir ayağını Orta Asya’da tutmayı başarmıştır.

“...ilk antlaşmayı Afganistan İslâm Hükümeti ile 1 Martta Moskova’da imzaladık. (Alkışlar) Bu antlaşmanın uygulanmasından olmak üzere, Afganistan geçen yaz Ankara’ya bir elçi gönderdi. Bu kardeş devletin elçisi Sultan Ahmet Han..... (Alkışlar) Ankara’da hepimizin kalplerinin sevgilisidir. Afganistan’da bir temsilcimiz mevcuttur. Ünlü devlet adamlarından birinin başkanlığında bir elçilik heyeti de bu gün Kâbil’e doğru yola çıkmak üzeredir. Şevketlü (Azametli, heybet sahibi) Afgan Emiri Hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanlığına hitaben bütün Türkiye halkına gönderilen soyluluk ve içtenlikle dolu değerli ve zarif mektupların da prenslik zamanından beri (ki birkaç gün önce huzurunuzda okunup hep birlikte ve hararetle alkışlanmıştı) Afganistan’la Türkiye arasında mevcut dostluk ilişkilerini bir kat daha sağlamlaştırmıştır....”³⁷³

Mustafa Kemal Atatürk

³⁷³ Atatürk’ün 1 Mart 1922 tarihli meclis konuşmasından.

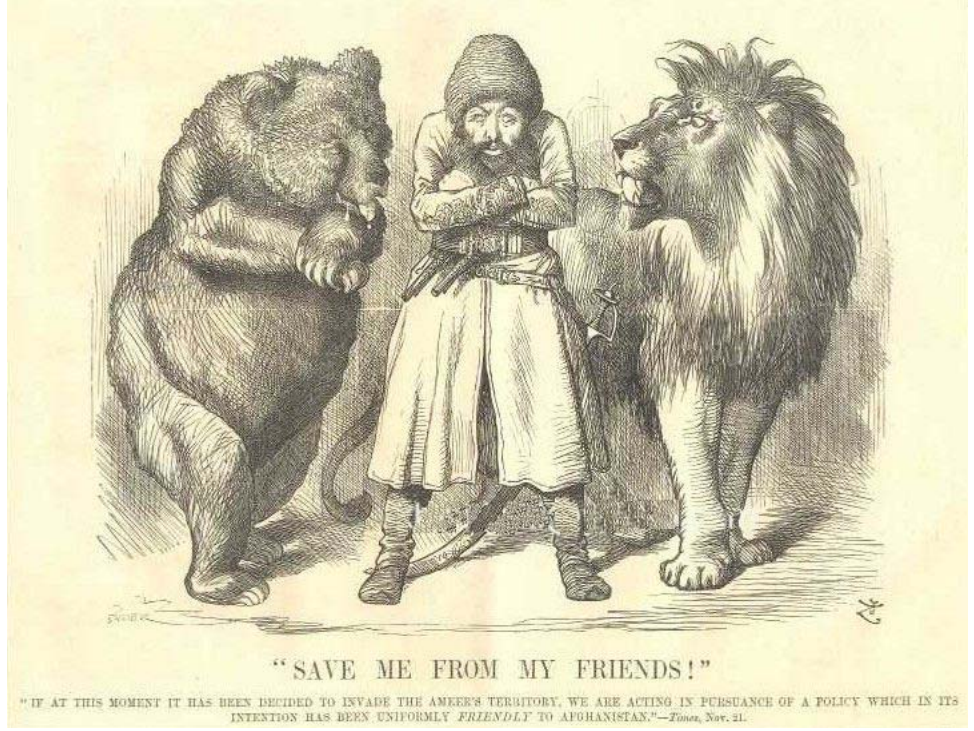

Resim Ek-7.22 : Afganistan Kara Harp Okulu, Kabil, 1921

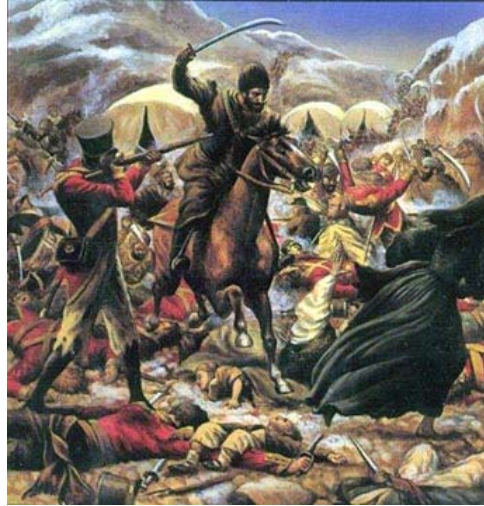

La Délégation afghane pour la conclusion du traité anglo-afghan de 1921, pr  s  d  e par S. E. Mahmoud Tarzi
Assis au milieu : Mahmoud Tarzi. A droite : S. E. Gulam Mohamed Khan, Ministre du Commerce
A gauche : M. Nerindjindaze. Debout    gauche : Abdul Hadi Khan, actuellement Ministre d'Afghanistan    Londres

Resim Ek-7.23 : National Geographic dergisinin Ocak 1922 sayısında yayımlanan bir fotoğraf, önde ortada oturan ki   Afganistan Dışışleri Bakanı Mahmud Tarzi'dir.

Resim Ek-7.24 : 21 Kasım 1879 tarihinde Times dergisinde yayımlanan; “Beni Dostlarımdan Korum” isimli bir karikatür. Karikatürdeki ayı Rusya’yı, aslan da İngiltere’yi simgelemektedir. Ortadaki ise Afganistan Emiri Şir Ali Han’dır.

Resim Ek-7.25 : Afgan tarihinde oldukça önemli yer tutan Gandamak Savaşı³⁷⁴

³⁷⁴ <http://www.britishbattles.com/first-afghan-war/kabul-gandamak.htm>

Bu savaşta İngiliz ordu kayıtlarına göre; Kraliyet Ordusunun kaybı 16.900 seçkin askerdir.³⁷⁵ 44ncü Piyade Alayının³⁷⁶ tamamı emrine verilen Bengal Birlikleri de dahil olmak üzere imha edilmiştir.

**Resim Ek-7.26 : İngiliz Kraliyet Ordusu 44ncü Piyade
Alayının Son Direniři³⁷⁷**

Aşağıdaki resimde ise İngilizlerin geri çekilmesi canlandırılmaktadır. Resimde canlandırılan karakter, İngiliz askeri birliğinin doktoru olan Dr. William Brydon'dur. Dr. Brydon, Birinci İngiliz-Afgan savaşında Afganlıların savaşta yaşananlara tanıklık etsin diye İngilizlere canlı olarak teslim edilen biridir.³⁷⁸

³⁷⁵ <http://www.britishbattles.com/first-afghan-war.htm>

³⁷⁶ **British Regiments:** 44th Foot, later the Essex Regiment and now the Royal Anglian Regiment. Regiments of the Bengal Army: 2nd Bengal Light Cavalry, 1st Bengal European Infantry, 37th Bengal Native Infantry, 48th Bengal Native Infantry, 2nd Bengal Native Infantry, 27th Bengal Native Infantry, Bengal Horse Artillery.

³⁷⁷ Lady Elizabeth BUTLER, **The last stand of the survivors of Her Majesty's 44th Foot at Gandamak**, original painting of that illustration at the Tate Gallery in London.

³⁷⁸ William TROUSDALE, **Dr. Brydon's Report on the British Retreat from Kabul in January 1842**, Smithsonian Institution, article of Military Affairs, Vol. 47, No.1, February 1983.

Resim Ek-7.27 : Dr. William Brydon'un İngilizlerin Kontrolündeki Celalabat'a Varışı, 13 Ocak 1842³⁷⁹

İngiliz Kraliyet Ordusunun en önemli alaylarından birisi olan 44ncü Piyade Alayının günümüze revize etmiş olarak intikal etmiş yeni ismi, Kraliyet Anglian Alayı (Royal Anglian³⁸⁰ Regiment)'dir. Söz konusu alay, Devamlı Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom) kapsamında 2001 yılının Aralık ayında Afganistan'a intikal etmiş ve alay personeli, 44ncü Piyade Alayının anısına burada törenle bir anıt dikmiştir.³⁸¹

³⁷⁹ Lady Elizabeth BUTLER, **Rendered From: Remnants of an Army**, original painting of that illustration at the Tate Gallery in London.

³⁸⁰ Germanic tribe that established some of the early kingdoms in England.

³⁸¹ Süleyman ÖZMEN, **Afganistan Bölge Etüdü**, Yayınlanmamış Arşiv Dokümanı, s.171.

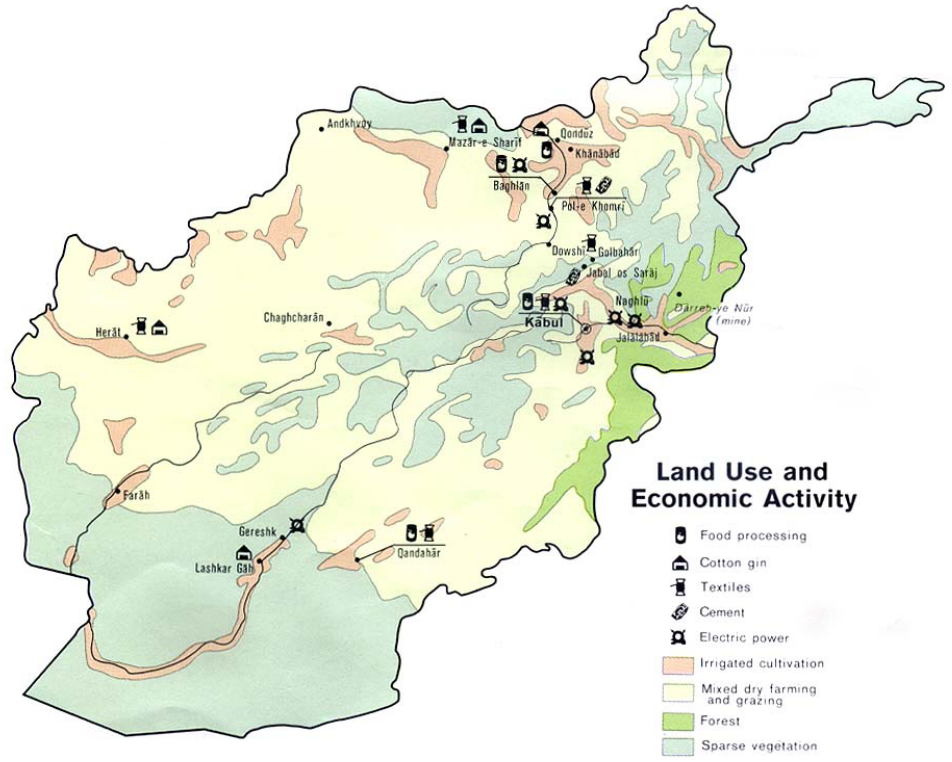
Ethnolinguistic Groups in Afghanistan

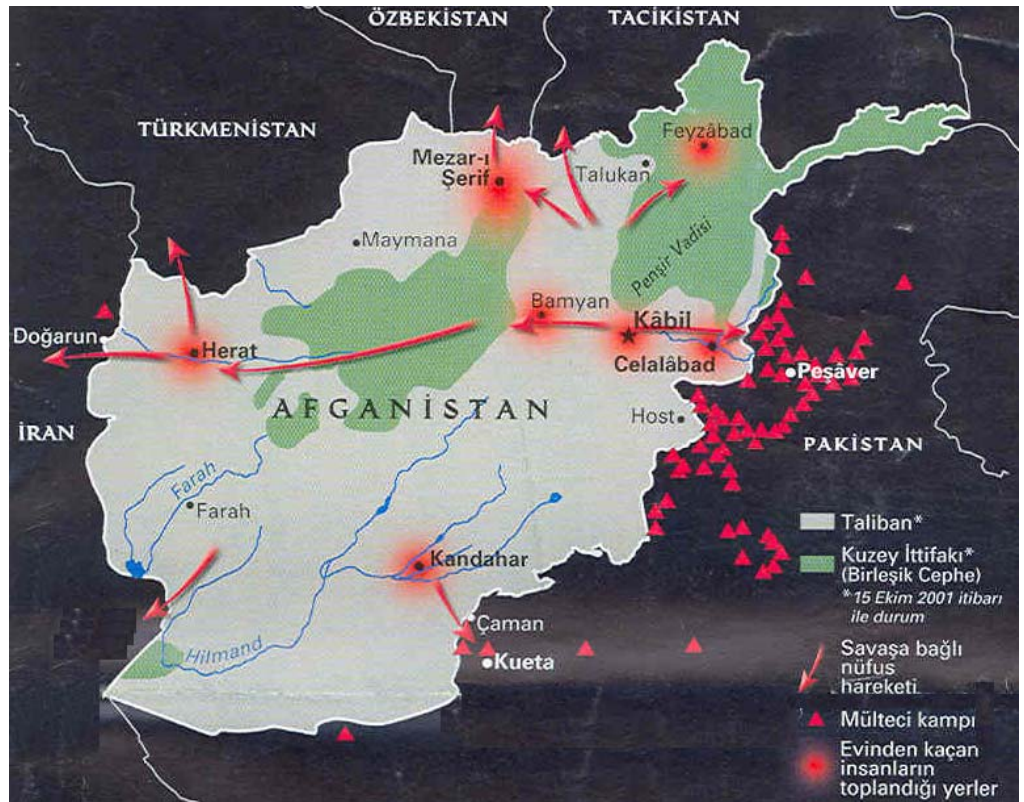
Harita Ek-7.1 : Etnik Azınlıkların Yoğun Olarak Yaşadıkları Bölgeler

Harita Ek-7.2 : Etnik Azınlıkların Yoğun Olarak Yaşadıkları Bölgeler

Harita Ek-7.3 : Afganistan'ın Ekonomik Durumunu Gösterir Harita

Harita Ek-7.4 : Afganistan'da Mülteci Nüfus Hareketleri

Harita Ek-7.5 : Afganistan'da Kuraklık, Deprem ve Buna Bağlı Nüfus Hareketleri³⁸²

³⁸² S. Magnum MCCURRY, National Geographic Türkiye, İstanbul, Aralık 2001.

KAYNAKÇA

A. Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 20 Haziran 1913

Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 14 Ekim 1916

Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 6 Haziran 1917

Sirâc-ul Ahbar-i Afganiye, 6 Haziran 1921

İkdam, 14 Mayıs 1928

İkdam, 21 Mayıs 1928

İkdam, 27 Mayıs 1928

İkdam, 3 Haziran 1928

Cumhuriyet, 9 Şubat 1929

Cumhuriyet, 17 Ekim 1929

Sabah, 26 Ekim 2001

Cumhuriyet, 12 Kasım 2001

Milliyet, 19 Aralık 2001

Milliyet, 20 Ocak 2002

Sabah, 22 Kasım 2004

Hürriyet, 7 Haziran 2004

Sabah, 26 Ocak 2005

Milliyet, 6 Ocak 2006

Sabah, 23 Mart 2006

2. Dergiler

Ayın Tarihi, No. 51, Haziran 1928

Dışışleri Bakanlığı Belleten, Haziran 1952

National Geographic, Aralık 2001

Ayın Tarihi, 21 Şubat 2002

Ayın Tarihi, 06 Nisan 2002

Ayın Tarihi, 20 Haziran 2002

Ayın Tarihi, 14 Ekim 2002

Ayın Tarihi, 14 Ekim 2003

Ayın Tarihi, 23 Ekim 2003

Ayın Tarihi, 7 Ocak 2006

Ayın Tarihi, 31 Ocak 2006

Finansal Forum, 24 Ocak 2006

3. TV Belgeseli

AVAR, Banu, **Devlerin Savaş Alanı**, TV 8, 2002.

B. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA Dosya N.: 13, Gömlek N.: 43, Fon Kodu : MV, Tarih : 28/M/1304(Hicri)

BOA Dosya N.: 278, Gömlek N.: 41, Fon Kodu : DH.MKT., Tarih : 04/Ra/1312(Hicri)

BOA Dosya N.: 11, Gömlek N.: 25, Fon Kodu : Y.PRK.BŞK., Tarih : 29/Z/1303(Hicri)

BOA Dosya N.: 149, Gömlek N.: 35, Fon Kodu : Y..PRK.ASK., Tarih : 23/Za/1316(Hicri)

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları (BKK), 030.18.01/028.23.7

B.C.A., D: 43379, F: 30.10.0.0, Y: 222.495.10, 20.10.1939

BCA Dosya Nu: 114-4, Sayı: 1040, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 3.29..11, Tarih: 3/7/1921

BCA Sayı: 6926, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 29.46..20, Tarih: 22/7/1928

BCA Dosya Nu: 43545, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 258.732..21., Tarih: 29/7/1931

BCA Dosya Nu: 43556, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 258.733..9., Tarih: 27/11/1933

3. Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi

Gnkur. ATASE Arşivi, Sıra N.:4384, Kutu N.:38, Gömlek N.:30

Gnkur. ATASE Arşivi, Sıra N.:4127, Kutu N.:31, Gömlek N.:33

Gnkur. ATASE Arşivi, Sıra N.:4632, Kutu N.:37, Gömlek N.:108

4. Dışişleri Bakanlığı Arşivi

TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), Afganistan K.3.

TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), H.K. Şifre Tel N. 53063-117, Ankara, 21/22 Teşrinisani 1928

TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), MÜT. 1/95, 13 Mah-ı Esad 1299

5. Public Record Office & British Library

Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Intelligence Summary No:41, Lt. Col. E. A. F. Redl, British Military Mission at Peshaver, (x) Afghanistan section, 4 th December 1920, s.7.

Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Intelligence Summary No:42, Lt. Col. E. A. F. Redl, British Military Mission at Peshaver, 11 th December 1920, (FO 371 / 6740)

Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Intelligence Bureau, North-West Frontier Province, Diary No:16, (I) Afghanistan section, 24 th April 1924, n.220.

Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, P.J. Patrick, Lahore, 6 th December 1928, v. 2, p.936.

Afghanistan Strategic Intelligence: British Records, 1919-1970, Sir F. Humphrys, Kabul, 16-19 th December 1928, n.213.

6. Afganistan Ulusal Arşivi

7. Afganistan Ankara Büyükelçiliği Arşiv Dokümanları

8. Mahmud Tarzi'nin Torunlarından Ömer Tarzi ile Mahmut Tarzi'nin Kişisel Koleksiyonları

9. TV 8 Arşivi, Yapımcı; Banu AVAR, Devlerin Savaş Alanı Afganistan, 2001.

C. Ansiklopediler

İslam Ansiklopedisi (MEB), C.1., İstanbul, 1977.

İslam Ansiklopedisi (MEB), C.4., İstanbul, 1977.

İslam Ansiklopedisi (TDV), C.1., İstanbul, 1983.

Ana Britannica, C.1., İstanbul, 1994.

Temel Britannica, C.1., İstanbul,

D. Web Sayfaları

<http://en.wikipedia.org/wiki/Afghanistan>

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/alaf/Coat_of_arms_of_Afghanistan.svg/200px-Coat_of_arms_of_svg.png

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8f/Flag_afghanistan_2004.png

www.countrystudies.us/afghanistan

<http://lcweb2.loc/frd/cs/aftoc.html>

<http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html#people>

<http://www.britishbattles.com/first-afghan-war.htm>

<http://www.britishbattles.com/first-afghan-war/kabul-gandamak.htm>

dtm.gov.tr/anl/raporlar/ASYA.htm

dtm.gov.tr/anl/raporlar/ASYA-AVUST.htm

<http://www.mahmudtarzi.com/MahmudTarzi/Biography.asp>

<http://esa.un.org/unpp/>; (Population, population growth rate, and life expectancy data are from the United Nations (UN) World Population Prospects: The 1999 Revision.)

<http://www.britishbattles.com/first-afghan-war.htm>

<http://www.britishbattles.com/first-afghan-war/kabul-gandamak.htm>

<http://www.state.afghanistan.gov/r/pa/ei/bgn/5380.htmT>

E. Araştırma Eserler ve Kitaplar

ADAMEC, Ludwig W., **Afghanistan 1900-1923 A Diplomatic History**, University of California Press, Los Angeles California, 1967.

AHMAD, Nader D., **The Survival of Afghanistan: Two Imperial Giants Held At Bay in The Nineteenth Century**, People's Publishing House, Lahore, 1973.

AHMADI, Fareda, **The Afghan Mosaic Magazine**, Book number: 003531, Issue No. 3. Autumn 1998/Winter 1999.

AHMETBEYOĞLU, Ali, **Afganistan Üzerinde Araştırmalar**, TATAV Yayınları, İstanbul, 2002.

AKINER, Shireen, **Islamic Peoples of the Soviet Union**, Londra, 1983.

ARAT, Reşit Rahmetli, **Babürnâme "Babür'ün Hatıratı"**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

ARNOLD, Anthony, **Afghanistan: The Soviet Invasion in Perspective**, Hoover Institution Press, Stanford, 1985.

ARNOLD, Anthony, **The Fateful Pebble, Afghanistan's Role in the Fall of the Soviet Empire**, California, 1993.

BANUAZIZI, Ali, v.d., **The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Press, Syracuse, 1988.

BAYUR, Y. Hikmet, **Hindistan Tarihi**, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

BAYUR, Y. Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

BOSTANOĞLU, Özer, **21 Yıl Önceki Afganistan Gözlemleri**, Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, Cilt:4, Sayı:3-4, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Ankara, 1999, s.59.

BÖRKLÜ, M. Yılmaz, **Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri**, Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, Cilt:4, Sayı:3-4, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Ankara, 1999.

BUSCH, Briton Cooper, **Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923**, New York, 1976.

CÖHCE, Salim, v.d., **Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

CHAKRAVARTY, Suhash, **Afghanistan and the Great Game**, Delhi, 2002.

ÇEÇEN, Anıl, **Afganistan'ın Öne Çıkışı**, Avrasya Dosyası, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, C.4, S.3-4, Ankara, 1999.

ÇELİKER, Fahri, **Afganistan ve Sovyet İşgali**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 104/297, Ankara, Mayıs 1985.

DUPREE, Louis, **Afghanistan**, Oxford University Press, Oxford, 1997.

DUPREE, Louis, **Mahmut Tarzi: Forgotten Nationalist**, Harvard University of American Universities Field Staff, INC, 1964.

DURAK, Neslihan, **Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler**, Ali Ahmetbeyoğlu (Yay.Haz.), **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

FLETCHER, Arnold, **A Complete History of Afghanistan**, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1984.

HAN, Ahmet K., **Düşmanımı Arayan Savaş, "Büyük Oyunun Küçük Ülkesi"**, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

HOPKIRK, Peter, **The Great Game, On Secret Service in High Asia**, London, 1999.

İPEK, Orhan, **Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı:372, Yıl:121, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Nisan 2002, s.92.

FAZLI, Mehmet, **Afganistan'da Bir Jöntürk, Mısır Sürgününden Afgan Reformuna**, Çev: Kenan KARABULUT, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

FLETCHER, Arnold, **Afghanistan, Highway of Conquest**, London, 1965.

GANİ, Abdül, **A Brief Political History of Afghanistan**, Najaf Publishers, Lahor, 1989.

GHANI, Ashraf, **Literature as politics: The Case of Mahmud Tarzi**, Kabil, 1977.

GREGORIAN, Vartan, **The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946**, Stanford University Press, Stanford CA, 1969.

GÜLER, Mustafa, **Afganistan**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı:375, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

HAN, Ahmet K., **Kavşaktaki Ülke Afganistan, Geniş Açıl**, National Geographic, Aralık 2001

İMAMHOCAYEV, Rahmanhoca, **Afganistan ve Türkiye**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 17, Erzurum, 2001.

İMAMHOCAYEV, Rahmanhoca, **Afgan Aydını ve Yazarı Mahmud Tarzi ve Osmanlı-Türkiye**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 20, Erzurum, 2002.

KAZMI, S. A. Akhtar, **Anglo-Afgan Tussle**, National Book Foundation, London, 1984.

KURZMAN, Charles, **Modernist Islam 1840-1940**, Oxford University Press, New York, 2002.

NABY, Eden, **The Changing Role of Islam as a Unifying Force in Afghanistan**, Ali BANUAZIZI & Myron WEINER (ed.); **The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Press, Syracuse N.Y. 1986.

NEWELL, Richard S., **The Politics of Afghanistan**, Cornell University Press, Ithaca N.Y. 1972.

NEWELL, Richard S., **The Prospects for State Building in Afghanistan**, Ali BANUAZIZI-Myron WEINER (ed.); **The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Press, Syracuse N.Y. 1986.

OĞUZ, Esedullah, **Afganistan**, BBC Yayınları, Cep Kitapları A.Ş., İstanbul, 1998.

OLESEN, Asta, **Islam and Politics in Afghanistan**, Curzon Press Ltd., Surrey, 1995.

OTTAWAY, Marina, v.d., **Rebuilding Afghanistan; Fantasy versus Reality**, Policy Brief, Carneige Endowment for International Peace, 12 Ocak 2002.

ÖKE, Mim Kemal, **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

ÖKSÜZ, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmî Konuğu: Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)**, Kemal Çiçek (ed.), Pax Ottomana, SOTA & Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Cemal Paşa Suikasti**, Başkent Üniversitesi, Konferans, Başkent Üniversitesi Yayını, Ankara, 10.03.2006.

ÖZMEN, Süleyman, **Afganistan Bölge Etüdü**, Gnkur. Yayınlanmamış Arşiv Dokümanı, Ankara, 2002.

POPOLZAI, Hamid Aziz, **Mahmud Tarzi & Sirâc-ul Ahbar**, Kabil, 1956.

POULLADA, Leon B., **Reform and Rebellion in Afganistan, 1919-1929; King Amanullah's Failure To Modernize A Tribal Society**, Cornell University Press, Ithaca N.Y. 1973.

RAHİMİ, Mojiburrahman, **Afganistan'da Gazetecilik Tarihi ve Mahmud Tarzi**, Afganistan'a Bakış, Afganistan Büyükelçiliği, Ankara, Sayı 2, Mart - Nisan 2006.

ROY, Oliver, **Islam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

RAMAZANI, Roulhollah K., **The Northern Tier; Afghanistan, Iran, and Turkey**, D. Van Nostrand Company, INC, Princeton, New Jersey, 1966.

SHAHRANI, M. Nazif, **State Building and Social Fragmentation in Afghanistan**, Syracuse University Press, Syracuse N.Y. 1986.

SAIKAL, Amin, **Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival**, I.B., Tauris&Co Ltd., London 2004.

SARAY, Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, ASAM, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

SARAY, Mehmet, **Dünden Bugüne Afganistan**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981.

SHAH, Sirdar Ikbal Ali, **Modern Afghanistan**, Sampson Low, Marston&Co.Ltd., London, 1978.

STEWART, Rhea Talley, **Fire in Afghanistan, 1914-1929**, Doubleday Co., Garden City, New York, 1973.

SYKES, Percy, **A History of Afghanistan**, First published in London, Macmillan & Co., 1940, Reprint in New Delhi, Oriental, 1981.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Atatürk ve Afganistan**, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.

ŞİMŞİR, Bilal, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C.1, Ankara, 1993.

TANNER, Stephen, **Afghanistan: a Military History From Alexander the Great to the Fall of the Taliban**, Da CAPO Press, New York, 2002.

TAPPER, Richard, **The Conflict of Tribe and State in Afghanistan**, Londra, 1983.

TARZİ, Mahmud, **“Perakende”**, **Macmua-yi Aşar**, Kabil, 1338 (1919).

TARZİ, Mahmud, **Seyahatname-yi se kıt’a rû-yi zemîn der 29 ruz**, **“Asya, Avrupa, Afrika”**, C. 1-3, Kabil, 1933. (İlki 1914 yılında yayımlanan eserin 6ncı Baskısı).

TARZİ, Abdul Wahap M., **Biografhy of Mahmud Tarzi (from 1882 to 1909)**, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenova, 1991

TARZİ, Mahmud, **Reminiscences: A Short History of An Era (1869-1881)**, translated & edited by Wahid Tarzi, Cenevre, 1997.

TOGAN, A. Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TROTTER, L. J., **The Earl of Aucland and the First Afghan War**, Cosmo Publish, New Delhi, 2004.

TUGHRA, M. Yunus, **Ankara Hükümeti Nezdinde İlk Büyükelçi Olma Sıfatını Taşıyan Sultan Ahmet Han**, Afganistan'a Bakış, Afganistan Büyükelçiliği, Sayı : 1, Ankara, Ocak 2006.

WATKINS, Mary Bradley, **Afghanistan Land in Transition**, D. Van Nostrand Company, Inc., New York, 1963.

ÖZGEÇMİŞ

26 Nisan 1967 yılında Elazığ'da dünyaya gelen Süleyman ÖZMEN, anne ve babasının öğretmen olması nedeniyle öğrenimine Türkiye'nin değişik illerinde devam etmiştir. 1999 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde "Yakın Çağ", 2002 yılında da Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde "Strateji Bilimi" konularında yüksek lisans eğitimlerini tamamlamıştır.

Görevi nedeniyle yurt içinde ve yurt dışında çeşitli görevlerde bulunan ÖZMEN, halen bir düşünce kuruluşunda Orta Doğu Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Süleyman ÖZMEN, evli ve iki çocuk babasıdır.